

UBITI
PTICU RUGALICU
Harper Lee

HARPER LEE

UBITI PTICU RUGALICU

Naslov originala

Harper Lee
To Kill a Mockingbird

Prijevod
Ljiljana Šćurić

Za g. Leea i Alice znak ljubavi i pažnje
odvjetnici su možda nekoć bili djeca.

Charles Lamb

Prvi dio

1

S nepunih trinaest godina, moj je brat Jem gadno slomio ruku u laktu. Nakon što je zacijelila, i kad je Jema prošao strah da nikad neće moći igrati football, nije ga ozljeda zabrinjavala. Lijeva mu je ruka bila malo kraća od desne; kada je stajao ili hodao, nadlanica mu je bila pod pravim kutom u odnosu na tijelo, palac usporedan s bedrom. Nije za to mario dok je god mogao dodavati loptu.

Kada je prošlo dovoljno godina da bismo se mogli osvrnuti, katkad smo razgovarali o događajima koji su doveli do te nesreće. Ja tvrdim da su sve započeli Ewellovi, ali Jem, koji je četiri godine stariji od mene, kaže da je počelo znatno prije toga. Kaže da je počelo onoga ljeta kada je Dill došao k nama, kad nam je Dill prvi put dao ideju da namamimo Booa Radleya da izađe iz kuće.

Rekla sam mu da, ukoliko želi stvari sagledati tako široko, onda sve počinje još s Andrewom Jacksonom. Da general Jackson nije otjerao Indijance Creek uz rijeku, Simon Finch nikad ne bi doveslao u Alabamu, a gdje bismo onda bili? Bili smo odveć stari da spor riješimo šakama, pa smo se posavjetovali s Atticusom. Naš je otac rekao da oboje imamo pravo.

Budući da smo Južnjaci, neki su se članovi naše obitelji sramili što nam nisu bili zabilježen precizni ni s jedne strane u bitci kod Hastingsa. Imali smo samo Simona Fincha, traperu i ljekarnika iz Cornwalla, čiju je pobožnost nadmašivala samo njegova škrtost. U Engleskoj je Simonu smetalo to što su liberalna braća proganjala one koji su sebe nazivali metodistima, a budući da je Simon sebe nazivao metodistom, odradio je putovanje preko Atlantika do Philadelphije, pa do Jamajke, pa do Mobilea i onda uz Saint Stephens. Držeći se Wesleyeve zabrane uporabe rječitosti pri kupnji i prodaji, Simon se obogatio radeći kao liječnik, ali je pritom bio nesretan, bojeći se da ne padne u iskušenje i ne učini nešto što ne služi slavi Božjoj, kao što je gomilanje zlata i skupe odjeće. I tako je Simon, zaboravivši riječi svoga učitelja o posjedovanju ljudi, kupio tri roba te uz njihovu pomoć sagradio kuću na obali rijeke Alabame, šezdesetak kilometara iznad Saint Stephensa. Vratio se u Saint Stephens samo jedanput, da bi našao ženu, i s njom je začeo obitelj u kojoj je bilo mnogo kćeri. Simon je doživio duboku starost i umro bogat.

Bio je običaj da muškarci iz obitelji ostanu na Simonovu imanju, koje se zvalo Finch's Landing, i žive od pamuka. Imanje je bilo samodostatno: premda skromno u usporedbi s carstvima koja su ga okruživala, na Landingu se ipak proizvodilo sve što

je bilo potrebno za život osim leda, pšeničnog brašna i odjevnih predmeta, koje su iz Mobilea donosili riječni brodovi.

Simon je nedaće između Sjevera i Juga promatrao s nemoćnim bijesom jer su zbog toga njegovi potomci ostali bez svega osim zemlje, ali tradicija života na imanju nastavila se sve do dvadesetog stoljeća, kada je moj otac, Atticus Finch, otišao u Montgomery studirati pravo, a njegov mladi brat u Boston na medicinu. Tako je na Landingu od Finchevih ostala njihova sestra Alexandra: udala se za šutljiva čovjeka koji je većinu vremena provodio ležeći na visećoj ležaljci pokraj rijeke i pitajući se je li koja riba zagrizla njegov mamac.

Kad je otac položio državni ispit, vratio se u Maycomb i otvorio odvjetnički ured. Maycomb, udaljen tridesetak kilometara od Finch's Landinga, bio je sjedište okruga Maycomb. U Atticusovu uredu u zgradi suda bila je samo vješalica za šešire, pljuvačnica, ploča za igru dame i neoštećeni Zakonik Alabame. Prva dva klijenta bile su mu posljednje dvije osobe koje su obješene u maycombskom zatvoru. Atticus ih je preklinjao da prihvate velikodušnost države i priznaju krivicu za ubojstvo drugog stupnja te tako spase život, ali oni su bili Haverfordovi, što je u okrugu Mavcomb sinonim za kretene.

Haverfordovi su zatukli najboljeg kovača u Mavcombu zbog nesporazuma oko navodno nezakonitog zadržavanja kobile; pritom su bili tako glupi da su to učinili pred tri svjedoka i uporno su tvrdili da je "kurvin sin je to zaslužio" svakome dovoljno dobra obrana. Uporno su tvrdili da nisu krivi za ubojstvo prvog stupnja pa Atticus nije mogao za njih učiniti ništa drugo nego da bude nazočan njihovu vješanju, događaju zbog kojeg je vjerojatno moj otac osjećao duboko gađenje prema krivičnom pravu.

Prvih pet godina u Mavcombu Atticus je zapravo jako štedio; zatim je sljedećih nekoliko godina uštedeno ulagao u školovanje svoga brata. John Hale Finch bio je deset godina mladi od moga oca i odlučio je studirati medicinu u vrijeme kad se nije isplatilo uzgajati pamuk; ali, nakon što je postavio strica Jacka na noge, Atticus je odvjetništvom pristojno zarađivao. Volio je Mavcomb, u tom se okrugu rodio i odrastao, poznavao je tamošnje ljude i oni njega, a zbog marljivosti Simona Fincha, Atticus je bio u krvnom ili bračnom srodstvu s gotovo svim obiteljima u gradu.

Mavcomb je bio stari gradić, ali kad sam ga ja upoznala, bio je otrcan stari gradić. Za kišna bi se vremena ulice pretvorile u crveno blato; na pločnicima je rasla trava, sudnica je uleknula u trg. Tada je bilo toplije; crnom je psu bilo teško za ljetnog dana; mršave su mazge, upregnute u Hooverove kočije, tjerale muhe u sparnom hladu ispod hrastova na trgu. Uškrobljeni muški ovratnici već su do devet ujutro omekšali. Gospođe su se kupale prije dvanaest, poslije podnevnog odmora u tri i do sutona bi bile poput mekanih kolača prelivevanih znojem i slatkim talkom.

Ljudi su se tada kretali sporo. Setuckali su se po trgu, teškim korakom ulazili i izlazili iz trgovina, sve su činili polagano. Dan je trajao dvadeset četiri sata, ali

doimao se duljim. Nije bilo žurbe jer nije se imalo kamo ići, nije se imalo što kupiti, nije bilo ni novca kojim bi se nešto kupilo, nije se imalo što vidjeti izvan okruga Mavcomb. Ali, za neke je ljude to bilo doba nejasnog optimizma; okrugu je nedavno rečeno da nema od čega strahovati osim od straha samog.

Mi smo živjeli u glavnoj stambenoj ulici u gradu - Atticus, Jem i ja, i naša kuharica Calpurnia. Jem i ja smo bili zadovoljni ocem: igrao se s nama, čitao nam i odnosio se prema nama s uljudnom suzdržanošću.

Calpurnia je pak bila nešto posve drugo. Sva je bila koščata i uglata; bila je kratkovidna; škiljila je; ruka joj je bila široka kao krevetska daska i dvostruko tvrđa. Stalno me tjerala iz kuhinje, pitala zašto se ne mogu ponašati lijepo kao Jem iako je znala da je on stariji i zvala me kući kad nisam još željela doći.

Naše su bitke bile epske i jednostrane. Calpurnia je uvijek pobjeđivala, uglavnom zato što bi Atticus uvijek stao na njezinu stranu. Bila je s nama otkako se Jem rodio pa sam njezinu tiransku nazočnost osjećala otkad znam za sebe.

Naša je majka umrla kad su mi bile dvije godine, pa je se nisam sjećala. Bila je iz obitelji Grahamovih iz Montgomerva; Atticus ju je upoznao kad je prvi put bio izabran u državnu upravu. On je već bio sredovječan, a ona petnaest godina mlađa. Jem je nastao tijekom njihove prve godine braka; ja sam se rodila četiri godine poslije, a dvije godine nakon toga naša je majka umrla od iznenadne srčane kapi.

Kažu da je to u njezinoj obitelji nasljedno. Meni nije nedostajala, ali mislim da Jemu jest. On je se jasno sjećao i katkad bi usred igre počeo uzdisati i onda bi otišao i igrao se sam iza garaže. Kad je bio takav, znala sam da mi je najbolje ne dirati ga.

Kad je meni bilo gotovo šest, a Jemu deset godina, naš je ljetni prostor za igru (ograničen dosegom Calpurnijina glasa) dopirao do kuće gospođe Henrvja Lafavettea Dubosea, to jest dvije kuće sjeverno od nas i do Radlev Placea, tri kuće južno. Nikad nismo bili u iskušenju da prekoračimo tu granicu. U Radlev Placeu živjelo je nepoznato biće opis kojeg je bio dovoljan da nas natjera da danima budemo dobri; gospođa Dubose bila je prava vještica.

Tog nam je ljeta došao Dill.

Jednog dana rano ujutro, kad smo se počeli igrati u dvorištu iza kuće, Jem i ja čuli smo nešto iz raštike naše susjede Miss¹ Rachel Haverford.

Otišli smo do žičane ograde da vidimo je li možda štene - terijerka štakorašica Miss Rachel bila je skotna - a umjesto toga smo ugledali nekoga kako sjedi i gleda nas. Dok je sjedio, nije bio mnogo viši od raštike. Buljili smo u njega dok nije progovorio: "Hej."

"Hej i tebi", rekao je Jem srdačno.

"Ja sam Charles Baker Harris", rekao je. "Znam čitati."

"Pa što onda?", rekla sam ja.

"Samo sam mislio da biste voljeli znati da znam čitati. Ako imate nešto što vam

treba pročitati, mogu vam ja..."

"Koliko imaš godina", upitao je Jem, "četiri i pol?"

"Uskoro ću imati sedam."

"Uh, pa onda nije ni čudo", rekao je Jem, upirući palcem u mene. "Scout zna čitati otkako se rodila, a još nije ni krenula u školu. Prilično si sitan za sedmogodišnjaka."

"Mali sam, ali sam star", rekao je.

Jem je odmaknuo kosu sa čela ne bi li bolje vidio. "Zašto ne dođeš ovamo, Charlese Bakeru Harris?", rekao je. "Bože dragi, kakvo ime."

"Nije smješnije od tvojeg. Teta Rachel kaže da se ti zoveš Jeremy Atticus Finch."

Jem se namrštio. "Ja sam za svoje dovoljno visok", rekao je. "Tvoje je ime duže nego ti. Sigurno cijelu stopu duže."

"Inače me zovu Dill", rekao je Dill, pokušavajući se provući ispod ograde.

"Bilo bi ti lakše prijeći preko a ne ispod", rekla sam. "Odakle si?"

Dill je bio iz Meridiana u Missisippiju, došao je provesti ljeto kod tete, Miss Rachel, i odsad će svako ljeto provoditi u Mavcombu. Njegovi su porijeklom bili iz okruga Mavcomb, majka mu je radila kod nekog fotografa u Meridianu, prijavila je njegovu fotografiju na natjecanje za najljepše dijete i osvojila pet dolara. Novac je dala Dillu, koji je za to dvadeset puta otišao u kino.

"Ovdje nema filmova osim onih o Isusu, katkad, u sudnici", rekao je Jem. "Jesi li vidio neki dobar?"

Dill je vidio Drakulu, i zbog toga ga je otkrića Jem počeo promatrati s prvom natruhom poštovanja.

"Prepričaj nam ga", rekao je.

Dill je bio vrlo neobičan. Nosio je plave lanene kratke hlače koje su se kopčale sve do košulje, kosa mu je bila bijela poput snijega i prianjala mu je uz glavu kao pačje paperje; bio je godinu stariji od mene, ali sam ja bila mnogo viša. Dok nam je pričao staru priču, njegove bi plave oči potamnjele pa posvijetlile; smijao se nenadano i veselo; stalno je iz navike potezao pramen koji mu je strčao nasred čela.

Kad je Dill pretvorio Drakulu u prah i pepeo, a Jem rekao da film zvuči bolje nego knjiga, upitala sam Dilla gdje mu je otac. "Ništa nisi rekao o njemu."

"Jer ga nemam."

"Je li umro?"

"Ne..."

"Pa ako nije umro, onda ga moraš imati, zar ne?"

Dill je porumenio a Jem mi je rekao da ušutim, što je bio siguran znak da je proučio Dilla i zaključio da je prihvatljiv. Poslije toga, ljeto je protjecalo u uobičajenom zadovoljstvu. Uobičajeno se zadovoljstvo sastojalo od: popravljanja naše kućice na stablu koja se oslanjala na dvije divovske očenašice² u stražnjem

dvorištu, svađanja, predstava prema našem popisu drama koje su se temeljile na djelima Olivera Optica, Victora Appletona i Edgara Ricea Burroughsa.

U tom smo pogledu bili sretni što smo imali Dilla. On je glumio karakterne uloge koje sam dotad ja dobivala majmuna u Tarzanu, g.

Crabtreeja u Roverovima, g. Damona u Tomu Siviftu. Tako smo upoznali Dilla kao džepnog Merlina, koji je imao mnogo neobičnih planova, čudnih žudnji i osebujnih sklonosti.

Ali, potkraj kolovoza naš je repertoar postao bljutav od bezbrojnih repriza i tad nam je Dill dao ideju da izmamimo Booa Radleya iz kuće.

Radley Place je fascinirao Dilla. Unatoč našim upozorenjima i objašnjenjima, privlačio ga je kao što Mjesec privlači vodu, ali ga ne bi povukao dalje od rasvjetnog stupa na uglu, na sigurnoj udaljenosti od ulaza na imanje Radleyevih. Stajao bi ondje, ruke ovijene oko debelog stupa, zurio i razmišljao.

Radley Place bio je iza oštrog zavoja nakon naše kuće. Ako bismo krenuli na jug, vidjeli bismo trijem; pločnik je skretao i prolazio uz imanje. Kuća je bila niska, nekoć bijela, s dubokim prednjim trijemom i zelenim prozorskim kopcima, ali je odavno potamnijela u boju škrljeveca poput dvorišta oko nje.

Crjepovi truli od kiše visjeli su iznad strehe trijema; hrastovi su zaklanjali sunce. Ostaci plota pijano su čuvali prednje dvorište - "pometeno" dvorište koje nikad nije bilo pometeno - gdje su divlji sirak i divlji duhan rasli u izobilju.

U kući je živio zao fantom. Ljudi su govorili da postoji, ali gajem i ja nikad nismo vidjeli. Ljudi su govorili da izlazi noću kad je mjesec visoko i viri kroz prozore. Kad bi se ljudima od hladnoće smrzle azaleje, bilo je to zato što je on puhnuo na njih. Svi neriješeni zločini u Maycombu bili su njegovo djelo. Jednom je grad terorizirao niz morbidnih noćnih zbivanja: kokoši i kućni ljubimci pronađeni su iznakaženi; iako je krivac bio Ludi Addie, koji se na kraju utopio u Barker's Eddy, ljudi su svejedno gledali u Radley Place i nisu htjeli odbaciti svoje prvotne sumnje. Crnac noću ne bi prošao pokraj Radley Placea nego bi prešao na drugu stranu ulice i zviždukao dok bi hodao. Zemljište maycombske škole graničilo je sa stražnjom stranom imanja Radleyevih; iz Radleyeva dvorišta s kokošinjcem s visokih su stabala padali pekanski orasi u školsko dvorište, ali djeca ih ne bi ni taknula: Radleyevi pekanski orasi mogu te ubiti. Bejzbolska lopta koja bi odletjela u Radleyevo dvorište smatrana je izgubljenom i o tome nije bilo zboru.

Jad te kuće počeo je mnogo godina prije nego što smo se Jem i ja rodili. Radleevi, koje bi svi u gradu bili rado primili, držali su se odvojeno, a to je u Mavcombu neoprostivo. Nisu išli u crkvu, što je glavna mavcombska rekreacija, nego su službu Božju obavljali kod kuće; gospoda Radley je rijetko, ako ikad, prelazila ulicu da sredinom jutra popije kavu sa susjedama, a nikad se nije pridružila nijednom misionarskom kružoku. Gospodin Radley svakog je dana otišao u grad točno u pola dvanaest i vratio se u dvanaest, katkad noseći smeđu papirnatu vrećicu

u kojoj su, pretpostavljali su susjedi, bile namirnice.

Nikad nisam doznala kako je gospodin Radley zarađivao za život - Jem je rekao da je "prodavao pamuk", što je uljudan način da se kaže kako nije ništa radio - ali gospodin Radley i njegova žena živjeli su oduvijek ondje sa svoja dva sina.

Kapci i vrata na kući Radleyevih bili su zatvoreni nedjeljom - još jedan prekršaj maycombskih običaja: vrata su se zatvarala jedino u slučaju bolesti ili hladnog vremena. Nedjelja je bila dan za svečanije poslijepodnevne posjete: žene su nosile korzete, muškarci sakoe, djeca cipele. Ali, nitko se od susjeda nikad ne bi nedjeljom popeo na trijem Radleyevih i povikao "Heej!". Na toj kući nije bilo ni mrežastih vrata. Jednom sam pitala Atticusa jesu li ikad bili tamo, a on je rekao da jesu, ali davno, prije nego što sam se ja rodila.

Prema legendi koja se prepričavala u susjedstvu, kad je mlađi Radleyev sin bio tinejdžer, počeo se družiti s Cunnighamovima iz Old Saruma; oni su bili golemo i zbrkano pleme iz sjevernog dijela okruga i udružili su se u nešto najsličnije bandi što je ikad viđeno u Maycombu. Nisu bogzna što činili, ali ipak dovoljno da se o njima priča po cijelom gradu i da na njih upozore pastori tri različite crkve: okupljali su se u brijačnici; vozili su se nedjeljom autobusom u Abbotsville i išli u kino; odlazili su na plesove u Gostionicu DeivDrop i ribički kamp, kockarnicu na obali; kušali su domaći viski. Nitko u Maycombu nije imao petlje reći gospodinu Radleyu da se njegov sin spetljao s pogrešnim društvom.

Jedne večeri kad su bili osobito veseli, dečki su se u posuđenoj krtiji vozili natraške trgovom, opirali se kad ih je prastari maycombski sudski podvornik, gospodin Conner, htio uhititi i zaključali su ga u sudski zahod.

Grad je zaključio da se nešto mora poduzeti; gospodin Conner rekao je da točno zna tko je u tome sudjelovao, a nije im namjeravao dopustiti da se izvuku, pa su dečki dospjeli pred suca zbog narušavanja javnog reda, remećenja mira, tvornog napada i prostačenja u nazočnosti žene. Sudac je upitao gospodina Connera zašto je naveo i posljednju optužbu; gospodin Conner je rekao da su psovali tako glasno da su ih zacijelo čule sve gospode u Maycombu. Sudac je odlučio poslati dečke u državnu industrijsku školu, kamo su neke slali ni zbog čega drugog nego zato da bi imali krov nad glavom i jelo na stolu; nije to bio zatvor, i nije bila sramota otići onamo. Ali, gospodin Radley je smatrao da jest.

Oslobodi li sudac Arthura, gospodin Radley će se pobrinuti da on više ne izaziva neprilike. Znajući da gospodin Radley uvijek održi zadanu riječ, sudac je to voljko učinio.

Ostali su mladići otišli u industrijsku školu i tako stekli najbolju srednjoškolsku naobrazbu u državi; jedan je čak poslije završio za inženjera na Sveučilištu Auburn. Vrata kuće Radleyevih bila su zatvorena i radnim danom, a ne samo nedjeljom, a sina gospodina Radleya nitko više nije vidio sljedećih petnaest godina.

No, došao je dan, kojeg se Jem mutno sjećao, kad je nekoliko ljudi čulo i vidjelo

Booa Radleya; no Jem nije bio jedan od njih. Rekao mi je da Atticus nikad nije mnogo govorio o Radleyevima: kad bi gajem nešto pitao, Atticus bi mu samo rekao neka gleda svoja posla i pusti da Radleyevi gledaju svoja jer na to imaju pravo; ali kad bi se to dogodilo, rekao mi je Jem, Atticus bi odmahivao glavom i govorio:

"Mm, mm, mm."

Tako je Jem većinu informacija dobivao od Miss Stephanie Crawford, tračerice iz susjedstva, koja je tvrdila da zna cijelu priču. Rekla je da je Boo sjedio u dnevnom boravku i izrezivao članke iz Maycomb Tribunea. U sobu je ušao njegov otac. Dok je gospodin Radley prilazio, Boo je zabio škare u očevu nogu izvukao ih, obrisao o hlače i nastavio izrezivati.

Gospođa Radley izjurila je na ulicu vrišteći da će ih Arthur sve poubijati, ali kada je došao šerif, zatekao je Booa kako sjedi u dnevnoj sobi i izrezuje članke. Tada su mu bile trideset tri godine.

Miss Stephanie je rekla da je stari gospodin Radley, kad su mu nabacili da bi Boou dobro činilo da neko vrijeme bude u Tuscaloosi, rekao kako Radley neće ni u kakvu ludnicu. Boo nije lud, samo je katkad o. Opravdano ga je zatvoriti, priznao je gospodin Radley, ali nije pristao da ga za išta optuže: pa on nije zločinac. Šerif ga nije imao srca staviti u zatvor s crncima, pa su ga zaključali u podrum sudnice.

Jem se vrlo maglovito sjećao Boovog povratka kući. Miss Stephanie Crawford kazala je kako su neki iz gradske uprave rekli gospodinu Radleyu da će Boo umrijeti od plijesni i vlage ako ga ne primi natrag. Osim toga, ne može Boo vječno živjeti o državnom trošku.

Nitko nije znao kojim se oblikom zastrašivanja gospodin Radley služio da drži Booa u kući, ali Jem je zaključio da ga drži uglavnom vezanog lancem za krevet. Atticus je rekao da to nije točno, da postoje drugi načini da ljude pretvoriš u duhove.

U pamćenju mi je ostalo kako je gospođa Radley povremeno otvarala vrata, dolazila do ruba trijema i zalijevala svoje kane. Ali, Jem i ja bismo svakog dana vidjeli gospodina Radleya kako odlazi u grad i vraća se. Bio je mršav muškarac gruba lica s bezbojnim očima, tako bezbojnim da nisu odbijale svjetlost. Imao je oštro izražene jagodice i široka usta, s tankom gornjom i punom donjom usnicom.

Miss Stephanie Crawford rekla je da je tako čestit da mu je riječ Božja jedini zakon, a mi smo joj vjerovali jer se gospodin Radley doista držao uspravno kao da je progutao metlu.

Nikad nam nije uputio ni riječi. Kada bi prošao pokraj nas, mi bismo gledali u tlo i rekli: "Dobro jutro, gospodine", a on bi se zauzvrat nakašljao. Njegov je stariji sin živio u Pensacoli; dolazio je kući za Božić i bio jedan od malobrojnih ljudi koje bismo vidjeli kako ulazi i izlazi iz te kuće. Na dan kad je gospodin Radley odveo Arthura kući, govorili su ljudi, ta je kuća umrla.

Ali, došao je dan kad nam je Atticus rekao da će nas izmlatiti ako samo pisnemo u dvorištu i zadužio je Calpurniju da stražari nad nama dok je on u gradu. Gospodin

Radley je bio na samrti.

Nije se žurio. Drveni jarci za piljenje zapriječili su promet s obje strane imanja Radleyevih, pločnik je bio pokriven slamom a promet preusmjeren na stražnju ulicu. Dr. Reynolds je parkirao ispred naše kuće i odlazio pješice do Radleyevih. Jem i ja smo danima po dvorištu hodali na prstima. Napokon su maknuli jarce i mi smo s prednjeg trijema gledali kako gospodin Radley posljednji put prolazi pokraj naše kuće.

"Eto najgoreg čovjeka koji je ikad živio", promrmljala je Calpurnia i zamišljeno pljunula u dvorište.

Iznenadeno smo je pogledali jer je Calpurnia rijetko iznosila mišljenje o bijelcima.

Susjedi su mislili da će Boo izaći kad pokopaju gospodina Radleya, ali tu su se prevarili: Boov se stariji brat vratio iz Pensacole i preuzeo mjesto gospodina Radleya. Jedina razlika između njega i oca bila je u godinama. Jem je rekao da gospodin Nathan Radley također "kupuje pamuk". Ali, gospodin Nathan bi nam odgovorio kad bismo mu poželjeli dobro jutro, i katkad bismo vidjeli kako dolazi iz grada sa časopisom pod rukom.

Što smo više pričali Dillu o Radleyevima, to je on više htio znati, to je dulje stajao grleći rasvjetni stup na uglu, to je bio radoznaliji.

"Što li samo radi tamo unutra,", mrmljao bi. "Čovjek bi pomislio da će barem poviriti kroz vrata."

Jem je rekao: "O, izlazi on, kad je mrkli mrak. Miss Stephanie Crawford kaže da se jednom probudila usred noći i vidjela ga kako je gleda kroz prozor... Kaže da mu je glava izgledala kao mrtvačka lubanja.

Zar se nikad nisi probudio noću i čuo ga, Dille? Hoda ovako..." Jem je povukao nogom po šljunku.

"Što misliš, zašto se Miss Rachel onako zaključava noću? Mnogo sam puta vidio njegove tragove u našem dvorištu, a jedne sam ga noći čuo kako grebe po mrežastim vratima, ali kad je Atticus stigao, već je bio otišao."

"Kako li samo izgleda", rekao je Dill.

Jem mu je prilično točno opisao Booa: Boo je visok oko 195 cm, sudeći prema njegovim tragovima; jede sirove vjeverice i mačke koje uspije uloviti, zato su mu ruke zamrljane krvlju - ako jedeš sirove životinje, nikad ne možeš isprati krv. Na licu ima dug, krivudav ožiljak; ono malo zuba što ima žuto je i trulo; oči su mu izbuljene i obično slini.

"Pokušajmo ga natjerati da izađe", rekao je Dill. "Htio bih vidjeti kako izgleda."

Jem mu je rekao da, ako baš želi umrijeti, treba samo otići i pokucati na ulazna vrata.

Do našeg je prvog napada došlo samo zato što se Dill kladio s Jemom u Sivog duha protiv dva Toma Swifta da se Jem ne bi usudio otići dalje od kapije Radleyevih.

Jem nikad u životu nije odbio izazov.

Razmišljao je o tome tri dana. Čast mu je, izgleda, bila draža od glave, jer Dill ga je lako obradio.

"Bojiš se", rekao mu je Dill prvog dana. "Ne bojim se, samo sam pristojan", odgovorio je Jem.

Sljedećeg dana, Dill je rekao: "Toliko te je strah da se ne usuđuješ ni zakoračiti palcem u njihovo dvorište." Jem je rekao da nije, jer je prolazio pokraj kuće Radleevih svakog školskog dana otkako je krenuo u školu.

"Uvijek trkom", rekla sam ja.

Ali, Dill ga je sredio trećeg dana, rekavši mu da ljudi u Meridianu nisu tako strašljivi kao ljudi u Mavcombu, da nikad nije čuo za takve strašljivce.

To je bilo dovoljno da natjera Jema da ode do ugla, gdje je stao i naslonio se na stup, gledajući kapiju kako pijano visi na šarki kućne izrade.

"Nadam se da si shvatio da će nas on sve ubiti, Dille Harrise", rekao je Jem kad smo mu se pridružili.

"Nemoj mene okrivljavati kad ti iskopa oči. Ne zaboravi da si ti ovo počeo."

"Još se bojiš", promrmljao je Dill strpljivo.

Jem je htio jednom zauvijek uvjeriti Dilla da se ničega ne boji: "Stvar je samo u tome da ne znam kako ga izmamiti a da nas sve ne poubija." Osim toga, morao je misliti na svoju mlađu sestru.

Kada je to rekao, znala sam da se boji. Jem je morao misliti na svoju mlađu sestru kad sam ga jednom izazvala da skoči s krova: "Ako poginem, što će biti s tobom?", rekao je. Onda je skočio, prošao bez ozljeda i osjećaj odgovornosti ga je prošao sve dok se nije morao suočiti s kućom Radleyevih.

"Odustaješ od izazova?", upitao ga je Dill. "Jer ako je tako..."

"Dille, to su stvari o kojima treba promisliti", rekao je Jem. "Daj da malo razmislim... to je kao kad želiš izmamiti kornjaču iz oklopa..."

"A kako se to radi?", upitao je Dill. "Zapališ pod njom šibicu."

Rekla sam Jemu da ću ga tužiti Atticusu ako zapali kuću Radleyevih.

Dill je rekao da je ružno zapaliti šibicu pod kornjačom. "Nije ružno, tako je samo uvjeriš - nije to kao da je baciš u vatru", zarežao je Jem.

"Otkud znaš da je to ne boli?"

"Pa kornjače ništa ne osjećaju, blesane", rekao je Jem. "Jesi li ti nekad bio kornjača?"

"Ma daj, Dille! Čekaj da razmislim... mogli bismo ga uzdrmati..."

Jem je tako dugo razmišljao da je Dill blago popustio. "Neću reći da si odustao od izazova i zamijenit ću se s tobom za Sivog duha ako samo odeš i dodirneš kuću."

Jem se razvedrio. "Samo da dodirnem kuću?"

Dill je kimnuo.

"Siguran si da je to sve? Nemoj tvrditi nešto drugo čim se vratim."

"Ne, to je sve", rekao je Dill. "Vjerojatno će istrčati za tobom kad te vidi u dvorištu, a onda ćemo ga Scout i ja zaskočiti i držati na tlu dok mu ne uspijemo objasniti da ga ne želimo ozlijediti."

Otišli smo s ugla, prešli bočnu ulicu koja je prolazila ispred kuće Radlejevih i zaustavili se pred kapijom.

"No, hajde", rekao je Dill. "Scout i ja smo odmah iza tebe."

"Idem, idem", rekao je Jem. "Ne požuruj me."

Otišao je do ugla imanja pa se vratio, razgledajući ravan jednostavan teren kao da pokušava odlučiti kako bi najlakše ušao. Mrštio se i češao po glavi.

Onda sam mu se ja podrugljivo nasmijala.

Jem je otvorio kapiju i potrčao do bočne strane kuće, udario zid dlanom i potrčao natrag, prolazeći pokraj nas i ne čekajući da vidi je li njegov pothvat bio uspješan. Dill i ja smo ga slijedili u stopu. Kad smo se vratili u sigurnost našeg trijema, zadihani i znojni, osvrnuli smo se.

Stara je kuća bila jednaka, klimava i bolesna, ali dok smo zurili, učinilo nam se da vidimo kako se pomaknuo jedan kapak prozora. Samo taj blagi, gotovo neprimjetan trzaj, a onda je opet sve bilo mirno.

2

Dill se početkom rujna vratio u Meridian. Otpratili smo ga na autobus u pet i meni je bilo grozno bez njega dok mi nije sinulo da za tjedan dana krećem u školu. U zimske dane sjedila bih u kućici na stablu koja je gledala na školsko dvorište i promatrala djecu kroz dalekozor koji mi je dao Jem - učila sam njihove igre, pratila Jemovu crvenu jaknu kroz krugove igre slijepog miša, suosjećala s njihovim nedaćama i sitnim pobjedama. Jedva sam čekala da im se pridružim.

Jem se smilovao i pristao me povesti u školu prvog dana - to inače čine roditelji, ali Atticus je rekao da će mi Jem rado pokazati gdje mi je učionica. Mislim da je u toj priči netko bio za to plaćen, jer dok smo obilazili ugao iza Radlev Placea, čula sam neobično zveckanje u Jemovim džepovima. Kad smo usporili na početku školskog dvorišta, Jem mi je objasnio da ga tijekom nastave ne smijem gnjaviti. Ne smijem mu prilaziti i tražiti da odigramo neko poglavlje iz 'Tarzan i Ijudi-mravi'. Ne smijem ga sramotiti spominjući pojedinosti iz njegova privatnog života niti ga tražiti tijekom odmora i podnevne stanke. Neka se družim s prvoškolcima, a on će sa svojima iz petog razreda. Ukratko, trebam ga ostaviti na miru.

"Hoćeš reći da se više ne možemo igrati zajedno?", upitala sam.

"Kod kuće ćemo se ponašati kao i uvijek", rekao je, "ali, vidjet ćeš, u školi je drukčije."

Bilo je i te kako drukčije. Nije prošlo ni prvo jutro, a Miss Caroline Fisher, naša učiteljica, odvukla me pred ploču i lupila ravnalom po dlanu, a onda me natjerala da do podneva stojim u kutu.

Miss Caroline nije moglo biti više od dvadeset jedne. Imala je svijetloriđu kosu, ružičaste obraze, a nokte je lakirala grimiznim lakom. Nosila je i cipele s visokim petama i crveno-bijelu prugastu haljinu. Izgledala je i mirisala kao bombon. Imala je iznajmljenu sobu u našoj ulici, prekoputa pa jednu kuću niže, kod Miss Maudie Atkinson; kad nam ju je Miss Maudie predstavila, Jem je danima bio ošamućen.

Miss Caroline je napisala svoje ime na ploču štampanim slovima i rekla: "Tu piše da se ja zovem Miss Caroline Fisher. Ja sam iz sjeverne Alabame, iz okruga Winston." Razred je zabrinuto zamrmljao, strahujući hoće li pokazati neobične osobine toga područja. (Kad se Alabama odvojila od Unije 11. siječnja 1861. godine, okrug Winston odvojio se od Alabame i to je znalo svako dijete u okrugu Maycomb.) Sjeverna je Alabama bila puna pecara, velikih mazgi, čeličana, republikanaca,

profesora i drugih neuglednih ljudi.

Miss Caroline počela je nastavu čitanjem pripovijetke o mačkama. Mačke su vodile duge razgovore, nosile su zgodna odijelca i živjele u toploj kući ispod štednjaka. Kad je Miss Caroline došla do mjesta na kojem gospoda Mačka telefonom naziva drogeriju i naručuje miševe prelivene čokoladom, razred je izgledao kao kanta puna glista. Miss Caroline, čini se, uopće nije zamijetila da su njezini učenici odjeveni u stare jeans košulje i suknje sašivene od vreća za brašno, da je većina brala pamuk i hranila svinje otkako su prohodali i da su otporni na maštovite priče. Miss Caroline je završila pripovijetku i rekla:

"Oh, zar to nije bilo krasno?"

Onda je otišla do ploče i ispisala abecedu golemim štampanim slovima te se okrenula prema razredu i upitala: "Zna li itko što je ovo?"

Svi su znali - većina učenika bili su ponavljači.

Vjerojatno je izabrala mene zato što mi je znala ime; dok sam čitala abecedu, blago se namrštila, a nakon što me natjerala da na glas pročitam gotovo cijelu Moju prvu čitanku i burzovno izvješće iz Mobile Registera, otkrila je da sam pismena i gledala me nimalo blagonaklono. Miss Caroline mi je rekla neka kažem ocu da me više ne podučava jer ću zbog toga lošije naučiti čitati.

"Da me ne podučava?", rekla sam iznenađeno. "Nije on mene ničemu naučio, Miss Caroline. Atticus nema vremena da me ičemu uči", dodala sam kad se Miss Caroline nasmiješila i odmahнула glavom.

"Navečer je tako umoran da samo sjedi u dnevnoj sobi i čita."

"Ako te nije on naučio, tko onda?", upitala je Miss Camlinc dobronamjerno. "Netko jest. Nisi se rodila s Mobik Registerom u rukama."

"Jem kaže da jesam. Pročitao je u nekoj knjizi da sam ja iz obitrlp lkillfinch, a ne Finch. Jem kaže da se zapravo zovem Jean Louise Hullf inch i da su me zamijenili kad sam se rodila..."

Miss Caroline je, čini se, mislila da lažem. "Obuzdaj malo maštu, dušo", rekla je. "Lijepo reci ocu da te više ne uči. Najbolje je početi čitati svježeg uma. Reci mu da ću sad ja to preuzeti i nastojati popraviti štetu..."

"Molim?"

"Tvoj otac ne zna poučavati. Sad možeš sjesti."

Promrmljala sam da mi je žao i sjela, razmišljajući o svojem zločinu. Nisam namjerno naučila čitati ali nekako sam potajno stalno imala novine u rukama. Tijekom dugih sati u crkvi - jesam li tada naučila?

Nisam se mogla sjetiti vremena kad nisam znala čitati crkvene pjesme. Sad kad sam bila prisiljena razmišljati o tome, shvatila sam da mi je čitanje nekako samo došlo, kao i vezivanje pojasa na leđima bez osvrtnja ili dvostruke mašne na uzici cipela. Nisam se mogla sjetiti kada su redci iznad Atticusovog prsta postali riječi, ali zurila sam u njih svake večeri otkako znam za sebe, slušajući dnevne novosti,

prijedloge zakona, dnevnik Lorenza Dowa - što god je Atticus čitao kad bih mu se navečer zavukla u krilo. Dok se nisam uplašila da ću ostati bez toga, nisam voljela čitati baš kao što mi nije palo na pamet da volim disati.

Znala sam da sam naljutila Miss Caroline, pa sam se umirila i gledala kroz prozor do odmora, kad me Jem odvojio od ostalih prvoškolaca u dvorištu. Pitao me kako mi ide. Rekla sam mu.

"Da ne moram ostati, otišla bih, Jeme. Ona prokleta gospoda je rekla da me Atticus učio čitati i neka prestane..."

"Ne brini se, Scout", umirio me Jem. "Naša učiteljica kaže da Miss Caroline uvodi nov način poduke.

Učila je o tome na fakultetu. Uskoro će to provesti u sve razrede. Na taj način ne moraš mnogo naučiti iz knjiga - to ti je više kao da, ako želiš nešto naučiti o kravama, odeš i poražeš kravu, shvaćaš?"

"Da, Jeme, ali ja ne želim učiti o kravama, ja..."

"Naravno da želiš. Moraš nešto znati o kravama, one su važan dio života u okrugu Maycomb."

Pristojno sam ga upitala je li poludio.

"Samo ti pokušavam objasniti novi način poduke u prvom razredu, tvrdo glavo. To ti je Deweyev decimalni sustav."

Budući da nikad prije nisam dovodila u pitanje Jemove tvrdnje, nije bilo razloga da sad počnem.

Deweyev decimalni sustav sastojao se djelomice od toga da nam Miss Caroline pokazuje kartice na kojima su bile ispisane riječi "the", "cat", "rat", "man" i "you". Činilo se da se od nas ne očekuje nikakva reakcija pa je razred ta impresionistička otkrića primao šutke. Meni je bilo dosadno pa sam počela pisati pismo Dillu. Miss Caroline me ulovila kako pišem i rekla neka kažem ocu da me prestane poučavati. "Osim toga", rekla je, "u prvom razredu pišemo samo štampana slova. Pisana ćete učiti tek u trećem razredu."

Za to je bila kriva Calpurnia. Valjda zato da je u kišne dane ne bih izluđivala. Dala bi mi list papira na kojem bi ispisala slova abecede, a ispod njih bi prepisala ulomak iz Biblije. Ako bih točno prepisala ulomak, nagradila bi me kruhom s maslacem i šećerom. Calpurnia nije bila sentimentalna - rijetko bih je zadovoljila i rijetko me nagrađivala.

"Svi koji idu kući na objed neka dignu ruke", rekla je Miss Caroline, prekidajući moje srdite misli o Calpurniji.

Sva su djeca iz grada digla ruku i ona nas je prebrojila.

"Svi koji su donijeli ručak u školu neka ga stave na klupu."

Kantice za melasu pojavile su se kao niotkuda, na stropu su zaplesali metalni odrazi. Miss Caroline je prolazila između redova, virila u posude s ručkom kimala ako je bila zadovoljan sadržajem, mrštila se ako nije. Zaustavila se pokraj klupe

Waltera Cunninghama. "Gdje je tvoj?", upitala je.

Prema Walterovu su licu svi u prvom razredu znali da ima trakavicu. Budući da nije imao cipele, znali smo i kako ju je dobio. Dobiješ je tako što hodaš bos po stajama i svinjcima. Da je Walter imao cipele, obuo bi ih prvoga dana škole i onda ih odbacio do sredine zime. Ali, imao je na sebi čistu košulju i uredno pokrpan kombinezon.

"Jesi li jutros zaboravio objed?", pitala je Miss Caroline. Walter je gledao ravno pred sebe. Vidjela sam kako mu je poskočio mišić na čeljusti.

"Jesi li ga jutros zaboravio?", pitala je Miss Caroline. Walteru se opet trgnula čeljust.

"Da, gospojo", promrmljao je na kraju.

Miss Caroline je otišla do katedre i otvorila svoju torbicu. "Evo ti četvrt dolara", rekla je Walteru.

"Danas otiđi i jedi u gradu. Novac mi možeš vratiti sutra."

Walter je odmahnuo glavom. "Ne, hvala gospojo", rekao je polako, razvlačeći riječi.

U glasu Miss Caroline osjetio se tračak nestrpljenja. "Evo, Waltere, dođi po novac."

Walter je opet odmahnuo glavom.

Kad je Walter i treći put odmahnuo glavom, netko je šapnuo: "Daj, reci joj, Scout."

Osvrnula sam se i vidjela da me gleda većina učenika iz grada i cijelo društvo iz autobusa. Miss Caroline i ja smo već dvaput razgovarale pa su me gledali s naivnim uvjerenjem da se nas dvije zbog toga bolje razumijemo.

I tako sam se zauzela za Waltera: "Hm... Miss Caroline."

"Što je, Jean Louise?"

"Miss Caroline, on je Cunningham."

I nato sam sjela.

"Molim, Jean Louise?"

Mislila sam da sam dovoljno razjasnila. Nama je ostalima bilo jasno: Walter Cunningham je lagao. Nije on zaboravio objed nego ga nije imao. Nije ga imao danas, neće ga imati sutra i neće ga imati prekosutra. Vjerojatno nikad u životu nije vidio odjednom tri kovanice od četvrt dolara.

Pokušala sam ponovno: "Walter je od Cunninghamovih, Miss Caroline."

"Ne razumijem, Jean Louise."

"Ne brinite se, uskoro ćete nas sve upoznati. Cunninghamovi nikad ne uzimaju ništa što ne mogu vratiti - ni košare koje im pošalju iz crkve ni bonove za siromašne. Nikad ne primaju milostinju, snalaze se s onim što imaju. Nemaju mnogo, ali s tim nekako izlaze na kraj."

Tako opširno poznavanje plemena Cunninghamovih - ili barem jednog ogranka -

stekla sam prošle zime. Walterov je otac bio Atticusov klijent. Nakon neugodnoga razgovora jedne večeri u našoj dnevnoj sobi o njegovu naslijeđenom vlasništvu nad zemljom, gospodin je Cunningham, prije nego što je otišao, rekao: "Gospodine Finch, ne znam kad ću vam moći platiti."

"Neka ti to bude posljednja briga, Waltere", rekao je Atticus.

Kad sam pitala Jema što je to ograničenje vlasništva pri nasljeđivanju zemlje, a on mi objasnio da je to kad si u škripcu, pitala sam Atticusa hoće li nam gospodin Cunningham ikad platiti.

"Ne u novcu", rekao je Atticus, "ali, do kraja godine, platit će nam. Vidjet ćeš."

Jem i ja smo gledali. Jednog smo jutra našli tovar drva u dvorištu. Poslije je na stražnjim stubama bila vreća oraha. Za Božić je stigla košara tetivke i božikovine. A kad smo u proljeće našli vreću repe, Atticus je rekao da je gospodin Cunningham još i preplatio dug.

"Zašto plaća na taj način?", upitala sam.

"Jer je to jedini način na koji mi može platiti. Nema novca."

"Jesmo li mi siromašni, Atticuse?"

Atticus je kimnuo. "Bogme jesmo."

Jem se namrštio. "Jesmo li siromašni kao Cunninghamovi?"

"Ne sasvim. Cunninghamovi su sa sela i njih je kriza najjače pogodila."

Atticus je zatim rekao da su liječnici, zubari i odvjetnici siromašni zato što su seljaci siromašni. Budući da je okrug Maycomb bio poljodjelsko područje, bilo je teško sve usluge naplatiti u novcu. To što nije imao zemlju samo je dio nevolja gospodina Cunninghama. Zemlja u vlasništvu bila je posve pod hipotekama, i ono malo gotovine što bi zaradio, morao je davati za kamate. Da je umio, gospodin Cunningham mogao bi dobiti posao preko WPAA³, ali zemlja bi mu propala kad bi je napustio, a njemu je bilo ili gladovati ne bi li zadržao zemlju i glasovao kako hoće.

Gospodin (Cunningham), rekao je Atticus, pripada posebnom soju muškaraca.

Budući da Cunninghamovi nisu imali novca za odvjetnika, jednostavno su nam plaćali onime što su imali. "Jeste li znali", rekao je Attn us, "da i dr. Reynolds radi na taj način? Nekima naplati vreću krumpira za porođaj. Miss Scout, ako mi posvetite pozornost, objasnit ću vam što je pravo na nasljeđivanje vlasništva. Jemove su definicije katkad vrlo blizu istine."

Da sam sve to mogla objasniti Miss Caroline, prištedjela bih neugodnost i sebi i njoj, ali nisam bila kadra objasniti stvari tako dobro kao Atticus, pa sam rekla: "Posramljujete ga, Miss Caroline. Walter kod kuće nema četvrt dolara da vam vrati, a vama ne trebaju drva."

Miss Caroline se sva ukočila, a onda me zgrabila za ovratnik i odvukla do katedre. "Jean Louise, jutros si doista pretjerala", rekla je. "Baš si zabrljala. Ispruži dlan."

Mislila sam da će pljunuti na njega, jer to je bio jedini razlog zbog kojeg bi itko u Maycombu ispružio dlan: bio je to tradicionalan način potvrđivanja usmenog dogovora. Pitajući se što smo se mi to pogodile, okrenula sam se razredu tražeći odgovor, ali oni su me gledali jednako zbunjeno. Miss Caroline je uzela ravnalo, pet-šest puta me brzo lupnula i onda mi rekla neka stojim u kutu. Razred je prasnuo u smijeh kad im je napokon sinulo da me Miss Caroline istukla.

Kad im je Miss Caroline zaprijetila sličnom sudbinom, opet su prasnuli u smijeh i smirili se tek kad je na njih pala sjena Miss Blount. Miss Blount, koja se rodila u Maycombu i još nije upoznala zagonetni decimalni sustav, pojavila se na vratima i, držeći ruke na bokovima, objavila: "Ako netko još samo zucne u ovoj učionici, sve ću vas izmlatiti. Miss Caroline, šesti se razred od ove buke ne može usredotočiti na piramide."

Kratko sam bila u kutu. Spasilo me zvono. Miss Caroline nas je gledala kako izlazimo na objed. Ja sam posljednja izišla pa sam vidjela kako se teško spustila na stolac i spustila glavu na ruke. Da je bila ljubaznija prema meni, bilo bi mi je žao. Bila je zgodna ženica.

3

Bilo mi je malo lakše kad sam ulovila Waltera Cunninghama u školskom dvorištu, ali dok sam mu trljala nos o tlo, došao je Jem i rekao mi da prestanem. "Veća si od njega", rekao je.

"Ali, on je star gotovo kao ti", rekla sam. "Zbog njega sam sve zabrljala."

"Pusti ga, Scout. 'Zašto?'"

"Nije imao užinu", rekla sam i objasnila mu svoju upletenost u Walterove prehrambene navike.

Walter je ustao i mirno stao te nas slušao. Šake su mu bile napola stisnute, kao da očekuje da ćemo ga oboje napasti. Topnula sam nogom kako bih ga otjerala, ali Jem je ispružio ruku i zaustavio me.

Promatrao je Waltera kao da nešto nagađa. "Je li tvoj tata gospodin Walter Cunningham iz Old Saruma?", upitao je, a Walter je kimnuo.

Walter je izgledao kao da ga hrane hranom za ribe. Oči su mu bile plave kao u Dilla Harrisa, ali crvene na rubovima i vodenaste. Lice mu je bilo posve blijedo, osim vrška nosa koji je bio vlažan i ružičast.

Poigravao se naramenicama kombinezona i nervozno dodirivao metalne kopče.

Jem se iznenada nacerio. "Dođi s nama na objed, Waltere", rekao je. "Bilo bi nam drago."

Walterovo je lice zasjalo, a onda se smračilo.

Jem je rekao: "Naš je tata prijatelj tvoga tate. Scout je luda - neće se više tući s tobom."

"U to se baš ne bih kladila", rekla sam. Jemovo obećanje u moje ime me razdražilo, ali dragocjene minute podnevnog odmora su prolazile. "Ne, Waltere, neću te ponovno zaskočiti. Ne voliš mahune?"

Naša Cal je odlična kuharica."

Walter je stajao na mjestu i grizao se za usnicu. Jem i ja smo odustali i već bili na pola puta do Radley Placea kad je Walter povikao: "Hej, evo me!"

Kad nas je sustigao, Jem je s njim poveo ugodan razgovor. "Ovdje živi zlikovac", rekao je srdačno, pokazujući kuću Radleyevih. "Jesi li ikad čuo za njega, Waltere?"

"Mislim da jesam", rekao je Walter. "Zamalo sam umro kad sam prve godine došao u školu i jeo njegove pekane - ljudi kažu da ih truže i stavlja u školsko dvorište."

Jem se, čini se, nije bojao Booa Radleya sad kad smo Walter i ja bili uz njega. Štoviše, počeo se hvalisati. "Jednom sam otišao čak do njegove kuće", rekao je Walteru.

"Netko tko je jednom otišao do kuće više ne bi trebao trčati svaki put kad prolazi kraj nje", rekla sam oblacima nad sobom.

"A tko to trči, Miss gundalice?"

"Ti, kada si sam."

Dok smo stigli do naše kuće, Walter je zaboravio da je Cunningham. Jem je otrčao u kuhinju i zamolio Calpurniju da postavi još jedan tanjur jer imamo gosta. Atticus je pozdravio Waltera i počeo s njim razgovor o usjevima koji ni Jem ni ja nismo razumjeli.

"Ne uspijevam završiti prvi razred, gospodine Finch, jer svakog proljeća moram pomagati tati u sjetvi, ali sad imamo još jednog u kući koji može raditi u polju."

"Jeste li za njega platiti vrećom krumpira?", upitala sam, ali Atticus me pogledao i odmahnuo glavom.

Dok je Walter trpao hranu na tanjur, on i Atticus su, na moje i Jemovo čuđenje, razgovarali kao dva muškaraca. Atticus je govorio o poljodjelskim problemima kad ga je Walter prekinuo i upitao imamo li u kući melase. Atticus je pozvao Calpurniju, koja se vratila s vrčem sirupa. Stajala je i čekala da se Walter posluži. Walter je sirupom polio povrće i meso, i to obilno. Vjerojatno bi ga bio ulio i u mlijeko da ga nisam upitala koga to vraga radi.

Srebrni tanjurić je zazveckao kad je vratio vrč i brzo spustio ruke na krilo. Onda je spustio glavu.

Atticus je opet odmahnuo glavom. "Ali, svu je hranu utopio u sirupu", pobunila sam se. "Polio ga je po..."

U tom me trenutku Calpurnia pozvala u kuhinju.

Bila je doista srdita, a kad je bila srdita, Calpurnia više ne bi govorila književnim jezikom. Kad je bila smirena, izražavala se jednako dobro kao bilo tko u Maycombu. Atticus je rekao da je obrazovanija od većine crnaca.

Kad se sagnula i pogledala me škiljeći, produbile su joj se bore oko očiju. "Ima ljudi koji ne jedu kao mi", šapnula je oštro, "ali nije tvoje da im na to ukazuješ za stolom. Taj je dječak tvoj gost i ako želi pojesti stolnjak, lijepo ćeš mu to dopustiti, jesi li me čula?"

"Nije on gost, Cal, on je samo Cunnigham..."

"Da si odmah ušutjela. Nije važno tko je, svatko tko uđe u ovu kuću je gost i nemoj da sam te čula kako im s visoka komentiraš manire! Tvoja je obitelj možda bolja od Cunnighamovih, ali to ništa ne vrijedi ako je ti tako sramotiš. Ako se ne znaš ponašati za stolom, možeš lijepo sjediti i jesti ovdje u kuhinji."

Calpurnia me poslala natrag u blagovaonicu dobrano me pljesnuvši po turu. Uzela sam svoj tanjur i završila ručak u kuhinji, zahvalna što se nisam ponovno

morala suočiti s njima. Rekla sam Calpurniji da ću je srediti jednog od ovih dana: otići ću i utopiti se u Barker's Eddyu pa će vidjeti kako će joj biti žao. Osim toga, dodala sam, danas me već jednom uvalila u nevolje jer me naučila pisati i za sve je ona kriva. "Prestani zanovijetati", rekla je.

Jem i Walter su se vratili u školu prije mene. Bila sam voljna sama protrčati pred Radley Placea kako bih se mogla požaliti Atticusu na Calpurniju. "Ona ionako više voli Jema nego mene", zaključila sam i predložila mu da je što prije otpusti.

"Je li ti ikad palo na pamet da je Jem manje sekira?" Atticusov je glas bio nasmiljen. "Nemam je namjeru otpustiti ni sada ni bilo kada. Mi ni dana ne bismo izdržali bez nje, je li ti to palo na pamet?"

Sjeti se koliko toga čini za tebe i slušaj je, jasno?"

Vratila sam se u školu i mrzila Calpurniju sve dok me nije prekinuo iznenadni vrisak. Podigla sam pogled i vidjela Miss Caroline kako stoji usred učionice zgranuta lica. No dovoljno se pribrala da se vrati poslu.

"Živo je!", vrisnula je.

Dječaci su svi pojurili da joj pomognu. Bože, pomislila sam, ona se uplašila miša. Mali Chuck Little, koji je sa svim živim stvorenjima imao beskrajno strpljenja, rekao je: "Kamo je otišao, Miss Caroline?"

Recite nam brzo kamo je otišao! D. C", okrenuo se dječaku iza sebe, "D. C, zatvori vrata pa ćemo ga uloviti. Brzo, Miss, kamo je otišao?"

Miss Caroline je uprla drhtavi prst ne u pod ili klupu nego u krupnu osobu koju nisam poznavala. Lice malog Chucka se iskrivilo, a onda je blago rekao: "Mislite na njega, Miss? Da, živ je. Je li vas uplašio?"

Miss Caroline je očajno rekla: "Upravo sam prolazila kraj njega kad je izgmizala iz njegove kose... samo je izgmizala iz njegove kose..."

Mali Chuck se široko nacerio. "Ne morate se bojati uši, Miss. Zar je nikad prije niste vidjeli? Ništa se vi ne bojte, samo se vratite za svoj stol i poučavajte nas."

Mali Chuck Little bio je još jedan od učenika koji nisu znali kad će sljedeći put jesti, ali bio je rođeni džentlmen. Uhvatio je Miss Caroline pod ruku i poveo je prema katedri. "Ništa se vi ne bojte, Miss", rekao je. Nema razloga da se bojite uši. Donijet ću vam malo hladne vode."

Domaćin uši nije pokazivao ni najmanje zanimanje za strku koju je izazvao. Pretražio je tjeme iznad čela, našao svoju gošću i stisnuo je između palca i kažiprsta.

Miss Caroline je sve to promatrala kao opčinjena. Mali Chuck donio joj je vode u papirnatoj šalici i ona ju je zahvalno popila. Napokon joj se vratio glas. "Kako se zoveš, sinko?", upitala je tiho.

Dječak je zbunjeno trepnuo. "Tko, ja?" Miss Caroline je kimnula.

"Burriss Ewell."

Miss Caroline je pregledala popis učenika. "Tu imam Ewella, ali ne piše ime. Možeš li mi reći kako se piše?"

"Ne znam. Kod kuće me zovu Burris."

"E pa, Burrise", rekla je Miss Caroline, "ostatak poslijepodneva si slobodan. Želim da odeš kući i opereš kosu."

Sa stola je digla debelu knjigu, prolistala je i na trenutak čitala. "Dobar kućni lijek za... Burrise, želim da odeš kući i opereš kosu lužinom. Kad to obaviš, namazi tjeme kerozinom."

"Zašto, gospojo?"

"Da se oslobodiš... uši. Znaš, Burrise, druga bi ih djeca mogla dobiti od tebe, a to sigurno ne bi htio, nije li tako?"

Dječak je ustao. U život nisam vidjela nikoga prljavijeg. Vrat mu je bio tamnosiv, nadlanice boje hrde, a nokti crni. Gledao je Miss Caroline iz čistog prostora na licu velikog otprilike kao šaka. Nitko ga dotad nije zamijetio, vjerojatno zato što smo Miss Caroline i ja većinu jutra zabavljale razred.

"I Burrise", rekla je Miss Caroline, "molim te, okupaj se prije nego što se sutra vratiš u školu."

Dječak se nepristojno nasmijao. "Ne šaljete vi mene kući, gospojo. Ionako sam se spremao otići - za ovu godinu sam gotov."

Miss Caroline se doimala zbunjeno. "Kako to misliš?"

Dječak nije odgovorio. Samo se podrugljivo nasmijao.

Odgovorio joj je jedan od starijih učenika. "On je od Ewellovih, gospođice", a ja sam se pitala hoće li to objašnjenje biti jednako neuspješno kao moj pokušaj. No činilo se da je Miss Caroline spremna slušati. "Puna ih je škola. Dođu svake godine prvi dan i onda odu. Tajnica ih dovuče jer im prijete šerifom, ali odustala je od pokušaja da ih zadrži. Smatra da je udovoljila zakonu time što im je upisala ime u imenik i dotjerala ovamo prvi dan. Ostatak godine samo trebate upisati da su izostali..."

"Ali, što je s njihovim roditeljima?", upitala je Miss Caroline iskreno zabrinuta.

"Nemaju majku", glasio je odgovor, "a tata im je svadljiv."

Burrisu Ewellu je sve to laskalo. "Već treću godinu dolazim prvog dana u prvi razred", rekao je velikodušno. "Računam da će me prebaciti u drugi razred ako ove godine budem pametan..."

Miss Caroline je rekla: "Molim te, sjedni, Burrise", a čim je to izgovorila, znala sam da je počinila ozbiljnu pogrešku. Dječakova se nadmenost pretvorila u srdžbu.

"Da vidim kako ćete me natjerati, gospojo."

Mali Chuck Little brzo je ustao. "Pustite ga, Miss", rekao je. "Zao je, doista zao. Mogao bi nešto početi, a ovdje ima i male djece."

Mali Chuck je bio jedan od najsitnijih dječaka, ali kad se Burris P.well okrenuo prema njemu, gurnuo je ruku u džep. "Pazi što radiš, Burrise", rekao je. "Ubio bih te dok trepneš okom. Sad idi kući."

Činilo se da se Burris doista boji dječaka koji je bio upola manji od njega, a Miss

Caroline je iskoristila njegovu neodlučnost: "Burrise, idi kući. Inače ću pozvati ravnatelja", rekla je. "Ionako ću ovo morati prijaviti."

Dječak je prezirno puhnuo i lijeno se odvuкао do vrata.

Sad kad je bio na sigurnome, okrenuo se i povikao: "Prijavite, prokleta babo. Nije se još rodila ta umišljena drolja od učiteljice koja me na nešto može natjerati! Nikamo vi mene ne tjerate, gospojo.

Dobro to zapamtite, ni na što me niste natjerali!"

Pričekao je da se uvjeri kako ju je rasplakao, a onda je otišao.

Mi smo se okupili oko stola i pokušavali je, svatko na svoj način, utješiti. Tako je zločest... udara nisko... nitko od vas ne očekuje da podučavate takve... inače se ljudi u Mavcombu tako ne ponašaju, Miss Caroline, doista ne... ništa se ne uzrujavajte, Miss Caroline. A da nam pročitate neku pripovijest?

Ono jutros o mački je baš bilo lijepo...

Miss Caroline se nasmiješila, ispuhala nos, rekla "hvala", rekla nam da se vratimo na mjesto, otvorila knjigu i zbunila svoje učenike dugom pričom o žabi koja je živjela u dvorcu.

Kad sam četvrti put tog dana prolazila pokraj Radlev Placea - od toga dvaput punim galopom - moje je raspoloženje bilo jednako mračno kao ta kuća. Bude li ostatak školske godine jednako dramatičan kao prvi dan, možda će biti donekle zabavno, ali pomisao da devet mjeseci ne smijem čitati ni pisati natjerala me da poželim pobjeći.

Do kraja poslijepodneva uglavnom sam dovršila svoje putne planove; kad smo se Jem i ja utrkivali pločnikom da dočekamo Atticusa kad se vraćao s posla, nisam se osobito trudila. Običavali smo potrčati Atticusu u susret čim bismo vidjeli da je zašao za ugao kod pošte. Atticus kao da je zaboravio moje podnevne grijehe. Postavljao mi je mnogo pitanja o školi. Moji su odgovori bili jednosložni, a on nije dalje ispitivao.

Možda je Calpurnia osjetila da sam imala loš dan - dopustila mi je da je gledam dok kuha. "Zatvori oči i otvori usta pa ću ti dati iznenađenje", rekla je.

Nije često pekla pogaču, rekla je da nema vremena, ali budući da smo danas oboje bili u školi, imala je lak dan. A znala je da obožavam pogaču.

"Nedostajala si mi danas", rekla je. "U kući je postalo tako pusto da sam oko dva morala upaliti radio."

"Kako to? Pa Jem i ja nikad nismo u kući osim kad pada kiša."

"Znam", rekla je, "ali jedno od vas dvoje uvijek je negdje u blizini. Koliko li samo vremena na dan provedem dozivajući vas. Tja", rekla je, "dovoljno da za to vrijeme ispečem pogaču. Sad idi, a ja ću poslužiti večeru."

Calpurnia se sagnula i poljubila me. Dok sam odlazila, pitala sam se što joj je bilo. Htjela se pomiriti sa mnom, eto što. Uvijek je bila odveć stroga prema meni, napokon je shvatila da je pogriješila, sad joj je žao, ali je odveć tvrdoglava da to i

kaže. Bila sam tako umorna od svih zločina koje sam počinila tog dana.

Nakon večere, Atticus je sjeo u naslonjač s novinama u ruci i dozvao me: "Scout, jesi li spremna za čitanje?" No Bog mi je tog dana poslao više nego što sam mogla podnijeti, pa sam izišla na trijem.

Atticus je došao za mnom.

"Nešto nije u redu, Scout?"

Rekla sam mu da se ne osjećam dobro i ako on nema ništa protiv, da više ne bih išla u školu.

Atticus je sjeo na ljuljačku i prekrizio noge. Prstima je opipavao svoj džepni sat; rekao je da jedino tako može razmišljati. Opušteno je čekao, a ja sam pokušala ojačati svoj položaj. "Ti nikad nisi išao u školu i ništa ti ne fali, pa ću i ja lijepo ostati kod kuće. Možeš me ti poučavati kao što je djed poučavao tebe i strica Jacka."

"Ne, ne mogu", rekao je Atticus. "Moram raditi. Osim toga, poslali bi me u zatvor kad bih te zadržao kod kuće - večeras ćeš dobiti dozu magnezija, a sutra ideš u školu."

"Ma zapravo se dobro osjećam."

"Tako sam i mislio. A sad mi reci što je."

Malo-pomalo, ispričala sam mu o svim nedaćama. "... i rekla je da si me pogrešno naučio i nikad više ne možemo zajedno čitati. Molim te, nemoj me slati natrag, molim te."

Atticus je ustao i otišao do kraja trijema. Kad je temeljito pregledao penjačicu, vratio se k meni.

"Kao prvo", rekao je, "uspiješ li naučiti jedan jednostavan trik, Scout, s mnogim ćeš se ljudima bolje slagati. Ne možeš nekoga shvatiti dok ne razmisliš o stvarima s njegova stajališta..."

"Molim?"

"... dok se ne uvučeš u njegovu kožu i ne hodaš u njoj."

Atticus je rekao da sam tog dana mnogo toga naučila, a i Miss Caroline je ponešto naučila. Naučila je, na primjer, da ne nudi nešto nekome od Cunninghamovih, ali da smo Walter i ja o svemu razmislili s njezinog stajališta, shvatili bismo da je učinila dobronamjernu pogrešku. Ne možemo očekivati da za jedan dan nauči sve maycombske običaje i ne možemo je smatrati odgovornom zato što ih nije znala.

"K vragu", rekla sam. "Ni ja nisam znala da joj ne smijem čitati, a ona je mene smatrala odgovornom - čuj, Atticuse, ne moram ja u školu." Odjednom me oduševila nova zamisao. "Burris Ewell, sjećaš se? On ode u školu samo prvog dana. Tajnica smatra da je udovoljila zakonu kad unese njegovo ime u imenik..."

"Ne možeš tako, Scout", rekao je Atticus. "Katkad je, u nekim slučajevima, bolje gledati kroz rupe u zakonu. U tvom slučaju zakon ostaje strog. I zato moraš u školu."

"Ne shvaćam zašto ja moram, a on ne mora."

"Onda me saslušaj."

Atticus je rekao da Ewellovi sramote Maycomb već tri naraštaja. Nitko od njih nikad nije ni dana pošteno radio. Rekao je da će me jednog Božića, kad bude nosio drvce na otpad, povesti sa sobom i pokazati mi gdje i kako žive. Oni su ljudi, ali žive kao životinje. "Mogu u školu kad kod zažele, kad pokažu i najmanji znak da se žele školovati", rekao je Atticus. "Postoje načini da ih se prisilno zadrži u školi, ali glupo je silom gurati ljude poput Ewellovih u novu sredinu..."

"Kad ja sutra ne bih otišla u školu, ti bi mene prisilio."

"Recimo to ovako", rekao je Atticus suho. "Ti, Miss Scout Finch, pripadaš običnim ljudima. Moraš poštovati zakon." Rekao je da Ewellovi pripadaju ekskluzivnom društvu koje se sastoji od Ewella. U određenim okolnostima obični im ljudi mudro dopuštaju neke povlastice jednostavno tako što se pretvaraju da ne vide što Ewellovi čine. Oni ne moraju u školu, na primjer. Kao drugo, gospodin Bob Ewell, Burrisov otac, smije loviti i postavljati klopke i kad nije sezona lova.

"Atticuse, to ne valja", rekla sam. U okrugu Mavcomb je lov izvan sezone prema zakonu bio prekršaj, ali u očima stanovništva teški zločin.

"Da, to jest protuzakonito", rekao je moj otac, "i doista ne valja, ali kad netko troši novac od socijalne pomoći na loš viski, njegova djeca plaču od gladi. Ne znam ni za jednog zemljovlasnika ovdje koji bi toj djeci uskratio divljač koju njihov otac uspije uloviti."

"Gospodin Ewell to ne bi smio činiti..."

"Naravno da ne bi, ali on se nikad neće promijeniti. Hoćeš li zbog toga kazniti njegovu djecu?"

"Ne, tata", promrmljala sam i pokušala još jedanput. "Ali, ako nastavim ići u školu više ne možemo zajedno čitati..."

"To ti najviše smeta, je li?"

"Da, tata."

Kad me Atticus pogledao, vidjela sam na njegovu licu izraz koji bi me uvijek nagnao da nešto očekujem. "Znaš li što je to kompromis?", upitao je

"Iskrivljavanje zakona?"

"Ne, nego dogovor koji se postigne tako da obje strane malo popuste. Evo kako se to radi", rekao je.

"Ako se ti slažeš da moraš ići u školu, nastaviti ćemo čitati svake večeri kao i dosad. Jesmo li se pogodili?"

"Da, tata!"

"Ovaj ćemo dogovor smatrati sklopljenim bez uobičajenih formalnosti" rekao je Atticus kad je vidio da se spremam pljunuti.

Kad sam otvarala prednja mrežasta vrata, Atticus je rekao: "Uzgred, Scout, bit će najbolje da u školi ništa ne govoriš o našem dogovoru."

"Zašto ne?"

"Bojim se da bi veleučene vlasti na njega reagirale sa znatnim neodobravanjem."

Jem i ja navikli smo se na očevo pravničko izražavanje u stilu pisanja oporuke i uvijek smo ga smjeli prekinuti da nam prevede ako nešto nismo shvatili.

"Molim, tata?"

"Ja nikad nisam išao u školu", rekao je, "ali imam osjećaj da bi se Miss Caroline, ako joj kažeš da svake večeri zajedno čitamo, okomila na mene, a to mi se bogme ne bi svidjelo."

Atticus nas je te večeri nasmijavao čitajući ozbiljnim glasom članak o čovjeku koji je bez ikakva razloga sjedio na stijegu, a to je Jemu bio dovoljan razlog da sljedeću subotu provede u kućici na stablu. Sjedio je ondje od doručka do sutona i ostao bi i preko noći da mu Atticus nije presjekao dostavu hrane. Ja sam većinu dana provela penjući se i silazeći, obavljajući razne poslove za njega, donoseći mu knjige, hranu i vodu; upravo sam mu nosila pokrivače za noć kad je Atticus rekao da će Jem sići ako prestanem obraćati pozornost na njega. Atticus je imao pravo.

4

Ostatak školske godine nije bio ništa zanimljiviji od prvog dana. Bio je to zapravo beskrajni projekt koji se polako razvio u jedinicu u kojoj je država Alabama davala kilometre papira i bojica u dobronamjernom ali uzaludno nastojanju da me nauči grupnoj dinamici. Ono što je Jem nazvao Deweyevim decimalnim sustavom proširilo se do kraja godine na cijelu školu pa ga nisam mogla uspoređivati s drugim didaktičkim metodama. Mogla sam se samo osvrnati: Atticus i moj stric, koji su učili kod kuće, znali su sve - što jedan nije znao, znao je drugi. Osim toga, primijetila sam da otac, koji je godinama služio u državnoj upravi, svaki put izabran bez protukandidata, ništa nije znao o prilagodabama koje su moji nastavnici smatrali presudnim za odgajanje dobrih građana. Jem, čije se školovanje napola sastojalo od decimalnog a napola od sustava magareće kape, funkcionirao je, činilo se, i kao pojedinac i u skupini, ali Jem nije bio dobar primjer: nije bilo tog sustava poduke koji bi njega spriječio da čita. Sto se mene tiče, nisam znala ništa osim onoga što bih pročitala u časopisu Times i u svim knjigama kojih bih se uspjela dočepati kod kuće, ali dok sam polako napredovala kroz školski sustav okruga Maycomb, nisam mogla obuzdati osjećaj da su mi nešto uskratili. Nisam znala što, ali nisam mogla vjerovati da mi je država namijenila dvanaest godina neprekidne dosade.

I tako, dok su godine prolazile, izlazila sam iz škole pola sata prije Jema, koji je morao ostajati do tri, pa sam trčala pokraj Radley Placea što sam brže mogla, ne zaustavljajući se dok ne bih došla u sigurnost našega prednjeg trijema. Jednog poslijepodneva, dok sam jurila, nešto mi je zapelo za oko i to na takav način da sam duboko udahnula, osvrnula se na sve strane i onda vratila.

Na rubu imanja Radleevih bila su dva hrasta; korijenje im je izraslo do bočne uličice koja je zbog njega bila kvrgava. Moju je pozornost privuklo jedno od stabala.

Iz udubine u deblu virila je srebrna folija, tik iznad razine mogjeg pogleda, i namigivala mi na poslijepodnevnom suncu. Stala sam na prste, brzo se još jednom osvrnula, posegnula u udubinu i izvadila dvije žvakaće gume koje nisu bile omotane.

Prvi mi je poriv bio da ih stavim u usta što je prije moguće, ali onda sam se sjetila gdje sam. Otrčala sam kući i na našem trijemu pregledala svoju lovinu. Žvakaće su izgledale svježije. Onjušila sam ih i miris je bio u redu. Liznula sam jednu i malo pričekala. Kad od toga nisam umrla, strpala sam je u usta: bila je to Wrigleyeva žvakača s okusom metvice.

Kad je Jem došao kući i pitao me odakle mi tolika žvakača, rekla sam mu da sam je našla.

"Ne smiješ jesti stvari koje nadeš, Scout."

"Ali, nije bila na zemlji, nego u stablu."

Jem je gundao.

"Ozbiljno" rekla sam. "Virila je iz onog stabla, onoga kraj kojeg prolazimo kad se vraćamo iz škole."

"Da si je odmah ispljunula!"

Ispljunuta sam je. Okus je ionako nestao. "Žvačem je cijelo poslijepodne i još nisam umrla. Nije mi čak ni zlo."

Jem je udario nogom o pod. "Zar ne znaš da ne smiješ čak ni dotaknuti ta stabla? Poginut ćeš!"

"Ti si jednom dotaknuo kuću!"

"To je bilo nešto drugo. Odmah idi i grgljaj - odmah, jesi li me čula?"

"Baš neću, to će mi uništiti okus u ustima."

"Ako ne budeš, tužit ću te Calpurniji!"

Poslušala sam Jema jer se nisam htjela kačiti s Calpurnijom. Zbog nekog je razloga moja prva godina u školi donijela veliku promjenu u naš odnos: Calpurnijina tiranija, nepravda i petljanje u moja posla pretvorili su se u blago izražavanje nezadovoljstva. A ja sam se katkad veoma trudila da je ne izazivam.

Približavalo se ljeto; Jem i ja smo ga nestrpljivo očekivali. Ljeto nam je bilo omiljeno doba: mogli smo spavati na trijemu ili u kućici na stablu; ljeto je bila najbolja hrana; tisuće boja u suhom krajoliku; ali više od svega, ljeto je dolazio Dill.

Posljednjeg dana školske godine pustili su nas ranije s nastave pa smo Jem i ja zajedno išli kući. "Sutra će doći stari dobri Dill", rekla sam.

"Vjerojatno prekosutra, rekao je Jem. "Mississippi ih raspušta dan kasnije."

Kad smo došli do hrastova kod Radlev Placea, podigla sam prst da stoti put pokažem udubinu u kojoj sam našla žvakače želeći uvjeriti Jema da sam ih ondje našla, a kad tamo - novi komadić srebrne folije!

"Vidim ga, Scout! Vidim ga..."

Jem se osvrnuo, posegnu u udubinu i oprezno stavio sjajni paketić u džep. Otrčali smo kući i na trijemu pogledali kutijicu pokrivenu komadićima folije od žvakača. Bila je to kutija u kakvu se stavljaju vjenčani prsteni, purpurni baršun sa sićušnom kopčom. Jem ju je otvorio. Unutra su bila dva ulaštena novčića, jedan na drugome. Jem ih je pregledao.

"Indijanske glave", rekao je. "Tisuću devetsto šesta i, Scout, jedan je iz tisuću devetstote. Stvarno su stari."

"Tisuću devetstota", ponovila sam. "Čuj..."

"Budi tiho, razmišljam."

"Jem, što misliš, je li to nečije sklonište?"

"Ne, tuda rijetko kad netko prolazi, osim ako ne pripada nekome odraslom..."

"Odrasli nemaju skrivališta. Misliš da ih možemo zadržati, Jem?"

"Ne znam što uopće možemo. Kome bismo ih vratili? Pouzdano znam da tuda nitko ne prolazi - Cecil kući odlazi stražnjom ulicom i oko grada."

Cecil Jacobs, koji je stanovao na drugom kraju naše ulice, pokraj pošte, pješačio je kilometar i pol svaki dan samo da bi izbjegao Radlev Place i staru gospodu Henryja Lafayettea Dubosea. Gospođa Dubose stanovala je dvije kuće od nas; svi u susjedstvu su se slagali da je gospođa Dubose najpodlija starica koja je ikad živjela. Jem nije htio proći pokraj njezine kuće bez Atticusa.

"Što misliš, što bismo trebali učiniti, Jeme?"

Ono što nadeš pripada ti osim ako se ne dokaže vlasništvo. Nama je bilo normalno ubrati poneku kameliju, popiti malo mlijeka od krave Miss Maudie Atkinson u ljetni dan ili ubrati nekoliko grozdova, ali novac je bio nešto drugo.

"Znaš što", rekao je Jem. "Zadržat ćemo ih dok ne počne školska godina, a onda ćemo sve pitati kome pripadaju. Možda pripadaju nekom od djece koja dolaze u školu autobusom - možda se danas nekom tako žurilo otići iz škole da je zaboravio na njih. U svakom slučaju, nekome pripadaju. Vidiš kako su ulašteni? Netko ih je čuvao."

"Da, ali zašto bi netko tako spremio žvakače? Znaš da one ne traju."

"Ne znam, Scout. Ali, ovi su novčići nekome važni..."

"Kako to misliš, Jem?"

"Pa, indijanske glave - one su od Indijanaca. To je jaka čarolija, donosi sreću. Ne pohanu piletinu kad joj se ne nadaš, nego stvari kao što su dug život i dobro zdravlje, ili polaganje ispita... ovi su nekome vrlo vrijedni. Staviti ću ih u svoju škrinju."

Prije nego što je otišao u svoju sobu, Jem je dugo gledao Radley Place. Kao da se ponovno zamislio.

Dva dana poslije stigao je Dill sav blistajući od ponosa: sam se vozio vlakom od Meridiana do Maycomb Junctiona (to mu je bio počasni naziv - Maycomb Junction je bio u okrugu Abbott), gdje ga je Miss Rachel dočekala u jedinom maycombskom taksiju; večerao je u gostionici; vidio je sijamske blizance kako izlaze iz vlaka u Bay St. Louisu i to je uporno tvrdio unatoč našim prijetnjama. Odbacio je one grozne modre kratke hlače koje su se kopčale za njegovu košulju i sad je nosio prave kratke hlače s remenom; bio je nešto krupniji ali ne i viši i rekao je da se vidio sa svojim ocem. Dillov je otac bio viši od našega, imao je crnu bradu (usiljenu), i bio je predsjednik Željeznica L & N.

"Neko sam vrijeme pomagao strojovodi", rekao je Dill zijevajući.

"Kad na vrbi rodi grožđe, Dille. Umukni", rekao je Jem. "Što ćemo se danas igrati?"

"Toma, Sama i Dicka", rekao je Dill. "Idemo u prednje dvorište." Dill se htio igrati trojice Roverovih jer su tu bile tri pristojne uloge. Očigledno mu je dojadilo

uvijek igrati karakterne uloge.

"To mi je dojadilo", rekla sam. Dojadilo mi je glumiti Toma Rovera, koji usred nekog filma odjednom izgubi pamćenje i više se ne pojavljuje do samog kraja, kad ga nadu na Aljaski.

"Smisli nam nešto, Jeme", rekla sam.

"Dojadilo mi je smišljati."

Prvi dan slobode, a mi smo bili umorni. Pitala sam se što li će donijeti ljeto.

Odšetali smo do prednjeg dvorišta, gdje je Dill stao i gledao niz ulicu prema strašnom pročelju Radlev Placea. "Osjećam - miris - smrti", rekao je. "Doista, ozbiljno govorim", rekao je kad sam mu rekla da začepi.

"Što, možeš nanjušiti kad netko umire?"

"Ne, hoću reći da mogu nekoga onjušiti i znati hoće li umrijeti. Tome me naučila jedna starica." Dill se nagnuo i onjušio me. "Jean-Louise-Finch, umrijet ćeš za tri dana."

"Dille, ako ne začepiš, razbit ću ti nos. Ozbiljno..."

"Šutite, vas dvoje", zarežao je Jem. "Ponašate se kao da vjerujete u vruće pare."

"A ti se ponašaš kao da ne vjeruješ", rekla sam. "Što je to vruća para?", upitao je Dill.

"Zar nikad nisi hodao samotnom cestom noću i prošao pokraj vrućeg mjesta?", upita je Jem Dilla.

"Vruća para je netko tko ne može u raj pa se povlači po samotnim cestama i ako prodeš kroz njega, i ti ćeš postati vruća para kad umreš i hodat ćeš noću usisavajući ljudima dah..."

"A kako to možeš mimoići?"

"Ne možeš", rekao je Jem. "Katkad se protegne cijelom cestom, ali ako moraš proći kroz nju, kažeš:

'Anđele svijetli, živote u smrti; makni se s ceste, ne usisaj moj dah.' Na taj način spriječiš da se ne ovije oko tebe..."

"Ne vjeruj mu ni riječi, Dille", rekla sam. "Calpurnia kaže da su to crnačke bajke."

Jem se namrštio na mene, ali je rekao: "No, hoćemo li se igrati ili nećemo?"

"Idemo se kotrljati u kotaču", predložila sam. Jem je uzdahnuo. "Znaš da sam prevelik za to."

"Ali možeš gurati."

Otrčala sam u stražnje dvorište i izvukla staru automobilsku gumu ispod kuće. Odgurala sam je u prednje dvorište. "Ja ću prva", rekla sam.

Dill je rekao da bi on trebao biti prvi jer je tek stigao.

Jem je presudio, odlučio je da će mene prvu gurnuti ali će Dill dobiti više vremena, pa sam se zavukla u gumu.

Dok se to nije dogodilo, nisam znala da se Jem uvrijedio što sam mu proturječila

kad smo govorili o vrućim parama i da je strpljivo čekao priliku da me nagradi. To je učinio tako što je gurnuo gumu niz pločnik svom snagom. Tlo, nebo i kuće stopili su mi se u pred očima, a u ušima mi je zvonilo. Činilo mi se da ću se ugušiti. Nisam mogla ispružiti ruke i zaustaviti se jer su mi bile stisnute između prsa i koljena. Mogla sam se jedino nadati da će Jem preteći gumu ili da će me zaustaviti kvrga na pločniku.

Čula sam kako trči za mnom i više.

Guma je poskakivala po šljunku rasutom po cesti, udarila u neku zapreku i izbacila me kao čep na pločnik. Vrtjelo mi se u glavi i bilo mi je mučno. Ležala sam na asfaltu i tresla glavom dok se nisam smirila; onda sam začula Jemov glas: "Scout, miči se odande, hajde!"

Podigla sam glavu i pred sobom ugledala stube Radlev Placea. Sledila sam se.

"Hajde, Scout, nemoj tamo ležati!" Jem je vikao. "Daj, ustani!" Stala sam na noge dršćući dok sam dolazila k sebi. "Uzmi gumu!", povikao je Jem. "Ponesi je sa sobom! Zar si posve ostala bez pameti?"

Kad sam se pribrala, potrčala sam prema njima koliko su me drhtave noge nosile.

"Zašto je nisi ponijela?", povikao je Jem. "Zašto je ti ne doneseš?", vrisnula sam. Jem je ušutio.

"Hajde, nije daleko u dvorištu. Jednom si čak dodirnuo kuću, sjećaš se?" Jem me srdito pogledao, nije mogao odbiti pa je otrčao niz pločnik, zastao pokraj kapije, a onda uletio i uzeo gumu.

"Eto vidiš!", rekao je pobjedonosno. "Ništa lakše. Stvarno, Scout, ponekad se toliko ponašaš kao djevojčica da mi je neugodno."

Bilo je u tome više istine nego što je on znao, ali sam mu odlučila ne reći.

Calpurnia se pojavila na našim vratima i povikala: "Vrijeme je za limunadu! Maknite se sa sunca da vas ne sprži!" Limunada sredinom jutra bila je ljetni obred. Calpurnia je donijela vrč i tri čaše na trijem, a onda se vratila svome poslu. Nije me osobito brinulo što je Jem ljutit na mene. Limunada će mu popraviti raspoloženje.

Jem je brzo popio i drugu čašu pa se pljesnuo po prsima. "Znam što ćemo se igrati", objavio je. "Nešto novo i drukčije."

"Što?", upitao je Dill.

"Booa Radleva."

Jem je katkad bio tako proziran: smislio je to da bi mi pokazao kako se ni najmanje ne boji Radleevih, kako bi svoju neustrašivost suprotstavio mojem kukavičluku.

"Booa Radleva? Kako?", upitao je Dill.

Jem je rekao: "Scout, ti možeš biti gospoda Radlev..."

"E neću. Ne mislim..."

"Što je?", rekao je Dill. "Još se bojiš?"

"On može izići noću dok spavamo...", rekla sam.

Jem je zasiktao. "Scout, otkud on zna što mi radimo? Osim toga, ne vjerujem da je još ondje. Odavno je umro i oni su ga strpali u dimnjak."

Dill je rekao: "Jeme, ti i ja se možemo igrati, a Scout nas može gledati ako se boji."

Bila sam prilično sigurna da je Boo Radlev u kući, ali nisam to mogla dokazati pa sam zaključila kako mi je bolje da šutim jer će me inače optužiti da vjerujem u vruće pare, pojave na koje sam danju bila imuna.

Jem je podijelio uloge: ja sam bila gospoda Radlev i jedini mi je posao bio izići i pomesti trijem. Dill je bio stari gospodin Radlev: on je hodao pločnikom i kašljao kad bi mu se Jem obratio. Jem je, naravno, bio Boo. Odlazio je pod stube i povremeno vrištao i zavijao.

Kako je ljeto prolazilo, naša je igra napredovala. Dotjerali smo je i usavršili, dodali dijalog i zaplet dok nismo stvorili mali igrokaz u koji smo svaki dan unosili izmjene.

Dill je bio pravi glumac: mogao se uživjeti u svaku ulogu, doimati se visokim ako je to bilo potrebno.

Bio je dobar koliko i njegova najgora izvedba, a najgora mu je izvedba bila gotička. Ja sam nevoljko glumila razne gospode koje su ulazile u scenarij. To mi nikad nije bilo tako zabavno kao Tarzan i tog sam ljeta glumila s popriličnim strahom, unatoč Jemovim uvjerenjima da je Boo Radley mrtav i da mi nitko ništa ne može kad su danju tu on i Calpurnia, a noću Atticus.

Jem je bio rođeni junak.

Bila je to melankolična mala drama, istkana od djelića tračeva i legendi iz susjedstva: gospoda Radley je bila lijepa dok se nije udala za gospodina Radleya i izgubila sav novac. Ostala je i bez većine zubi, kose i desnog kažiprsta (to je bio Dillov doprinos: Boo joj ga je odgrizao jedne noći kad nije mogao naći vjeverice ili mačke za jelo); uglavnom je sjedila u dnevnom boravku i plakala, dok je Boo postupno rezuckao pokućstvo u kući.

Nas smo troje bili dječaci koji su se uvalili u nevolje, za promjenu sam bila sudac; Dill je odveo Jema i strpao ga ispod stuba, bockajući ga drškom metle. Jem bi se prema potrebi pojavljivao kao šerif, netko od građana i Miss Stepanie Crawford, koja je znala više pričati o Radleyevima nego itko u Maycombu.

Kad bi došao trenutak za Booovu veliku scenu, Jem bi se ušuljao u kuću, ukrao škare iz ladice šivaćeg stroja kad Calpurnia nije gledala, a onda sjeo na ljuljačku i rezuckao novine. Dill bi prošao pokraj njega, nakašljao se, a Jem bi ga tobože uboo u bedro. S mjesta odakle sam gledala, sve se doimalo stvarnim.

Kad bi gospodin Nathan Radley prošao pokraj nas odlazeći u grad, umirili bismo se i šutjeli dok se ne bi dovoljno udaljio, a onda smo se pitali što bi nam učinio kad bi posumnjao. Zastali bismo kad god bi naišao netko od susjeda, a jednom sam vidjela kako Miss Maudie Atkinson zuri u nas preko ulice, držeći vrtlarske škare

nepomično u ruci.

Jednog smo dana bili tako obuzeti 25. poglavljem drugog sveska "Obitelji jednog čovjeka" da nismo primijetili kako Atticus stoji na pločniku i gleda nas, lupkajući savijenim časopisom po koljenu. Po suncu sam vidjela da je podne.

"Čega se to igrate?", upitao je.

"Ničega", odgovorio je Jem.

Jemov odgovor mi je dao na znanje da je naša igra tajna, pa sam šutjela. "Što onda radiš s tim škarama?"

Zašto rezuckaš novine? Ako su današnje, dobit ćeš svoje."

"Ništa."

"Što ništa?", upitao je Atticus. "Ništa, tata."

"Daj mi te škare", rekao je Atticus. "One nisu za igru. Da ovo slučajno nema neke veze s Radlejevima?"

"Ne, tata", rekao je Jem i porumenio.

"I nadam se da nema", rekao je odsječno i onda ušao u kuću. "Jem..."

"Šuti! Otišao je u dnevni boravak, može nas čuti." Otišli smo u dvorište, na sigurnu udaljenost, pa je Dill upitao Jema možemo li se još igrati.

"Ne znam. Atticus nije rekao da ne smijemo..."

"Jeme", rekla sam, "mislim da Atticus ionako zna."

"E ne zna. Da zna, rekao bi to."

Ja baš nisam bila uvjerena, ali Jem mi je rekao da se ponašam kao djevojčica, da djevojčice uvijek nešto izmišljaju, zato ih drugi ljudi toliko mrze, i ako se mislim tako ponašati, neka lijepo odem i nađem druge djevojčice s kojima ću se igrati.

"Dobro, samo ti onda nastavi", rekla sam. "Vidjet ćeš već."

Atticusov je dolazak bio drugi razlog zbog kojeg sam željela prekinuti igru. Prvi se razlog dogodio onog dana kad sam se otkotrljala u dvorište Radlejevih. Unatoč tome što mi se glava kotrljala, što mi je bilo mučno i što je Jem vikao, čula sam još jedan zvuk, tako tih da ga s pločnika ne bih bila čula. U kući se netko smijao.

5

Zbog mog zanovijetanja s vremenom je Jem popustio, kao što sam i znala da hoće, pa smo, na moje olakšanje, na neko vrijeme ublažili igru. On je i dalje tvrdio da Atticus nije rekao da ne smijemo, što znači da smijemo; a ako bi Atticus ikad rekao da ne smijemo, Jem je i za to smislio rješenje: jednostavno će promijeniti imena likova i onda nas ni za što neće moći optužiti.

Dill se posve slagao s tim planom. Ionako je postao pomalo naporan - stalno je u stopu slijedio Jema.

Ranije tog ljeta me je zaprosio, ali onda je na to zaboravio. Izdvojio me je, označio kao svoje vlasništvo, rekao da sam jedina djevojčica koju bi ikad mogao voljeti, a onda me zanemarivao. Dvaput sam ga istukla, ali to nije pomoglo, samo je postao još prisniji s Jemom. Provodili su dane u kućici na stablu smišljajući i planirajući, a mene su zvali samo kad im je trebao treći lik. Ali, nisam se petljala u njihove ludo odvažne planove i riskirajući da me nazovu djevojčicom, u predvečerje sam sjedila na trijemu s Miss Maudie Atkinson.

Jem i ja smo se oduvijek slobodno smjeli igrati u njezinu dvorištu, pod uvjetom da joj ne gazimo azaleje, ali naš odnos s njom nije bio jasno definiran. Dok me Jem i Dill nisu isključili iz svojih planova, ona je bila samo još jedna susjeda, ali razmjerno dobronamjerna.

Naš prešutni dogovor s Miss Maudie bio je da se smijemo igrati na njezinu travnjaku, jesti njezino grožđe pod uvjetom da ne skačemo na brajdu i istraživati njezino veliko stražnje dvorište - bili su to tako velikodušni uvjeti da smo rijetko razgovarali s njom zbog straha da ne poremetimo finu ravnotežu našeg odnosa, ali Jem i Dill su me svojim ponašanjem naveli da se zbližim s njom.

Miss Maudie je mrzila svoju kuću: vrijeme provedeno u zatvorenom smatrala je potraćenim. Bila je udovica i pravi kameleon - radila je u vrtu u muškom kombinezonu, sa slamnatim šeširom na glavi, ali nakon što bi se okupala u pet, pojavila bi se na trijemu i vladala ulicom svojom otmjenom pojavom.

Voljela je sve što je raslo iz Božje zemlje, čak i korov. Postojala je samo jedna iznimka. Ako bi u dvorištu našla samo vlat šilja, bilo je to kao druga bitka na Marni: napala bi je limenom posudom i otrovnim tvarima za koje je rekla da bi nas ubile ako se ne budemo držali podalje.

"Zašto ga ne možete jednostavno iščupati?", upitala sam, nakon što sam gledala

dugu bitku s vlati koja nije bila viša od sedam centimetara.

"Da ga iščupam, dijete, iščupam?" Podigla je mlohavu biljku i palcem pritisnula njezinu tanku stapu. Iz nje su izišle sićušne sjemenke. "Pa jedna jedina vlat šilja može uništiti cijelo dvorište. Pogledaj. Kad dode jesen, ovo se osuši i vjetar raznese sjemenke po cijelom okrugu Mavcomb." Prema njezinu izrazu lica zaključili biste da bi to bilo kao neka kuga iz Starog zavjeta.

Za nekog iz Mavcomba, govorila je prilično odsječno. Sve nas je oslovljavala imenom, a kad bi se nasmijala, vidjele bi se dvije male zlatne kopče spojene s njezinim sjekutićima. Kad sam im se divila i rekla da bih ih i sama jednog dana voljela imati, rekla je: "Gle." Coknula je jezikom i izbacila most iz usta - bila je to gesta prisnosti koja je učvrstila naše prijateljstvo.

Dobronamjernost Miss Maudie obuhvaćala je i Jema i Dilla kad bi na trenutak prekinuli svoje igre; osladili smo se darovitošću koju je Miss Maudie dotad skrivala od nas. Pekla je najbolje kolače u susjedstvu. Kad je stekla naše povjerenje, svaki put kad je pravila kolače, ispekla bi jedan veliki kolač i tri mala pa bi povikala preko ulice: "Jeme Finch, Scout Finch, Charlese Bakeru Harris, dolazite ovamo!" Naša bi točnost uvijek bila nagrađena.

Ljeti su sutoni dugi i mirni. Miss Maudie i ja bismo često šutke sjedile na njezinom trijemu, gledale kako nebo mijenja boju od žute u ružičastu, gledale jata čiopa kako lete nisko iznad susjedstva pa nestaju iza školskog krova.

"Miss Maudie", rekla sam jedne večeri, "mislite li da je Boo Radlev još živ?"

"Ime mu je Arthur i živ je", rekla je. Polako se njuhala u velikom naslonjaču od hrastovine. "Osjećaš li miris mojih mimoza? Večeras je kao anđeoski dah."

"Da, gospodo. Kako znate?"

"Kako znam što, dijete?"

"Da je B... gospodin Arthur još živ?"

"Kako morbidno pitanje. Ali, i tema je morbidna. Znam da je živ, Jean Louise, jer još nisam vidjela da su ga iznijeli."

"Možda je umro a oni su ga strpali u dimnjak."

"Odakle ti takva pomisao?"

"Jem misli da su to učinili."

"Cc, cc, cc. Svakog je dana sve sličniji Jacku Finchu."

Miss Maudie je poznavala strica Jacka Fincha, Atticusovog brata, još iz djetinjstva. Bili su gotovo iste dobi i zajedno su odrasli na Finch's Landingu. Miss Maudie je bila kći susjeda, dr. Franka Buforda. Dr.

Buford je po zanimanju bio liječnik, ali opsesija mu je bilo sve što je raslo iz zemlje i tako je ostao siromašan. Stric Jack Finch ograničio je svoju strast za kopanjem na lončanice na prozoru u Nashvilleu i ostao bogat. Vidali smo strica Jacka svakoga Božića i svaki bi put vikao preko ulice neka Miss Maudie dođe prijeko i uda se za njega. Miss Maudie bi zauzvrat viknula: "Viči malo glasnije, Jack

Finch, pa će te čuti u pošti, ja te još nisam čula!" Jem i ja smo mislili kako je to čudan način da se nekog zaprosi, ali stric Jack je bio čudan čovjek. Rekao je da pokušava zafrkavati Miss Maudie, da se uzaludno trudi već četrdeset godina, da je on posljednji čovjek za kojeg bi se ona udala, ali prvi kojeg bi zafrkavala, a napad je najbolja obrana. To nam je bilo posve razumljivo.

"Arthur Radlev jednostavno ostaje u kući, to je sve", rekla je Miss Maudie. "Ne bi li i ti ostala u kući kad ne bi željela izlaziti?"

"Da, ali ja želim izići. Zašto on ne želi?"

Miss Maudie je pritvorila oči. "Tu priču znaš jednako dobro kao i ja."

"Ali, nikad nisam čula zašto.

Nitko mi nije rekao zašto." Miss Maudie je namjestila zubalo. "Znaš da je stari gospodin Radlev bio baptist koji pere noge..."

"Pa to ste i vi, zar ne?"

"Ja nisam tako kruta, dijete. Ja sam samo baptistica."

"Zar ne vjerujete svi u pranje nogu?"

"Vjerujemo. Kod kuće, u kadi."

"Ali, mi ne možemo s vama na pričest..."

Valjda zaključivši da je jednostavnije objasniti primitivni baptizam nego zatvorenu pričest, Miss Maudie je rekla: "Nogoperači vjeruju da je grijeh sve što je užitak. Znaš li da su jedne nedjelje neki došli i rekli mi da ćemo ja i moje cvijeće u pakao?"

"I vaše cvijeće?"

"Bogme da. Gorjet će zajedno sa mnom. Smatrali su da odveć vremena provodim vani, a nedovoljno u kući, čitajući Bibliju."

Moja vjera u Evandjelja oslabila je kad sam zamislila Miss Maudie kako se vječno kuha u raznim protestantskim paklovima. Doduše, imala je otrovan jezik i nije hodala po susjedstvu čineći dobra djela kao Miss Stephanie Crawford. Ali, dok nitko s trunkom mozga nije vjerovao Miss Stephanie, Jem i ja smo imali veliko povjerenje u Miss Maudie. Nikad nas nije tužakala, nikad se s nama nije igrala mačke i miša, naš je privatni život uopće nije zanimao. Bila nam je prijateljica. Bilo mi je neshvatljivo kako tako razborito stvorenje može biti u opasnosti od vječne vatre.

"To nije u redu, Miss Maudie. Vi ste najbolja gospođa koju poznajem."

Miss Maudie se nasmijala. "Hvala ti lijepa. Stvar je u tome što nogoperači misle da su žene po definiciji grešne. Znaš, oni Bibliju shvaćaju doslovno."

"I zato gospodin Arthur ostaje u kući, da se zaštiti od žena?"

"Nemam pojma."

"Meni to nema smisla. Jer ako gospodin Arthur želi u raj, barem bi izišao na trijem. Atticus kaže da dobri Božji ljudi poput vas vole sebe..."

Miss Maudie se prestala ljuljati, a glas joj je postao tvrdi. "Premlada si još da to

shvatiš", rekla je, "ali Biblija je u rukama nekih ljudi gora nego boca viskija u rukama... recimo, tvoga oca."

To me šokiralo. "Atticus ne pije viski", rekla sam. "Nikad u životu nije popio ni kapi - ne, zapravo jest. Kaže da je jednom malo popio i nije mu se svidjelo."

Miss Maudie se nasmijala. "Nisam mislila na tvoga oca", rekla je. "Htjela sam reći, kad bi Atticus Finch popio dovoljno da se napije, ne bi bio tako tvrd kakvi su neki ljudi kad su u najboljem stanju."

Ima ljudi koji... koji su tako obuzeti mislima o drugom svijetu da nikad nisu naučili živjeti u ovome, a dovoljno ti je da pogledaš niz ulicu i vidiš ishod toga."

"Mislite li da je istina sve ono što govore o B... gospodinu Arthuru?"

"A što to?"

Rekla sam joj.

"To su tri četvrtine crnačkih bajki i jedna četvrtina naklapanja Stephanie Crawford", rekla je Miss Maudie mrko. "Stephanie Crawford mi je čak rekla da se jednom probudila usred noći i vidjela ga kako je gleda kroz prozor. Upitala sam je: 'Sto si učinila, Stephanie - jesi li se pomaknula u krevetu i napravila mu mjesta?' To ju je na neko vrijeme ušutkalo."

To sam joj i te kako vjerovala. Miss Maudie je svakoga mogla ušutkati.

"Ne, dijete", rekla je, "to je tužna kuća. Sjećam se Arthura Radleya kad je bio dječak. Uvijek je lijepo razgovarao sa mnom, što god ljudi tvrdili o njemu. Bio je vrlo, vrlo pristojan."

"Mislite li da je lud?"

Miss Maudie je odmahнула glavom. "Ako nije, dosad je već trebao poludjeti. Koliko se toga događa ljudima, a mi ništa ne znamo o tome. Sto se događa iza zatvorenih vrata, kakve tajne..."

"Atticus meni i Jemu nikad ne čini ništa u kući što ne bi učinio u dvorištu", rekla sam, osjetivši poriv da branim oca.

"Zaboga, dijete, samo sam pričala, nisam ni mislila na tvoga oca, ali sad kad mislim na njega mogu reći ovo: Atticus Finch je isti u kući i u javnosti. Bi li voljela malo svježeg kuglofa da poneseš kući?"

I te kako.

Nakon što sam se sutradan probudila, zatekla sam Jema i Dilla udubljene u razgovor u stražnjem dvorištu. Kad sam im prišla, rekli su mi neka odem, kao i obično.

"Neću. Ovo je dvorište moje koliko i tvoje, Jeme Finch. Imam jednako pravo igrati se tu kao i ti."

Dill i Jem su se kratko nešto došaptavali. "Ako ostaneš, moraš učiniti što ti kažemo", upozorio me Dill.

"Oho", rekla sam, "kako je netko odjednom nadmen!"

"Ako ne pristaneš učiniti što ti kažemo, nećemo ti ništa reći", nastavio je Dill.

"Ponašáš se kao da si preko noći narastao dvadeset centimetara! No dobro, što je?"

Jem je mirno rekao: "Poslat ćemo poruku Boou Radlevu."

"A kako to mislite izvesti?" Pokušavala sam potisnuti užas koji se automatski budio u meni. Lako je Miss Maudie govoriti - ona je stara i sigurna na svojem trijemu. Za nas je to drukčije.

Jem je namjeravao jednostavno staviti poruku na udicu i ubaciti je kroz prozorske kapke. Ako netko naiđe, Dill će pozvoniti zvoncem.

Dill je podigao desnu ruku. Držao je majčino srebrno zvonce za blagovaonicu.

"Otići ću s bočne strane kuće", rekao je Jem. "Jučer smo gledali s druge strane ulice i vidjeli da je kapak labav. Mislim da je barem mogu ostaviti na prozorskoj daski."

"Jeme..."

"Sad si upletena i ne možeš se izvući, nema izvlačenja, Miss gundalice."

"Dobro, dobro, ali ne želim gledati. Jeme, netko je..."

"O da, hoćeš, pazit ćeš na stražnji dio imanja, a Dill na prednje dvorište i ulicu, i ako netko naiđe, on će pozvoniti. Jasno?"

"No dobro. Što ste mu napisali?"

Dill je rekao: "Uljudno ga molimo da katkad izađe i kaže nam što radi tamo unutra - rekli smo da mu ništa nećemo i da ćemo mu kupiti sladoled."

"Vi ste poludjeli! Poubijat će nas!"

Dill je rekao: "To je moja ideja. Mislim da bi mu, kad bi malo izišao i sjedio s nama, bilo bolje."

"Otkud znaš da mu nije dobro?"

"A kako bi se ti osjećala da si sto godina zatvorena i nemaš što jesti osim mačaka? Sigurno ima bradu dovde..."

"Kao tvoj tata?"

"On nema bradu, on..." Dill je zastao kao da se pokušava sjetiti.

"Aha, jesam te", rekla sam. "Nisi se još ni iskrcao iz vlaka kad si nam rekao da tvoj tata ima crnu bradu..."

"Ako baš želiš znati, obrijao ju je prošlog ljeta! Da, a imam i pismo kojim to mogu dokazati - poslao mi je i dva dolara!"

"Samo nastavi - sigurno ti je poslao i odoru policijske konjice! Samo nam je nisi pokazao, jel'da?"

Samo ti pričaj, sinko..."

Dill Harris je pričao najveće laži koje sam ikad čula. Među ostalim, bio je u poštanskom zrakoplovu sedamnaest puta, bio je u Novoj Škotskoj, vidio je slona, a djed mu je bio brigadir Joe Wheeler i ostavio mu je svoj mač.

"Šutite, vas dvoje", rekao je Jem. Zavukao se pod kuću i izišao sa žutim štapom od trstike. "Mislite li da je ovo dovoljno dugo da bacim udicu s pločnika?"

"Netko tko je dovoljno hrabar da ode i dodirne kuću ne bi se morao služiti ribičkim štapom", rekla sam.

"Zašto jednostavno ne pokucaš na vrata?"

"Ovo... je... drukčije", rekao je Jem. "Koliko ti puta to moram ponavljati?"

Dill je izvadio papirić iz džepa i dao ga Jemu. Oprezno smo krenuli prema staroj kući. Dill je ostao kod stupa na uglu, a Jem i ja smo se primicali pločnikom usporednim s bočnom stranom kuće. Ja sam otišla dalje od Jema i stala na mjesto s kojeg sam mogla vidjeti do zavoja.

"Sve je čisto", rekla sam. "Nigdje ni žive duše."

Jem je pogledao prema Dillu. I on je kimnuo.

Zatim je prikačio poruku na udicu, pružio štap preko dvorišta i gurnuo ga prema prozoru koji je izabrao. Štap je bio nekoliko centimetara prekratak pa se Jem ispružio koliko je mogao. Gledala sam kako trese štapom tako dugo da sam na kraju napustila svoj položaj i otišla k njemu.

"Ne mogu je skinuti s udice", promrmljao je, "a ako je i skinem, neće ostati na mjestu. Vрати se na mjesto, Scout."

Vratila sam se i pogledala iza zavoja u praznu cestu. Povremeno bih pogledala Jema, koji je strpljivo pokušavao spustiti poruku na prozorsku dasku. Odletjela bi na zemlju pa bi je Jem ponovno podigao toliko puta da sam pomislila kako Boo Radlev neće moći ni pročitati poruku ako je ikad primi. Gledala sam niz ulicu kad je zazvonilo zvonce.

Spremna na borbu, brzo sam se okrenula sprema suočiti se s Booom Radlevem i njegovim krvavim očnjacima; umjesto toga vidjela sam kako Dill svom snagom trese zvoncem Atticusu pred nosom.

Jem je izgledao tako jadno da mu nisam imala srca spustiti: "rekla sam ti". Polako je hodao, vukući štap za sobom.

Atticus je rekao: "Prestani zvoniti."

Dill je prestao zvoniti; u tišini koja je uslijedila, poželjela sam da počne ponovno zvoniti. Atticus je gurnuo šešir unatrag i stavio ruke na bokove. "Jeme", rekao je, "što ste to radili?"

"Ništa, tata."

"Nemoj mi muljati. Reci mi."

"Ja sam... mi smo pokušavali nešto dati gospodinu Radlevu."

"Što ste mu pokušavali dati?"

"Samo pismo."

"Daj da ga vidim."

Jem mu je pružio prljavi papirić. Atticus ga je uzeo i pokušao pročitati. "Zašto želite da gospodin Radlev izađe?"

Dill je rekao: "Mislili smo da bi mu se možda svidjelo s nama...", a onda je ušutio kad ga je Atticus pogledao.

"Sine", rekao je Jemu, "nešto ću ti reći i to ti ne namjeravam ponavljati: prestani mučiti tog čovjeka. To vrijedi i za vas dvoje."

Sto gospodin Radlev radi tiče se samo njega. Ako želi izaći, izaći će. Ako želi ostati u vlastitoj kući, ima pravo ostati unutra bez navaljivanja radoznale djece, što je blag izraz za nas. Kako bi se nama svidjelo kad bi nam Atticus noću upadao u sobu bez kucanja? A to što činimo gospodinu Radlevu praktički je ista stvar. Ponašanje gospodina Radleva nama se možda čini neobičnim, ali njemu ne.

Nadalje, je li nam ikad palo na pamet da je pristojan način komuniciranja s drugom osobom kroz ulazna vrata, a ne kroz bočni prozor? I naposljetku, ne smijemo prilaziti toj kući dok nas onamo netko ne pozove, ne smijemo se više igrati one glupe igre koju je vidio niti se rugati ikome u ovoj ulici ili u ovome gradu...

"Nismo mu se rugali, nismo mu se smijali", rekao je Jem. "Samo smo..."

"Dakle, to ste radili, nije li tako?"

"Rugali mu se?"

"Ne", rekao je Atticus, "nego izlagali njegovu životnu priču pred cijelim susjedstvom."

Jem kao da se malo napuhao. "Nisam rekao da smo to radili, nisam!"

Atticus se suho nacerio. "Upravo jesi", rekao je. "Da ste odmah prestali s tim besmislicama, svi odreda."

Jem je zurio u njega.

"Želiš biti odvjetnik, nije li tako?" Očeva su usta bila čudno kruta, kao da ih pokušava obuzdati.

Jem je zaključio da je natezanje besmisleno pa je zašutio. Kad je Atticus otišao u kuću po dosje koji je tog jutra zaboravio ponijeti, Jem je napokon shvatio da je pao na najstariji odvjetnički trik. Čekao je na pristojnoj udaljenosti od stuba, gledao kako Atticus izlazi iz kuće i odlazi u grad. Kad je bio dovoljno daleko, Jem je povikao za njim: "Mislilo sam da želim biti odvjetnik, ali više nisam tako siguran!"

6

"Da", rekao je naš otac kad ga je Jem upitao smijemo li otići i sjediti s Dillom pokraj ribnjaka Miss Rachel, budući da mu je to bila posljednja večer u Maycombu. "Pozdravi ga od mene, vidimo se nagodinu."

Preskočili smo nizak zid koji je odvajao dvorište Miss Rachel od prilaza našoj kući. Jem je zazviždao kao prepelica, a Dill se odazvao iz mraka.

"Ni daška", rekao je Jem. "Gle tamo."

Pokazao je prema istoku. Iza pekanskih oraha Miss Maudie dizao se golemi mjesec. "Zbog toga se čini kao da je toplije", rekao je.

"Je li večeras na njemu križ?", upitao je Dill ne podižući pogled. Motao je cigaretu od novina i duhana.

"Ne, samo gospoda. Ne pali to, Dill, zasmrdjet ćeš cijelu četvrt."

U Maycombu se na mjesecu vidjela gospoda. Sjedila je pred zrcalom i češljala se.

"Nedostajat ćeš nam, dečko", rekla sam. "Što mislite, da pogledamo na gospodina Averya?"

Gospodin Avery je bio podstanar u kući preko puta gospode Dubose. Osim što je svake nedjelje uzimao sitniš s pladnja za milodar u crkvi, sjedio je na trijemu svake večeri do devet i kihao. Jedne smo večeri imali čast vidjeti jednu njegovu izvedbu koja je, čini se, bila posljednja, jer nikad je više nije ponovio. Jem i ja smo jedne večeri bili na stubištu kod Miss Rachel kad nas je Dill zaustavio: "Uh, gle ono!" Pokazao je preko ulice. U prvi mah nismo vidjeli ništa osim prednjeg trijema prekrivena kudzuom, ali kad smo bolje pogledali, vidjeli smo luk vode kako pada iz lišća i pljuska u žuti krug pod uličnom svjetiljkom, bilo je kako nam se činilo, desetak koraka od izvora do tla. Jem je rekao da je gospodin Avery pogrešno ciljao, Dill je kazao da zacijelo pije tri litre na dan, a zbog natjecanja koje je uslijedilo kako bi se odredile relativne udaljenosti i pojedinačne sposobnosti samo sam se opet osjetila isključenom, jer u tome nisam mogla sudjelovati.

Dill se protegnuo, zijevnuo i rekao nekako odveć ležerno: "Znam što ćemo, idemo se prošetati."

Meni je to zvučalo sumnjivo. Nitko se u Maycombu ne ide samo tako šetati. "Kamo, Dille?"

Dill je mahnuo glavom prema južnoj strani.

Jem je rekao: "Dobro." Kad sam se pobunila, rekao je slatkim glasom: "Ti ne moraš s nama, andelčiću."

"Ali, ne moraš ići. Sjećaš se..."

Jem nije volio razmišljati o prošlim porazima: činilo se da je jedino što je upamtio bila Atticusova lekcija o umijeću unakrsnog ispitivanja. "Scout, nećemo ništa učiniti, idemo samo do rasvjetnog stupa i natrag."

Šutke smo krenuli pločnikom, slušajući kako ljuljačke na trijemovima škripe pod težinom susjeda, oslušujući tiho noćno mrmljanje odraslih u našoj ulici. Povremeno bismo čuli smijeh Miss Stephanie Crawford.

"Dakle?", rekao je Dill.

"Dobro", rekao je Jem. "Ti bi sad mogla kući, Scout."

"Što namjeravate učiniti?"

Dill i Jem su namjeravali samo poviriti kroz prozor s labavim kapkom ne bi li možda vidjeli Boo Radleya, a ako ne želim s njima, neka odem ravno kući i držim jezik za zubima i to je to.

"Ali, zašto ste, do vraga, čekali do večeras?"

Jer ih noću nitko neće vidjeti, jer će se Atticus tako zadubiti u knjigu da ne bi čuo ni da dolazi kraj svijeta, jer će, ako ih Boo Radley ubije, propustiti nastavu, a ne ferije i zato što je lakše pogledati u mračnu kuću po mraku nego danju, razumijem li sada?

"Jeme, molim te..."

"Scout, posljednji ti put kažem, začepi ili idi kući - časna riječ, svakim si danom sve sličnija djevojčici."

Sad mi više nije bilo druge nego da im se pridružim. Zaključili smo da je bolje provući se ispod visoke žičane ograde sa stražnje strane imanja Radleyevih, tako je manja vjerojatnost da nas netko vidi.

Ograda je bila oko velikog vrta i malog drvenog poljskog zahoda.

Jem je podigao donju žicu i dao Dillu znak da se provuče. Zatim sam se provukla i ja i podržala žicu Jemu. Njemu se nije bilo lako provući. "Budite tiho", šapnuo je. "I nemojte slučajno ući u raštiku, ona može probuditi i mrtve."

Imajući to na umu, napredovala sam možda za korak u minuti. Požurila sam kad sam vidjela Jema daleko naprijed kako mi daje znakove na mjesečini. Došli smo do kapije koja je dijelila vrt od stražnjeg dvorišta. Jem ju je dodirnuo. Kapija je zaškripala.

"Pljuni na nju", šapnuo je Dill.

"Doveo si nas u klopku, Jeme", promrmljala sam. "Odavde se ne možemo tako lako izvući."

"Psst!

Pljuni na nju, Scout."

Pljuvali smo dok nam se usta nisu osušila, a onda je Jem polako otvorio kapiju,

podizujući je i naslanjajući na ogradu. Sad smo bili u stražnjem dvorištu.

Stražnja strana kuće Radlejevih bila je manje privlačna od prednje: otrcani trijem protezao se širinom kuće; bila su tu dvojna vrata i između njih dva neosvijetljena prozora. Umjesto stupa, rub krova je podupirala gruba daska. U kutu je bio stari štednjak; iznad njega je zrcalo, koje je bilo dio vješalice za šešire, hvatalo mjesečeve zrake i sablasno svjetlilo.

"Ahh", rekao je Jem tiho, podizujući nogu.

"Što je?"

"Kokoši", dahnuo je.

To da ćemo morati izbjegavati nevidljive zapreke sa svih strana potvrdio se kad je Dill ispred nas šaptom rekao: "Bože." Odšuljali smo se do zida, pa do prozora s labavim kapkom. Prozorska je daska bila nekoliko centimetara viša od Jema.

"Podići ćemo te", rekao je Dillu. "Ali, čekaj." Jem je uhvatio svoj lijevi i moj desni zglavak, ja sam se uhvatila za svoj lijevi i Jemov desni, sagnuli smo se i Dill je sjeo u naše sedlo. Podigli smo ga pa se uhvatio za prozorsku dasku.

"Požuri", šapnuo je Jem. "Nećemo moći dugo izdržati." Dill me udario u rame pa smo ga spustili.

"Što si vidio?"

"Ništa. Zavjese. Ali negdje daleko je neko malo svjetlo."

"Maknimo se odavde", šapnuo je Jem. "Idemo opet straga. Psst", upozorio me kad sam se htjela pobuniti. "Pokušajmo sa stražnjim prozorom."

"Dille, ne", rekla sam.

Dill je zastao i propustio Jema. Kad je Jem zakoračio na donju stubu, zaškripala je. Trenutak je stajao mirno, a onda pokušao postupno prenijeti težinu. Stuba nije dala zvuka. Jem je preskočio dvije stube, stavio nogu na trijem, prebacio se onamo i dug trenutak ljuljao. Uspostavio je ravnotežu i spustio se na koljena. Otpuzao je do prozora, podigao glavu i pogledao unutra.

Tad sam ugledala sjenu. Bila je to sjena muškarca sa šeširom. Najprije sam pomislila da je stablo, ali nije bilo vjetra, a debla ne hodaju. Stražnji je trijem bio okupan mjesečinom, a sjena se, oštih obrisa, kretala preko trijema prema Jemu.

Onda ju je i Dill vidio. Rukama je pokrio lice.

Kad je prešla preko Jema, vidio ju je i on. Podigao je ruke iznad glave i ukočio se.

Sjena se zaustavila korak od Jema. Ruka joj se podigla pa ponovno spustila. Onda se okrenula i ponovno prošla preko Jema, prešla trijem i zašla za kuću, nestajući kako je i došla.

Jem je skočio s trijema i galopom potrčao prema nama. Otvorio je kapiju, progurao Dilla i mene i potjerao nas između dva reda šuštave raštike. Na pola puta kroz raštiku ja sam se spotaknula; a kad sam se spotaknula, kroz četvrt se prolomio pucanj iz puške.

Dill i Jem su se bacili pokraj mene. Jem kao da je jecao: "Ograda uz školsko dvorište! Brzo, Scout!"

Jem je držao donju žicu; Dill i ja smo se provukli i bili na pola puta do skloništa jedinog hrasta u školskom dvorištu kad smo osjetili dajem nije s nama. Potrčali smo natrag i zatekli ga kako se bori s ogradom, kako skida hlače ne bi li se oslobodio. Otrčao je do hrasta u gaćama.

Kad smo jednom bili na sigurnom, preplavila nas je obamrlost, ali Jem je brzo mislio: "Moramo kući, primijetit će da nas nema."

Pretrčali smo školsko dvorište, provukli se ispod ograde na livadu iza naše kuće, popeli se preko naše stražnje ograde i bili na stražnjim stubama. Tek tad nam je Jem dopustio da se zaustavimo.

Kad smo povratili dah, odšetalih smo se što smo mogli ležernije do prednjeg dvorišta. Pogledali smo niz ulicu i vidjeli krug susjeda ispred kapije Radleyevih.

"Bit će bolje da odemo onamo", rekao je Jem. "Mislit će da je čudno što nismo došli."

Gospodin Nathan Radley stajao je ispred kapije s prelomljenom sačmaricom u ruci. Atticus je stajao uz Miss Maudie i Miss Stephanie. Miss Rachel i gospodin Avery bili su blizu. Nitko nas od njih nije vidio kako prilazimo.

Stali smo pokraj Miss Maudie, koja se osvrnula. "Gdje ste bili, zar niste čuli strku?"

"Što se dogodilo?", upitao je Jem.

"Gospodin Radley je pucao na nekog crnca koji mu se šuljao po raštiki."

"Aha. A je li ga pogodio?"

"Nije", rekla je Miss Stephanie. "Pucao je u zrak. Ali, jako ga je prepaao. Rekao je, ako netko od nas vidi bijelog crnca u gradu, to je taj - problijedio je od straha. Kaže da je pripremio drugu cijev za sljedeći zvuk koji čuje iz svojeg vrta, a sljedeći put neće pucati u zrak, bio to pas, crnac ili - Jem Finch."

"Molim?", upitao je Jem.

Oglasio se Atticus. "Gdje su ti hlače, sine?"

"Hlače, tata?"

"Hlače."

Sve je bilo uzalud. Stajao je u gaćama pred Bogom i svim susjedima. Uzdahnula sam.

"Ovaj... gospodine Finch?"

Pod blještavom uličnom svjetiljkom vidjela sam kako se Dill sprema slagati: raširio je oči, a njegovo punašno kerubinsko lice postalo je još oblije. "Što je, Dille?", upitao je Atticus. "Ovaj... ja sam ih osvojio", rekao je neodređeno. "Osvojio ih? Kako?"

Dill je rukom dotaknuo zatiljak. Onda je dodirnuo čelo. "Igrali smo poker na svlačenje kod ribnjaka", rekao je.

Jem i ja smo se opustili. Činilo se da su susjedi zadovoljni: svi su se ukočili. Ali, što li je poker na svlačenje?

Nismo imali prilike doznati: Miss Rachel se oglasila poput sirene za uzbunu: "Iisuse, Dille Harris!

Kockaš se pokraj mojeg ribnjaka? Vidjet ćeš ti meni poker na svlačenje!"

Atticus je spasio Dilla da ga ne šatre. "Samo trenutak, Miss Rachel", rekao je. "Nikad prije nisam čuo da su to činili. Jeste li se kartali?"

Jem je ublažio Dillovu laž. "Ne, ne s kartama, samo sa šibicama."

Divila sam se svome bratu. Šibice su opasne, ali karte su pogubne.

"Jeme, Scout", rekao je Atticus. "Ne želim više čuti ni o kakvom pokeru. Otiđite do Dilla i ti uzmi svoje hlače, Jeme. Pa na spavanje."

"Ne brini se, Dille", rekao je Jem dok smo odlazili, "neće ti ona ništa. On će je odgovoriti. Svaka čast, brzo si mislio. Poslušaj... čuješ li?"

Zastali smo i ja sam čula Atticusov glas: "...ništa ozbiljno... Svi oni prođu kroz to, Miss Rachel..."

Dillu je laknulo, ali Jemu i meni nije. Jem je ujutro morao pokazati da je vratio hlače.

"Dao bih ti svoje", rekao je Dill kad smo došli do kuće Miss Rachel. Jem je rekao da ih ne bi mogao obući, ali hvala. Pozdravili smo se i Dill je ušao u kuću. Onda se očigledno sjetio da smo zaručeni, jer je potrčao natrag i brzo me poljubio pred Jemom. "Pišite mi!", povikao je za nama.

I da je Jem imao hlače na sebi, ne bismo mnogo spavali. Svaki noćni zvuk koji sam čula sa svojeg ležaja na stražnjem trijemu bio je triput pojačan; svako grebanje stopala po šljunku bio je Boo Radlev koji se došao osvetiti, svaki crnac koji je prolazio i smijao se bio je Boo Radlev, na slobodi i nama na tragu; kukci koji su udarali u mrežu bili su ludi prsti Booa Radleya koji deru mrežu; očenašice su bile zlonamjerne, žive. Lebdjela sam između sna i jave dok nisam čula kako je Jem promrmljao.

"Spavaš, mala trooka?"

"Zar si poludio?"

"Psst. Atticus je ugasio svjetlo."

Na blijedoj mjesečini vidjela sam kako Jem spušta noge na pod. "Idem po njih", rekao je.

Uspravila sam se. "Ne možeš. Neću ti dopustiti." On je navlačio košulju. "Moram."

"Učiniš li to, probudit ću Atticusa."

"Učiniš li ti to, ja ću te ubiti."

Povukla sam ga da sjedne pokraj mene na ležaj. Pokušala sam ga odgovoriti. "Gospodin Nathan će ih ujutro naći, Jeme. Zna da si ih ti izgubio. Kad ih pokaže Atticusu, bit će gadno, ali to ti je to. Vрати se u krevet."

"Sve to znam", rekao je Jem. "Zato idem po njih."

Pozlilo mi je od pomisli da će se vratiti onamo sam - sjetila sam se što je rekla Miss Stephanie: gospodin Nathan čuva drugu cijev za sljedeći zvuk koji čuje, bio to crnac, pas... Jem je to znao bolje nego ja.

Bila sam očajna: "Čuj, to se ne isplati, Jeme. Batine bole, ali ne traju. Ustrijelit će te, Jeme. Molim te..."

On je strpljivo izdahnuo. "Ja... Ovako ti je to, Scout", promrmljao je. "Ne mogu se sjetiti kad me je Atticus istukao. I želim da tako ostane."

To je bila zanimljiva pomisao. Činilo se da nam Atticus prijeti svaki drugi dan. "Misliš, nikad te ni u čemu nije ulovio."

"Možda, ali - jednostavno želim da tako ostane, Scout. Nismo to večeras trebali učiniti, Scout."

Mislim da smo se tad Jem i ja počeli razdvajati. Katkad ga nisam razumjela, ali su razdoblja moje zbunjenosti bila kratka. Ovo mi nije bilo jasno. "Molim te", preklinjala sam ga, "razmisli na trenutak - sam na onom mjestu..."

"Ušuti!"

"Pa nije to kao da on nikad više neće razgovarati s tobom ili tako nešto... Probudit ću ga, Jeme, kunem ti se..."

Jem me zgrabio za ovratnik pidžame i zavrnuo ga. "Onda idem s tobom", protisnula sam.

"Što? Ne, ne ideš samo ćeš praviti buku."

Bilo je uzalud. Otkračunala sam stražnja vrata i držala ih dok je on silazio niza stube. Bila su valjda dva sata. Mjesec je zalazio a čipkaste sjene su blijedjele i nestajale. Jemova bijela košulja poskakivala je kao mali duh koji bježi pred nadolazećim jutrom. Zapuhao je blagi povjetarac i rashladio znoj koji mi se cijedio niz tijelo.

Otišao je straga, preko livade, školskog dvorišta pa do ograde - barem sam tako mislila, jer tako je krenuo. To dulje traje pa još nije bilo razloga za zabrinutost. Čekala sam dok nije došlo vrijeme za zabrinutost i osluškivala hoću li čuti sačmaricu gospodina Radleva. Onda mi se učinilo da je zaškrpala ograda straga. No to je bila samo lažna nada.

Zatim se Atticus nakašljao. Zadržala sam dah. Ponekad bismo ga, kad bismo noću išli u zahod, zatekli kako čita. Rekao je da se često probudi noću, pogleda nas i onda čita dok ne zaspi. Čekala sam da se upali svjetlo u njegovoj sobi, napinjala oči da vidim kako će osvjetliti hodnik. Ostalo je ugašeno pa sam mogla ponovno disati.

Noćni kukci su se smirili, ali zrele bobice očenašice bubnjale su po krovu kad bi puhnuo vjetar, a mrak se doimao poput pustoši u kojoj se čuo samo daleki lavež pasa.

A onda se pojavio. Njegova bijela košulja preskočila je ogradu i postajala sve veća. Popeo se uz stražnje stube, zakračunao vrata za sobom i sjeo na ležaj. Šutke je

podigao hlače. Legao je i neko vrijeme sam čula kako se njegov ležaj trese. Domalo se smirio. Nisam ga više čula.

7

Jem je cijeli tjedan bio šutljiv i neraspoložen. Kako mi je Atticus jednom savjetovao, pokušala sam se uvući u Jemovu kožu i hodati u njoj: da sam ja morala otići sama do Radlev Placea u dva ujutro, moj bi sprovod bio sljedećeg poslijepodneva. I tako sam ga ostavila na miru i pokušavala mu ne smetati.

Počela je škola. Drugi je razred bio jednako grozan kao prvi - još i gori: i dalje su nam pokazivali kartice i nisu nam dopuštali čitati i pisati. Napredak Miss Caroline u susjednoj učionici mogao se ocijeniti prema učestalosti smijeha; ali, uobičajeno društvo je ponovno palo prvi razred pa su joj pomagali održavati red. Jedina dobra stvar u drugom razredu bila je da sam ove godine morala ostajati jednako dugo kao i Jem pa smo obično u tri zajedno odlazili kući.

Jednog poslijepodneva kad smo prelazili školsko dvorište na putu kući, Jem je iznenada rekao: "Ima nešto što ti nisam rekao."

Budući da je to bila prva cjelovita rečenica koju mi je uputio u posljednjih nekoliko dana, potaknula sam ga. "O čemu?"

"O onoj noći."

"Nikad mi nisi rekao ništa o onoj noći", rekla sam.

Jem je odmahnuo rukom kao da tjera muhe. Neko je vrijeme šutio, a onda je rekao: "Kad sam otišao po hlače bile su spetljane kad sam se izvlačio iz njih, nisam ih mogao otkaçiti. A kad sam se vratio..." Jem je duboko udahnuo. "Kad sam se vratio, bile su složene preko ograde... kao da su me čekale."

"Preko..."

"I još nešto..." Jemov glas nije odražavao nikakve osjećaje. "Pokazat ću ti kad dođemo kući. Zakrpane su. Ne kao da ih je zašila neka gospođa nego kao da sam ja to pokušao učiniti. Sve ukrivo. Gotovo kao da..."

"Kao da je netko znao da ćeš se vratiti po njih."

Jem se stresao. "Kao da mi je netko pročitao misli... kao da je netko znao što ću učiniti. A nitko ne može pogoditi što ću učiniti ako me ne poznaje, nije li tako, Scout?"

Jemovo je pitanje bilo molba. Umirila sam ga: "Nitko ne može znati što ćeš učiniti ako ne živi u kući s tobom, pa čak i ja ponekad ne znam."

Prolazili smo pokraj našeg stabla. U rupi je bilo klupko tankog sivog konopca.

"Ne uzimaj ga, Jeme", rekla sam. "To je nečije tajno skrovište."

"Mislim da nije, Scout."

"Jest. Netko kao na primjer Walter Cunningham dolazi ovamo za vrijeme odmora skriva svoje stvari - a mi dođemo i uzmemo mu ih. Čuj, ostavimo ga i pričekajmo nekoliko dana. Ako još uvijek bude tu, uzet ćemo ga tada, važi?"

"Važi, možda imaš pravo", rekao je Jem. "Sigurno pripada nekom klincu, tu skriva stvari od velikih."

Znaš da nalazimo stvari samo tijekom školske godine."

"Da", rekla sam, "ali ljeti nikad tuda ne prolazimo."

Otišli smo kući. Sljedećeg je jutro klupko bilo gdje smo ga ostavili. Kad je bilo ondje i trećeg dana, Jem ga je uzeo. Otad smo sve što bismo našli u toj rupi smatrali svojim vlasništvom.

Drugi je razred bio grozan, ali Jem me uvjeravao da škola s godinama postaje sve bolja, da je i on tako počeo i da tek u šestom razredu počneš učiti zanimljive stvari. Činilo se da mu se šesti razred od početka svidio; prošao je kratko egipatsko razdoblje koje me zbunjivalo - pokušavao je hodati tako što je stavljao jednu ruku pred sebe a drugu iza sebe i oprezno koračao. Tvrdio je da su tako hodali Egipćani; ja sam rekla da mi nije jasno kako su uspijevali išta obaviti ako su doista tako hodali, ali Jem je rekao da su postigli više nego Amerikanci, da su izumili toalet papir i trajno balzamiranje i pitao me gdje bismo bili danas da nisu. Atticus mi je rekao da odbacim pridjeve iz te rečenice pa ću imati točne podatke.

U južnoj Alabami godišnja doba nisu jasno razgraničena; ljetno se pretapa u jesen, a zima katkad uopće ne dođe, nego se jesen pretopi u proljeće koje se ponovno pretopi u ljetno. Ta je jesen bila duga i gotovo nije bilo dovoljno hladno za jakne. Jem i ja smo se kretali svojom orbitom jednog blagog listopadskog poslijepodneva kad nas je ponovno zaustavila naša rupa u stablu. Ovaj put je u njoj bilo nešto bijelo.

Jem mi je dopustio da ja pogledam što je: izvukla sam dva mala lika izrađena od sapuna. Jedan je bio dječak, a drugi lik je imao grubo izrađenu haljinu.

Prije nego što sam se sjetila da vudu magija ne postoji, vrisnula sam i bacila ih.

Jem ih je podigao. "Što ti je?", povikao je. Očistio je crvenu prašinu s figurica. "Baš su dobre", rekao je. "Nikad nisam vidio tako dobre."

Pokazao mi ih je. Bile su gotovo savršene minijature dvoje djece. Dječak je imao kratke hlače i na čelo mu je padao pramen kose. Pogledala sam Jema. Pramen ravne smeđe kose padao mu je na čelo. To nikad prije nisam primijetila.

Jem je gledao figuricu djevojčice pa mene. Djevojčica je imala šiške. Imala sam ih i ja.

"To smo mi", rekao je.

"Što misliš, tko ih je izradio?"

"Koga poznajemo tko rezbari?", upitao je.

"Gospodina Avery a."

"Gospodin Avery samo radi ovo. Mislim, rezucka."

Gospodin Avery bi uzeo komad drva i za tjedan dana od njega izradio čačkalicu koju bi poslije žvakao.

"Možda bivši dečko Miss Stephanie Crawford", rekla sam.

"Da, on rezbari, ali živi na selu. Kad bi stigao obratiti pozornost na nas?"

"Možda sjedi na trijemu i gleda nas umjesto Miss Stephanie. Ja bih, na njegovom mjestu."

Jem je tako dugo buljio u mene da sam ga pitala što mu je, ali odgovorio mi je samo: "Ništa, Scout."

Kad smo otišli kući, Jem je stavio lutke u svoju škrinju.

Nakon manje od dva tjedna, našli smo cijeli paketić žvaka u kojima smo uživali; Jem je, čini se, zaboravio da je na Radlev Placeu sve otrovno.

Sljedeći tjedan je u rupi bila potamnijela medalja. Jem ju je pokazao Atticusu, koji je rekao da je to nagrada za pravopis, da su škole u okrugu Mavcomb, prije nego što smo se mi rodili, održavale natjecanje iz pravopisa i pobjednici su dobivali medalje. Atticus je rekao da ju je netko zacijelo izgubio, jesmo li se raspitali? Jem me udario laktom kad sam mu pokušala reći da smo je našli. Jem je pitao Atticusa sjeća li se ikoga tko ju je dobio, a Atticus je odgovorio ne.

Naš najveći nalaz pojavio se četiri dana poslije. Bio je to džepni sat koji nije radio, na lancu s aluminijskim nožem.

"Što misliš, je li to bijelo zlato, Jeme?"

"Ne znam. Pokazat ću ga Atticusu."

Atticus je rekao da bi vjerojatno vrijedio deset dolara, zajedno s nožem i svime ostalim, da je nov. "Jesi li se trampio s nekim u školi?", upitao je.

"Oh, ne, tata!" Jem je izvukao djedov sat koji mu je Atticus dopuštao nositi jednom tjedno pod uvjetom da pazi na njega. Onih dana kad ga je nosio, Jem je hodao kao po jajima. "Atticuse, ako ti ne smeta, radije bih nosio ovaj. Možda ga mogu popraviti."

Nakon što ga je prošlo prvo uzbuđenje što smije nositi djedov sat, to mu je postalo teret i više nije osjećao potrebu da svakih pet minuta pogleda koliko je sati.

Prilično ga je dobro popravio, ostala mu je samo jedna mala opruga i neka dva komadića, ali sat nije radio. "Ohh", uzdahnuo je, "nikad neće proraditi. Scout...?"

"Hm?"

"Što misliš, bismo li trebali napisati pismo osobi koja nam ostavlja sve te stvari?"

"To bi bilo lijepo, Jeme mogli bismo se zahvaliti... što ti je sad?"

Jem se držao za uši i mahao glavom lijevo-desno. "Nije mi jasno, jednostavno mi nije jasno - ne znam zašto, Scout..." Pogledao je prema dnevnom boravku. "Mislim da ću reći Atticusu - ne, bolje ne."

"Reći ću mu ja, ako hoćeš."

"Ne, nemoj, Scout. Scout?"

"Štoo?"

Cijelu večer kao da mi je nešto htio reći; lice bi mu zablistalo i nagnuo bi se prema meni, a onda bi se predomislio. I sad se predomislio. "Ma, ništa."

"Evo, napišimo pismo." Gurnula sam mu blok i olovku pod nos. "Dobro. Dragi gospodine..."

"Kako znaš da je muškarac? Kladam se da je to zapravo Miss Maudie - odavno na nju sumnjam."

"Paaa, Miss Maudie ne žvače žvakače..." Jem se nacerio. "Znaš, katkad se zna lijepo izražavati. Jednom sam joj ponudio žvakaču, a ona je rekla ne hvala, da joj žvakaća guma prijanja za nepce zbog čega postane nijema", rekao je Jem polako. "Ne zvuči li to lijepo?"

"Da, katkad kaže lijepe stvari. Osim toga, ona ne bi imala sat na lancu."

"Dragi gospodine", rekao je Jem. "Zahvaljujemo se na... Ne, zahvaljujemo se na svemu što ste stavili za nas u stablo. Srdačan pozdrav, Jeremy Atticus Finch."

"Neće znati tko si ako se tako potpišeš, Jeme."

Jem je izbrisao svoje ime i napisao "Jem Finch". Ja sam se potpisala "Jean Louise Finch (Scout)" ispod njega. Jem je stavio pisamce u omotnicu.

Sljedećeg je jutro na putu u školu potrčao pred mene i zastao pokraj stabla. Bio je okrenut prema meni kad je podigao pogled pa sam vidjela kako je probljedio.

"Scout"

Dotrčala sam do njega.

Netko je našu rupu napunio cementom.

"Ne plači, Scout... Ne plači, ne brini se", govorio mi je cijelim putem do škole.

Kad smo otišli kući na ručak, Jem je brzo pojeo, otrčao na trijem i stajao na stubama. Ja sam pošla za njim. "Još nije prošao", rekao je. Sljedećeg je dana Jem ponovno stražario i taj je put imao uspjeha.

"Dobar dan, gospodine Nathan", rekao je.

"Dobro jutro Jem, Scout", rekao je gospodin Radlev u prolazu.

"Gospodine Radlev?", rekao je Jem.

Gospodin Radlev se okrenuo.

"Gospodine Radlev, ovaj... jeste li vi zacementirali onu rupu u onom stablu?"

"Da", odgovorio je. "Jesam."

"A zašto ste to učinili, gospodine?"

"Stablo se suši. Kad se razboli, moraš ga začepiti cementom. To bi trebao znati, Jeme."

Jem to više nije spominjao do kasnog poslijepodneva. Kad smo prošli pokraj našeg stabla, zamišljeno ga je potapšao po cementu i ostao duboko zamišljen. Činilo se da ga hvata loše raspoloženje pa sam se držala na udaljenosti.

Kao i obično, dočekali smo Atticusa kad je te večeri dolazio s posla. Kad smo bili na našim stubama, Jem je rekao: "Atticuse, pogledaj, molim te, ono stablo."

"Koje stablo, sine?"

"Ono na rubu imanja Radlejevih kad se dolazi iz smjera škole."

"Da?"

"Umire li to stablo?"

"Ne, sinko, mislim da ne. Pogledaj lišće, zeleno je i bujno, nigdje nema smeđih mrlja..."

"Nije čak ni bolesno?"

"To je drvo zdravo kao i ti, Jeme. Zašto?"

"Gospodin Nathan Radlev je rekao da umire."

"Pa, možda umire. Siguran sam da gospodin Radlev više zna o svojim stablima nego mi."

Atticus nas je ostavio na trijemu. Jem se naslonio na stup i očešao se ramenom o njega.

"Nešto te svrbi, Jeme?", upitala sam što sam mogla pristojnije. Nije mi odgovorio. "Hajde, idemo unutra, Jeme", rekla sam.

"Evo sad ću."

Stajao je ondje dok nije pao mrak, a ja sam ga čekala. Kad smo ušli u kuću, vidjela sam da je plakao; lice mu je bilo zamrljano. Ali, bilo mi je čudno što ga nisam čula.

8

Zbog razloga nejasnih i najiskusnijim prorocima u okrugu Maycomb, te se godine jesen pretvorila u zimu. Dva tjedna su temperature bile najniže još od 1885. godine, rekao je Atticus. Gospodin Avery je rekao kako je zapisano na kamenu iz Rosette da kad djeca ne slušaju roditelje, kad puše cigarete i međusobno ratuju, onda se godišnja doba mijenjaju: Jema i mene morila je krivica što smo pridonijeli hirovima prirode i tako izazvali tugu u naših susjeda i nelagodu sebi samima.

Stara je gospoda Radley umrla te zime, ali je njezina smrt prošla gotovo nezapaženo - susjedi su je rijetko viđali, osim kad je zalijevala kane. Jem i ja smo zaključili da ju je Boo napokon sredio, ali kad se Atticus vratio od Radleyevih, rekao je da je umrla prirodnom smrću, na naše razočaranje.

"Pitaj ga", šapnuo mi je Jem.

"Ti ga pitaj, ti si stariji."

"Zato ga ti moraš pitati."

"Atticuse", rekla sam, "jesi li vidio gospodina Arthura?"

Atticus je podigao pogled s novina i strogo me pogledao. "Nisam."

Jem me spriječio da postavljam daljnja pitanja. Rekao je da je Atticus još osjetljiv na temu nas i Radleyevih i da ga ne trebamo uzrujavati. Jem je vjerovao da Atticus sumnja kako smo one noći prošlog ljeta samo igrali poker na svlačenje. Nije imao pravog uporišta za to uvjerenje, rekao je da to jednostavno sluti.

Sljedećeg sam se jutro probudila, pogledala kroz prozor i zamalo umrla od straha. Na moje je vrištanje došao Atticus iz kupaonice, poluobrijan.

"Došao je kraj svijeta, Atticuse! Molim te, poduzmi nešto...!" Odvukla sam ga do prozora i pokazala prstom.

"Ne", rekao je, "samo pada snijeg."

Jem je pitao Atticusa hoće li potrajati. Ni Jem nikad nije vidio snijeg, ali je znao što je to. Atticus je rekao da o tome ne zna ništa više nego Jem. "Ali mislim da će se, ako bude ovako vodenast, pretvoriti u kišu."

Zazvonio je telefon i Atticus je ustao od doručka da se javi. "To je bila Eula May", rekao je kad se vratio. "Citiram: 'Budući da u okrugu Maycomb nije sniježilo od 1885 godine, danas nema škole.'"

Eula May bila je glavna telefonska operaterka u Maycombu. Njezin je posao bio da prenosi javne obavijesti, pozive na vjenčanja, da uključuje vatrogasnu sirenu i

daje upute o prvoj pomoći kad ne bi bilo dr. Reynoldsa.

Kad nam je Atticus napokon rekao da se smirimo i gledamo u tanjur umjesto kroz prozor, Jem je upitao: "Kako se pravi snjegović?"

"Pojma nemam", rekao je Atticus. "Ne bih htio da se razočarate, ali sumnjam da će biti dovoljno snijega čak i za grudu."

Ušla je Calpurnia i rekla da joj se čini kako se hvata. Kad smo istrčali u stražnje dvorište, bilo je prekriveno tankim slojem vlažnog snijega.

"Ne bismo trebali hodati po njemu", rekao je Jem. "Svakim ga korakom uništavamo."

Osvrnula sam se i pogledala gnjecave otiske svojih stopala. Jem je rekao da ćemo, ako pričekamo da još malo padne, sve skupiti i napraviti snjegovića. Isplazila sam jezik i ulovila veliku pahuljicu. Opekla me.

"Jeme, vruć je!"

"Ne, nego je tako hladan da peče. Nemoj ga jesti, Scout, treba nam. Pusti da pada."

"Ali, želim hodati po njemu."

"Znam što ćemo. Možemo otići k Miss Maudie."

Jem je skakutao po dvorištu. Ja sam gazila u njegove otiske. Kad smo došli na pločnik ispred kuće Miss Maudie, napao nas je gospodin Avery. Imao je ružičasto lice i veliki trbuh ispod remena.

"Vidite što ste učinili?", rekao je. "U Maycombu nije pao snijeg još od Appomattoxa. Godišnja su se doba promijenila zbog zločeste djece kao što ste vi."

Pitala sam se zna li gospodin Avery kako smo se prošlog ljeta nadali da će ponoviti svoj nastup i zaključila da se grijeh isplati ako je ovo nagrada.

Nisam se morala pitati odakle gospodin Avery dobiva meteorološke statističke podatke: znala sam da su zapisani na kamenu iz Rosette.

"Jeme Finch, hej, Jeme Finch!"

"Miss Maudie te zove, Jeme."

"Ostanite u sredini dvorišta. Kod trijema je pokriven nanos snijega. Pazite da ne stanete u njega!"

"Da, gospodo!", povikao je Jem. "Prekrasno je, zar ne, Miss Maudie?"

"Vraga je lijepo! Ako se noćas smrzne, uništiti će mi sve azaleje!"

Na starom slamnatom šeširu Miss Maudie blistali su kristali snijega. Ona se saginjala nad malim grmovima i zamatala ih u vreće. Jem ju je upitao zašto to radi.

"Da im bude toplo", rekla je.

"Kako cvijeću može biti toplo? Pa nema krvotok."

"Ne mogu odgovoriti na to pitanje, Jeme Finch. Znam samo da će se biljke smrznuti ako se snijeg smrzne i zato ih treba pokriti. Je li ti to jasno?"

"Da. Miss Maudie?"

"Izvoli, mladi gospodine?"

"Možemo li Scout i ja posuditi malo vašeg snijega?"

"Ah, zaboga, uzmite sve! Ispod kuće je stara košara za breskve, odnesite ga u njoj." Miss Maudie je zaškiljila. "Jeme Finch, što namjeravaš s mojim snijegom?"

"Vidjet ćete", rekao je Jem. Zatim smo prenijeli što smo više mogli snijega iz dvorišta Miss Maudie u naše - molar posao.

"Što ćemo, Jeme?", upitala sam.

"Vidjet ćeš", rekao je. "Sad uzmi košaru i skupi koliko god snijega možeš iz stražnjeg dvorišta pa ga donesi ovamo. Pazi da gaziš po svojim otiscima", upozorio me.

"Hoćemo li imati snježno dijete, Jeme?"

"Ne, nego pravog snjegovića. Ali, moramo uprijeti sve snage."

Jem je otrčao u stražnje dvorište, pronašao vrtlarsku lopatu i počeo brzo kopati iza drva za loženje, odlažući sve gliste koje je našao na stranu. Otišao je u kuću i vratio se s kantom za rublje, napunio je zemljom i odnio u prednje dvorište.

Kad smo imali pet košara zemlje i dvije košare snijega, Jem je rekao da možemo početi.

"Ne čini ti se da je ovo prilično prljavo?", upitala sam. "Sad izgleda tako, ali poslije neće", rekao je.

Jem je uzeo pregršt zemlje, oblikovao je u kuglu i onda dodavao i dodavao sve dok nije izradio torzo.

"Jem, nikad nisam čula za snjegovića-crnca", rekla sam. "Neće dugo biti crn", progundao je.

Zatim je donio nekoliko grančica iz stražnjeg dvorišta, ispleo ih i savio u kosti koje će prekriti zemljom.

"Izgleda kao Miss Stephanie Crawford koja drži ruke na bokovima", rekla sam. "Debeo u sredini, s tankim rukama."

"Povećat ću ih." Jem je prelio čovjeka od blata vodom i dodao još zemlje. Na trenutak ga je zamišljeno gledao, a onda oblikovao veliki trbuh ispod struka. Pogledao me a oči su mu se cacklile. "Gospodin Avery je pomalo građen kao snjegović, zar ne?"

Jem je uzeo malo snijega i počeo njime prekrivati budućeg snjegovića. Meni je dopustio da pokrивam samo leda, a prednji dio je čuvao za sebe. Malo-pomalo, gospodin Avery je postao bijel.

Upotrijebivši komadiće drva za oči, nos, usta i gumbe, Jem je uspio da gospodin Avery izgleda ljutito.

S cjepanicom je upotpunio sliku. Jem se odmaknuo i promatrao svoje djelo.

"Odlično je, Jeme", rekla sam. "Izgleda kao da će sad progovoriti."

"Da, dobro je, zar ne?", rekao je sramežljivo.

Nismo mogli dočekati da Atticus dode kući na objed pa smo ga nazvali i rekli da imamo veliko iznenađenje za njega. Doimao se iznenađeno kad je vidio da je dobar

dio stražnjeg dvorišta završio u prednjem dvorištu, ali rekao je da smo to sjajno obavili. "Nisam znao kako ćeš to izvesti", rekao je Jemu, "ali odsad se nikad neću brinuti što će postati od tebe, sine. Tebi će uvijek nešto sinuti."

Jemove su uši pocrvenjele od Atticusovog komplimenta, ali je brzo podigao pogled kad je vidio da se Atticus odmiče. Atticus je neko vrijeme škiljio u snjegovića. "Sine, vidim što ćeš postati - inženjer, odvjetnik ili slikar portreta. Zamalo si stvorio uvredu usred našeg dvorišta. Moramo ga malo zakamuflirati."

Atticus je predložio da Jem malo promijeni prednju stranu svoga djela, zamijeni komad drva metlom i sveže mu pregaču.

Jem je objasnio da će, ako to učini, snjegović postati blatnjav i više neće biti snjegović.

"Nije me briga što ćeš učiniti, ali nešto učini", rekao je Atticus. "Ne smiješ praviti karikature naših susjeda."

"Nije to karaktertura", rekao je Jem. "Izgleda upravo kao on."

"Gospodin Avery se možda ne bi složio."

"Znam što ću!", rekao je Jem. Otrčao je preko ulice, nestao u stražnjem dvorištu Aim Maudie i onda se pobjedonosno vratio. Stavio je njezin slamnati šešir na snjegovićevu glavu i gurnuo mu njezine vrtlarske škare pod ruku. Atticus je rekao da je to u redu.

Miss Maudie je otvorila vrata i izišla na trijem. Pogleda nas je. Onda se nacerila. "Jeme Finch", povikala je. "Vraže jedan, vrati mi moj šešir, mladi gospodine!"

Jem je pogledao Atticusa, koji je odmahnuo glavom. "Samo se šali", rekao je. "Zapravo je impresionirana tvojim - postignućem."

Atticus je otišao do Miss Maudie pa su povelili razgovor tijekom kojeg su mahali rukama. Jedino što sam čula bilo je: "... napravio totalnog morfodita u tom dvorištu! Atticuse, nikad ih nećeš odgojiti!"

Poslijepodne je snijeg prestao padati, temperatura je pala i do mraka se ostvarilo najcrnje predviđanje gospodina Averya: Calpurnia je zapalila vatru u svim kaminima u kući, ali bilo nam je hladno. Kad se Atticus te večeri vratio kući, rekao je da smo nadrljali i pitao Calpurniju želi li prenoćiti kod nas.

Calpurnia je pogledala visoke stropove i duge prozore i rekla kako joj se čini da će joj kod nje biti toplije. Atticus ju je odvezao.

Prije nego što sam otišla spavati, Atticus je stavio još ugljena u vatru u mojoj sobi. Rekao je da je minus deset, najhladnija noć koju pamti, i da se naš snjegović smrznuo.

Činilo mi se da je prošlo samo nekoliko minuta kad me netko počeo tresti. Bila sam pokrivena Atticusovim ogrtačem. "Zar je već jutro?"

"Dušo, ustani."

Atticus je držao moj frotirski ogrtač i kaput. "Najprije navuci ogrtač", rekao je.

Jem je stajao pokraj Atticusa, omamljen i raščupan. Stiskao je ovratnik ogrtača

pod vratom, a drugu je ruku držao u džepu. Izgledao je čudno debelo.

"Požuri, dušo", rekao je Atticus. "Tu su ti cipele i čarape."

Zbunjeno sam ih navukla. "Je li jutro?"

"Ne, tek je prošlo jedan. Požuri."

Napokon sam shvatila da nešto nije u redu. "Što je?"

Ali, tad mi više nije morao reći. Kao što ptice znaju kamo otići kad kiši, ja sam znala da se u našoj ulici dogodila neka nevolja. Tihi zvuči poput šuštanja tafta i prigušena žurba ispunili su me bespomoćnim strahom.

"Čija?"

"Miss Maudie, dušo", rekao je Atticus nježno.

S ulaznih vrata vidjeli smo vatru koja se probijala kroz prozore dnevne sobe Miss Maudie. Kao da želi potvrditi ono što smo vidjeli, gradska vatrogasna sirena zavijala je sve jače dok se nije činilo da vrišti.

"Propala je, zar ne?", prostenjao je Jem.

"Mislim da jest", rekao je Atticus. "Sad me slušajte, oboje. Idite i stanite ispred Radlev Placea. Maknite se ljudima s puta, čujete li me? Vidite li s koje strane puše vjetar?"

"Oh", rekao je Jem. "Atticuse, misliš li da bismo trebali početi iznositi pokućstvo?"

"Još ne, sine. Učini kako sam rekao. Hajde. Pazi na Scout. Nemoj da ti se izgubi."

Atticus nas je gurnuo prema kapiji Radleyevih. Stajali smo i gledali kako se ulica puni muškarcima i automobilima dok je vatra tiho gutala kuću Miss Maudie. "Zašto ne požure, zašto ne požure...", mrmljao je Jem.

Vidjeli smo zašto. Stara vatrogasna kola, onesposobljena hladnoćom, gurala je iz grada skupina muškaraca. Kad su spojili crijevo na hidrant, crijevo je puklo a voda nahrupila po pločniku.

"Oh, Bože, Jeme..."

Jem me zagrlio. "Tiho, Scout", rekao je. "Nije još vrijeme da se brinemo. Reći ću ti kad bude vrijeme."

Muškarci iz Maycomba, bolje ili slabije odjeveni, iznosili su pokućstvo iz kuće Miss Maudi u dvorište preko puta. Vidjela sam kako Atticus nosi teški naslonjač za ljuljanje od hrastovine i pomislila sam kako je pametan što spašava ono što ona najviše voli.

Katkad bismo čuli povike. Onda se na gornjem prozoru pojavilo lice gospodina Averya. Gurnuo je madrac kroz prozor na ulicu i bacao pokućstvo dok mu drugi nisu dovinuli: "Silazi odande, Dick! Stube gore! Izlazite, gospodine Avery!"

Gospodin Avery se počeo penjati preko prozora.

"Scout, zapeo je...", dahnuo je Jem. "O Bože..."

Gospodin Avery je zapeo u prozoru. Zabila sam glavu pod Jemovu ruku i nisam

podigla pogled dok Jem nije povikao: "Oslobodio se, Scout! Bit će u redu!"

Podigla sam pogled i vidjela kako gospodin Avery hoda po gornjem trijemu. Prebacio je noge preko ograde i spuštao se niz stup, a onda se pokliznuo. Pao je, povikao i udario u grmlje Aim Maudie.

Odjednom sam primijetila da se muškarci udaljavaju od kuće Miss Maudie niz ulicu prema nama. Više nisu nosili pokućstvo. Vatra je dobrono zahvatila drugi kat i probila se do krova: prozorski okviri bili su crni na pozadini žarko narančaste sredine.

"Jeme, izgleda kao bundeva..."

"Scout, pogledaj!"

Dim se valjao i odbijao o našu kuću i kuću Miss Rachel kao magla o riječnu obalu; muškarci su vukli crijeva prema njima. Iza nas su vatrogasna kola iz Abbotsvillea zavijajući došla iza ugla i zaustavila se pred našom kućom.

"Ona knjiga...", rekla sam.

"Molim?", rekao je Jem.

"Ona knjiga o Tomu Swiftu - nije moja, nego Dillova..."

"Ne brini se, Scout, još nije vrijeme za zabrinutost", rekao je Jem. Pokazao je prstom. "Gle tamo."

U skupini susjeda, Atticus je stajao s rukama u džepovima kaputa. Kao da gleda nogometnu utakmicu.

Kraj njega je stajala Miss Maudie.

"Vidiš on još nije zabrinut", rekao je Jem.

"Zašto nije na jednoj od kuća?"

"Prestar je, slomio bi vrat."

"Misliš li da bismo ga trebali natjerati da izvuče naše stvari?"

"Nemojmo ga gnjaviti, on će znati kada je vrijeme", rekao je Jem.

Vatrogasna kola iz Abbotsvillea počela su pumpati vodu na našu kuću; neki čovjek na krovu pokazivao je mjesta gdje je voda bila najpotrebnija. Gledala sam kako naš 'totalni morfodit' postaje crn i raspada se; šešir Miss Maudie pao je na vrh hrpe. Nisam vidjela gdje su njezine vrtne škare. U vrućini između naše kuće, kuće Miss Rachel i Miss Maudie, muškarci su odavno zbacili ogrtače. Radili su u gornjem dijelu pidžame koju su zataknuli u hlače, ali ja sam osjetila da se polako smrzavam na mjestu gdje sam stajala. Jem me pokušavao zagrijati, ali njegova ruka nije bila dovoljna. Oslobodila sam se i zagrlila se oko ramena. Kad sam počela malo poskakivati, ponovno sam osjetila vlastite noge.

Pojavila su se još jedna vatrogasna kola i stala pred kućom Miss Stephanie Crawford. Nije bilo hidranta za još jedno crijevo pa su njezinu kuću pokušavali navlažiti ručnim aparatima.

Limeni krov kuće Miss Maudie zaustavio je plamen. Kuća je zagrmjela i srušila se; vatra je gorjela na sve strane, a muškarci s vrhova susjednih kuća bacali su

pokrivače na nju, gaseći iskre i zapaljene komade drva.

Bila je zora prije nego što su počeli odlaziti, najprije jedan po jedan, a onda u skupinama. Odgurali su maycombska vatrogasna kola natrag u grad, abbotsvilleska kola su otišla, a treća su ostala. Sljedećeg smo dana doznali da su došla iz Clark's Ferrya, udaljenog stotinu kilometara.

Jem i ja smo prešli ulicu. Miss Maudie je zurila u zadimljenu crnu rupu u svojem dvorištu, a Atticus je odmahnuo glavom, dajući nam znak da ona ne želi razgovarati. Odveo nas je kući, pridržavajući nas za ramena dok smo prelazili zaleđenu cestu. Rekao je da će Miss Maudie zasad stanovati kod Miss Stephanie.

"Je li tko za vruću čokoladu?", upitao je. Stresla sam se kad je zapalio vatru u kuhinjskoj peći.

Dok smo pili čokoladu, primijetila sam da me Atticus promatra, najprije radoznalo, a onda strogo.

"Nisam li vam rekao da se ne mičete?", rekao je.

"Pa i nismo. Ostali smo..."

"Čiji je to onda pokrivač?"

"Pokrivač?"

"Da, mlada damo, pokrivač. Naš nije."

Spustila sam pogled i vidjela da držim smeđi vuneni pokrivač koji mi je bio prebačen preko ramena.

"Atticuse, ne znam... ja..."

Okrenula sam se Jemu tražeći odgovor, ali Jem je bio još zbunjeniji nego ja. Rekao je da ne zna kako je pokrivač dospio na moja leđa, da smo postupili točno kako nam je Atticus rekao, stajali smo kod kapije Radleyevih udaljeni od svih, nismo se pomaknuli ni centimetra... Jem je ušutio.

"Gospodin Nathan je gasio požar", nastavio je, "vidio sam ga, vidio sam ga, vukao je onaj madrac - Atticuse, časna riječ..."

"U redu je, sinko", Atticus se nasmiješio. "Čini se da je noćas cijeli Maycomb izišao van, na ovaj ili onaj način. Jeme, u ostavi ima pakpapira. Idi i uzmi ga pa ćemo..."

"Atticuse, ne!"

Jem kao da je poludio. Počeo je odavati naše tajne na sve strane, posve zanemarujući moju sigurnost ako mu već i nije bilo stalo do njegove. Ništa nije izostavio, ni rupu u stablu, ni hlače ni ništa.

"... gospodin Nathan je zacementirao onu rupu, Atticuse, i to zato da mi prestanemo nalaziti stvari - mislim da je lud kako svi kažu, ali Atticuse, kunem se, nikad nam nije našao, nikad nas nije ozlijedio, mogao mi je prerezati vrat od uha do uha one noći, a umjesto toga mi je pokušao zakrpati hlače... nikad nas nije ozlijedio, Atticuse..."

Atticus je rekao: "Polako, sine", tako blago da me to jako ohrabrilo. Očigledno

nije razumio ništa što mu je Jem rekao, jer kazao je samo: "Imaš pravo. Bit će bolje da ovo i pokrivač zadržimo za sebe.

Možda mu se Scout jednog dana može zahvaliti što ju je pokrio."

"Zahvaliti kome?", upitala sam.

"Boou Radleyu. Bila si tako obuzeta gledanjem požara da nisi ni primijetila kad te ogrnuo pokrivačem."

Želudac mi se okrenuo i zamalo sam povratila kad je Jem uzeo pokrivač i prišuljao mi se. "Išuljao se iz kuće - okreni se - i približio se i učinio ovo!"

Atticus je suho rekao: "Nemoj da te to nadahne na daljnje stjecanje slave, Jeremy."

Jem se namrštio. "Neću mu ništa", ali vidjela sam kako iskra nove pustolovine nestaje iz njegovih očiju. "Samo pomisli, Scout", rekao je, "da si se samo okrenula, bila bi ga vidjela."

Calpurnia nas je probudila u podne. Atticus je rekao da tog dana ne moramo u školu, da nećemo ništa naučiti nakon što uopće nismo spavali. Calpurnia je rekla da pokušamo raščistiti prednje dvorište.

Šešir Miss Maudi bio je ulovljen u tankom sloju leda, kao muha u jantaru, a morali smo kopati da bismo došli do njezinih vrtnih škara. Našli smo je u stražnjem dvorištu kako gleda u svoje smrznute i spaljene azaleje.

"Donijeli smo vam vaše stvari, Miss Maudie", rekao je Jem. "Jako nam je žao."

Miss Maudie se osvrnula i licem joj je preletio njezin stari osmijeh. "Oduvijek sam željela imati manju kuću, Jeme Finch. Tako ću imati veće dvorište. Zamisli samo, imat ću više mjesta za azaleje!"

"Nije vam žao, Miss Maudie?", upitala sam iznenađeno. Atticus je rekao da je kuća bila gotovo jedino što je imala.

"Zao, dijete? Pa ja sam mrzila onu staru staju. Stoput sam pomišljala da je sama zapalim, samo onda bi me zatvorili."

"Ali..."

"Ne brini se ti za mene, Jean Louise Finch. Ima načina rješavanja stvari koji tebi nisu poznati. Sagradit ću malu kuću i uzeti nekoliko podstanara i, vidjet ćeš, imat ću najljepši vrt u Alabami. Vrt Bellingrathovih izgledat će jedno u usporedbi s mojim."

Jem i ja smo se pogledali. "Kako se zapalila, Aim Maudie?", upitao je.

"Ne znam, Jeme. Vjerojatno od vatre u kuhinji. Ostavila sam ondje sinoć vatru zbog lončanica. Čujem da ste vi sinoć imali neočekivano društvo, Aim Jean Louise."

"Otkud znate?"

"Atticus mi je rekao kad je jutros odlazio u grad. Iskreno govoreći, voljela bih da sam bila s vama. A ja bih se i okrenula!"

Miss Maudie mi nije bila jasna. Iako joj je gotovo sva imovina nestala, a dvorište bilo upropašteno, još se živo i srdačno zanimala za Jemov i moj život.

Zacijelo je vidjela moju zbunjenost. Rekla je: "Jedino što me sinoć brinulo bila je

opasnost i zbrka koje je požar izazvao. Moglo je izgorjeti cijelo susjedstvo. Gospodin Avery tjedan dana neće moći ustati iz kreveta - baš se natukao. Prestar je da radi takve stvari i ja sam mu to rekla. Čim uspijem oprati ruke i kad Stephanie Crawford ne bude gledala, ispeći ću mu tortu Lane. Ta me Stephanie trideset godina pokušava nagovoriti da joj dam recept, a ako misli da ću joj ga dati samo zato što sad stanujem kod nje, grdno se vara."

Pomislila sam kako, čak i da Aim Maudie da recept Miss Stephanie, ona ne bi uspjela ispeći tu tortu.

Aim Maudie mi ga je jednom pokazala: između ostalog, bila je potrebna jedna velika šalica šećera.

Dan je bio miran. Zrak je bio tako hladan i bistar da smo čuli kako se ura na zgradi suda pomiče i napinje prije nego što je počela tući. Nos Miss Maudie bio je boje koju nikad prije nisam vidjela, pa sam je pitala o tome.

"Ovdje sam od šest", rekla je. "Dosad se već sigurno smrznuo." Pružila je ruke. Dlanovi su joj bili prošarani tankim crtama, smeđim od zemlje i osušene krvi.

"Upropastili ste ih", rekao je Jem. "Zašto niste uzeli nekog crnca?" U njegovu glasu nije bilo ni tračka požrtvornosti kada je dodao: "Ili vam Scout i ja možemo pomoći."

Miss Maudie je rekla: "Hvala, mladi gospodine, ali imate vas dvoje vlastita posla." Pokazala je naše dvorište.

"Mislite na morfodita?", upitala sam. "Štogod, pa njega može očistiti za tren oka."

Miss Maudie se zagledala u mene i šutke pomicala usne. Odjednom se uhvatila rukama za glavu i prasnula u smijeh. Kad smo odlazili, još se smijuckala.

Jem je rekao da ne zna što joj je - takva je jednostavno Miss Maudie.

"Nije vam žao, Miss Maudie?", upitala sam iznenađeno. Atticus je rekao da je kuća bila gotovo jedino što je imala.

"Zao, dijete? Pa ja sam mrzila onu staru staju. Stoput sam pomišljala da je sama zapalim, samo onda bi me zatvorili."

"Ali..."

"Ne brini se ti za mene, Jean Louise Finch. Ima načina rješavanja stvari koji tebi nisu poznati. Sagradit ću malu kuću i uzeti nekoliko podstanara i, vidjet ćeš, imat ću najljepši vrt u Alabami. Vrt Bellingrathovih izgledat će jedno u usporedbi s mojim."

Jem i ja smo se pogledali. "Kako se zapalila, Miss Maudie?", upitao je.

"Ne znam, Jeme. Vjerojatno od vatre u kuhinji. Ostavila sam ondje sinoć vatru zbog lončanica. Čujem da ste vi sinoć imali neočekivano društvo, Miss Jean Louise."

"Otkud znate?"

"Atticus mi je rekao kad je jutros odlazio u grad. Iskreno govoreći, voljela bih da sam bila s vama. A ja bih se i okrenula!"

Miss Maudie mi nije bila jasna. Iako joj je gotovo sva imovina nestala, a dvorište

bilo upropašteno, još se živo i srdačno zanimala za Jemov i moj život.

Zacijelo je vidjela moju zbunjenost. Rekla je: "Jedino što me sinoć brinulo bila je opasnost i zbrka koje je požar izazvao. Moglo je izgorjeti cijelo susjedstvo. Gospodin Avery tjedan dana neće moći ustati iz kreveta - baš se natukao. Prestar je da radi takve stvari i ja sam mu to rekla. Čim uspijem oprati ruke i kad Stephanie Crawrord ne bude gledala, ispeći ću mu tortu Lane. Ta me Stephanie trideset godina pokušava nagovoriti da joj dam recept, a ako misli da ću joj ga dati samo zato što sad stanujem kod nje, grdno se vara."

Pomislila sam kako, čak i da Miss Maudie da recept Miss Stephanie, ona ne bi uspjela ispeći tu tortu.

Miss Maudie mi ga je jednom pokazala: između ostalog, bila je potrebna jedna velika šalica šećera.

Dan je bio miran. Zrak je bio tako hladan i bistar da smo čuli kako se ura na zgradi suda pomiče i napinje prije nego što je počela tući. Nos Miss Maudie bio je boje koju nikad prije nisam vidjela, pa sam je pitala o tome.

9

"Povuci što si rekao, dečko!"

Ta zapovijed, koju sam dala Cecilu Jacobsu, bila je početak prilično lošeg razdoblja za Jema i mene.

Šake su mi bile stisnute i spremala sam se napasti. Atticus mi je obećao da će me izmlatiti ako ikad više čuje da sam se potukla; rekao je da sam prestara i prevelika za takve djetinjarije, i što se prije naučim svladavati, to bolje za sve. No uskoro sam to zaboravila.

Cecil Jacobs me natjerao da zaboravim. Prethodnog je dana objavio u školskom dvorištu da tata Scout Finch brani crnje. Ja sam to porekla, ali sam rekla Jemu.

"Na što je mislio?", pitala sam.

"Na ništa", rekao je Jem. "Pitaj Atticusa, on će ti reći."

"Braniš li ti crnje, Atticuse?", upitala sam ga te večeri. "Naravno. I ne govori 'crnje', Scout. To je prosto."

"Tako kažu svi u školi."

"Odsad će tako govoriti svi osim jedne..."

"Pa, ako ne želiš da odrastem govoreći tako, zašto me šalješ u školu?"

Otac me blago pogledao; oči su mu se smiješile. Unatoč našem kompromisu, moja akcija izbjegavanja škole nastavila se u raznim oblicima još od prvog dana: od početka rujna mučila me slabost, vrtoglavica i imala sam blage želučane tegobe. Čak sam platila cent kako bih mogla protrljati glavu o glavu sina kuharice Miss Rachel, koji je imao groznu trakavicu. Ali, nisam se zarazila.

No mučilo me još nešto. "Brane li svi odvjjetnici crnj... crnce, Atticuse?"

"Naravno, Scout."

"Zašto je onda Cecil rekao da ti braniš crnje? Rekao je to kao da imaš ilegalnu pecaru."

Atticus je uzdahnuo. "Jednostavno branim crnce - zove se Tom Robinson. Živi u onom malom naselju iza gradskog smetlišta. Ide u Calpurnijinu crkvu i Cal dobro poznaje njegovu obitelj. Kaže da su pošteni. Scout, još nisi dovoljno stara da shvatiš neke stvari, ali po gradu se govorilo da se ne bih trebao osobito truditi u obrani. Slučaj je neobičan i suđenje neće biti do ljeta. John Taylor nam je ljubazno odobrio odgodu..."

"Ako ga ne bi trebao braniti, zašto to onda činiš?"

"Zbog niza razloga", rekao je Atticus. "A glavni je to da ne bih mogao hodati gradom uzdignute glave kada to ne bih učinio, ne bih mogao predstavljati ovaj okrug u državnoj upravi. Čak ne bih više mogao tebi ili Jemu reći da nešto učinite."

"Misliš, kad ne bi branio tog čovjeka, Jem i ja te više ne bismo morali slušati?"

"Otprilike tako."

"Zašto?"

"Zato što više ne bih mogao tražiti da me slušate. Scout, takva je priroda odvjetničkog posla - svaki odvjetnik u životu dobije barem jedan slučaj koji utječe na njegov osobni život. A izgleda da je ovo za mene takav slučaj. Možda ćeš u školi čuti ružne stvari o meni, ali, molim te, učini mi nešto: drži glavu visoko i ne diži šake. Sto god ti netko rekao, ne dopusti da te uzruja. Pokušaj se za promjenu boriti glavom... Dobra je, iako se opire učenju."

"Atticuse, hoćemo li dobiti?"

"Ne, dušo."

"Pa zašto onda..."

"To što smo poraženi stotinu godina prije nego što smo počeli nije razlog da ne pokušamo pobijediti", rekao je Atticus.

"Sad zvučiš kao rođak Ike Finch", rekla sam. Rođak Ike Finch bio je jedini preostali veteran Konfederacije u Maycombu. Imao je bradu kao general Hood na koju je bio iznimno ponosan. Atticus, Jem i ja posjetili bismo ga barem jednom godišnje i tad bih ga morala poljubiti. Bilo je grozno. Jem i ja bismo pristojno slušali kako se Atticus i rođak Ike prisjećaju rata. "Kažem ti, Atticuse", rekao bi rođak Ike, "porazio nas je kompromis u Missouriju, ali kad bih sve morao ponovno proživjeti, ponovio bih svaki korak, samo što bismo ih ovaj put porazili... a 1864. godine, kad je došao Stonewall Jackson - pardon, mladarijo. Stari Blue Light je tad već bio u raju, Bog ga blagoslovio..."

"Dodi ovamo, Scout", rekao je Atticus. Sjela sam mu u krilo i gurnula glavu pod njegovu bradu.

Zagrlio me je i blago njihao. "Ovaj put je drukčije", rekao je. "Ovaj put se ne borimo protiv Jenkija, nego protiv naših prijatelja. Ali, upamti, ma kako stvari postale loše, oni su i dalje naši prijatelji i ovo je i dalje naš dom."

Imajući to na umu, suočila sam se sljedećeg dana s Cecilom Jacobsom u školskom dvorištu: "Hoćeš li to povući, dečko?"

"Morat ćeš me natjerati", povikao je. "Moji kažu da tvoj tata sramoti sve nas i da bi onog crnju trebalo objesiti s vodotornja!"

Zamahнула sam prema njemu, sjetila se što mi je Atticus rekao i onda spustila šake i otišla. "Scout je kukavica!", vikao je za mnom. Bilo je to prvi put da sam se povukla iz tučnjave.

Ali, znala sam da bih razočarala Atticusa da sam se potukla s Cecilom. Atticus je tako rijetko nešto tražio od Jema i mene da mi nije bilo teško što me zbog njega zovu

kukavicom. Osjećala sam se vrlo plemenito što sam se na vrijeme sjetila i ostala sam tako plemenita cijela tri tjedna. Onda je došao Božić i dogodila se katastrofa.

Jem i ja imali smo podvojen odnos prema Božiću. Dobre strane su bile drvce i stric Jack Finch. Svakog Badnjaka dočekali bismo strica Jacka u Maycomb Junctionu i onda bi s nama proveo tjedan dana.

Druga strana medalje bili su neumoljivi likovi tete Alexandre i Franosa.

Vjerojatno bih trebala spomenuti i tetka Jimmya, muža tete Alexandre, ali budući da mi nikad u životu nije uputio ni riječi, osim što mi je jednom rekao "Silazi s ograde", nisam vidjela razloga da na njega obraćam pozornost. Nije ni teta Alexandra. Jednom davno, u provali prijateljskog raspoloženja, teta i tetak dobili su sina po imenu Henry, koji je otišao od kuće čim je mogao, oženio se i dobio Francisa.

Henry i njegova žena bi za svaki Božić ostavili Francisa kod tete Alexandre i otišli nekamo uživati.

Ma koliko uzdisali, nismo uspijevali pridobiti Atticusa da Božić provedemo kod kuće. Otkad pamtim, za svaki smo Božić odlazili na Finch's Landing. Činjenica da je teta dobro kuhala malo je ublažavala to što smo vjerski blagdan morali provesti s Francisom Hancockom. Bio je godinu stariji od mene i ja sam ga izbjegavala iz principa: volio je sve što sam ja mrzila a mrzio je moje domišljate zabave.

Teta Alexandra bila je Atticusova sestra, ali kad mi je Jem pričao o zamjeni djece, zaključila sam da je odmah po rođenju zamijenjena i da su moji djed i baka dobili dijete Crawfordovih, a ne vlastito. Da sam ikad razmišljala o planinama, kojima su, čini se, bili opsjednuti odvjetnici i suci, teta Alexandra bi bila usporediva s Mont Everestom: tijekom mojeg djetinjstva bila je hladna i nazočna.

Kad je stric Jack na taj Badnjak iskočio iz vlaka, morali smo čekati da mu nosač doda dva dugačka paketa. Jemu i meni je oduvijek bilo čudno to što bi stric Jack poljubio Atticusa u obraz; oni su bili jedina dva muškarca koje smo ikad vidjeli da se ljube. Stric Jack se rukovao s Jemom, a mene je podigao visoko u zrak, ali ne dovoljno visoko: stric Jack je bio za glavu niži od Atticusa; bio je najmlađe dijete, mladi i od tete Alexandre. On i teta su bili slični, ali se stric Jack bolje koristio svojim licem: njegov šiljasti nos i brada nikad nas nisu opterećivali.

Bio je jedan od malobrojnih učenih ljudi kojih se nikad nisam plašila, vjerojatno zato što se nikad nije ponašao kao liječnik. Kad bi učinio neku sitnicu za Jema ili mene, na primjer vadio iver iz stopala, uvijek bi nam rekao točno što će učiniti, koliko će otprilike boljeti i objasnio nam zašto upotrebljava neki instrument. Za jedan Božić skrivala sam se po kutovima jer sam imala iver u stopalu. Nikome nisam dopuštala da mi priđe. Kad me stric Jack ulovio, nasmijavao me pričama o pastoru koji toliko nije volio ići u crkvu da je svakog dana stajao na kapiji u kućnom ogrtaču, pušio lulu i održavao petominutne propovijedi svakom prolazniku kojemu je trebala duhovna utjeha. Prekinula sam ga da mu kažem neka me upozori kada će izvući iver,

ali on je podigao krvavi iver koji je držao pincetom i rekao da ga je izvukao dok sam se smijala i da se to zove relativnost.

"Što je to?", upitala sam ga, pokazujući dugačke uske pakete koje mu je nosač dao.

"To se tebe ne tiče", rekao je.

Jem je rekao: "Kako je Rose Avlmer?"

Rose Avlmer je bila mačka strica Jacka. Bila je prekrasna žuta ženka. Stric Jack je rekao da je ona jedna od malobrojnih žena koje je mogao trajno podnositi. Posegnuo je u džep i izvadio nekoliko fotografija. Divili smo im se.

"Udebljala se", rekla sam.

"Nije ni čudo. Pojede sve prste i uši koje nam ostanu u bolnici."

"Ma da, to je prokleta laž", rekla sam.

"Molim!?"

Atticus je rekao: "Ne obraćaj pozornost na nju, Jack. Iskušava te. Cal kaže da tečno psuje već cijeli tjedan."

Stric Jack je podigao obrve i nije ništa rekao. Osim što su te riječi same po sebi bile privlačne, držala sam se mutne teorije da me Atticus, ako otkrije da sam ih naučila u školi, više neće tjerati da idem onamo.

Ali, kad sam za večerom zamolila da mi doda prokletu šunku, stric Jack je upro prstom u mene.

"Porazgovarat ćemo poslije večere, mlada damo", rekao je.

Kad smo završili večeru, stric Jack je otišao u dnevni boravak i sjeo. Pljesnuo se po bedru dajući mi znak da mu sjednem u krilo. Sviđao mi se njegov miris: bio je kao boca alkohola i još nešto ugodno slatko. Odmaknuo mi je šiške i pogledao me. "Sličnija si Atticusu nego svojoj majci", rekao je. "Osim toga, malo si prerasla svoje hlače."

"Ja mislim da mi dobro pristaju."

"Sviđaju ti se riječi kao što su prokleta i pakao, je li?"

Odgovorila sam potvrdno.

"E, a meni se ne sviđaju", rekao je stric Jack, "osim u krajnjem slučaju. Bit ću ovdje cijeli tjedan i ne želim ćuti takve riječi dok sam tu. Scout, uvalit ćeš se u nevolje budeš li se tako izražavala. Sigurno želiš izrasti u damu?"

Rekla sam, ne osobito.

"Ma naravno da želiš. A sad idemo do drvca."

Ukrašavali smo drvce dok nije došlo vrijeme za spavanje i te sam noći sanjala o dva dugačka paketa za Jema i mene. Sljedećeg smo se jutra Jem i ja bacili na njih: bili su od Atticusa, koji je pisao stricu Jacku da nam ih nabavi, a bili su točno ono što smo željeli.

"Ne ciljaj te po kući", rekao je Atticus kad je Jem svoju upro u sliku na zidu.

"Morat ćeš ih naučiti pucati", rekao je stric Jack. "To je tvoj posao", rekao je

Atticus. "Ja sam se samo pokorio neizbježnom."

Atticus se morao poslužiti svojim sudskim glasom da bi nas odvuкао od drvca. Nije nam dopustio da ponesemo svoje zračne puške na Landing (ja sam već počela razmišljati o tome kako bih mogla ustrijeliti Francisa) i rekao je da će nam ih trajno oduzeti ako napravimo samo jedan pogrešan potez.

Finch's Landing sastojao se od tristo šezdeset šest stuba urezanih u stijenu, a na kraju je bio mol. Dalje nizvodno, iza stijene, bili su ostaci starog mola za pamuk, gdje su robovi Finchevih tovarili bale i poljodjelske proizvode, istovarivali blokove leda, brašno i šećer, poljodjelsku opremu i žensku odjeću.

Izorana cesta vodila je od obale i nestajala među tamnim stablima. Na kraju ceste bila je bijela dvokatnica s trjemovima oko oba kata. Naš ju je predak Simon Finch sagradio kad je već bio star da bi ugodio svojoj čangrizavoj ženi; ali samo su trijemovi bili slični običnim kućama iz tog razdoblja.

Unutarnje uređenje kuće pokazivalo je Simonovo neznanje i apsolutno povjerenje koje je imao u svoju djecu.

Na gornjem je katu bilo šest spavaćih soba, četiri za osam kćeri, jedna za Welcomea Fincha, jedinog sina, i jedna za goste. Zvuči jednostavno; ali do djevojačkih se soba moglo doći samo jednim stubama, a do Welcomeove i gostinjske sobe drugima. Djevojačke stube počinjale su u roditeljskoj spavaćoj sobi u prizemlju tako da je Simon uvijek znao kada mu kćeri ulaze i izlaze.

Bila je tu kuhinja odvojena od ostatka kuće, ali spojena drvenim nogostupom; u stražnjem je dvorištu na stupu visjelo zahrđalo zvono kojim su dozivali poljske radnike ili ga koristili kao signal za nevolje; na krovu je bila mala terasa - s nje je Simon nadzirao svojeg nadzornika, promatrao riječne brodove i život susjeda.

Uz kuću je, dakako, bila vezana uobičajena legenda o Jenkijima: jedna od djevojaka, koja se nedugo prije bila zaručila, dala je cijeli svoj miraz kako bi spasila kuću od pljačke; zapela je u vratima djevojačkih stuba, ali su je nakvasili vodom i napokon progurali. Kad smo stigli na Landing, teta Alexandra je poljubila strica Jacka, Francis je poljubio strica Jacka, tetak Jimmy se šutke rukovao sa stricem Jackom, Jem i ja smo dali darove Francisu, koji je zauzvrat nama dao dar. Jem se zbog svojih godina priklanjao odraslima, a mene je ostavio da zabavljam našeg bratića. Francisu je bilo osam godina i zalizivao je kosu.

"Što si dobio za Božić?", upitala sam pristojno.

"Upravo ono što sam tražio", rekao je. A tražio je hlače do koljena, crvenu kožnu torbu za knjige, pet košulja i nezavezanu leptir mašnu.

"Baš lijepo", slagala sam. "Jem i ja smo dobili zračne puške i Jem je još dobio kemijski laboratorij..."

"Sigurno dječji."

"Ne, pravi. Napravit će mi nevidljivu tintu pa ću njome pisati Dillu." Francis me pitao koja je korist od toga.

"Pa zamisli samo njegovo lice kad dobije pismo od mene a u njemu ništa ne piše! To će ga izludjeti."

Razgovarati s Francisom bilo je za mene kao da polako tonem na dno oceana. Bio je najdosadnije dijete koje sam ikad srela. Budući da je živio u Mobileu, nije me mogao prijaviti školskoj upravi, ali je sve što bi čuo prenio teti Alexandri, koja bi pak sve ispričala Atticusu, koji bi to ili zaboravio, ili bi me izgrdio, kako bi mu već došlo. Ali, jedini put kad sam čula da Atticus s nekim oštro razgovara bilo je kad je rekao: "Sestro, trudim se s njima najviše što mogu!" Bilo je to povezano sa činjenicom da sam ja stalno nosila kombinezon.

Teta Alexandra je bila pravi fanatik kada je bila riječ o mojoj odjeći. Nema nikakve nade da postanem dama ako budem i dalje nosila hlače: kad sam joj rekla da u haljini ništa ne mogu raditi, odgovorila mi je da i ne trebam raditi stvari za koje su mi potrebne hlače. Prema njezinu mišljenju trebala sam se igrati s malim štednjacima, kompletima za čaj, i nositi ogrlicu na koju se uvijek mogao dodati još jedan biser, koju mi je darovala kad sam se rodila; nadalje, trebala bih biti zraka sunca u očevom samotnom životu. Odgovorila sam da se zraka sunca može biti i u hlačama, ali teta je rekla da se moram ponašati kao sunčana zraka, da sam se rodila dobra, ali da iz godine u godinu postajem sve gora. Povrijedila me je i išla mi je na živce, ali kad sam o tome pitala Atticusa, on je rekao da u obitelji već imamo dovoljno sunčevih zraka i neka samo budem kakva jesam, njemu to ne smeta osobito.

Tijekom božićnog ručka ja sam sjedila za malim stolom u blagovaonici, a Jem i Francis sjedili su s odraslima. Teta me izdvajala dugo nakon što su Jem i Francis smjeli sjediti za velikim stolom. Cesto sam se pitala što misli da bih učinila - ustala i nešto bacila? Katkad sam pomišljala da je zamolim da mi dopusti sjediti za velikim stolom s ostalima samo jedanput, tako da joj mogu dokazati kako sam civilizirana; na kraju krajeva, kod kuće jedem svaki dan bez većih nezgoda. Kad sam zamolila Atticusa da utječe na nju, rekao je da on na nju nema nikakva utjecaja - mi smo gosti i moramo sjediti gdje nam kaže. Rekao je i da teta Alexandra baš ne razumije djevojčice jer nikad nije imala kćer.

Ali, jela koja je kuhala sve su nadoknađivala: tri vrste mesa, ljetno povrće iz ostave; kompot od breskvi, dvije vrste torte i ambrozija - sve je to bilo uključeno u tek skroman božićni objed. Poslije su odrasli otišli u dnevni boravak i omamljeno sjedili. Jem je ležao na podu, a ja sam otišla u stražnje dvorište. "Odjeni kaput", rekao je Atticus pospano, tako da ga nisam čula.

Francis je sjeo kraj mene na stražnje stube. "Ovo je bio dosad najbolji objed", rekla sam.

"Baka je izvrsna kuharica", rekao je Francis. "Naučit će i mene."

"Dječaci ne kuhaju." Zahihotala sam zamišljajući Jema s pregačom.

"Baka kaže da bi svi muškarci trebali naučiti kuhati, da trebaju biti pažljivi

prema svojim ženama i posluživati ih kad se ne osjećaju dobro", rekao je moj rođak.

"Ja neću da me Dill dvori", rekla sam. "Radije bih ja dvorila njega."

"Dilla?"

"Da. Nemoj ništa reći, ali vjenčat ćemo se čim dovoljno narastemo. Zaprosio me prošlog ljeta."

Francis se podrugljivo nasmijao.

"Što mu fali?", upitala sam. "Ništa mu ne fali."

"Misliš na onog malog kržljavca koji, kako baka kaže, svakog ljeta dolazi k Miss Rachel?"

"Da, upravo na njega."

"Znam sve o njemu", rekao je Francis.

"Što to?"

"Baka kaže da on nema vlastiti dom..."

"E baš ima, živi u Meridianu."

"...samo ga prebacuju od rođaka do rođaka, a Miss Rachel ga dobije svakog ljeta."

"Francis, to nije točno!"

Francis se nacerio. "Katkad si vrlo glupa, Jean Louise. Ali, valjda ne možeš bolje."

"Kako to misliš?"

"Ako ti stric Atticus dopušta da se družiš s propalitetima, to je njegova stvar, kako kaže baka, pa nisi ti kriva. A nisi kriva ni što je stric Atticus uz to još i crnjoljubac, ali ja ti mogu reći da je obitelji zbog toga i te kako neugodno..."

"Francis, kog to vraga trabunjaš?"

"Upravo što sam ti rekao. Baka kaže da je već dovoljno loše što vas pušta da radite što hoćete, ali sad se još pretvorio u crnjoljupca i mi se više nikad nećemo moći pojaviti u Mavcombu. Upropaštava obitelj, eto što radi."

Francis je ustao i potrčao nogostupom do stare kuhinje. Sa sigurne udaljenosti, povikao je: "On je najobičniji crnjoljubac!"

"Nije!", zaurkala sam. "Ne znam o čemu govoriš, ali bilo bi ti bolje da smjesta prestaneš!"

Skočila sam sa stuba i potrčala nogostupom. Francisa nije bilo teško uloviti. Rekla sam mu da brzo povuče što je rekao.

Francis mi se istrgnuo i pojurio u staru kuhinju. "Crnjoljubac!", povikao je.

Kad si na tragu lovini, najbolje je ne žuriti. Ne kažeš li ništa, on postane radoznao i pojavi se. Francis se pojavio na kuhinjskim vratima. "Još se ljutiš, Jean Louise?", upitao je oprezno.

"Ne naročito", rekla sam.

Francis je izišao.

"Hoćeš li povući što si rekao, Francis?" Ali, učinila sam to prebrzo. Francis je

odjurio natrag u kuhinju pa sam ponovno sjela na stube. Mogla sam čekati i čekati. Sjedila sam ondje možda pet minuta kad sam začula tetu Alexandru. "Gdje je Francis?"

"Eno ga tamo u kuhinji."

"On dobro zna da se tamo ne smije igrati."

Francis se pojavio na vratima i povikao: "Bako, ona me ovamo otjerala i sad me ne pušta van!"

"O čemu se tu radi, Jean Louise?"

Pogledala sam tetu Alexandru. "Nisam ga ja prisilila, teta. Ne držim ga"

"Nije istina", povikao je Francis. "Ne pušta me van!"

"Jeste li se svađali?"

"Jean Louise se naljutila na mene, bako", viknuo je Francis. "Francise, izlazi odande! Jean Louise, čujem li samo još riječ od tebe, tužit ću te ocu. Jesam li maloprije čula da si spominjala vruga?"

"Ne, teta."

"Učinilo mi se a jesi. Nemoj da to ponovno čujem." Teta Alexandra je voljela prisluškivati. Čim je otišla, Francis je promolio glavu i nacerio se. "Ne smiješ me dirati", rekao je.

Skočio je u dvorište i držao se na udaljenosti, šutirajući travu, povremeno se osvrćući da mi se nasmiješi. Jem se pojavio na trijemu, pogledao nas i otišao. Francis se popeo na mimozu, sišao, stavio ruke u džepove i šetao se dvorištem. "Ha!", rekao je. Pitala sam ga što si umišlja, da je stric Jack?

Odgovorio je da mi je rečeno da ga ostavim na miru.

"Pa i ne diram te", rekla sam.

Francis me pomnjivo pogledao, zaključio da sam dovoljno prekorena i ona tiho zapjevušio:

"Crnjoljubac!"

Taj sam put rasjekla do kosti zglob na prstu udarajući ga u zube. Nakon što mi je ljevica tako bila onesposobljena, napala sam desnicom, ali ne za dugo. Stric Jack mi je stisnuo ruke uz tijelo i rekao:

"Miruj!"

Teta Alexandra se pobrinula za Francisu, brišući mu suze rupčićem, trljajući mu kosu i milujući obraz.

Atticus, Jem i stric Jimmy došli su na stražnji trijem kad je Francis počeo vikati.

"Tko je ovo započeo?", upitao je stric Jack.

Francis i ja upirali smo prstom jedno u drugo. "Bako", plakao je, "rekla mi je da sam kurva i skočila na mene!"

"Je li to točno, Scout?", upitao je stric Jack. "Bit će da jest."

Kad me stric Jack pogledao, crte lica su mu bile kao kod tete Alexandre. "Znaš da sam ti rekao što te čeka budeš li upotrebljavala takve riječi. Rekao sam ti, nisam

li?"

"Da, ali..."

"E pa, sad si u nevolji. Ostani tu."

Predomišljala sam se da li da ostanem tamo ili da pobjegnem; malo sam predugo bila neodlučna - kad sam se okrenula da potrčim, stric Jack je bio brži. Odjednom sam promatrala sitnog mrava kako se bori s mrvicom kruha u travi.

"Nikad više neću razgovarati s tobom! Mrzim te i prezirem i nadam se da ćeš sutra umrijeti!" To kao da je strica Jacka još više potaknulo. Potrčala sam prema Atticusu da me utješi, ali on mi je rekao da sam dobila što sam zaslužila i da je krajnje vrijeme da pođemo kući. Sjela sam na stražnje sjedalo automobila ne pozdravivši se ni s kim, a kod kuće sam otrčala u svoju sobu i zalupila vrata. Jem mi je pokušao reći nešto ljubazno, ali mu nisam dopustila.

Kad sam pregledala štetu, vidjela sam samo sedam ili osam crvenih crta; razmišljala sam o relativnosti kad je netko pokucao na vrata. Upitala sam tko je. Odgovorio je stric Jack.

"Odlazi!"

Stric Jack je rekao da će me ponovno istući budem li tako govorila, pa sam ušutjela. Kad je ušao u sobu, povukla sam se u kut i okrenula mu leđa. "Scout", rekao je, "mrziš li me još?"

"Molim te, striče, otiđi."

"Pa nisam mislio da ćeš mi zamjeriti", rekao je. "Razočaran sam - zaslužila si što si dobila i to i sama znaš."

"E nisam."

"Dušo, ne možeš nekome reći da je..."

"Nisi pravedan", rekla sam, "nisi pravedan." Stric Jack je podigao obrve. "Nisam pravedan? Kako to?"

"Ti si stvarno drag, striče Jack, i valjda te ipak volim i nakon ovoga što si učinio, ali ti baš ne razumiješ djecu."

Stric Jack je stavio ruke na bokove i pogledao me. "A zašto ne razumijem djecu, Miss Jean Louise? Za tvoje ponašanje nije bilo potrebno veliko razumijevanje. Bila si neposlušna, nepristojna i drska..."

"Hoćeš li mi dati priliku da ti kažem? Nisam te htjela izazivati. Samo ti pokušavam reći."

Stric Jack je sjeo na krevet. Obrve su mu se spojile i gledao me ispod njih. "Izvoli", rekao je.

Duboko sam udahнула. "Pa, kao prvo, nisi mi uopće dao priliku da ti kažem svoju verziju - odmah si me napao. Kad se Jem i ja svađamo, Atticus nikad ne sasluša samo Jemovu stranu nego sasluša i moju, a kao drugo, rekao si mi da se nikad ne služim takvim riječima osim u krajnjem slučaju, a Francis me je toliko isprovocirao da sam mu trebala razbiti njušku..."

Stric Jack se počeošao po glavi. "Pa koja je tvoja strana priče, Scout?"

"Francis je nešto rekao o Atticusu, a ja mu to nisam htjela dopustiti."

"Što je Francis rekao o njemu?"

"Da je crnjoljubac. Nisam sasvim sigurna što to znači, ali prema načinu na koji je Francis to rekao - mogu ti nešto odmah reći, striče Jack, neka me... kunem se Bogom da neću samo sjediti i dopuštati mu da vrijeđa Atticusa."

"To je rekao o Atticusu?"

"Da, jest, i još više. Rekao je da će Atticus upropastiti obitelj i da zapušta Jema i mene..."

Prema izrazu na stričevom licu, pomislila sam da sam opet nadrljala. Ali, kad je rekao: "Još ćemo mi to vidjeti", znala sam da je Francis nadrljao. "Mislim da ću još večeras otići onamo."

"Molim te, striko, pusti. Molim te."

"Nemam to namjeru pustiti", rekao je. "Alexandra mora znati za to. I sama pomisao da... samo čekaj dok se dočepam tog dječaka..."

"Striče Jack, molim te, obećaj mi nešto, molim te. Obećaj mi da to nećeš reći Atticusu. On... on me jednom zamolio da ne dopustim da me išta što čujem o njemu naljuti, i bilo bi mi draže da misli da smo se svađali zbog nečega drugog. Molim te, obećaj..."

"Ali, ne sviđa mi se da se Francis izvuče s tako nečim..."

"Nije se izvukao. Misliš li da bi mi mogao povezati ruku? Još malo krvvari."

"Naravno da hoću, dušo. Nema te ruke koju bih radije povezao. Dođi ovamo sa mnom."

Stric Jack se galantno naklonio i pokazao mi kupaonicu. Dok mi je čistio i povezivao ruku, zabavljao me pričom o smiješnom kratkovidnom starom gospodinu koji je imao mačku po imenu Hodge i koji je brojao pukotine na pločniku kad bi išao u grad. "Eto!", rekao je. "Imat ćeš ožiljak na prstenjaku koji nimalo ne pristaje pravoj dami."

"Hvala. Striče Jack?"

"Da?"

"Što je to kurva?"

Stric Jack se upustio u drugu dugu priču o starom premijeru koji je sjedio u Donjem domu i puhao perje u zrak i pokušavao ga tako održati dok su muškarci posvuda oko njega gubili glavu. Valjda mi je htio odgovoriti na pitanje, ali meni to nije imalo nikakvoga smisla.

Poslije, kad sam već trebala biti u krevetu, sišla sam niz hodnik da se napijem vode i čula kako Atticus i stric Jack razgovaraju u dnevnom boravku:

"Atticuse, ja se nikad neću oženiti?"

"Zašto?"

"Mogao bih dobiti djecu."

Atticus je rekao: "Još mnogo toga moraš naučiti, Jack."

"Znam. Tvoja me kći danas naučila prvoj lekciji. Rekla je da ne razumijem djecu i objasnila mi zašto. I imala je potpuno pravo. Atticuse, rekla mi je kako sam trebao postupiti - uh, baš mi je žao što sam je tako zaskočio."

Atticus se nasmijao. "Zaslужila je pa se ne trebaš kajati."

Čekala sam sva napeta da stric Jack kaže Atticusu moju stranu priče. Ali, nije. Samo je promrmljao:

"Njezina uporaba prostih riječi ne ostavlja mnogo prostora za maštu. Ali, ona ne zna što polovica tih riječi znači. Pitala me što je to kurva..."

"Jesi li joj rekao?"

"Ne. Ispričao sam joj priču o lordu Melbourneu."

"Jack! Kad te dijete nešto pita, odgovori mu. Djeca su djeca, ali prepoznaju izvrđavanje brže nego odrasli, a izvrđavanja ih samo zbunjuju. Ne", rekao je moj otac, "poslijepodne si dobro reagirao, ali iz pogrešnog razloga. Prostote su faza kroz koju prođu sva djeca i s vremenom nestane, kad shvate da time ne privlače pozornost. Ali, eksplozivnost nije. Scout se mora naučiti svladavati, i to što prije, s obzirom na to što je čeka sljedećih mjeseci. Ali, napreduje ona. Jem je sad odrasliji, a ona slijedi njegov primjer. Samo joj katkad treba pomoći."

"Atticuse, nikad je nisi udario."

"To priznajem. Dosad sam se uspio izvući prijetnjama. Jack, ona me sluša koliko god može. Katkad joj ne uspijeva, ali se trudi."

"To nije rješenje", rekao je stric Jack.

"Ne, rješenje je u tome što ona zna da ja znam da se trudi. U tome je razlika. Ono što mi smeta je to da će ona i Jem uskoro morati izaći na kraj s prilično ružnim stvarima. Ne brinem se za Jema, ali Scout će se odmah baciti na nekoga ako joj je povrijeđen ponos..."

Čekala sam da stric Jack prekrši obećanje. Ni sad nije.

"Atticuse, koliko će loše to sve biti? Nismo imali mnogo prilike razgovarati o tome."

"Ne može biti gore, Jack. Jedino što imamo jest crnčeva riječ protiv riječi Ewellovih. Riječ protiv riječi. A od porote se ne može očekivati da povjeruje Tomu Robinsonu, a ne Ewellovima - poznaješ li Ewellove?"

Stric Jack je rekao da ih se sjeća. Opisao ih je Atticusu, ali Atticus je rekao: "Promašio si za jedan naraštaj. Ali, i sadašnji su isti."

"Pa što ćeš onda?"

"Mislim malo uzdrmati porotu - mislim da ćemo imati bolju priliku na prizivnom sudu. U ovom mi je trenutku teško ocijeniti. Znaš, nadao sam se da ću se uspjeti izvući bez ovakvog slučaja, ali John Taylor je upro prstom u mene i rekao: 'Ti ćeš.'"

"Peh, hm?"

"Da. Ali, kako misliš da bih inače svojoj djeci pogledao u oči? Znaš što će se

dogoditi jednako dobro kao i ja, Jack, i samo se nadam i molim da ću uspjeti progurati Jem i Scout kroz sve to bez gorčine, i još više, tako da se ne zaraze maycombskom tipičnom bolesti. Nikako mi nije jasno zašto razboriti ljudi načisto polude kad se pojavi nešto vezano za crnca... Samo se nadam da će Jem i Scout odgovore tražiti od mene, a ne od grada. Nadam se da mi dovoljno vjeruju... Jean Louise?"

Poskočila sam. Povirila sam iza ugla. "Tata?"

"Idi u krevet."

Odjurila sam u svoju sobu i legla. Stric Jack je pravi princ što me nije razočarao. Ali, nikako mi nije bilo jasno kako je Atticus znao da prisluškujem i tek sam mnogo godina poslije shvatila da je on htio da čujem svaku njegovu riječ.

10

Atticus je bio malaksao: bilo mu je gotovo pedeset. Kad smo gajem i ja pitali zašto je tako star, rekao nam je da je kasno počeo, a mi smo smatrali da se to odrazilo na njegove sposobnosti i muževnost. Bio je mnogo stariji od roditelja naših suučenika i Jem i ja nismo imali što reći o njemu kad bi se drugi hvalili: "Moj otac..."

Jem je bio lud za footballom. Atticus se nikad ne bi umorio ako bi igrali bez pravog blokiranja, ali kad bi gajem htio blokirati, rekao bi: "Za to sam prestar, sinko."

Naš se tata ničim nije bavio. Radio je u uredu, a ne u drogeriji. Atticus nije vozio gradski kamion za otpad, nije bio šerif, nije imao farmu, nije radio u garaži - ukratko, nije radio ništa što bi kod bilo koga izazvalo divljenje.

A uz to je još i nosio naočale. Na lijevo je oko bio gotovo slijep; rekao je da je to plemensko prokletstvo Finchevih. Kad god je nešto želio dobro vidjeti, okrenuo bi glavu i gledao desnim okom.

Nije radio stvari koje su radili očevi naših suučenika: nikad nije išao u lov, nije igrao poker ni pecao ni pio ni pušio. Sjedio je u dnevnom boravku i čitao.

Uza sve to, ipak nije ostao onako neupadljiv kako bismo mi voljeli: te je godine škola brujala od priča o tome kako brani Toma Robinsona, a priče nisu bile pohvalne. Nakon sukoba s Cecilom Jacobsom, kad sam počela provodi politiku kukavičluka, pročulo se da se Scout Finch više neće tući, da joj tata brani.

To nije bilo posve točno: nisam se javno tukla zbog Atticusa, ali obitelj je bila privatni teritorij. Potukla bi se s bilo kim, od rođaka u trećem koljenu na dolje. Francis je Hancock to, na primjer, znao.

Kad nam je dao zračne puške, Atticus nas nije htio naučiti kako da pucamo. Stric Jack nam je pokazao osnove; rekao je da Atticusa puške ne zanimaju. Atticus je jednog dana rekao Jemu: "Bilo bi mi draže da pucaš u limenke u stražnjem dvorištu, ali znam da ćeš gađati ptice. Pucaj u sojke koliko god hoćeš, ako ih uspiješ pogoditi, ali upamti, sramota je ubiti pticu rugalicu."⁴

Bio je to jedini put da sam čula Atticusa reći kako je nešto grijeh, pa sam pitala Miss Maudie.

"Tvoj otac ima pravo", rekla je. "Ptice rugalice ne čine ništa osim što nam pjevaju. Ne uništavaju ljudima vrtove, ne gnijezde se u kukuruzu, samo pjevaju. Zato

je grijeh ubiti pticu rugalicu."

"Miss Maudie, ovo je stara četvrt, zar ne?" , "Tu je dulje nego grad."

"Ne, mislila sam, ljudi u našoj ulici su svi stari. Jem i ja smo ovdje jedina djeca. Gospođa Dubose ima gotovo sto godina, Miss Rachel je stara, a stari ste i vi i Atticus."

"Pedeset i nije neka starost", rekla je Miss Maudie oštro. "Još me ne guraju u kolicima, nije li tako? A ni tvojeg oca. Premda moram priznati da je sudbina bila ljubazna kad je spalila onaj moj stari mauzolej, prestara sam da bih ga održavala - možda imaš pravo, Jean Louise, ovo jest stara četvrt. Nikad nisi mnogo vremena provodila s mladima, je li?"

"Jesam, u školi."

"Mislila sam na mlade odrasle ljude. Ali, znaš, imaš sreće. Ti i Jem uživete u prednostima godina vašeg oca. Da je njemu trideset, život bi vam bio posve drukčiji."

"Sigurno bi. Atticus ništa ne može..."

"Iznenadila bi se ti", rekla je Miss Maudie. "Ima u njemu još života."

"A što on to može?"

"Pa, može sastaviti tako čvrstu oporuku da je nitko ne može opovrgnuti."

"Uh..."

"Zar ne znaš da je najbolji igrač dame u cijelom gradu? Dok smo odrastali na Landingu, Atticus je mogao potući svakoga, s obje strane rijeke."

"Zaboga, Miss Maudie, pa Jem i ja ga stalno pobjeđujemo."

"Već je vrijeme da doznaš da je to zato što vam popušta. A jesi li znala da zna svirati židovsku harfu?"

Zbog tog sam se njegova skromnog postignuća još više sramila.

"Pa sad...", rekla je.

"Pa sad što, Miss Maudie?"

"Pa ništa. Ništa - zbog svega bi toga trebala biti ponosna na njega. Ne zna svatko svirati židovsku harfu. A sad, ne smetaj zidarima. Bit će najbolje da odeš kući, ja ću se baviti svojim azalejama i neću moći paziti na tebe. Mogla bi neka daska pasti na tebe."

Otišla sam u stražnje dvorište i zatekla Jema kako puca na limenku, što mi se činilo glupo s obzirom na to koliko je naokolo bilo sojki. Vratila sam se u prednje dvorište i sljedeća se dva sata zabavljala podizanjem složenog prsobrana uz trijem, koji se sastojao od automobilske gume, gajbe za naranče, kante za rublje, stolaca i male američke zastave koju je Jem izvadio iz kutije s kokicama i dao mi je.

Kad se Atticus vratio kući na objed, našao me kako čučim i ciljam preko ulice. "U što to pucaš?"

"U stražnjicu Miss Maudie."

Atticus se okrenuo i vidio moju pozamašnu metu kako se saginje nad grmovima.

Zabacio je šešir i prešao ulicu. "Maudie", povikao je, "moram te upozoriti. U velikoj si opasnosti."

Miss Maudie se uspravila i pogledala me. Rekla je: "Atticuse, pravi si vrag."

Kad se Atticus vratio, rekao mi je da prestanem. "Nemoj da te ikad više ulovim kako ciljaš u nekoga", rekao je.

Poželjela sam da je moj otac doista pravi vrag. Ispitala sam Calpurniju. "Gospodin Finch? Pa, zna on mnogo toga."

"Na primjer?", upitala sam.

Calpurnia se počela po glavi. "Pa, zapravo ne znam", rekla je.

Jem je to još više naglasio kad je pitao Atticusa hoće li nastupiti za metodiste, a Atticus je rekao da bi slomio vrat, da je jednostavno prestar za takvo što. Metodisti su pokušavali otplatiti hipoteku na crkvu pa su izazvali baptiste na utakmicu footballa na dodir.⁵

Činilo se da će nastupiti svi očevi u gradu osim Atticusa. Jem je rekao da je izgubio volju da ode, ali on tom sportu nije mogao odoljeti ni u jednom obliku pa je zlovoljno stajao uz igralište s Atticusom i sa mnom, gledajući kako otac Cecila Jacobsa postiže zgoditke za baptiste.

Jedne nedjelje smo Jem i ja odlučili poći u istraživanje sa svojim zračnim puškama, da vidimo hoćemo li naći zeca ili vjevericu. Otišli smo petstotinjak metara od Radlev Placea kad sam primijetila dajem škilji u nešto na cesti, Okrenuo je glavu na stranu i gledao iz kutka oka.

"Što to gledaš?"

"Onog tamo starog psa", rekao je. "To je stari Tim Johnson, zar ne?"

"Je."

Tim Johnson je pripadao gospodinu Harrvu Johnsonu koji je vozio autobus za Mobile i živio u južnom dijelu grada. Tim je bio smeđi ptičar, miljenik cijeloga grada.

"Što radi?"

"Ne znam, Scout. Bit će bolje da se vratimo kući."

"Ma daj, Jem, pa veljača je."

"Nema veze. Idem reći Cal." Odjurili smo kući i otrčali u kuhinju. "Cal", rekao je Jem, "možeš li na trenutak izaći na ulicu?"

"Zašto, Jeme? Ne mogu izlaziti na ulicu kad god se tebi prohtije."

"Tamo je jedan stari pas s kojim nešto nije u redu." Calpurnia je uzdahnula. "Nemam vremena sad previjati nogu nekom psu. Ima gaze u kupaonici, uzmi je i obavi to sam."

Jem je odmahnuo glavom. "Bolestan je, Cal. Nešto s njim nije u redu."

"Što radi, pokušava uloviti vlastiti rep?"

"Ne, radi ovako."

Jem je gutao kao zlatna ribica, zgrbio se i trzao. "Tako radi, ali ne kao da to čini namjerno."

"Jesi li to izmislio, Jeme Finch?", upitala je Calpurnia oštro. "Ne, Cal, kunem se da nisam."

"Je li trčao?"

"Ne, hoda polako, tako polako da se jedva primjećuje. Ide ovamo."

Calpurnia je oprala ruke i pošla za Jemom u dvorište. "Ne vidim nikakvog psa", rekla je.

Pošla je s nama pokraj Radley Placea i pogledala u smjeru u kojem joj je Jem pokazao. Tim Johnson je bio jedva nešto više od mrlje u daljini, ali bio nam je bliže. Čudno je hodao, kao da su mu desne noge kraće od lijevih. Podsjećao me na automobil koji je zapeo u pijesku.

"Naherio se", rekao je Jem.

Calpurnia se zabaljila, a onda nas je oboje zgrabila za rame i potrčala kući. Zatvorila je drvena vrata za nama, otišla do telefona i povikala: "Dajte mi ured gospodina Fincha!"

"Gospodine Finch!", povikala je. "Ovdje Cal. Kunem vam se da je u ulici bijesan pas - dolazi ovamo, da, dolazi - gospodine Finch, kažem vam - stari Tim Johnson, da, gospodine... da, gospodine... da."

Spustila je slušalicu i odmahнула glavom kad smo je pokušali pitati što je Atticus rekao. Protresla je telefonsku slušalicu i rekla: "Miss Eula May - gospodo, završila sam razgovor s gospodinom Finchem, molim vas, nemojte me više spajati - Miss Eula May, možete li nazvati Aim Rachel i Miss Stephanie i sve ostale u ovoj ulici koji imaju telefon i reći im da dolazi bijesan pas? Molim vas, gospodo!"

Calpurnia je slušala. "Znam da je veljača, Miss Eula May, ali znam i kako izgleda pas s bjesnilom.

Molim vas, požurite."

Calpurnia je upitala Jema: "Imaju li Radleyevi telefon?"

Jem je pogledao u imenik i rekao da nemaju. "Oni ionako neće izići, Cal."

"Nije me briga, idem im reći."

Otrčala je na prednji trijem, a Jem i ja za njom. "Da ste ostali u kući!", povikala je.

Susjedi su primili Calpurnijinu poruku. Sva su drvena vrata u našem vidokrugu bila čvrsto zatvorena.

Nigdje nismo vidjeli Tima Johnsona. Gledali smo kako Calpurnia trči prema Radley Placeu, držeći suknju i pregaču iznad koljena. Otišla je uz prednje stube i lupala na vrata. Nije bilo odgovora, pa je povikala: "Gospodine Nathane, gospodine Arthure, dolazi bijesan pas! Dolazi bijesan pas!"

"Trebala je otići na stražnja vrata", rekla sam.

Jem je odmahnuo glavom. "Sad to nije važno", rekao je.

Calpurnia je uzalud lupala na vrata. Nitko se nije pojavio, kao da je nitko nije čuo.

Dok je Calpurnia trčala prema stražnjem trijemu, na prilaz našoj kući skrenuo je crni ford. Iz njega su izišli Atticus i gospodin Heck Tate.

Gospodin Heck Tate bio je šerif okruga Mavcomb. Bio je jednako visok kao Atticus, ali mršaviji. Imao je dug nos, nosio je čizme sa sjajnim metalnim zakovicama, hlače krojene za čizme i kariranu jaknu. Iz remena su mu virili meci. Nosio je tešku pušku. Kad su on i Atticus došli do trijema, Jem je otvorio vrata.

"Ostani unutra, sine", rekao je Atticus. "Gdje je, Cal?"

"Sad bi već trebao biti tu", rekla je Calpurnia, pokazujući ulicu.

"Trči li?", upitao je gospodin Tate.

"Ne, gospodine, sad je u fazi trzanja, gospodine Heck."

"Da ga pođemo potražiti, Heck?", upitao je Atticus.

"Bit će bolje da pričekamo, gospodine Finch. Obično idu ravno, ali ne možemo biti sigurni. Možda bude slijedio zavoj - nadam se da hoće, jer će inače otići ravno u stražnje dvorište Radleevih.

Pričekajmo trenutak."

"Ne vjerujem da će ući u dvorište Radleevih", rekao je Atticus. "Zaustavit će ga ograda. Vjerojatno će ići cestom..."

Ja sam mislila da bijesni psi imaju pjenu na ustima, da galopiraju, skaču i bacaju nam se na vrat, i mislila sam da to čine u kolovozu. Da se Tim Johnson tako ponašao, manje bih se bojala.

Ništa nije ubojitije od puste ulice koja čeka. Stabla su bila mirna, ptice rugalice su šutjele, zidari iz dvorišta Miss Maudie su nestali. Čula sam kako gospodin Tate šmrca pa ispuhuje nos. Vidjela sam kako premješta pušku u rukama. Vidjela sam Miss Stephanie Crawford lica uokvirena u prozorčiću na ulaznim vratima. Pojavila se Miss Maudie i stala pokraj nje. Atticus je naslonio nogu na prečku stolca i polako protrljao ruku o bedro. "Eno ga", rekao je tiho.

Tim Johnson je ušao u naš vidokrug, omamljeno hodajući uz unutarnji luk zavoja, usporedno s kućom Radleyevih.

"Pogledaj ga", šapnuo je Jem. "Gospodin Heck je rekao da hodaju ravno. A on ne uspijeva ni ostati na cesti."

"Izgleda jako bolesno", rekla sam.

"Da se samo nešto pojavi pred njim, odmah bi navalio."

Gospodin Tate je stavio ruku na čelo i nagnuo se naprijed. "Bogme ga ima, gospodine Finch."

Tim Johnson je napredovao puževim korakom, ali nije se igrao ni njušio grmlje: činilo se da se drži određena puta i da ga pokreće nevidljiva sila koja ga gura prema nama. Vidjeli smo da se trese kao konj koji rastjeruje muhe; otvorio je i zatvorio gubicu; bio je slab, ali postupno je dolazio sve bliže.

"Traži mjesto gdje će umrijeti", rekao je Jem.

Gospodin Tate se okrenuo. "Nije on još ni približno mrtav, Jeme, još nije ni počeo."

Tim Johnson je došao do strane ulice koja je prolazila ispred Radley Placea, a onda kao da ga je ostatak njegova jadnog mozga natjerao da zastane i razmisli kojim putem dalje. Napravio je nekoliko nesigurnih koraka i stao pred kapijom Radleyevih; onda se pokušao okrenuti, ali mu to baš nije išlo.

Atticus je rekao: "U dometu je, Heck. Bit će bolje da ga središ sad, prije nego što skrene u bočnu ulicu - tko zna tko bi mogao biti iza ugla. Udi unutra, Cal."

Calpurnia je otvorila mrežasta vrata, zakračunala ih za sobom a onda ih opet otkračunala i držala.

Pokušala je blokirati Jema i mene svojim tijelom, ali virili smo joj ispod ruku.

"Sredite ga, gospodine Finch." Gospodin Tate pružio je pušku Atticusu; Jem i ja smo se zamalo onesvijestili.

"Ne gubi vrijeme, Heck", rekao je Atticus. "Hajde."

"Gospodine Finch, treba ga pogoditi jednim hicem."

Atticus je odlučno odmahnuo glavom. "Hajde, Heck, požuri! Neće te čekati cijeli dan..."

"Zaboga, gospodine Finch, pogledajte gdje je! Ako promašim, pogodit ću kuću Radleyevih! Ja ne znam tako precizno ciljati i vi to dobro znate!"

"Nisam pucao već trideset godina..."

Gospodin Tate je gotovo bacio pušku na Atticusa. "Jako bi mi laknulo kad biste to sad učinili", rekao je.

Kao u izmaglici, Jem i ja smo gledali kako naš otac uzima pušku i odlazi na sredinu ceste. Hodao je brzo, ali meni se učinilo da hoda kao da je pod vodom: vrijeme je teklo neopisivo i mučno sporo.

Kad je Atticus podigao naočale, Calpurnia je promrmljala: "Bog mu pomogao" i stavila ruke na obraze.

Atticus je gurnuo naočale na čelo, ali su skliznule, pa ih je bacio na ulicu. U tišini sam čula kako pucaju. Atticus je protrljao oči i bradu; vidjeli smo kako je trepnuo.

Ispred kapije Radleyevih, Tim Johnson je napokon uspio odlučiti. Okrenuo se kako bi nastavio našom ulicom. Napravio je dva koraka, a onda se zaustavio i podigao glavu. Vidjeli smo kako mu se tijelo kočilo.

Pokretima tako brzim da su se doimali simultanima, Atticusova je ruka potegnula polugu s kuglicom na vrhu dok je stavljao pušku na rame.

Puška je pukla. Tim Johnson je poskočio, prevrnuo se i pao na pločnik poput smeđebijele hrpe. Nije ni znao što mu se dogodilo.

Gospodin Tate je skočio s trijema i otrčao do Radley Placea. Stao je pred psom, čučnuo, okrenuo se i potapkao prstom čelo iznad lijevog oka. "Ciljali ste malo udesno, gospodine Finch", rekao je.

"Oduvijek", odgovorio je Atticus. "Da sam se sjetio, bio bih uzeo sačmaricu."

Zastao je i podigao naočale, zdrobio petom razbijeno staklo, otišao do gospodina Tatea i pogledao Tima Johnsona.

Vrata su se jedna po jedna počela otvarati i susjedstvo je postupno oživjelo. Miss Maudie je sišla niza stube s Miss Stephanie Crawford.

Jem je bio paraliziran. Uštihnula sam ga da ga pokrenem, ali kad je Atticus vidio da smo krenuli, povikao je: "Ostanite gdje ste."

Kad su se gospodin Tate i Atticus vratili u dvorište, gospodin Tate se smiješio. "Poslat ću Zeeba po njega", rekao je. "Niste vi zaboravili pucati, gospodine Finch. Kažu da se to nikad ne zaboravlja."

Atticus je šutio.

"Atticuse?", rekao je Jem.

"Da?"

"Ništa."

"Vidjela sam to, Finche Jedan Pucanj!"

Atticus se okrenuo i pogledao Miss Maudie. Gledali su se ništa ne govoreći, a onda je Atticus sjeo u šerifov automobil. "Dodi ovamo", rekao je Jemu. "Ne približavajte se tom psu, jesi li me razumio? Ne približavajte mu se, jednako je opasan mrtav kao što je bio živ."

"Da, tata", rekao je Jem. "Atticuse..."

"Molim, sine?"

"Ništa."

"Što ti je, dečko, zar si zanijemio?", rekao je gospodin Tate, cereći se Jemu. "Zar nisi znao da je tvoj tata..."

"Šuti, Heck", rekao je Atticus, "vratimo se u grad."

Kad su se odvezli, Jem i ja otišli smo do stubišta Miss Stephanie. Sjeli smo i čekali da Zeebo dode s kamionom za otpad.

Jem je sjedio umrtvljen i zbunjen, a Aim Stephanie je rekla: "Uh, uh, uh, tko bi očekivao bijesnog psa u veljači? Možda nije bio bijesan nego samo lud. Ne bih voljela vidjeti izraz lica Harryja Johnsona kad se vrati iz Mobilea i čuje da mu je Atticus Finch ustrijelio psa. Sigurno je samo negdje pokupio buhe..."

Miss Maudie je rekla da bi Miss Stephanie drukčije govorila da se Tim Johnson još približava ulicom, da će uskoro doznati - poslat će njegovu glavu u Montgomery.

Jem je nekako uspio progovoriti: "Jesi li ga vidjela, Scout? Jesi li vidjela kako je samo stajao... i onda se odjednom sav opustio i izgledao kao da je ona puška sastavni dio njegova tijela... i učinio je to tako brzo... ja moram ciljati deset minuta prije nego što nešto pogodim..."

Miss Maudie se nestašno nacerila. "Pa onda, Miss Jean Louise", rekla je, "misliš li i dalje da tvoj otac ni za što nije sposoban? Još ga se sramiš?"

"Ne", rekla sam krotko.

"Zaboravila sam ti neki dan reći da je, osim što je svirao židovsku harfu, Atticus Finch u svoje vrijeme bio najubojitiji strijelac u okrugu Mavcomb."

"Najubojitiji strijelac...", ponovio je Jem poput jeke.

"Da, Jeme Finch. Sad ćeš promijeniti pjesmu. Pa zar nisi znao da su ga kao dječaka zvali Jedan Pucanj?"

Tamo na Landingu, dok smo odrastali, ako je pucao petnaest puta i pogodio samo četrnaest grlica, žalio bi se da trati streljivo."

"Nikad nam o tome ništa nije pričao", promućao je Jem.

"Nikad nije ništa rekao, hm?"

"Ne, Miss Maudie."

"Pitam se zašto sad nikad ne ide u lov", rekla sam.

"Možda ja imam odgovor na to", rekla je Miss Maudie. "Ako je išta, vaš je otac civilizirano biće."

Streljačka vještina je Božji dar, talent - doduše, moraš i vježbati da ga usavršiš, ali pucanje nije isto što i sviranje glasovira ili tako nešto. Mislim da je možda odustao od pucanja kad je shvatio da mu je Bog dao nepravednu prednost pred većinom živih stvorenja. Valjda je odlučio da neće pucati osim ako bude morao, a danas je morao."

"Čovjek bi očekivao da na to bude ponosan", rekla sam.

"Pametni ljudi nikad se ne ponose svojom darovitošću", rekla je Miss Maudie.

Vidjeli smo kako dolazi Zeebo. Uzeo je viličar iz stražnjeg dijela kamiona za otpad i oprezno podigao Tima Johsona. Ubacio ga je u kamion, a onda mjesto gdje je Tim bio pao polio nečime iz velikog kanistra. "Nemojte se neko vrijeme približavati ovome mjestu", povikao je.

Kad smo otišli kući, rekla sam Jemu da sad i te kako imamo o čemu pričati u školi u ponedjeljak. Jem se naglo okrenuo.

"Ne govori ništa o tome, Scout", rekao je.

"Što? Bogme hoću. Nema svatko oca koji je najubojitiji strijelac u okrugu May comb."

Jem je rekao: "Ovako ja mislim - da je htio da to znamo, bio bi nam rekao. Da se time ponosi, rekao bi nam."

"Možda je samo zaboravio", rekla sam.

"Ne, Scout, ne razumiješ ti to. Atticus je doista star, ali ne bi me bilo briga da ni u čemu nije vješt - ama baš ni u čemu."

Jem je uzeo kamen i pobjedonosno ga bacio na garažu. Potrčao je za njim i doviknuo mi: "Atticus je džentlmen, kao ja."

11

Dok smo bili mali, Jem i ja smo se zadržavali u južnoj četvrti, ali kad sam već bila na polovici drugog razreda i kad je mučenje Booa Radleya postalo stvar prošlosti, poslovni dio Maycomba često bi nas privukao pa bismo prošli pokraj posjeda gospođe Henryja Lafayettea Dubosea. Nije bilo moguće stići u grad a da se ne prođe pokraj njezine kuće, osim ako smo htjeli ići kilometar i pol zaobilaznicom.

Prijašnji kratki susreti s njom nisu u meni potaknuli želju da je ponovno sretnem, ali Jem je rekao da jednog dana moram odrasti.

Gospođa Dubose živjela je sama osim što je imala crnkinju koja joj je stalno bila na raspolaganju, dvije kuće od nas u kući sa strmim prednjim stubama i velikim predvorjem. Bila je vrlo stara; većinu je dana provodila u krevetu, a ostatak u invalidskim kolicima. Pričalo se da među brojnim šalovima i ogrtačima skriva pištolj.

Jem i ja smo je mrzili. Ako bi bila na trijemu kad smo prolazili, pratio bi nas njezin gnjevan pogled, okrutno bi nas ispitivala o našem ponašanju i iznosila crna predviđanja o tome što će biti od nas kad odrastemo - naime, ništa. Odavno smo odustali od ideje da kraj njezine kuće prođemo suprotnom stranom ulice - tad bi samo govorila još glasnije pa bi njezine misli čulo cijelo susjedstvo.

Nikako joj nismo mogli ugoditi. Ako bih rekla što bih mogla vedrije: "Hej, gospođo Dubose", odgovor bi glasio: "Nemoj ti meni vikati hej, ružna djevojčice! Moraš reći dobar dan, gospođo Dubose!"

Bila je opaka. Jednom je čula kako Jem našeg oca zove 'Atticus' i zamalo je dobila slom živaca. Osim što smo najdrskija, najneprirodnija djeca koju je ikad srela, rekla nam je, prava je šteta što se naš otac nije ponovno oženio nakon što nam je majka umrla. Ona je bila najdražesnija žena na svijetu i strašno je kako je Atticus Finch zapustio njezinu djecu. Ja se majke nisam sjećala, ali Jem jest - i pozelenio je kad nam je gospođa Dubose to dobacila.

Nakon što je preživio Booa Radleva, bijesnog psa i druge strahote, Jem je zaključio da je kukavički zastati pred stubama kuće Miss Rachel i čekati te da moramo trčati sve do pošte svake večeri da dočekamo Atticusa kad se vraća s posla. Bezbroj puta bi Atticus vidio da je Jem bijesan zbog nečega što nam je gospođa Dubose rekla kad smo prolazili.

"Polako, sinko", rekao bi Atticus. "Ona je stara i bolesna. Glavu gore i budi

džentlmen. Sto god ti kaže, tvoja je zadaća da ne dopustiš da te to rasrdi."

Jem je rekao da ne može biti jako bolesna kad toliko viče. Kad smo nas troje došli do njezine kuće, Atticus bi skinuo šešir, galantno joj mahnuo i rekao: "Dobra večer, gospodo Dubose! Večeras izgledate kao slika!"

Nikad nije rekao kao slika čega. Ispričao bi joj novosti iz suda i rekao joj da se od srca nada da će sutra imati dobar dan. Vratio bi šešir na glavu, podigao me pred njom na ramena pa bismo se u suton vratili kući. U takvim sam trenucima pomišljala da je moj otac, koji je mrzio oružje i nikad nije bio u ratu, najhrabriji čovjek na svijetu.

Dan nakon Jemova dvanaestog rođendana novac kao da nas je svrbio u džepovima pa smo rano poslijepodne krenuli u grad. Jem je mislio da ima dovoljno za minijaturnu parnu lokomotivu za sebe i mažoretski štapić za mene.

Odavno sam bacila oko na taj štapić - bio je prekriven šljokicama i ukrasima i stajao je sedamnaest centi. Tad je moja najveća želja bila da postanem mažoretkinja u orkestru mavcombske gimnazije.

Budući da sam svoj talent razvila do točke kad sam mogla baciti prut i gotovo ga uhvatiti dok bi padao, Calpurnia mi je zabranila ući u kuću kad bi vidjela da u ruci nosim prut. Vjerovala sam da ću tu zapreku prevladati pravim štapićem, a bilo je vrlo velikodušno od Jema što mi ga je htio kupiti.

Kad smo prolazili pokraj njezine kuće, gospođa Dubose je bila stacionirana na trijemu.

"Kamo ćete vas dvoje u ovo doba dana?", povikala je. "Markirate. Nazvat ću ravnatelja i reći mu!"

Spustila je ruke na kotače kolica i izvela savršen okret udesno.

"Pa, subota je, gospodo Dubose", rekao je Jem.

"Nema veze", rekla je tvrdoglavo. "Pitam se zna li vaš otac gdje ste?"

"Gospodo Dubose, mi odlazimo sami u grad otkako smo bili ovolicki." Jem je rukom pokazao visinu oko 60 cm od pločnika.

"Nemoj ti meni lagati!", povikala je. "Jeremy Finch, Maudie Atkinson mi je rekla da si joj jutros srušio brajdu. Reći će tvojem ocu, a onda ćeš poželjeti da se nikad nisi rodio! Ne zvala se ja Dubose ako do večeri ne završiš u popravnom domu."

Jem koji se nije približavao brajdi Miss Maudie još od prošlog ljeta i koji je znao da ga Miss Mauide ne bi tužila i da jest, rekao je da to nije točno.

"Ne proturječi mi!", povikala je gospođa Dubose. "A uperila je artritični prst u mene, "zašto nosiš taj kombinezon? Trebala bi nositi haljinu i kombine, mlada damo! Ako te netko ne opameti, postat ćeš konobarica kad odrasteš - Fincheva kao konobarica u O.K. Caféu - ha!"

Užasnula sam se. O.K. Café je bila mračna organizacija na sjevernoj strani trga. Zgrabila sam Jema za ruku, ali on se otresao.

"Ma daj, Scout", šapnuo je. "Ne obraćaj pozornost na nju, glavu gore i budi

džentlmen."

Ali, gospođa Dubose nas još nije mislila pustiti. "Ne samo da će jedna od Finchevih postati konobarica, nego sad imate i jednog u sudnici koji brani crnje."

Jem se ukočio. Gospođa Dubose pogodila je slabu točku i to je jako dobro znala.

"Da, eto na što je svijet spao kad se jedan od Finchevih okrenuo protiv svojih. Eto!" Rukom je pokrila usta. Kad je odmaknula ruku, povukla je dugu nit slinje. "Vaš otac nije ništa bolji od crnaca i propalica za koje radi!"

Jemovo je lice poprimilo skrletnu boju. Povukla sam ga za rukav i dok smo se udaljivali, pratila nas je filipika o moralnoj propasti naše obitelji, pri čemu je polovica Finchevih ionako već u ludnici, ali da je naša majka još živa, ne bi do toga došlo.

Nisam bila sigurna što je Jema najviše pogodilo, ali ja sam se uvrijedila na njezine primjedbe o mentalnoj higijeni moje obitelji. Već sam se gotovo navikla slušati uvrede na Atticusov račun. No ovo je bila prva od odrasle osobe. Osim napada na Atticusa, ostalo što je rekla gospođa Dubose bilo je uobičajeno. U zraku se osjećao početak ljeta - u hladu je bilo svježje, ali na suncu toplo, što je značilo da dolaze dobra vremena: ferije i Dill.

Jem je kupio svoju parnu lokomotivu i otišao do Elmorea po moj štapić. U onome što je sebi kupio nije uživao - strpao je lokomotivu u džep i tiho hodao uz mene prema kući. Na povratku sam zamalo udarila gospodina Linka Deasa, koji je rekao: "Pazi, Scout!" kad nisam uspjela uhvatiti bačeni štapić, a kad smo se približili kući gospođe Dubose, moj je štapić bio prljav jer sam ga toliko puta morala podizati sa zemlje.

Nije bila na trijemu.

Poslije mnogo godina katkad sam se pitala što je točno navelo Jema da to učini, zašto je prekršio obvezu da "bude džentlmen" i fazu samosvjesne pravednosti u koju je nedavno ušao. Jema su vjerojatno jednako mučili pričama o Atticusu i crnjama kao i mene, ali nisam ni sumnjala da se uspijevaio svladati - po prirodi je bio smiren i imao dug fitilj. Ali u ono doba sam mislila da je jedino objašnjenje za ono što je učinio bilo da je na nekoliko trenutaka jednostavno poludio.

To što je Jem učinio bilo je nešto što bih ja svakako učinila da nisam od Atticusa dobila upute, koje su, pretpostavljala sam, uključivale i to da se ne svađam s groznim staricama. Tek smo došli do njezine kapije kad je Jem uzeo moj štapić i kao divlji potrčao uza stube u prednje dvorište gospođe Dubose, zaboravljajući sve što mu je Atticus rekao, zaboravljajući da ona pod šalovima ima pištolj, zaboravljajući da ako gospođa Dubose i promaši, njezina sluškinja Jessie vjerojatno neće.

Nije se smirio dok nije odsjekao cvjetove sa svih kamelija u vrtu, dok tlo nije bilo prekriveno zelenim pupoljcima i lišćem. Savio je moj štapić preko koljena, prepолоvio ga i bacio.

Ja sam tad već vrištala. Jem me povukao za kosu, rekao da ga nije briga, da bi to

ponovio kad bi imao priliku i ako ne začepim, da će mi iščupati sve vlasi s glave. Nisam ušutjela pa me udario nogom.

Izgubila sam ravnotežu i pala na lice. Jem me grubo podigao, ali izgledao je kao da mu je žao. Nije se imalo što reći.

Te večeri nismo otišli dočekati Atticusa kad se vraćao s posla. Vukli smo se po kuhinji dok nas Calpurnia nije izbacila. Calpurnia kao da je, zahvaljujući nekakvu sustavu vudu magije, znala točno što se dogodilo. Nije baš bila dobra kad je riječ o utjesi, ali dala je Jemu vruć biskvit s maslacem, koji je on prepolovio i podijelio sa mnom. Imao je okus kao pamuk.

Otišli smo u dnevnu sobu. Ja sam uzela sportski časopis, našla fotografiju Dixieja Howella, pokazala ga Jemu i rekla: "Taj liči na tebe." To je bilo najljepše što sam mu mogla reći, ali nije pomoglo. Sjedio je pokraj prozora, zgrbljen u stolcu za ljuljanje, mrštio se i čekao. Padao je mrak.

Dva geološka razdoblja kasnije, čuli smo Atticusov korak na stubama. Mrežasta su se vrata zalupila, onda je nastala stanka - Atticus je vješao šešir u predvorju - a onda smo ga čuli kako doziva:

"Jeme!" Glas mu je bio poput zimskog vjetra.

Atticus je upalio veliko svjetlo u dnevnoj sobi i našao nas tamo kako sjedimo kao zamrznuti. U jednoj je ruci nosio moj štapić - prljava resa vukla se viseći na jednoj niti. Ispružio je drugu ruku - u njoj su bili pupoljci kamelije.

"Jeme", rekao je, "jesi li ti odgovoran za ovo?"

"Da, tata."

"Zašto si to učinio?"

Jem je tiho rekao: "Rekla je da radiš za crnje i propalitete."

"Ovo si učinio zato što je ona to rekla?"

Jemove su se usnice pomicala, ali riječi "da, tata" bile su nečujne.

"Sine, ne sumnjam da su te vršnjaci mučili zato što, kako kažeš, radim za crnje, ali neoprostivo je učiniti ovakvo što bolesnoj starici. Savjetujem ti da odeš i porazgovaraš s gospodom Dubose", rekao je Atticus. "Poslije toga se odmah vrati kući."

Jem se nije ni pomaknuo.

"Kreni."

Ja sam pošla za Jemom. "Vrati se ovamo", rekao mi je Atticus. Vratila sam se.

Atticus je uzeo Mobile Press i sjeo u naslonjač za ljuljanje koji je Jem upravo ispraznio. Nikako nisam mogla shvatiti kako je mogao hladnokrvno sjediti i čitati novine dok mu je jedini sin lako mogao biti ubijen relikvijom Konfederacijske vojske. Naravno da me Jem katkad tako ljutio da sam ga mogla ubiti, ali ipak je bio sve što sam imala. Atticus kao da to nije shvaćao, ili ako jest, nije mario.

Mrzila sam ga zbog toga, ali kad si u nevolji, brzo se umoriš: domalo sam se skrivala na njegovom krilu, a on me zagrlio.

"Već si gotovo prevelika za ovo", rekao je.

"Nije te briga što će mu se dogoditi", rekla sam. "Poslao si ga tamo da ga ustrijele, a samo se zauzimao za tebe."

Atticus mi je gurnuo glavu pod svoju bradu. "Nije još vrijeme za zabrinutost", rekao je. "Nikad nisam pomišljao da će Jem zbog ovoga izgubiti vlast nad sobom - mislio sam da ću s tobom imati više nevolja."

Rekla sam da mi ionako nije jasno zašto moramo držati vlast nad sobom, da to ne mora nitko drugi u školi.

"Scout", rekao je Atticus, "kad dođe ljeto, morat ćete zadržati vlast nad sobom zbog mnogo gorih stvari... to nije pravedno prema tebi i Jemu, to znam, ali katkad moramo nešto pretrpjeti, a kako se ponašamo kada je teško... No, sve što mogu reći jest da ćete ti i Jem, kada odrastete, možda gledati na ovo s malo suosjećanja i razumijevanja i znati da vas nisam iznevjerio. Ovaj slučaj, slučaj Toma Robinsona, nešto je što zadire u srž naše savjesti - Scout, ne bih mogao ići u crkvu i moliti se Bogu kad ne bih pokušao pomoći tom čovjeku."

"Atticuse, sigurno griješiš..."

"Kako to?"

"Pa, većina ljudi misli da oni imaju pravo, a ti krivo..."

"Oni, naravno, imaju pravo da tako misle i zaslužuju poštovanje zbog svojih stajališta", rekao je Atticus, "ali prije nego što mogu živjeti s drugima, moram moći živjeti sam sa sobom. Savjest je jedna od stvari o kojoj se ne odlučuje glasovanjem većine."

Kad se Jem vratio, još sam bila na Atticusovom krilu. "I, sine?", rekao je Atticus. Postavio me na noge, a ja sam krišom odmjerila Jema. Bio je živ i zdrav, ali mu je na licu bio čudan izraz. Možda mu je dala dozu kalomela.

"Sve sam počistio i rekao da mi je žao, ali nije, i da ću raditi svake subote u vrtu ne bi li ponovno narasle."

"Nema nikakvog smisla reći da ti je žao ako nije", rekao je Atticus. "Jeme, ona je stara i bolesna. Ne možeš je smatrati odgovornom za ono što govori i čini. Naravno, bilo bi mi draže da je sve to rekla meni a ne vama, ali ne može uvijek biti po našem."

Jema kao da je opčinila ruža na našem sagu. "Atticuse", rekao je, "ona želi da joj čitam."

"Da joj čitaš?"

"Da, tata. Želi da dođem svakog dana poslije škole i subotom i na glas joj čitam dva sata. Atticuse, moram li to?"

"Naravno."

"Ali, želi da to radim cijeli mjesec."

"Onda ćeš to raditi cijeli mjesec."

Jem je stavio palac na ružu i pritisnuo je. Na kraju je rekao: "Atticuse, na

pločniku je u redu, ali unutra je... unutra je mračno i sablasno. Na stropu su sjene i..."

Atticus se mrko nasmiješio. "To bi ti trebalo pobuditi maštu. Možeš se pretvarati da si u Radlev Placeu."

Sljedećeg ponedjeljka poslijepodne Jem i ja popeli smo se u kuću gospođe Dubose i ušli kroz otvorena vrata. Jem, naoružan Ivanhoeom i pun znanja, pokucao je na druga vrata slijeva.

"Gospođo Dubose?", dozvao je.

Jessie je otvorila drvena vrata i otkračunala mrežasta.

"Jesi li to ti, Jeme Finch?", upitala je. "Doveo si sestru. Ne znam..."

"Pusti ih oboje, Jessie", rekla je gospođa Dubose. Jessie nas je pustila i otišla u kuhinju.

Zapahnuo nas je težak zadah kad smo prešli prag, zadah na koji sam često nailazila u trulim, sivim kućama u kojima imaju uljne svjetiljke i neizbijeljene plahte. Uvijek bi me uhvatio strah, iščekivanje, oprez.

U kutu sobe bio je mjedeni krevet, a u krevetu je bila gospođa Dubose. Pitala sam se je li ondje završila zbog onoga što je Jem učinio i na trenutak sam je sažalijevala. Ležala je pod hrpom pokrivača i doimala se gotovo prijateljski.

Pokraj njezina kreveta bio je stalak za umivanje s mramornom pločom; na njoj je bila čaša i u njoj žličica, crvena injekcija za uho i kutija vate te čelična budilica koja je stajala na tri tanke nožice.

"Znači, doveo si i onu svoju prljavu sestru, je li?" Tako nas je pozdravila.

Jem je tiho rekao: "Moja sestra nije prljava i ja vas se ne bojim", iako sam vidjela da mu se koljena tresu.

Očekivala sam tiradu, ali ona je samo rekla: "Možeš početi čitati, Jeremy."

Jem je sjeo na pleteni naslonjač i otvorio knjigu. Ja sam privukla drugi naslonjač i sjela pokraj njega.

"Dođite bliže", rekla je gospođa Dubose. "Dođite do ruba kreveta."

Primaknuli smo naslonjače. Nikad joj se prije nisam toliko približila i jedina mi je želja bila da se ponovno odmaknem.

Bila je grozna. Lice joj je bilo boje prljave jastučnice, a kutovi usana su joj bili vlažni; slina joj je curila niz bradu. Obrazi su joj bili prekriveni staračkim mrljama, oči su joj bile blijede, a zjenice male poput točkica. Ruke su joj bile kvrgave, a zanoktice su joj prekrile nokte. Donji dio zubala nije joj bio u ustima pa joj je gornja čeljust štrcala; povremeno bi donjom usnicom dodirnula gornju čeljust i tako povukla i bradu. Od toga je slina curila još brže.

Nisam je gledala dulje nego što sam morala. Jem je ponovno otvorio knjigu i počeo čitati. Pokušavala sam ga pratiti, ali čitao je odveć brzo. Kad bi došao do riječi koju nije znao, preskočio bi je, ali bi ga gospođa Dubose ulovila i natjerala ga da je slovka. Jem je čitao možda dvadesetak minuta, tijekom kojih sam ja gledala čađavu policu nad kaminom, kroz prozor, bilo kamo, samo da ne moram gledati nju. Dok je

čitao, primijetila sam da ga je gospođa Dubose sve rjeđe ispravljala, da Jem čak nije dovršio neke rečenice. Nije ga slušala.

Pogledala sam je.

Nešto joj se dogodilo. Ležala je na leđima s pokrivačem navučenim do brade. Vidjeli su joj se samo glava i ramena. Glava joj se polako pomicala lijevo-desno. Povremeno bi zinula pa bih vidjela kako joj jezik malo paluca. Na usnama joj se nakupila slina; uvukla bi je pa opet otvorila usta. Njezina usta kao da su postojala zasebno od nje. Pomicala su se zasebno od ostatka njezina tjela, unutran, kao školjka za oseke. Povremeno bi rekla "pt", kao da je ključala neka viskozna tvar.

Povukla sam Jema za rukav.

Pogledao me, a onda krevet. Ona je opet pomaknula glavu prema nama pa ju je Jem upitao: "Gospodo Dubose, je li sve u redu?" Nije ga čula.

Uto je zazvonila budilica i prepala nas. Trenutak poslije, još napetih živaca, Jem i ja bili smo na pločniku i išli kući. Nismo pobjegli, Jessie nas je otpravila; prije nego što je budilica prestala zvoniti, došla je u sobu i izgurala nas.

"Hajde", rekla je, "pođite kući."

Jem je oklijevao na vratima.

"Vrijeme je da dobije lijek", rekla je Jessie. Dok su se vrata zatvarala za nama, vidjela sam kako Jessie brzo prilazi krevetu.

Bilo je samo petnaest do četiri kad smo došli kući pa smo se Jem i ja igrali loptom u dvorištu dok nije došlo vrijeme da dočekamo Atticusa. Atticus je meni donio dvije žute olovke, a Jemu sportski časopis, što je valjda bila prešutna nagrada za naš prvi dan s gospođom Dubose. Jem mu je ispričao što se dogodilo.

"Je li vas uplašila?" upitao je Atticus.

"Nije, tata", rekao je Jem, "ali tako je odvratna. Ima nekakve napadaje. Mnogo pljuje."

"Ona nije za to kriva. Kad je čovjek bolestan, ne izgleda uvijek lijepo."

"Mene je uplašila", rekla sam.

Atticus me pogledao preko naočala. "Pa, ne moraš ići s Jemom", rekao je.

Sljedeće je poslijepodne kod gospođe Dubose bilo isto kao i prvo, a isto je takvo bilo i ono dan poslije, dok se na kraju nije iskristalizirala shema: u početku bi sve bilo normalo - to jest, gospođa Dubose bi neko vrijeme gnjavila Jema svojim omiljenim temama, svojim kamelijama i crnjoljubačkim sklonostima našeg oca; zatim bi postajala sve tiša i na kraju nas napustila. Zazvonila bi budilica, Jessie bi nas izvela van i ostatak poslijepodneva bili smo slobodni.

"Atticuse", rekla sam jedne večeri, "što je zapravo crnjoljubac?"

Atticus je bio vrlo ozbiljan. "Je li te netko tako nazvao?"

"Ne, tata, gospođa Dubose tebe tako zove. Svako poslijepodne, za zagrijavanje. Francis me tako nazvao prošlog Božića i tad sam prvi put čula taj izraz."

"Jesi li ga zato tako zaskočila?", upitao je Atticus. "Da, tata..."

"Zašto me onda pitaš što to znači?"

Pokušala sam objasniti da me nije toliko naljutilo ono što je Francis rekao koliko način na koji je to rekao. "Zvučalo je kao da kaže da sam šmrkavica ili takvo što."

"Scout", rekao je Atticus, "crnjoljubac je samo jedan od onih izraza koji ne znače ništa, baš kao i šmrkavica. Teško je to objasniti - neuki, prosti ljudi koriste se njime kad misle da netko više voli crnce nego njih. Uobičajio se kod nekih ljudi poput nas kad žele reći nešto općenito ružno o nekome."

"Znači, nisi pravi crnjoljubac?"

"Bogme jesam. Dajem sve od sebe da volim sve ljude... katkad mi nije lako. Dušo, nikad nije uvreda kad ti netko uputi riječ koju smatra ružnom. Po tome samo vidiš kako je ta osoba jadna, a tebe ne povređuje. Zato ne daj da te gospoda Dubose oneraspoloži. Ima ona dovoljno vlastitih nevolja."

Jednog poslijepodneva mjesec dana poslije, Jem se probijao kroz, kako ga je on zvao, sir Waltera Scouta, a gospoda Dubose ga je stalno ispravljala, kad je netko pokucao na vrata. "Uđi!", povikala je.

Ušao je Atticus. Otišao je do kreveta i primio gospodu Dubose za ruku. "Vraćao sam se iz ureda i nisam vidio djecu", rekao je, "pa sam pomislio da su možda još ovdje."

Gospoda Dubose mu se nasmiješila. Nikako mi nije bilo jasno kako se mogla natjerati da razgovara s njim kad se činilo da ga tako mrzi. "Znaš li koliko je sati, Atticuse?", upitala je. "Točno pet i četrnaest minuta. Budilica je navijena na pola šest. Htjela sam da to znaš."

Odjednom mi je sinulo da smo svakog dana ostajali malo duže kod gospode Dubose, da je budilica svakog dana zvonila malo kasnije i da bi ona uvijek bila usred napadaja kad bi zazvonila. Danas je gnjavila Jema gotovo dva sata, a napadaju ni traga; osjećala sam se kao u klopci. Budilica je bila signal da možemo ići - što ćemo ako jednog dana uopće ne zazvoni?

"Imam osjećaj da su Jemovi dani čitanja odbojani", rekao je Atticus. "Samo još tjedan dana, mislim", rekla je, "za svaki slučaj..." Jem je ustao. "Ali..."

Atticus je podigao ruku pa je Jem zašutio. Na povratku kući, Jem je rekao da je dogovor bio da joj čita mjesec dana i sad je mjesec prošao i to nije pravedno.

"Samo još tjedan dana, sine", rekao je Atticus.

"Ne", rekao je Jem.

"Da", rekao je Atticus.

I tako smo sljedećeg tjedna opet bili kod gospođe Dubose. Budilica više nije zvonila, ali gospoda Dubose bi nas otpustila rekavši: "To je dovoljno." tako kasno da bi Atticus već bio kod kuće i čitao novine kad bismo stigli. Iako su njezini napadaji prošli, po svemu je ostalom bila ista: kad bi se sir Walter Scott upustio u detaljno opisivanje dvoraca i rovova, gospođi Dubose bi bilo dosadno pa bi nas napadala.

"Jeremy Finch, rekla sam ti da ćeš požaliti što si uništio moje kamelije. Sad ti je

žao, nije li tako?"

Jem bi rekao da doista jest.

"Mislio si da možeš ubiti moj Snijeg na planini, je li? E pa Jessie mi kaže da je vrh ponovno narastao.

Sljedeći ćeš put znati kako to ispravno izvesti, zar ne? Iščupat ćeš ih iz korijena, zar ne?"

Jem je rekao da svakako hoće.

"Ne mrmljaj mi tu, dečko! Podigni glavu i reci da, gospođo. Doduše, vjerojatno ti nije lako držati glavu uspravno s obzirom da ti je otac ono što jest."

Jem bi podigao glavu i gledao u gospodu Dubose bez zamjerke na licu. Tijekom proteklih tjedana stekao je izraz uljudnog i distanciranog zanimanja koji joj je pokazao kao odgovor na njezine najodvratnije izmišljotine.

Napokon je došao taj dan. Kad je gospoda Dubose rekla: "To je dovoljno." jednog poslijepodneva, dodala je: "I to je sve. Do viđenja."

Bilo je gotovo. Skakali smo i vikali pločnikom u navali olakšanja.

To je proljeće bilo lijepo: dani su bili sve dulji pa smo imali više vremena za igru. Jem je uglavnom bio zaokupljen statističkim podacima o svakom igraču sveučilišnog footbala u zemlji. Svake bi nam večeri Atticus čitao sportske stranice iz novina. Alabama bi ove godine mogla ponovno na Rose Bowl⁶, sudeći prema kvaliteti novih igrača, čija imena nismo znali izgovoriti.

Atticus je jedne večeri upravo čitao kolumnu Windya Seatona kad je zazvonio telefon.

Javio se, a onda otišao po šešir. "Idem malo do gospode Dubose", rekao je. "Brzo ću se vratiti."

Ali, vratio se kad sam ja već morala biti u krevetu. Donio je bombonijeru. Sjeo je u dnevni boravak i spustio kutiju na pod pokraj svojeg stolca.

"Što je htjela?", upitao je Jem.

Nismo vidjeli gospodu Dubose više od mjesec dana. Nikad nije bila na trijemu kad smo prolazili.

"Umrkla je, sine", rekao je Atticus. "Umrkla je prije nekoliko minuta."

"Oh", rekao je Jem. "Hm."

"Da", rekao je Atticus. "Barem više ne pati. Dugo je bila bolesna. Sine, zar nisi znao što su bili oni njezini napadaji?" Jem je odmahnuo glavom.

"Gospoda Dubose je bila ovisna o morfiju", rekao je Atticus. "Godinama ga je uzimala protiv bolova.

Liječnik joj ga je prepisao. Mogla je ostati na njemu do kraja života i umrijeti s manje patnje, ali bila je tako tvrdoglava..."

"Molim?", rekao je Jem.

Atticus je odgovorio: "Nedugo prije tvojeg izgreda nazvala me da joj sastavim

oporuku. Dr. Reynolds joj je rekao da joj je ostalo samo još nekoliko mjeseci. Već se odavno bila za sve pobrinula, ali, rekla mi je: 'Ima još jedna stvar.'

"Što to?" Jem je bio zbunjen.

"Rekla je da namjerava otići s ovog svijeta slobodna od svakoga i svega. Jem, kad si tako bolestan kao što je ona bila, u redu je uzimati bilo što da ti bude lakše, ali ona se s tim nije slagala. Rekla je da se namjerava osloboditi prije nego što umre, i upravo je to i učinila."

Jem je rekao: "Misliš, to su bili oni njezini napadaji?"

"Da, to su bili. Dok si joj čitao, vjerojatno uopće nije ništa čula. Cijelim je umom i tijelom bila usredotočena na onu budilicu. Da joj nisi dopao šaka, ja bih te svejedno poslao da joj čitaš. To joj je ipak malo odvlačilo pozornost. A postojao je još jedan razlog..."

"Je li umrla slobodna?", upitao je Jem.

"Kao ptica", rekao je Atticus. "Bila je svjesna do posljednjeg trenutka. Svjesna", nasmiješio se, "i čangrizava. I dalje se nije slagala s onim što radim i rekla mi je da ću vjerojatno ostatak života provesti izvlačeći tebe iz zatvora. Rekla je Jessie da ti pripremi ovu kutiju..."

Atticus je podigao bombonijeru i pružio je Jemu.

Jem ju je otvorio. Unutra je, okružena navlaženom vatrom, bila bijela, voskasta, savršena kamelija.

Snijeg s planine.

Jemu su oči zamalo iskočile iz glave. "Vrag me odnio, vrag me odnio!", povikao je i bacio je. "Zašto me ne ostavi na miru?"

Atticus je skočio na noge i stao nad njega. Jem je zario lice u Atticusovu košulju. "Psst", rekao je.

"Mislim da ti je time htjela reći da je sad sve u redu, Jeme. Znaš, ona je bila velika dama."

"Dama?", Jem je podigao glavu. Lice mu je bilo skrletno. "Dama nakon svega što je rekla o tebi?"

"Da. Imala je vlastito mišljenje o mnogo čemu, koje se možda razlikovalo od mojega.... sine, rekao sam ti da bih te bio poslao da joj čitaš i da nisi izgubio glavu. Htio sam da nešto vidiš - htio sam da vidiš što je prava hrabrost umjesto da povjeruješ kako je hrabrost muškarac s puškom u ruci. Hrabrost je kad znaš da si izgubio prije nego što počneš, ali svejedno počneš i ostaneš ustrajan, unatoč svemu. Rijetko kad pobijediš, ali i to se dogodi. Gospoda Dubose je pobijedila, sa svih svojih četrdeset kila. Smatrala je da je umrla bez obveze prema ikome i ičemu. Bila je najhrabrija osoba koju sam poznao."

Jem je uzeo bombonijeru i bacio je u vatru. Uzeo je kameliju; kad sam krenula na spavanje, vidjela sam da dodiruje široke laticice. Atticus je čitao novine.

Drugi dio

12

Jemu je bilo dvanaest godina. Bilo je teško živjeti s njim - bio je nedosljedan i stalno mijenjao raspoloženja. Jeo je nevjerojatno mnogo i toliko mi je puta rekao neka ga ne gnjavim da sam se posavjetovala s Atticusom. "Što misliš, ima li trakavicu?" Atticus je rekao da nema, da samo raste. Da budem strpljiva i što manje mu smetam.

Do te je promjene u Jema došlo tijekom samo nekoliko tjedana. Gospoda Dubose se još nije ni ohladila u grobu - a činilo se da je Jem bio zahvalan što sam išla s njim kad joj je čitao. Kao preko noći, Jem je prihvatio meni stran sustav vrednota i pokušavao mi ih je nametnuti: nekoliko puta mi je čak rekao što da radim. Nakon jedne svađe, kad je Jem povikao: "Vrijeme je da postaneš djevojčica i počneš se ponašati kako se pristoji!" rasplakala sam se i otrčala Calpurniji.

"Ne uzrujavaj se previše zbog gospodina Jema...", počela je.

"Gospodina Jema?!"

"Da, sad je dovoljno star da bude gospodin Jem."

"Pa nije još toliko star", rekla sam. "Trebao bi ga samo netko dobro izmlatiti, a ja nisam dovoljno velika."

"Dušo", rekla je Calpurnia, "nisam ja kriva što je gospodin Jem narastao. Sad će često htjeti biti sam, raditi ono što rade dječaci, pa ti lijepo dođi k meni u kuhinju kad budeš osamljena. Nas ćemo se dvije ovdje zabaviti."

Ljeto je dobro počelo: Jem je smio raditi što je htio; Calpurnia će mi biti dovoljna dok ne dođe Dill.

Činilo se da joj je drago što me vidi kad bih ušla u kuhinju, a dok sam je promatrala, zaključila sam da je potrebna određena vještina da se bude djevojčica.

Ali, došlo je ljeto, a Dilla nije bilo. Poslao mi je pismo i fotografiju. U pismu je pisalo da ima novog tatu, čiju fotografiju prilaže, i da će morati ostatu u Meridianu jer namjeravaju sagraditi ribarsku brodicu. Njegov je otac odvjetnik kao i Atticus, samo mnogo mladi. Dillov novi otac imao je ugodno lice, zbog čega mi je bilo drago da ga je Dill dobio, ali bila sam silno razočarana. Dill je na kraju napisao da će me zauvijek voljeti i neka se ne brinem, da će doći po mene i oženiti se sa mnom čim skupi dovoljno novca, pa neka mu redovito pišem.

To što sam imala stalnog zaručnika nije moglo nadomjestiti njegovu odsutnost; nikad prije nisam razmišljala o tome, ali ljeto je značilo Dilla pokraj ribnjaka kako

puši skiju, Dillove oči sjajne od složenih planova koje je smislio da izvučemo Booa Radleya; ljetno je značilo brzinu kojom bi me Dill poljubio kad Jem nije gledao, i čežnju koju smo katkad uzajamno osjećali. S njim je život bio rutina, bez njega je bio nepodnošljiv. Tugovala sam cijela dva dana.

Kao da to nije bilo dovoljno, državna uprava je imala hitno zasjedanje i Atticus je otišao na dva tjedna.

Guverner je htio ukloniti neke probleme; u Birminghamu su se održavali štrajkovi; redovi za kruh u gradovima bili su dulji, a ljudi na selu još siromašniji. Ali, to su bili događaji veoma udaljeni od Jemova i mog svijeta.

Iznenadili smo se jednog jutra kad smo vidjeli karikaturu u Montgomery Advertiseru ispod koje je pisalo "Maycombski Finch". Prikazivala je Atticusa bosog i u kratkim hlačama, prikovanog za stol; marljivo je pisao na nekakvoj ploči dok su mu neke frivolne djevojke dovikivale: "Juhu!"

"To je kompliment", objasnio je Jem. "On provodi vrijeme radeći stvari koje ne bi bile obavljene kad ih nitko ne bi radio."

"Ha?"

Uz ostale novorazvijene osobine, Jem je postao izluđujuće mudar. "Oh, Scout, to su stvari kao što je reorganiziranje poreznog sustava okruga i slično. Većini ljudi je to prilično suhoparno."

"Odakle ti to znaš?"

"Ma, daj, ostavi me na miru. Čitam novine." Ispunila sam mu želju. Otišla sam u kuhinju.

Dok je čistila grašak, Calpurnia je iznenada rekla: "Što ću s vama u nedjelju kad bude trebalo u crkvu?"

"Pa, ništa. Atticus nam je ostavio novac za milodar."

Calpurnia je zaškiljila; znala sam što joj se mota po glavi. "Cal", rekla sam, "znaš da ćemo se lijepo ponašati. Već godinama nismo ništa izveli u crkvi."

Calpurnia se očigledno sjećala jedne kišne nedjelje kad nam ni otac ni učiteljica nisu bili tu. Prepušten sam sebi, razred je zavezao Eunice Ann Simpson za stolac i stavio je u prostoriju gdje je bila peć.

Zaboravili smo na nju, otišli gore u crkvu i mirno slušali propovijed kad se iz cijevi radijatora začulo strašno lupanje. Nije prestalo dok netko nije otišao pogledati i doveo Eunice Ann koja je rekla da se više ne želi igrati - Jem Finch joj je rekao da se neće opeci ako ima dovoljno vjere, ali dolje je jako vruće.

"Osim toga, Cal, nije ovo prvi put da nas je Atticus ostavio", prosvjedovala sam.

"Da, ali se on pobrine da vam učiteljica bude tamo. Ovaj put to nije učinio - valjda je zaboravio."

Calpurnia se počejala po glavi. Odjednom se nasmiješila. "Biste li ti i gospodin Jem voljeli sutra doći u moju crkvu?"

"Stvarno?"

"Što misliš?" smješkala se Calpurnia.

Ako me Calpurnia prije grubo kupala, to nije bilo ništa u usporedbi s tom subotom. Natjerala me da se cijela nasapunam dva puta, za svako ispiranje napunila kadu čistom vodom; gurnula mi je glavu u lavor i oprala mi kosu sapunom. Jemu je već godinama vjerovala, ali te večeri je prekršila njegovu privatnost i izazvala provalu uzvika: "Zar se u ovoj kući nitko ne može okupati a da ga ne gleda cijela obitelj?"

Sljedećeg je jutro počela ranije nego obično pregledavati našu odjeću. Kad bi Calpurnia prespavala kod nas, spavala je na sklopivom ležaju u kuhinji; tog je jutro bio prekriven našom odjećom za crkvu. Tako je jako uškrobila moju haljinu da se dizala kao šator kad bih sjela u njoj. Natjerala me da nosim podsuknju i svezala mi ružičasti pojas oko struka. Moje lakirane cipele laštala je hladnim biskvitom dok se nije mogla ogledati u njima.

"Ovo je kao da idemo na Mardi Gras", rekao je Jem. "Čemu sve to, Cal?"

"Neću da itko kaže kako se ne brinem za svoju djecu", promrmljala je. "Gospodine Jem, nikako ne možete nositi tu kravatu uz to odijelo. Zelena je."

"Pa što?"

"Odišlo je plavo. Zar ne vidite?"

"Hi, hi", povikala sam, "Jem je daltonist."

Srdito je porumenio, ali Calpurnia je rekla: "Dosta! U First Purchase ćete doći nasmiješeni."

Afrička crkva First Purchase bila je u Quatersu, s druge strane južne granice grada, preko pruge koja je vodila do stare pilane. Bila je to prastara drvena zgrada, jedina crkva u Mavcombu koja je imala zvonik i zvono, a zvala se First Purchase⁷ jer je plaćena prvom zaradom oslobođenih robova. Crnci su ondje nedjeljom održavali službu Božju, a radnim danom su se bijelci kockali.

Dvorište je bilo od gline tvrde poput opeke, kao i groblje pokraj njega. Ako bi netko umro u vrijeme suše, tijelo bi pokrili ledom do prve kiše koja bi omekšala tlo. Nekoliko grobova bilo je označeno trošnim nadgrobim kamenima; noviji su bili označeni šarenim staklom i razbijenim bocama od Coca Cole. Gromobrani koji su čuvali neke grobove označavali su mrtve koji nisu počivali mirno; ostaci izgorjelih svijetla stajali su na dječjim grobovima. Bilo je to sretno groblje.

Topli gorkoslatki miris čistih crnaca dočeka nas je kad smo ušli u crkveno dvorište - lak za kosu miješao se s asafetidom, burmutom, kolonjskom vodom Hoyt, Broiun's Mukom, metvicom i talkom s mirisom jorgovana.

Kad su ugledali Jema i mene s Calpurnijom, muškarci su zakoračili natrag i skinuli šešir; žene su prekrižile ruke na struku, što je bio znak poštovanja. Razmaknuli su se i stvorili za nas mali prolaz do vrata crkve. Calpurnia je hodala između Jema i mene, odgovarajući na pozdrave svojih susjeda odjevenih u odjeću

žarkih boja.

"Sta to radiš, Miss Cal?", oglasio se glas iza nas.

Calpurnija nas je zagrlila oko ramena pa smo se zaustavili i osvrnuli: u prolazu iza nas stajala je visoka crnkinja. Težinu je prebacila na jednu nogu; lijevi je lakat nasloni na bok i pokazivala nas podignutim dlanom. Imala je duguljastu glavu s čudnim, bademastim očima, ravnim nosom i ustima poput indijanskog luka. Doimala se kao da je visoka dva metra.

Osjetila sam kako mi je Calpurnia zabila prste u rame. "Sta hoćeš, Lula?", upitala je tonom koji od nje nikad prije nisam čula. Govorila je polako i prezirno.

"Želim znati zašto dovodiš bijelu djecu u crnačku crkvu."

"Oni su moji gosti", rekla je Calpurnia. Ponovno mi se njezin glas učinio čudnim: govorila je kao i oni.

"Aha, a ti si sigurno gošća kod Finchevih preko tjedna..."

Svjetina je zamrmljala. "Ništa se ti ne brini", šapnula mi je Calpurnia, ali ruže na njezinu šeširu uvrijeđeno su se tresle.

Kad je Lula krenula prema nama, Calpurnia joj je rekla: "Ni makac, crnjo."

Lula se zaustavila, ali je rekla: "Nemaš ti šta dovoditi ovamo bijelu djecu - oni imaju svoju crkvu a mi svoju. Ovo je naša crkva, nije li, Miss Cal?"

Calpurnia je odgovorila: "Bog je isti, zar ne?" Jem je rekao: "Idemo kući, Cal, oni nas ne žele ovdje..."

Slagala sam se - nisu nas željeli. Osjetila sam više nego vidjela da nam se približavaju. Ali, kad sam pogledala Calpurniju, vidjela sam da joj se oči smiju. Kad sam ponovno pogledala prolaz, Lule više nije bilo. Umjesto nje, tu je bila zbijena masa crnaca.

Jedan je istupio iz mase. Bio je to Zeebo, skupljač smeća. "Gospodine Jem", rekao je, "vrlo nam je drago što ste došli. Ne obraćajte pažnju na Lulu, svadljiva je jer joj je pastor Sykes zaprijetio. Oduvijek je bila mutikaša, nadmena i umišljena - nama je vrlo drago šta ste došli."

Na to nas je Calpurnia povelala prema crkvenim vratima gdje nas je pozdravio pastor Sykes i poveo nas u prvi red.

First Purchase iznutra nije bila oličena. Duž zidova su bile nezapaljene uljanice na mjedanim držačima; klupe od borovine služile su kao crkvene klupe. Iza propovjedaonice od grube hrastovine bila je izbljedjela ružičasta svilena zastava na kojoj je pisalo da je Bog ljubav - bio je to jedini ukras u crkvi osim otiska Huntove Svjetlosti svijeta. Nigdje nije bilo glasovira, orgulja, pjesmarica, programa - svega onoga što smo svake nedjelje vidali u svojoj crkvi. Unutra je bilo polumračno i osjećala se vlažna hladnoća, koja se postupno ublažavala kako je pastva ulazila. Na svakom mjestu bila je jeftina kartonska lepeza ukrašena slikom Getsemanskog vrta - dar Zeljezarije Tyndal ("Prodajemo sve što vam padne na pamet.").

Calpurnia nam je dala znak da dođemo na kraj reda i sjela između nas. Kopala je

po torbici, našla rupčić i iz njega izvadila kovanice. Dala je Jemu i meni po deset centi. "Imamo vlastite", šapnuo je Jem. "Samo ih zadržite", rekla je Calpurnia, "danas ste moji gosti." Na Jemovu se licu vidjela kratka neodlučnost glede etičnosti zadržavanja vlastite kovanice, ali pobijedila je njegova urođena uljudnost pa je stavio kovanicu u džep. Ja sam postupila isto tako, bez ikakva predomišljanja.

"Cal", šapnula sam, "gdje su pjesmarice?"

"Nemamo ih", rekla je.

"Pa, kako onda...?"

"Psst", rekla je. Pastor Sykes stajao je za propovjedaonicom šutke gledajući pastvu. Bio je nizak, zbijen čovjek u crnom odijelu, s crnom kravatom, bijelom košuljom i zlatnom urom na lancu o koju se odbijala svjetlost što je prodirala kroz prozore.

Rekao je: "Braćo i sestre, osobito nam je drago što jutros imamo goste, gospodina i Miss Finch. Svi poznajete njihova oca. Prije nego što počnem, pročitat ću nekoliko obavijesti."

Pastor Sykes je pregledao nekoliko papira, izabrao jedan i odmaknuo ga što je više mogao.

"Misionarsko društvo sastat će se kod sestre Annette Reeves sljedećeg utorka. Ponesite pribor za šivanje."

S drugog je papira pročitao: "Svi znate za nevolje brata Toma Robinsona. Odan je član First Purchasea još otkako je bio dječak. Milodar koji prikupimo danas i sljedeće tri nedjelje ide Helen, njegovoj ženi, da joj bude lakše."

Gurnula sam Jema. "To je onaj Tom kojeg Atticus..."

"Psst!"

Okrenula sam se prema Calpurniji, ali me ušutkala prije nego što sam dospjela ziniti. Pokorno sam ponovno pogledala pastora Sykesa, koji kao da je čekao da se ja smirim. "Hoće li nas glazbeni nadzornik povesti u prvu himnu", rekao je.

Zeebo je ustao i pošao srednjim prolazom; zaustavio se ispred nas i okrenuo prema pastvi. U rukama je imao trošnu pjesmaricu. Otvorio ju je i rekao: "Pjevat ćemo broj sedamdeset tri."

Za mene je to bilo previše. "Kako ćemo pjevati ako nema pjesmarica?"

Calpurnia se nasmiješila. "Šuti, zlato", šapnula je, "odmah ćeš vidjeti."

Zeebo se nakašljao i onda pročitao glasom koji je zvučao poput grmljavine udaljenih topova:

"Preko rijeke ima zemlja."

Nevjerojatno skladno, stotinu je glasova otpjevalo te riječi. Posljednji su ton stišali ali zadržali dok je Zeebo čitao: "Koju zovemo slatkom vječnošću."

Opet nas je okružila glazba; opet su zadržali posljednju notu, a Zeebo je pročitao sljedeći redak: "A do te obale stići ćemo jedino vjerom."

Pastva je oklijevala. Zeebo je polako ponovio redak, pa su ga otpjevali. Kad je

došao refren, Zeebo je zatvorio knjigu, što je bio znak da pastva može dalje bez njegove pomoći.

Nakon posljednje riječi, "slava", Zeebo je rekao: "U dalekoj slatkoj vječnosti, odmah iza sjajne rijeke."

Redak za retkom, glasovi su slijedili u jednostavnoj harmoniji dok himna nije završila melankoličnim mrmljanjem.

Pogledala sam Jema, koji je iz kutka oka gledao Zeeba. Ni ja nisam mogla vjerovati, ali oboje smo čuli isto.

Zatim je pastor Sykes zamolio Gospodina da blagoslovi bolesne i slabe, što nije bilo drukčije nego u našoj crkvi, osim što je pastor Sykes upozorio Boga na nekoliko konkretnih slučajeva.

Njegova je propovijed bila nedvosmislena denuncijacija grijeha, stroga deklaracija gesla koje je stajalo na zidu iza njega: upozorio je pastvu na opasnost od pića, kockanja i nepoznatih žena. Ilegalne pecare izazivaju dovoljno nevolja u Quartersu, ali žene su još gore. Opet sam se, kao i u svojoj crkvi, susrela s doktrinom nečistoće žena, koja je, čini se, zaokupljala sve pastore.

Jem i ja slušali smo jednaku propovijed svake nedjelje, uz jednu iznimku. Pastor Sykes se svojom propovjedaonicom slobodnije služio da izrazi svoje poglede na pojedinačne grijeha: Jim Hardy pet nedjelja za redom nije došao u crkvu, a nije bolestan; Constance Jackson neka pripazi što radi - u opasnosti je jer se svada sa susjedima; podigla je jedinu ogradu u cjelokupnoj povijesti Quartersa.

Pastor Sykes završio je propovijed. Stao je uz stol ispred propovjedaonice i zatražio milodar, postupak koji je Jemu i meni bio nepoznat. Jedan po jedan, članovi pastve došli su naprijed i ubacivali novčiće u crnu kutiju od kave. Jem i ja smo postupili isto tako i kad smo ubacili novčiće, pastor nam je rekao:

"Hvala, hvala."

Na naše zaprepaštenje, pastor Sykes je ispraznio kutiju na stol i prebrojao kovanice. Uspravio se i rekao: "Ovo nije dovoljno, treba nam deset dolara."

Pastva je zabujala. "Svi znate za što nam treba - Helen ne može ostaviti djecu i otići raditi dok je Tom u zatvoru. Ako svi date još po deset centi, imat ćemo dovoljno..." Pastor Sykes je mahnuo rukom i doviknuo nekome u stražnjem dijelu crkve: "Alec, zatvori vrata. Nitko neće izići dok ne budemo imali deset dolara."

Calpurnia je kopala po torbici i izvukla novčarku za kovanice. "Ne, Cal", šapnuo je Jem kad mu je pružila blještavih četvrt dolara, "možemo dati svoje. Daj mi svojih deset centi, Scout."

U crkvi je postalo zagušljivo - palo mi je na pamet da pastor Sykes misli iscijediti novac iz pastve.

Lepeze su mahale, noge se premještale, muškarci koji su voljeli žvakati duhan bili su u agoniji.

Pastor Sykes me iznenadio kad je strogo rekao: "Carlowe Richardsons, nisam

vidio da si išta dao."

Mršav muškarac u smeđezelenim hlačama došao je niz prolaz i ubacio novčić. Pastva je s odobravanjem zamrmljala.

Pastor Sykes je onda rekao: "Želim da svi koji nemaju djecu budu požrtvovalni i daju još po deset centi.

Onda ćemo imati dovoljno."

Polako i mukotrpno uspjeli su skupiti deset dolara. Otvorila su se vrata pa nas je nalet toplog zraka osvježio. Zeebo je čitao retke himne Na olujnim obalama Jordana i time je bogoslužje završilo.

Htjela sam ostati i razgledati, ali Calpurnia me gurnula ispred sebe u prolaz. Na vratima crkve, dok je ona razgovarala sa Zeebom i njegovom obitelji, Jem i ja smo razgovarali s pastorom Sykesom. Bila sam prepuna pitanja, ali sam odlučila pričekati i pitati Calpurniju.

"Osobito nam je drago što ste došli", rekao je pastor Sykes. "Ova crkva nema boljeg prijatelja od vašeg oca."

Nisam više mogla suspregnuti radoznalost. "Zašto ste skupljali milodar za ženu Toma Robinsona?"

"Zar nisi čula zašto?" upitao je pastor Sykes. "Helen ima troje djece i ne može raditi..."

"Zašto ih ne može povesti sa sobom, pastore?" upitala sam. Bio je običaj da crnci koji rade u polju ostave djecu u najbližoj hladovini dok su radili - obično su djeca sjedila između dva reda pamuka.

Ona koja nisu mogla sjediti bila bi vezana za majčina leđa ili bi ih stavili u pamučne vreće.

Pastor Sykes je oklijevao. "Iskreno govoreći, Alm Jean Louise, Helen ovih dana ne može naći posao... kad dođe berba, mislim da će je primiti gospodin Link Deas."

"A zašto to, pastore?"

Prije nego što je dospio odgovoriti, osjetila sam Calpurnijinu ruku na ramenu. Kad me pritislula, rekla sam: "Hvala što ste nam dopustili da dođemo." Jem je ponovio iste riječi pa smo krenuli kući.

"Cal, znam da je Tom Robinson u zatvoru i da je učinio nešto strašno, ali zašto nitko ne želi zaposliti Helen?", upitala sam.

Calpurnia je, u modroj haljini, s duguljastim šeširom, hodala između Jema i mene. "Zbog onoga što pričaju da je Tom učinio", rekla je. "Ljudi ne žele... ne žele imati posla ni s kim iz njegove obitelji."

"A što je on to učinio, Cal?"

Calpurnia je uzdahnula. "Stari gospodin Bob Ewell ga je optužio da je silovao njegovu kći i dao ga je uhititi i baciti u zatvor..."

"Gospodin Ewell?" Proradilo mi je pamćenje. "Ima li on neke veze s onim Ewellovima koji dođu u školu prvog dana u školskoj godini i ona odu kući? Atticus

je rekao da su totalni propaliteti - nikad nisam čula da Atticus o nekome govori kao što je govorio o Ewellovima. Rekao je..."

"Da, to su ti."

"Pa, ako svi u Maycombu znaju kakvi su Ewellovi, trebalo bi im biti drago da zaposle Helen.... Sto je to silovanje, Cal?"

"To ćeš morati pitati gospodina Fincha", rekla je. "On će ti to objasniti bolje nego ja. Jeste li gladni?"

Pastor je danas dugo govorio, inače obično nije tako naporan."

"Isti je kao naš pastor", rekao je Jem, "ali zašto pjevate na taj način?"

"Misliš na čitanje redaka?", upitala je.

"To se tako zove?"

"Da, zove se čitanje redaka. I kod nas se tako radi otkad znam za sebe." Jem je rekao da bi mogli godinu dana štedjeti milodar i kupiti pjesmarice.

Calpurnia se nasmijala. "To ništa ne bi pomoglo", rekla je. "Oni ne znaju čitati."

"Ne znaju čitati?", upitala sam. "Nitko od njih?"

"Tako je", kimnula je Calpurnia. "Možda samo četvoro zna čitati... Ja sam jedna od njih."

"Gdje si ti išla u školu, Cal?", upitao je Jem.

"Nigdje. A vidimo, tko me naučio čitati? Bila je to teta Miss Maudie Atkinson, stara Miss Buford..."

"Zar si tako stara?"

"Starija sam čak i od gospodina Fincha" nasmijala se Calpurnia. "Ali, ne znam točno koliko. Jednom smo se pokušavali sjetiti, da odgonetnemo koliko mi je godina - sjećam se nekoliko godina više nego on, što znači da nisam mnogo starija, ako uzmete u obzir činjenicu da muškarci pamte manje nego žene."

"Kada je tebi rođendan, Cal?"

"Jednostavno ga slavim na Božić, tako je lakše zapamtiti - nemam pravi rođendan."

"Ali, Cal", pobunio se Jem, "ne izgledaš ni približno tako stara kao Atticus."

"Na crncima se godine ne vide tako brzo", rekla je.

"Možda zato što ne znaju čitati. Cal, jesi li ti naučila Zeeba?"

"Da, gospodine Jem. Nije bilo škole ni kad je on bio dječak. Ali, ja sam ga natjerala da nauči."

Zeebo je bio Calpurnijin najstariji sin. Da sam ikad razmišljala o tome, znala bih da je Calpurnia prilično stara - Zeebo je imao već napola odraslu djecu - ali, nisam razmišljala o tome.

"Jesi li ga učila iz čitanke, kao nas?", upitala sam.

"Ne, morao je svaki dan prepisati stranicu Biblije, a imala sam i knjigu iz koje je mene učila Miss Buford - sigurno ne znate od koga sam je dobila", rekla je.

Nismo znali.

Calpurnia je rekla: "Vaš djed Finch mi ju je dao."

"Zar si ti s Landinga?", upitao je Jem. "To nam nikad nisi rekla."

"Bogme jesam, gospodine Jem. Odrasla sam između Buford Placea i Landinga. Cijeli sam život provela radeći kod Finchevih ili kod Bufordovih, a preselila sam se u Mavcomb kad su se vaši tata i mama vjenčali."

"Koja je to bila knjiga, Cal?", upitala sam. "Blackstoneova Tumačenja!"

Jem je bio zapanjen. "Hoćeš reći da si Zeeba učila iz toga?"

"Da, gospodine Jem." Calpurnia je sramežljivo pokrila usta. "To su bile jedine knjige koje sam imala."

Vaš je djed rekao da se gospodin Blackstone lijepo izražavao..."

"Zato ne govoriš kao oni drugi", rekao je Jem.

"Koji drugi?"

"Drugi crnci, Cal, ali govorila si kao oni u crkvi..."

Nikad mi nije palo na pamet da Calpurnia vodi neku vrstu dvostrukog života. Pomisao da ona ima zaseban život izvan naše kuće bila mi je nova, a još više to da govori dva jezika.

"Cal", upitala sam, "zašto govoriš crnački s... sa svojim kad znaš da to nije ispravno?"

"Pa, kao prvo, ja sam crkinja..."

"To ne znači da moraš tako govoriti kad znaš da to nije ispravno", rekao je Jem.

Calpurnia je odmaknula šešir i počela se po glavi, a onda je pomnjivo navukla šešir preko ušiju.

"Teško je to reći", rekla je. "Zamisli da ti i Scout kod kuće govorite kao crnci - to bi bilo neprimjereno, zar ne? A što kad bih ja govorila kao bijelci u crkvi i sa svojim susjedima? Mislili bi da sam silno umišljena."

"Ali, Cal, ti znaš govoriti bolje", rekla sam.

"Ne mora čovjek uvijek pokazati sve što zna. Nije damski - i kao drugo, ljudi se ne vole družiti s nekim tko zna više od njih. To ih srđi. Ne možeš ih promijeniti time što ćeš ispravno govoriti, oni moraju sami željeti naučiti, a ako ne žele, ništa tu ne možeš nego šutjeti ili govoriti njihovim jezikom."

"Cal, mogu li te jednom doći vidjeti?"

Pogledala me. "Vidjeti, dušo? Pa vidiš me svaki dan."

"Mislim, kod tebe", rekla sam. "Jednom poslije posla? Atticus može doći po mene."

"Kad god želiš", rekla je. "Bilo bi nam drago."

Bili smo na pločniku ispred Radley Placea. "Pogledaj na trijem" rekao je Jem.

Pogledala sam Radley Place, očekujući da vidim fantoma kako se sunča na ljuljački. Ali, ljuljačka je bila prazna. "Mislio sam na naš trijem", rekao je Jem.

Pogledala sam niz ulicu. Uspravna i neumoljiva, teta Alexandra je sjedila u naslonjaču za ljuljanje kao da je ondje sjedila svaki dan.

13

"Stavi moju torbu u prednju spavaću sobu, Calpurnia", bilo je prvo što je rekla teta Alexandra. "Jean Louise, prestani češati glavu", bilo je drugo.

Calpurnia je podigla težak tetin kovčeg i otvorila vrata. "Ja ću", rekao je Jem i preuzeo ga. Čula sam kako je tresnuo o pod kad ga je Jem spustio. Zvuk je nekako tupo odjekivao.

"Došla si nam u posjet, teta?", upitala sam. Teta Alexandra nas je rijetko posjećivala, i to uvijek u punom sjaju. Imala je svijetlozeleni buick i crnog vozača, koje je držala u nezdravu stanju urednosti, ali tog ih dana nigdje nije bilo.

"Zar vam otac nije rekao?", upitala je.

Jem i ja smo odmahнули glavom.

"Sigurno je zaboravio. Još se nije vratio, je li?"

"Ne, obično dode tek kasno poslijepodne", rekao je Jem.

"E pa, vaš otac i ja smo zaključili kako bi bilo dobro da neko vrijeme budem s vama."

"Neko vrijeme" je u Maycombu moglo značiti bilo što, od tri dana do trideset godina. Jem i ja smo se pogledali.

"Jem odrasta, a i ti isto", rekla mi je. "Zaključili smo da bi bilo dobro da imaš žensko društvo. Za koju godinu, Jean Louise, počet ćeš se zanimati za odjeću i dječake..."

Na to sam mogla dati nekoliko odgovora: Cal je žensko, proći će mnogo godina prije nego što se počnem zanimati za dječake, nikad me neće zanimati odjeća... ali šutjela sam.

"A tetak Jimmy?", upitao je Jem. "Hoće li i on doći?"

"O ne, on ostaje na Landingu. Da se brine za poslove."

Čim sam rekla: "Zar ti neće nedostajati?", shvatila sam da to nije bilo taktično pitanje. Bio tetak Jimmy nazočan ili ne - nije bilo velike razlike, ionako je uvijek šutio. Teta Alexandra se pretvarala da nije čula moje pitanje.

Nisam se mogla sjetiti ničega drugog što bih joj rekla. Zapravo, nikad nisam znala što bih joj rekla, pa sam sjedila i razmišljala o prošlim neugodnim razgovorima između nas: Kako si, Jean Louise? Dobro, hvala na pitanju, a ti? Vrlo dobro, hvala. Sto si radila u posljednje vrijeme? Ništa. Zar ništa ne radiš?

Ne. Zacijelo imaš prijatelje? Da. Pa, što radite kad ste zajedno? Ništa.

Bilo je očigledno da me teta smatra krajnje dosadnom, jer jednom sam čula kako je rekla Atticusu da sam spora.

Iza svega ovoga skrivala se neka priča, ali nisam je u tom trenutku željela izvlačiti iz nje: bila je nedjelja, a teta Alexandra je na Božji dan uvijek bila razdražljiva. Valjda zbog korzeta. Nije bila debela nego samo krupna, a birala je odjeću koja bi joj grudi podigla do vrtočlavih visina, stiskala ju je u struku, širila se straga i uspijevala naznačiti da je teta Alexandra nekoć imala figuru poput pješčanog sata. Bilo je to dojmljivo s koje si god strane gledao.

Ostatak poslijepodneva prošao je u blagoj tjeskobi koja nastupi kad ti dode rodbina, ali odagnala ju je pojava automobila pred kućom. Atticus se vratio iz Montgomerya. Jem je zaboravio biti dostojanstven i potrčao mu je u susret zajedno sa mnom. Jem mu je uzeo aktovku i torbu, a ja sam mu se bacila u zagrljaj, osjetila njegov suhi poljubac i rekla: "Jesi mi donio knjigu? Znaš li da je teta ovdje?"

Atticus je na oba pitanja odgovorio potvrdno. "Kako bi ti se svidjelo da dode stanovati s nama?"

Rekla sam da bi mi se to jako svidjelo, što je bila laž, ali pod određenim okolnostima moraš lagati, pogotovo kad ništa ne možeš.

"Zaključili smo da je vrijeme da vi djeca... Ovako ti je to, Scout", rekao je Atticus. "Vaša mi teta radi uslugu, a i vama. Ne mogu biti s vama cijeli dan, a ovo će ljeto biti vruće."

"Da, tata", rekla sam, ništa ne shvaćajući. No pretpostavljala sam da dolazak tete Alexandre nije toliko Atticusova ideja koliko njezina. Teta je uvijek znala "što je najbolje za obitelj", pa je valjda i njezin dolazak k nama spadao u tu kategoriju.

Maycomb joj je poželio dobrodošlicu. Miss Maudie Atkinson ispekla je tortu Lane s toliko nadjeva da mi je zamalo pozlilo; Miss Stephanie Crawford dolazila je u duge posjete tijekom kojih je uglavnom odmahivala glavom i govorila: "Uh, uh, uh." Naša prva susjeda Miss Rachel pozivala je tetu Alexandru poslijepodne na kavu, a gospodin Nathan Radley čak je došao u naše dvorište i rekao joj da mu je drago što je vidi.

Kad se smjestila i kad se život nastavio normalnim ritmom, činilo se kao da je teta Alexandra oduvijek živjela s nama. Osvježenja koja je posluživala na sastancima Misionarskog društva još su uvećala njezin ugled dobre domaćice (nije dopuštala Calpurniji da pripravlja delikatese potrebne da održe Društvo tijekom dugih izvještaja o kršćanima Ricea); učlanila se u maycombski Klub Amanuensis i ubrzo postala njegovom tajnicom. Za sve u okrugu teta Alexandra bila je posljednja predstavica svoje vrste: imala je manire riječnog broda ili internata; bila je oličenje morala u svim oblicima; rodila se u akuzativu; bila je neizlječiva tračERICA. Kad je teta Alexandra išla u školu, nesigurnost se nije mogla naći ni u jednom udžbeniku, pa ona nije znala što ta riječ znači. Nikad joj nije bilo dosadno, a ako bi dobila i najmanju priliku, iskazivala bi svoje kraljevsko pravo: uređivala bi, savjetovala i

upozoravala.

Nikad ne bi propustila priliku da ukaže na nedostatke drugih plemenskih skupina i veliča našu - ta je navika Jema više zabavljala nego što ga je živcirala: "Teti bi bilo pametnije da pazi što govori - pogledaš li bolje, gotovo svi u Maycombu su nam rodbina."

Kad je govorila o samoubojstvu Sama Merriweathera, rekla je da je uzrok morbidna crta u obitelji. Ako se neka šesnaestogodišnjakinja zahihotala u zboru, teta bi rekla: "Eto vidite, sve žene iz obitelji Penfield su površne." Činilo se da svi u Maycombu imaju neku "crtu", bila to sklonost piću, kockanju, zlobi ili humoru.

Jednom kad nas je teta uvjerala da je sklonost Miss Stephanie Crawford da se petlja u tuđa posla nasljedna, Atticus je rekao: "Sestro, kad bolje razmisliš, naša je generacija prva u povijesti obitelji koja se nije poženila sestričnima i bratićima. Misliš li da Finchevi imaju incestuoznu crtu?"

Teta je rekla ne - zbog toga baš imamo male ruke i stopala.

Nikad nisam razumjela njezinu zaokupljenost naslijeđem. Negdje sam pokupila dojam da su fini ljudi oni koji svoj razum koriste na najbolji mogući način, ali teta Alexandra je neizravno tvrdila kako je obitelj to finija što je dulje boravila na istom komadu zemlje.

"Po tome su onda Ewellovi fini svijet", rekao je Jem. Pleme u koje su spadali Burris Ewell i njegova braća živjelo je na istom zemljištu iza maycombskog smetlišta i cvalo zahvaljujući socijalnoj pomoći već tri naraštaja.

Ali, bilo je nečega u pozadini teorije tete Alexandre. Maycomb je bio star grad. Bio je tridesetak kilometara istočno od Finch's Landinga, za tako star grad nezgodno smješten daleko od rijeke. Ali, Maycomb bi bio bliže rijeci da nije bilo domišljatosti nekog Sinkfielda, koji je u osvit povijesti vodio svratiste na raskršću dvaju puteva - bilo je to jedino svratiste u tom području. Sinkfield, koji nije bio domoljub, posluživao je i prodavao oružje Indijancima i doseljenicima bez razlike; nije ni znao ni mario pripada li Teritoriju Alabame ili narodu Creek - glavno da posao dobro ide. Posao je išao odlično kad je guverner William Wyatt Bibb, u namjeri da ustoliči domaći mir novostvorenog okruga, poslao skupinu geodeta da odrede gdje je točno njegovo središte ne bi li ondje utemeljio upravno sjedište. Geodeti, Sinkfieldovi gosti, rekli su svome domaćinu da je unutar teritorija okruga Maycomb i pokazali mu mjesto gdje će se vjerojatno sagraditi sjedište okruga. Da Sinkfield nije napravio hrabar potez kako bi očuvao svoju imovinu, Maycomb bi sad bio usred močvare Winston, na posve nezanimljivu mjestu. Umjesto toga, Maycomb je rastao i širio se iz svoga središta, Sinkfieldovog svratišta, jer je Sinkfield jedne večeri napio svoje goste, nagovorio ih da donesu svoje zemljovide, malo dodao ovdje, malo oduzeo ondje i namjestio da središte okruga bude gdje on želi. Sljedećeg ih je dana poslao kući naoružane njihovim zemljovidima i s pet litara alkohola - po dvije za svakoga od njih i jednu za guvernera.

Budući da je glavni razlog za njegovo postojanje bila uprava, Maycomb je bio pošteđen nesređenosti drugih gradova slične veličine u Alabami. U početku su zgrade bile solidne, zgrada suda ponosna, ulice lijepe i široke. U Maycombu je bilo mnogo stručnjaka: tu se dolazilo izvaditi zub, popraviti kola, pregledati srce, staviti novac u banku, spasiti dušu, izliječiti mazge. Ali, pitanje je koliko je Sinkfieldov potez zapravo bio mudar. Smjestio je novi grad predaleko od tada jedine vrste javnog prijevoza - riječnih brodova - pa bi nekome iz sjevernog dijela okruga trebalo dva dana da doputuje u Maycomb po robu iz trgovine. Zato je grad ostao jednako velik stotinu godina, otok u moru pamuka i šuma.

Premda je Rat između država zaobišao Maycomb, Rekonstrukcija i ekonomska propast prisilile su grad da raste. Rastao je prema unutra. Novi su ljudi tako rijetko dolazili da su se iste obitelji vjenčavale s pripadnicima istih obitelji sve dok svi građani nisu postali pomalo slični. Povremeno bi se netko vratio iz Montgomerya ili Mobilea s nekim novim, ali to bi izazvalo tek detalj u mirnoj struji obiteljske sličnosti. Za mojeg je djetinjstva to ostalo manje-više tako.

U Maycombu je doista postojao sustav kasta, ali prema mojem je mišljenju funkcionirao ovako: stariji građani, generacije koje su godinama živjele zajedno, bili su jedni drugima potpuno predvidljivi; uzimali su zdravo za gotovo stajališta, karakterne osobine, čak i geste, smatrajući da se ponavljaju u svakom naraštaju i samo rafiniraju s vremenom. Otud uzrečice kao što su: nijedan Crawford ne gleda svoja posla, svaki treći Merriweather je morbidan, ne očekuj istinu od Delafieldovih, svi Bufordovi tako hodaju - bili su to samo vodiči za svakodnevni život; nikad nemoj primiti ček od Delafielda prije nego što diskretno nazoveš banku; Miss Maudie Atkinson je zgrbljena jer je od Bufordovih; ako gospođa Grace Merriweather pijucka gin, to nije ništa neobično - isto je činila i njezina majka.

Teta Alexandra se uklapala u maycombski život kao ruka u rukavicu, ali ne i u Jemov i moj svijet.

Tako sam se često pitala kako je moguće da je ona Atticusova i Jackova sestra da sam se prisjetila priča o podmetnutoj djeci i korijenju mandragore koje mi je davno pričao Jem.

To su tijekom prvog mjeseca njezina boravka kod nas bila apstraktna nagađanja, jer s Jemom i sa mnom je razgovarala vrlo malo i vidali smo je samo tijekom obroka i navečer prije spavanja. Bilo je ljeto i mi smo bili vani. Dakako, nekih poslijepodneva kad bih otrčala u kuću da se napijem vode, zatekla bih dnevnu sobu pretrpanu maycombskim gospođama koje su pijuckale, šaputale, hladile se lepezama. I začula bih: "Jean Louise, dođi pozdraviti gospode."

Kad bih se pojavila na pragu, teta bi izgledala kao da je zažalila što me pozvala - obično sam bila blatnjava ili zamazana pijeskom.

"Razgovaraj sa svojom rođakinjom Lily", rekla je jednog poslijepodneva kad me dograbila u predvorju.

"S kim?"

"S tvojom rođakinjom Lily Brooke", rekla je teta Alexandra. "Ona nam je rođakinja? To nisam znala."

Teta Alexandra uspjela se nasmijati na način koji je istodobno signalizirao ispriku rođakinji Lily i strogo neodobravanje meni. Znala sam da sam nadrljala kad rođakinja Lily Brooke ode.

Žaloso je što mi otac nije dovoljno rekao o obitelji Finch i što svojoj djeci nije usadio ponos na nju.

Pozvala je i Jema, koji je umorno sjeo na sofu pokraj mene. Otišla je iz sobe i onda se vratila s knjigom u purpurnom uvezu na kojoj je zlatnim slovima pisalo Meditacije Joshue S. St. Claira.

"Vaš je rođak ovo napisao", rekla je teta Alexandra. "Bio je krasan čovjek."

Jem je pogledao mali svezak. "Je li to onaj rođak Joshua koji je dugo bio u ludnici?"

Teta Alexandra je upitala: "Kako to znaš?"

"Pa, Atticus je rekao da je skrenuo dok je bio na sveučilištu. Da je pokušao ubiti predsjednika. Da je rođak Joshua rekao kako on nije ništa drugo nego inspektor kanalizacije i pokušao ga je ubiti starom kremenjačom, ali mu se rasprsnula u ruci. Atticus je rekao da je obitelj stajalo petsto dolara da ga izvuku iz toga..."

Teta Alexandra stajala je ukočeno kao roda. "To je sve", rekla je. "Vidjet ćemo još."

Prije spavanja otišla sam u Jemovu sobu da posudim knjigu kad je Atticus pokucao na vrata i ušao.

Sjeo je na rub Jemovog kreveta, ozbiljno nas pogledao, a onda se nacerio.

"Ah...hmm...", rekao je. Počeo je prije nego što bi nešto rekao proizvoditi grlene zvukove pa sam pomislila da je zacijelo doista ostario, ali izgledao je isto. "Ne znam zapravo kako bih ovo rekao", počeo je.

"Pa, samo reci", rekao je Jem. "Jesmo li nešto učinili?"

Nevjerojatno, ali naš je otac bio spetljan. "Ne, samo vam želim objasniti da... Vaša teta Alexandra me zamolila... Sine, ti znaš da si Finch, zar ne?"

"Tako mi je rečeno." Jem ga je gledao krajičkom oka. Odjednom je počeo glasno govoriti. "Atticuse, što je?"

Atticus je prekrizio i noge i ruke. "Pokušavam vam objasniti životne činjenice."

Jemu kao da se sve još više zgadilo. "Sve to znam", rekao je.

Atticus se odjednom uozbiljio. Odvjetničkim glasom, posve bezbojnim tonom, rekao je: "Vaša teta me zamolila da vam objasnim kako niste potomci običnog puka, da ste rezultat nekoliko naraštaja finog odgoja..." Atticus je zastao, gledajući kako pokušavam naći krpelja na nozi.

"Finog odgoja", nastavio je kad sam ga našla i otrgnula ga, "i da morate živjeti dostojno svoga imena..." Atticus je nastavio usprkos nama: "Zamolila me da vam

kažem da se morate pokušati ponašati kao dama i gospodin. Želi razgovarati s vama o obitelji i njezinu značenju za okrug Maycomb tijekom godina, tako da steknete sliku o tome tko ste i da se onda možda počnete ponašati u skladu s tim", završio je brzajući.

Zapanjeni, Jem i ja smo pogledali jedno drugo, a onda Atticusa, kojeg kao da je žuljao ovratnik. Nismo mu ništa rekli.

Ja sam uzela češalj s Jemovog ormarića i povukla zupce po rubu.

"Prestani s tim", rekao je Atticus.

Njegova me otresitost zaboljela. Češalj je došao tek do pola puta, ali sam ga bacila. Bez pravog razloga, osjetila sam da mi naviru suze i nisam se mogla zaustaviti. To nije moj otac. Moj otac nikad nije pomislio takve stvari. Moj otac nikad tako ne govori. Teta Alexandra ga je nekako navela na to.

Kroz suze sam vidjela kako se i Jem osjeća tako izdvojenim, glave nagnute u stranu.

Nije se imalo kamo otići, ali ja sam se okrenula da odem i naletjela na Atticusova prsa. Zarila sam lice u njega i slušala tihe unutarnje zvukove koji su se odvijali ispod svijetloplave tkanine: kucanje njegova sata, tiho pucketanje uškrobljene košulje, njegovo blago disanje.

"Zavija ti želudac", rekla sam.

"Znam", rekao je.

"Moraš uzeti sodu bikarbonu."

"Hoću", rekao je.

"Atticuse, hoće li to lijepo ponašanje i sve to nešto promijeniti? Mislim, hoćeš li...?"

Osjetila sam njegovu ruku na potiljku. "Ništa se ti ne brini", rekao je. "Nije vrijeme za zabrinutost."

Kad sam to čula, znala sam da nam se vratio. Krvotok u nogama mi se opet pokrenuo. Podigla sam glavu. "Doista želiš da sve to radimo? Ne mogu se sjetiti što to sve Finchevi trebaju raditi..."

"I ne želim da se sjećaš. Zaboravi."

Otišao je do vrata i izišao, zatvarajući ih za sobom. Zamalo ih je zalupio, ali se u posljednjem trenutku svladao i tiho ih zatvorio. Dok smo Jem i ja stajali i zurili, vrata su se ponovno otvorila i Atticus je povirio unutra. Obrve su mu bile podignute, a naočale su mu skliznule. "Svakim sam danom sve sličiji rođaku Joshui, zar ne? Sto mislite, hoću li na kraju stajati obitelj petsto dolara?"

Sad znam što je pokušavao učiniti, ali Atticus je bio samo muškarac. Za takav je posao potrebna žena.

14

Premda od tete Alexandre više nismo morali slušati o obitelji Finch, naslušali smo se o njoj od ostalih u gradu. Subotom, naoružani kovanicama, kad bi mi Jem dopustio da idem s njim (sad je već bio alergičan na moje društvo u javnosti), probijali bismo se kroz oznojenu svjetinu na pločniku i ponekad čuli: "To su njegova djeca", ili: "Eno Finchevih." Kad bismo se okrenuli da se suočimo s našim optužiteljima, vidjeli bismo samo nekoliko farmera koji su proučavali robu u izlogu poljodjelskog dućana. Ili dvije krupne seljanke sa slamnatim šeširovima kako sjede na zaprežnim kolima.

"Mogu oni divljati i silovati koliko ih je volja kad uprava ovog okruga uopće ne mari", rekao je neki mršavi gospodin dok je prolazio pokraj nas. Sto me podsjetilo da imam pitanje za Atticusa.

"Što je to silovanje?", upitala sam ga te večeri.

Atticus je podigao pogled s novina. Sjedio je u naslonjaču kraj prozora. Kako smo rasli, Jem i ja smo smatrali da ga možemo velikodušno pustiti na miru pola sata poslije večere.

Uzdahnuo je i rekao da je silovanje karnalno poznavanje žene silom i bez njezina pristanka.

"Pa, ako je samo to, zašto mi Calpurnia nije htjela reći kad sam je pitala?"

Atticus se doimao zamišljeno. "Ponovi, molim te."

"Pa, pitala sam Calpurniju kad smo se onog dana vraćali iz crkve i ona mi je rekla neka pitam tebe, ali sam zaboravila, pa te pitam sada."

Spustio je novine na krilo. "Ponovno, molim", rekao je.

Potanko sam mu prepričala naš odlazak u crkvu s Calpurnijom. Činilo se da Atticus uživa u priči, ali teta Alexandra, koja je sjedila u kutu i šivala, spustila je ručni rad i zablujala se u nas.

"Te ste se nedjelje vraćali iz Calpurnijine crkve?"

Jem je rekao: "Da, povela nas je."

Sjetila sam se još nečega. "Da, i obećala mi je da je jednom mogu posjetiti. Atticuse, otići ću sljedeće nedjelje, može? Cal je rekla da će doći po mene ako ti negdje budeš s automobilom."

"Nećeš."

To je rekla teta Alexandra. Naglo sam se okrenula, iznenađena, a onda sam

ponovno pogledala Atticusa upravo kad joj je dobacio pogled, ali bilo je prekasno. Rekla sam: "Nisam tebe pitala!"

S obzirom koliko je bio krupan, Atticus je mogao nevjerojatno brzo ustati iz naslonjača. Već je bio na nogama. "Ispričaj se svojoj teti", rekao je.

"Nisam pitala nju, pitala sam tebe..."

Atticus je okrenuo glavu i kao da me zdravim okom pribio za zid. Zvučao je opasno: "Prvo se ispričaj teti."

"Oprosti, teta", promucala sam.

"Dobro", rekao je. "Da nešto razjasnimo: moraš slušati Calpurniju, moraš slušati mene, i dok je god kod nas, moraš slušati tetu. Razumiješ li me?"

Razumjela sam. Neko sam vrijeme razmišljala i onda zaključila da je jedini način da odem s imalo dostojanstva to da odem u zahod, gdje sam se zadržala dovoljno dugo da pomisle kako sam doista morala otići. Kad sam se vratila, motala sam se po hodniku kako bih čula žestoku raspravu koja se vodila u dnevnom boravku. Kroz vrata sam vidjela Jema na sofi sa sportskim časopisom pred licem, a glavu je pomicao kao da se na stranicama odigrava teniski meč.

"...moraš nešto poduzeti u vezi s njom", govorila je teta. "Predugo sve to dopuštaš, Atticuse, predugo."

"Ne vidim ništa loše u tome da ode onamo. Cal bi se brinula za nju isto kao što se brine ovdje."

Tko je bila "ona" o kojoj su govorili? Srce mi se stisnula: bila sam to ja. Osjetila sam kako se uškrobljeni zidovi ružičastog pamučnog zatvora zatvaraju oko mene i drugi put u životu pomislila sam da pobjegnem. I to smjesta.

"Atticuse, lijepo je biti dobrodušan, ti si blag čovjek, ali moraš misliti na svoju kćer. Kćer koja odrasta."

"Na to i mislim."

"I ne pokušavaj zaobići temu. Prije ili poslije moraš se suočiti s tim, pa to može biti i večeras. Više nam ne treba."

Atticusov je glas bio uravnotežen: "Alexandra, Calpurnia neće otići iz ove kuće dok to sama ne bude željela. Ti se možda nećeš složiti, ali bez nje ne bih bio progurao sve ove godine. Ona je odan član ove obitelji i ti to jednostavno moraš prihvatiti. Osim toga, sestro, ne želim da se ubijaš od posla kod nas - nema razloga za to. Cal nam je još uvijek potrebna kao i prije."

"Ali, Atticuse..."

"Osim toga, ne smatram da su djeca išta izgubila zato što ih je ona odgojila. Štoviše, vjerojatno je na neki način bila stroža s njima nego što bi bila majka... nikad im nije popuštala, nije ih razmazila kao većina crnih dadilja. Trudila se da ih odgoji u skladu s vlastitim nazorima, a Calini su nazori dobri - i još nešto, djeca je obožavaju."

Ponovno sam mogla disati. Nisu razgovarali o meni nego o Calpurniji. Laknulo

mi je pa sam se vratila u dnevni boravak. Atticus se ponovno zadubio u novine, a teta Alexandra je vezla. Boe, boe, boe - njezina je igla probijala napeti krug. Zastala je, jače napela tkaninu: boe, boe, boe. Bila je srdita.

Jem je ustao i tiho hodao po sagu. Dao mi je znak da pođem za njim. Odveo me u svoju sobu i zatvorio vrata. Lice mu je bilo ozbiljno. "Svađali su se, Scout."

Jem i ja smo se tih dana često svađali, ali nikad nisam ni vidjela ni čula da se netko svađa s Atticusom.

Prizor nije bio ugodan. "Scout, pokušaj ne izazivati tetu."

Atticusove riječi su mi još zvonile u ušima zbog čega nisam čula molbu u Jemovom glasu. Ponovno sam se nakostriješila. "Sad ćeš mi ti govoriti što da radim?"

"Ne, nego... on sad ima mnogo problema i bez nas."

"Kao na primjer što?" Meni se nije činilo da Atticusa nešto osobito muči.

"Slučaj Toma Robinsona ga tako brine..."

Ja sam rekla da se Atticus ni zbog čega ne brine. Osim toga, slučaj nam nije smetao osim možda jednom tjedno, a i tad ne za dugo.

"To je zato što ti ni na što ne možeš dugo misliti", rekao je Jem. "S odraslima je drukčije, mi..."

Njegova izludujuća superiornost bila je u posljednje vrijeme nepodnošljiva. Nije htio raditi ništa osim čitati i biti sam. Još uvijek bi mi prenio sve što je pročitao, ali s ovom razlikom: prije je to činio zato što je mislio da će mi se svidjeti, a sada da bi me poučio.

"Booooože, Jem, što si ti umišljaš?"

"Ozbiljno ti kažem, Scout, budeš li ljutila tetu, ja ću... ja ću te istući."

E, tu sam pukla. "Ti prokleti morfoditu, ubit ću te!" Sjedio je na krevetu pa ga je bilo lako uhvatiti za kosu i udariti ga u usta. On me pljusnuo, ja sam ponovno pokušala ljevicom, ali me udarac u trbuh bacio na pod. Gotovo sam ostala bez daha, ali nije bilo važno jer sam znala da se bori, da mi uzvraća.

Još smo bili ravnopravni.

"Sad nisi tako umišljen, je li!", vrisnula sam i ponovno ga napala. Još je bio na krevetu, a ja nisam mogla naći čvrst položaj, pa sam se bacila na njega svom snagom, udarajući ga, potežući, štipajući.

Počelo je kao boksanje, a pretvorilo se u pravu tučnjavu. Još smo se borili kad nas je Atticus razdvojio.

"Dosta", rekao je. "Oboje odmah u krevet."

"Pih!", rekla sam Jemu. Morao je u krevet kad i ja.

"Tko je ovo počeo?", pitao je Atticus rezignirano.

"Jem. Htio mi je zapovijedati. Ne moram valjda i njega slušati?"

Atticus se nasmiješio. "Recimo ovako: slušaj Jema kad god te uspije natjerati na to. U redu?"

Teta Alexandra je također bila tu, ali je šutjela, a kad je krenula niz hodnik s Atticusom, čuli smo kako je rekla: "...samo jedna od stvari o kojima sam ti govorila". Tom nas je rečenicom ponovno ujedinila.

Imali smo susjedne sobe; dok sam zatvarala vrata između njih, Jem je rekao: "Noć, Scout."

"Noć", promrmljala sam, hodajući na prstima da upalim svjetlo. Kad sam prolazila pokraj kreveta, nagazila sam na nešto toplo, podatno i prilično glatko. Nije bilo sasvim kao guma, a imala sam i osjećaj da je živo. Čula sam kako se pomiče.

Upalila sam svjetlo i pogledala na pod. Sto god je bilo, sad je nestalo. Pokucala sam na Jemova vrata.

"Što je?", rekao je.

"Kakva je zmija na dodir?"

"Malo gruba. Hladna. Prašnjava. Zašto?"

"Mislim da je jedna pod mojim krevetom. Možeš li doći i pogledati?"

"Zezaš me?" Jem je otvorio vrata. Na sebi je imao donji dio pidžame. Primijetila sam, ne bez zadovoljstva, da mu se na ustima još vidi trag moje šake. Kad je vidio da ozbiljno govorim, rekao je:

"Ako misliš da ću se sagnuti i pogledati zmiji u lice, varaš se. Čekaj malo."

Otišao je u kuhinju i uzeo metlu. "Popni se na krevet", rekao je.

"Misliš da je stvarno zmija?", upitala sam. Bilo je to nešto posebno. Naše kuće nisu imale podrum - sagrađene su na kamenim blokovima nekoliko stopa iznad tla, i premda nije bilo nečuveno da se u kuću uvuče kakav gmaz, nije bilo ni uobičajeno. Miss Rachel Haveford je kao opravdanje što svakog jutra popije čašu čistog viskija koristila priču da se nikad nije oporavila od straha nakon što je našla čegrtušu u ormaru, na rublju, kad je išla objesiti svoj négligé.

Jem je zamahnuo pod krevetom. Ja sam gledala preko ruba da vidim hoće li se pojaviti zmija. Nije. Jem je zamahnuo dublje.

"Stenju li zmije?"

"To nije zmija", rekao je Jem. "To je netko."

Iznenada je ispod kreveta doletio prljav smeđi paket. Jem je podigao metlu i promašio Dillovu glavu samo za centimetar. "Isuse Bože." Jem je bio zadivljen.

Gledali smo kako se Dill postupno izvlači. Bilo mu je dolje prilično tijesno. Ustao je i protresao ramena i stopala te protrljao vrat. Pošto je tako pokrenuo krvotok, rekao je: "Hej."

Jem je ponovno zazvao Boga. Ja sam zanijemila.

"Skapavam", rekao je Dill. "Imate li što za jelo?"

Kao u snu, otišla sam u kuhinju. Donijela sam mu mlijeka i pola tepsije kukurušnjaka koji nam je ostao od večere. Dill je navalio, žvačući prednjim zubima kao i obično.

Napokon sam uspjela progovoriti. "Kako si dospio ovamo?"

Složenim putem. Osvježen hranom, Dill nam je ispričao svoju priču: nakon što ga je njegov novi otac, koji ga nije volio, prikovao u podrumu i ostavio da umre (u Meridianu imaju podrum), i nakon što ga je neki seljak potajno hranio sirovim graškom nakon što je čuo njegove vapaje (dobri je čovjek ubacivao grašak mahunu po mahunu dok nije ispraznio cijelu vreću kroz ventilator), Dill se oslobodio istrгнуvši lance iz zida. Još uvijek s lisicama, odlutao je tri kilometra izvan Meridiana i ondje naišao na mali cirkus; odmah su ga zaposlili da pere devu. Putovao je s cirkusom po cijelom Missisippiju sve dok mu njegov nepogrešivi osjećaj za orijentaciju nije rekao da je u okrugu Abbott u Alabami, preko rijeke od Maycomba. Ostatak je puta propješačio.

"Kako si došao ovamo?", upitao ga je Jem.

Uzeo je trinaest dolara iz majčine torbice, sjeo na vlak iz Meridiana u devet sati i sišao u Maycomb Junctionu. Propješačio je petnaestak od dvadeset kilometara do Maycomba, izbjegavajući autocestu u slučaju da ga traži policija, a ostatak se puta vozio na stražnjem dijelu kola s pamukom. Pod krevetom je proveo dva sata - barem mu se tako činilo; čuo nas je u blagovaonici, a zveckanje vilica i tanjura gotovo ga je izludjelo. Već mu se činilo dajem i ja nikad nećemo poći na spavanje; pomišljao je da izađe i pomogne mi istući Jema jer je Jem toliko narastao, ali znao je da će gospodin Finch uskoro prekinuti našu tučnjavu, pa je zaključio kako je najbolje da ostane gdje je. Bio je umoran, nevjerojatno prljav i napokon kod kuće.

"Oni zacijelo ne znaju da si tu", rekao je Jem. "Znali bismo da te traže..."

"Mislim da još pretražuju sva kina u Meridianu", nacerio se Dill.

"Morao bi javiti majci gdje si", rekao je Jem. "Trebao bi joj reći da si ovdje..."

Dill je brzo pogledao Jema, a Jem je pogledao u pod. Onda je ustao i prekršio posljednji kodeks našeg djetinjstva. Izišao je iz sobe i otišao niz hodnik. "Atticuse", čuli smo ga iz daljine, "možeš li doći na trenutak, tata?"

Ispod znojem prošarane prljavštine, Dillovo je lice probljedio. Meni je pozlilo. Atticus je stajao u dovratku.

Došao je do sredine sobe i stajao s rukama u džepovima, gledajući Dilla.

Napokon sam progovorila: "U redu je, Dille. Kad ti nešto bude htio dati na znanje, reći će ti."

Dill me pogledao. "Hoću reći, u redu je", rekla sam. "Znaš da ti on neće ništa, znaš da se ne bojiš Atticusa."

"Nisam uplašen...", promucao je Dill.

"Samo gladan, rekao bih." Atticusov je glas bio ugodno suh kao i obično. "Scout, valja imamo nešto bolje od hladnog kurušnjaka? Nahrani dečka, a kad se vratimo, vidjet ćemo što ćemo."

"Gospodine Finch, nemojte reći teti Rachel, molim vas, ne tjerajte me da se vratim! Opet ću pobjeći...!"

"Polako, sinko", rekao je Atticus. "Nitko te nikamo ne tjera, osim u krevet, i to

uskoro. Idem samo reći Miss Rachel da si tu i pitati je možeš li prenoćiti kod nas - to bio volio, zar ne? I za Boga miloga, vrati okrugu što mu pripada, erozija je ionako već gadna."

Dill je buljio u mojeg oca, koji je izlazio iz sobe.

"Pokušava biti duhovit", rekla sam. "Htio ti je reći da se okupaš. Eto vidiš, rekla sam ti da te neće gnjaviti."

Jem je stajao u kutu kao pravi izdajica, što je i bio. "Dille, morao sam mu reći", rekao je. "Ne možeš pobjeći petsto kilometara od kuće a da ne kažeš majci."

Ostavili smo ga bez riječi.

Dill je jeo i jeo i jeo. Sav je novac potrošio na kartu, ukrcao se u vlak kao i mnogo puta prije, smireno čavrljao s kondukterom, koji ga je poznavao, ali nije imao petlje pozvati se na pravilo o djeci koja putuju sama: ako izgubiš novac, kondukter ti posudi dovoljno za večeru, a tvoj mu otac vrati novac na kraju putovanja.

Dill je pojeo sve što je ostalo od ručka i večere i posegnuo za konzervom svinjetine s grahom u ostavi kad se u hodniku začuo povik Miss Rachel. Tresao se kao zec.

Junački je podnio njezino "samo čekaj dok dođeš kući, tvoji su poludjeli od brige", dobro se držao slušajući "to si naslijedio od Harrisovih", nasmiješio se na "pa dobro, možeš ostati jednu noć" i uzvratilo zagrljaj koji mu je naposljetku ponuđen.

Atticus je namjestio naočale i protrljao lice.

"Otac ti je umoran", rekla je teta Alexandra - bile su to prve riječi koje je progovorila u prošlim nekoliko sati. Bila je nazočna, ali valjda je zanimala od šoka. "Djeco, u krevet."

Ostavili smo ih u blagovaonici. Atticus je još brisao lice. "Od silovanja preko pobuna do bjegunaca", čuli smo kako se smije. "Pitam se što li će donijeti sljedeća dva sata."

Budući da je sve ispalo prilično dobro, Dill i ja smo odlučili biti pristojni prema Jemu. Osim toga, Dill je morao spavati s njim, pa je bilo pametnije da razgovaramo.

Navukla sam pidžamu, malo čitala i odjednom su mi se oči počele sklapati. Dill i Jem su se umirili; kad sam ugasila svjetiljku, ispod Jemovih vrata nije se vidjelo svjetlo.

Zacijelo sam dugo spavala, jer kad me netko gurnuo i probudio, kroz prozor sam vidjela mjesec na zalasku.

"Pomakni se, Scout."

"Mislio je da tako mora", promrmljala sam. "Ne ljuti se na njega."

Dill se uvukao u krevet pokraj mene. "Ne ljutim se", rekao je. "Samo sam htio spavati s tobom. Jesi li budna."

Tad sam već bila, ali lijeno budna. "Zašto si to učinio?"

Nije bilo odgovora. "Pitala sam te zašto si pobjegao? Je li doista bio tako grozan kako si rekao?"

"Neee..."

"Zar niste gradili brodicu kako si mi pisao?"

"Samo je rekao da ćemo je graditi, ali nismo."

Naslonila sam se na lakat i okrenula prema Dillu. "To nije razlog da pobjegneš. Oni gotovo nikad ne dospiju učiniti ono što obećaju..."

"Nije u tome stvar, on... oni jednostavno nisu bili zainteresirani za mene."

Bio je to najčudniji razlog za bijeg koji sam ikad čula. "Kako to?"

"Pa, nikad nisu bili kod kuće, a kad jesu, otišli su u sobu i zatvorili se."

"Što su tamo radili?"

"Ništa, sjedili i čitali - ali nisu htjeli da ja budem s njima."

Malo sam podigla jastuk i uspravila se. "Znaš što? Ja sam se večeras spremala pobjeći zato što su svi bili tu. Nije dobro kad su stalno tu, Dille..."

Dill je strpljivo uzdahnuo.

"...Atticusa nema po cijele dane, katkad i do kasno u noć, ili ide na zasjedanje uprave pa ne znam zašto ti... Nije dobro da su stalno tu, Dille, jer da jesu, ne bi ništa mogao raditi."

"Nije u tome stvar."

Dok mi je objašnjavao, upitala sam se kakav bi život bio da je Jem drukčiji, čak još više nego što je sad. Sto bih kad Atticus ne bi osjećao potrebu za mojim prisustvom, pomoći i savjetima. Pa on ni dana ne bi progurao bez mene. Čak ni Calpurnia nije mogla bez mene. Bila sam im potrebna.

"Dille, nemaš pravo - tvoji ne bi mogli bez tebe. Valjda su bili samo zli prema tebi. Reći ću ti što možeš poduzeti..."

Dill je nastavio govoriti u mraku: "Stvar je u tome... ono što ti pokušavam reći je da... oni se doista mnogo bolje slažu bez mene, ja im nimalo ne mogu pomoći. Nisu zli. Kupe mi što god poželim, ali kao da kažu 'sad si to dobio, sad idi i igray se. Imaš sobu punu igračaka. Kupio sam ti tu knjigu, sad idi i čitaj je.'" Dill je pokušao govoriti dubljim glasom. "Nisi pravi dječak. Dječaci idu van i igraju bejzbol s drugim dječacima, ne motaju se po kući žvircirajući svoje roditelje."

Onda je opet progovorio svojim glasom: "Ne, nisu zli. Poljube me i zagrle za laku noć i dobro jutro i zbogom i kažu mi da me vole - Scout, hajde da nabavimo bebu."

"Gdje?"

Dill je čuo za nekog čovjeka koji je imao čamac i veslao do maglovitog otoka na kojem su djeca - možeš jedno naručiti...

"To nije istina. Teta je rekla da ih Bog ubaci kroz dimnjak. Barem mislim da je tako rekla." Za promjenu teta baš nije bila razgovijetna.

"Ali to nije točno. Djecu ljudi dobiju jedni od drugih. Ali, postoji i taj čovjek - ima djecu koja čekaju da se probude, udahne im životni dah..."

Dill se opet upustio u jednu od svojih priča. U njegovoj glavi punoj snova

lebdjele su prekrasne stvari.

Mogao je pročitati dvije knjige dok ja pročitam jednu, ali više je volio čaroliju vlastitih izmišljotina.

Zbrajao je i oduzimao brže od munje, ali više je volio svoj svijet sumraka, svijet u kojem bebe spavaju i čekaju da ih netko ubere kao tratinčice. Polako se uspavljivao pričom i poveo i mene sa sobom, ali usred mira njegova maglovitog otoka uzdizala se blijeda slika sive kuće s tužnim smeđim vratima.

"Dille?"

"Mm?"

"Što misliš, zašto Boo Radley nikad nije pobjegao?" Dill je duboko uzdahnuo i okrenuo mi leđa.

"Možda nema kamo..."

15

Nakon mnogih telefonskih poziva, velikog zalaganja za optuženika i dugog pisma punog praštanja od njegove majke, odlučeno je da Dill smije ostati. Imali smo tjedan mira. A poslije toga, vrlo malo.

Čekala nas je noćna mora.

Počela je jedne večeri nakon večere. Dill je bio kod nas; teta Alexandra je sjedila u naslonjaču u kutu, Atticus u svojem; Jem i ja smo čitali na podu. Bio je to miran tjedan: slušala sam tetu; Jem je prerastao kućicu na stablu, ali je pomogao Dillu i meni izraditi nove ljestve od konopca; Dill je smislio siguran plan kako navesti Booa Radleya da izađe u kojem nije bilo nikakva rizika za nas (poredat ćemo bombone od limuna od stražnjeg ulaza do prednjeg dvorišta i on će ih slijediti kao mrav). Netko je pokucao na vrata; Jem ih je otvorio i rekao da je došao gospodin Heck Tate.

"Pa, pozovi ga da uđe", rekao je Atticus.

"Već jesam. U dvorištu su neki muškarci i žele da izađeš."

U Maycombu su odrasli muškarci stajali u dvorištu isključivo zbog dva razloga: smrti i politike. Pitala sam se tko je umro. Jem i ja otišli smo do ulaza, ali Atticus nam je doviknuo: "Vratite se u kuću."

Jem je ugasio svjetlo u dnevnom boravku i pritisnuo nos uz prozor. Teta Alexandra se pobunila. "Samo na trenutak, teta, da vidimo tko je", rekao je Dill i ja smo otišli do drugog prozora. Oko Atticusa je stajala skupina muškaraca. Kao da su svi govorili u glas.

"...sutra ga sele u okružni zatvor", govorio je gospodin Tate. "Ne želim nevolje, ali ne mogu jamčiti da ih neće biti..."

"Ne budi smiješan, Heck", rekao je Atticus. "Ovo je Maycomb."

"...rekao sam da sam samo zabrinut."

"Heck, dobili smo jednu odgodu upravo zato da ne bi bilo razloga za zabrinutost. Danas je subota", rekao je Atticus. "Suđenje će vjerojatno početi u ponedjeljak. Valjda ga možeš čuvati jednu noć?"

Valjda mi u ovako teška vremena nitko u Maycombu neće željeti oduzeti klijenta."

Ljudi su zagundali i nasmijali se, ali su prestali čim je gospodin Link Deas rekao: "Nitko od nas ništa ne smišlja, ali brinu me oni iz Old Saruma... ne možeš li dobiti - kako se ono zove, Heck?"

"Promjenu mjesta suđenja", rekao je gospodin Tate. "Ali, sad to više nema smisla."

Atticus je rekao nešto što nismo čuli. Okrenula sam se Jemu, koji mi je dao znak da šutim.

"...osim toga", govorio je Atticus, "valjda se ne bojite te rulje?"

"...znaš kakvi su kad se napiju."

"Nedjeljom obično ne piju, idu u crkvu...", rekao je Atticus.

"Ali, ovo je posebna prigoda...", rekao je netko.

Mrmljali su i brujali dok teta nije rekla da će Jem osramotiti obitelj ako ne upali svjetlo. Jem je nije čuo.

"...nije mi jasno zašto si se toga uopće latio", govorio je gospodin Link Deas. "Mogao bi sve izgubiti, Atticuse. Doista sve."

"Stvarno tako misliš?"

To je bilo Atticusovo opasno pitanje. "Stvarno misliš da želiš taj potez, Scout?" Bam, bam, bam - i na ploči za damu više ne bi bilo nijedne moje figurice. "Stvarno tako misliš, sine? Onda pročitaj ovo." Jem bi se ostatak večeri probijao kroz govore Henrya W. Gradyja.

"Link, momak možda završi na električnoj stolici, ali ne dok istina ne izađe na vidjelo." Atticus je govorio mirno. "A ti znaš istinu."

Muškarci su zagundali, još zloslutnije kad se Atticus povukao na prvu stubu a oni krenuli za njim.

Jem je iznenada povikao: "Atticuse, zvoni telefon!"

Muškarci su malo poskočili i raštrkali se; bili su to ljudi koje smo viđali svaki dan - trgovci, farmeri.

Bio je tu i dr. Reynolds. I gospodin Avery.

"Pa, javi se, sine", odgovorio je Atticus.

Nasmijali su se i otišli. Kad je Atticus upalio svjetlo u dnevnoj sobi, zatekao je Jema na prozoru, blijedog osim vidljivog traga stakla na nosu. "Zašto, zaboga, sjedite u mraku?", upitao je.

Jem ga je gledao kako odlazi do naslonjača i uzima večernje novine. Ponekad mi se čini da je Atticus svaku životnu krizu smireno razmatrao iza Mobile Register a, Birmingham Newsa i Montgomery Advertiserera.

"Htjeli su te napasti, zar ne?" Jem mu je prišao. "Htjeli su navaliti na tebe, zar ne?"

Atticus je spustio novine i zagledao se u Jema. "Što si to čitao?", upitao je. Onda je blago rekao: "Ne, sine, to su bili naši prijatelji."

"Nisu bili... banda?" Jem ga je promatrao krajičkom oka.

Atticus je pokušao potisnuti osmijeh, ali nije uspio. "Ne, u Maycombu nemamo bande i slične gluposti.

Nikad nisam čuo za bandu u Maycombu."

"Ku Kluxovci su jednom ganjali neke katolike."

"Nisam čuo ni da je u Maycombu ikad bilo katolika", rekao je Atticus, "pobrkao si to s nečim drugim."

Negdje dvadesetih godina postojao je Klan, ali je bio prvenstveno politička organizacija. Osim toga, nisu mogli naći nikoga koga bi strašili. Jedne su večeri paradirali pred kućom gospodina Sama Levya, ali Sam je samo izišao na trijem i rekao im da je to doista smiješno s obzirom da im je upravo on prodao plahe kojima su se zaogruli. Sam ih je tako posramio da su otišli."

Obitelj Levy udovoljavala je svim kriterijima da bude fina familija: koristili su se svojim mozgom na najbolji mogući način i živjeli su na istom zemljištu u Maycombu već pet naraštaja.

"Ku Klux Klan je nestao", rekao je Atticus. "I nikad se neće vratiti."

Opratila sam Dilla kući i vratila se na vrijeme da čujem kako Atticus govori teti: "... za čast južnjačkih žena koliko i svi drugi, ali ne za održavanje uljudnih laži na uštrb nečijeg života", po čemu sam zaključila da su se opet svađali.

Potražila sam Jema i našla ga u njegovoj sobi, na krevetu, duboko zamišljenog. "Jesu li se svađali?", upitala sam.

"Pomalo. Ona ga ne ostavlja na miru zbog Toma Robinsona. Samo što nije rekla da Atticus sramoti obitelj. Scout... bojim se."

"Bojiš se čega?"

"Bojim se za Atticusa. Netko bi ga mogao ozlijediti." Jem je odlučio ostati zagonetnim; na moja je pitanja rekao samo neka ga ostavim na miru.

Sljedeći je dan bila nedjelja. U stanki između vjeronauka i crkve, dok je pastva protezala noge, vidjela sam kako Atticus stoji u dvorištu s drugom skupinom muškaraca. Bio je tu i gospodin Heck Tate pa sam se upitala je li se prosvijetlio. Inače nikad nije išao u crkvu. Bio je ondje čak i gospodin Underwood, kojeg nije zanimala nijedna organizacija osim Maycomb Tribunea, kojega je bio jedini vlasnik, urednik i tiskar. Dane je provodio za tiskarskim strojem, gdje bi se povremeno osvježio iz uvijek punog vrča višnjevače. Rijetko je prikupljao novosti - ljudi su mu ih donosili. Pričalo se da svaki broj Macomb Tribunea nastane u njegovoj glavi, a onda ga on napiše na linotipu. To je bilo posve vjerojatno. Zacijelo se nešto dogodilo kad se gospodin Underwood pojavio u crkvenom dvorištu.

Zaskočila sam Atticusa kad je ulazio i on mi je rekao da su Toma Robinsona premjestili u maycombski zatvor. Također je rekao, više sebi nego meni, da ne bi ni bilo problema da su ga onamo odmah stavili.

Gledala sam kako sjeda u treći red sprijeda i čula kako pjeva "Bliže dragi Bože Tebi" nekoliko nota iza ostalih. Nikad nije sjedio s tetom, Jemom i sa mnom. U crkvi je volio biti sam.

Lažni mir koji je vladao nedjeljom bio je još naporniji zbog nazočnosti tete Alexandre. Atticus bi pobjegao u svoj ured odmah poslije večere, a kad bismo

provirili, vidjeli bismo da sjedi i čita. Teta Alexandra bi se smjestila da odspava dva sata i zaprijetila nam da ne bučimo u dvorištu jer se susjedstvo odmara. Jem je, sad kad je bio star čovjek, odlazio u svoju sobu s hrpom sportskih časopisa.

I tako smo Dill i ja provodili nedjelje šuljajući se po livadi.

Pucanje je nedjeljom bilo zabranjeno, pa smo Dill i ja nabacivali Jemovu loptu, ali to nije bilo zabavno.

Dill me upitao bih li htjela pogledati što radi Boo Radley. Rekla sam da ne bi bilo lijepo smetati mu, a onda sam ostatak poslijepodneva prepričavala Dillu događaje prošle zime. Bio je prilično impresioniran.

Razišli smo se prije večere, a nakon što smo jeli, Jem i ja smo se spremali provesti večer kao i obično kad je Atticus učinio nešto što nas je zainteresiralo: došao je u dnevni boravak s dugačkim produžnim kablom na kraju kojega je bila žarulja.

"Idem malo van", rekao je. "Vi ćete već biti u krevetu kad se vratim, pa vam sad želim laku noć."

Nato je stavio šešir i izišao na stražnja vrata. "Uzeo je auto", rekao je Jem.

Naš je otac imao nekoliko ekscentričnih osobina: na primjer, nikad nije jeo slatkiše; osim toga, volio je hodati. Otkad znam za sebe imali smo chevrolet u odličnu stanju u garaži i Atticus ga je vozio kad je išao na službena putovanja, ali u Mavcombu je četiri puta na dan odlazio u ured i vraćao se pješice, prevaljujući tako oko tri i pol kilometra. Rekao je da mu je hodanje jedina tjelovježba. Ako si u Mavcombu krenuo u šetnju bez određena cilja, bilo bi ispravno zaključiti da nisi baš pri sebi.

Poslije sam teti i bratu zaželjela laku noć i već sam se dobrano udubila u knjigu kad sam čula kako Jem hoda po svojoj sobi. Tako sam dobro poznavala zvukove koje je stvarao kad bi se spremao na spavanje da sam mu pokucala na vrata: "Zašto ne ideš u krevet?"

"Idem malo u grad." presvlačio je hlače.

"Zašto? Jeme, gotovo je deset sati."

On je to znao, ali je svejedno išao.

"Onda idem s tobom. Ako mi kažeš ne, svejedno ću ići." Jem je vidio da bi se morao potući kad bi htio da ostanem kod kuće, a vjerojatno je zaključio da bi tučnjava naljutila tetu, pa je popustio.

Brzo sam se odjenula. Čekali smo dok se u tetinoj sobi nije ugasilo svjetlo, a onda smo tiho sišli niz stražnje stube. Te večeri nije bilo mjesečine.

"Dill će htjeti s nama", šapnula sam. "Da", rekao je Jem turobno.

Preskočili smo zid, prošli kroz dvorište Miss Rachel i otišli do Dillovog prozora. Jem je zazviždao signal. Dill se pojavio na prozoru, nestao, a onda se pet minuta poslije pojavio na vratima. Kao pravi stari borac, nije ništa govorio dok nismo došli na pločnik. "Što se događa?"

"Jem ima crve u dupetu", rekla sam - Calpurnia je rekla da to uhvati sve dečke njegove dobi.

"Samo imam neki predosjećaj", rekao je Jem, "imam neki predosjećaj."

Prošli smo pokraj kuće gospode Dubose, prazne, zatvorenih prozorskih kapaka; kamelije su zarasle u korov. Do pošte je bilo još osam kuća.

Južna strana trga bila je pusta. Golemi grmovi šuštalili su na svakom uglu, a između njih je pod uličnim svjetiljkama blistala željezna ograda. U javnom je zahodu gorjelo svjetlo, inače je ta strana zgrade suda bila u mraku. Širi trg s trgovinama okruživao je zgradu suda; iz njihove dubine gorjela su mutna svjetla.

Atticusov je ured bio u zgradi suda kad je tek počeo raditi, ali nakon nekoliko godina preselio se u mirniji prostor u zgradi Maycombske banke. Kad smo zašli za ugao, vidjeli smo automobil parkiran ispred banke. "Tamo je", rekao je Jem.

Ali, nije bio. Do njegova se ureda išlo dugim hodnikom. Kad smo pogledali niz hodnik, trebali smo vidjeti znak Atticus Finch, odvjetnik, napisan sitnim slovima i osvjetljen svjetlom ispod vrata. No bilo je mračno.

Jem je povirio kroz vrata banke da se uvjeri. Pritisnuo je kvaku. Vrata su bila zaključana. "Idemo dalje.

Možda je otišao posjetiti gospodina Underwooda."

Gospodin Underwood nije samo vodio redakciju Maycomb Tribunea nego je i živio u njoj. To jest, iznad nje. Mogao je izvješćivati o novostima iz sudnice i zatvora jednostavno tako što bi pogledao kroz prozor. Zgrada je bila na sjeverozapadnom uglu trga i da bismo došli do nje, morali smo proći pokraj zatvora.

Maycombski zatvor bio je najotmjenija i najružnija zgrada u okrugu. Atticus je rekao da izgleda kao nešto što bi projektirao rođak Joshua St. Clair. Bio je nedvojbeno nečiji san. Posve neprimjeren u gradu s četvrtastim trgovinama i kućama sa strmim krovovima, maycombski je zatvor bio minijaturni gotički vic širok jednu ćeliju i visok dvije; imao je i bedeme i tornjiće. Fantazija je dodatno bila pojačana pročeljem od crvene opeke i debelim čeličnim prečkama na crkvenim prozorima. Nije stajao na nekom samotnom brijegu nego je bio stisnut između Tyndalove željezarije i redakcije Maycomb Tribunea.

Zatvor je bio jedina zgrada u Maycombu vrijedna razgovora: oni koji mu nisu bili skloni govorili su da izgleda kao viktorijanski zahod, a oni koji jesu, tvrdili su da gradu daje ugled i da nijedan stranac nikad ne bi posumnjao da je pun crnčuga.

Dok smo se približavali, ugledali smo u daljini samotno svjetlo. "Baš čudno", rekao je Jem, "zatvor nema vanjska svjetla."

"Izgleda kao da je iznad vrata", rekao je Dill.

Dugi produžni kabel prolazio je između rešetki prozora na drugom katu pa niz pročelje. Pod svjetlom gole žarulje, Atticus je sjedio naslonjen na ulazna vrata. Sjedio je na jednom od stolaca iz njegova ureda i čitao, ne primjećujući noćne leptire koji su mu plesali nad glavom.

Htjela sam potrčati, ali me Jem zaustavio. "Nemoj", rekao je, "možda mu se to ne bi svidjelo. Sve je u redu, idemo kući. Samo sam htio vidjeti gdje je."

Krenuli smo prečacem preko trga kad su se četiri prašnjava automobila približila s autoceste za Meridian. Vozili su polako, jedan za drugim. Zaobišli su trg, prošli pokraj banke i zaustavili se pred zatvorom.

Nitko nije izlazio. Vidjeli smo kako je Atticus podigao pogled s novina. Sklopio ih je, polako složio, spustio u krilo i zabacio šešir. Činilo se da ih je očekivao.

"Hajde", šapnuo je Jem. Odsuljali smo se preko trga, preko ulice, i sklonili se u ulaz u Jitney Jungle.

Jem je pogledao niz pločnik. "Možemo se približiti", rekao je. Otrčali smo do Tyndalove željezarije - dovoljno blizu, a istodobno i na diskretnoj udaljenosti.

Muškarci su izašli iz automobila po jedan i po dva. Sjene su postale čvrste kad je svjetlost obasjala likove koji su se kretali prema zatvorskim vratima. Atticus je ostao gdje je i bio. Muškarci su ga zaklanjali.

"Je li tu, gospodine Finch?", upitao je neki muškarac.

"Jest", čuli smo kako je Atticus odgovorio, "i spava. Nemojte ga buditi."

Poslušali su ga pa je uslijedilo nešto što je, kako sam tek poslije shvatila, bio nevjerojatno komičan vid situacije koja nije bila nimalo komična: muškarci su šaputali.

"Znate što želimo", rekao je drugi muškarac. "Maknite se s vrata, gospodine Finch."

"Možete se lijepo okrenuti i vratiti kući, Waltere", rekao je Atticus srdačno. "Heck Tate je tu negdje."

"Vraga", rekao je netko drugi. "Heckovi su tako duboko u šumi da se neće izvući do jutra."

"Je li? A zašto to?"

"Naveli smo ga na krivi trag", glasio je odgovor. "To vam nije palo na pamet, gospodine Finch?"

"Palo mi je na pamet, ali nisam vjerovao", očevo je glas i dalje bio isti, "No to mijenja stvari, zar ne?"

"Bome da", rekao je drugi duboki glas. Njegov je vlasnik bio sjena.

"Stvarno tako mislite?"

To je bio drugi put u dva dana da sam čula Atticusa postaviti to pitanje, a to je značilo da će netko nadrljati. Nisam to mogla propustiti. Otrgnula sam se Jemu i potrčala što sam brže mogla prema Atticusu.

Jem je viknuo i pokušao me uloviti, ali već sam odmakla od njega i Dilla. Probila sam se kroz tamna smrdljiva tijela i izišla na svjetlo.

"Heej, Atticuse?"

Mislila sam da ću ga ugodno iznenaditi, ali njegov je izraz lica ubio moju radost. U očima mu je bljesnuo goli strah, ali nestao je kad su na svjetlo došli i Dill i Jem.

Osjećao se zadah ustajalog viskija i svinjca; kad sam se osvrnula, vidjela sam da su mi ti ljudi nepoznati. Nisu to bili oni koje sam sinoć vidjela. Preplavila me silna nelagoda: pobjedonosno sam skočila u krug ljudi koje još nikad nisam vidjela.

Atticus je ustao sa stolca, ali kretao se polako, kao starac. Pomnjivo je spustio novine, poravnavajući ih. Prsti su mu malo podrhtavali.

"Idi kući, Jeme", rekao je. "Povedi Scout i Dilla kući."

Navikli smo se odmah, ako ne uvijek vedro, poslušati Atticusa, ali po načinu na koji je stajao, vidjela sam da se Jem ne misli pomaknuti.

"Rekao sam ti da ideš kući."

Jem je odmahnuo glavom. Kad je Atticus podigao šake na bokove, to je učinio i Jem, i dok su tako stajali jedan drugome sučelice, nisam između njih vidjela neku sličnost: Jemova mekana smeđa kosa i oči, ovalno lice i uši priljubljene uz glavu bili su na našu majku, u čudnoj suprotnosti s Atticusovom prosijedom crnom kosom i četvrtastim crtama lica; a ipak su nekako bili i slični. Takvima ih je učinio uzajamni prkos.

"Sine, rekao sam ti da ideš kući."

Jem je odmahnuo glavom.

"Ja ću ga poslati kući", rekao je krupan muškarac i grubo zgrabio Jema za ovratnik. Gotovo ga je podigao u zrak.

"Da ga nisi taknuo!" Brzo sam ga udarila nogom. Budući da sam bila bosa, iznenadila sam se kad se odmaknuo i jauknuo od bola. Namjeravala sam ga udariti u cjevanicu, ali sam previsoko naciljala.

"Dosta, Scout." Atticus mi je stavio ruku na rame. "Ne smiješ udarati ljude. Ne...", rekao je kad sam htjela objasniti.

"Nitko ne smije tako postupati s Jemom", rekla sam.

"Gospodine Finch, udaljite ih odavde", zarezao je netko. "Imate petnaest sekundi da ih udaljite."

Usred tog čudnog skupa, Atticus je pokušavao natjerati Jema da ga poslušaju. "Ne idem", uporno je odgovarao na Atticusove prijetnje, zahtjeve i na kraju: "Molim te, Jeme, odvedi ih kući."

Meni je to postalo pomalo zamorno, ali vjerovala sam da Jem ima svoje razloge zašto tako postupa, imajući u vidu što ga čeka kad Atticus dođe kući. Osvrnula sam se i pogledala okupljene ljude. Bila je ljetna noć, ali muškarci su uglavnom bili odjeveni u kombinezone i jeans košulje zakopčane do ovratnika. Pomislila sam da su zacijelo zimogrožljivi jer su im rukavi bili zakopčani. Neki su navukli šešir preko ušiju. Bili su zlovoljni muškarci pospanih očiju, kao da nisu navikli biti budni do kasna.

Ponovno sam tražila neko poznato lice i napokon sam ga našla u sredini kruga.

"Hej, gospodine Cunningham."

Činilo se da me nije čuo.

"Hej, gospodine Cunningham. Kako vaše pravo na zemlju?"

Pravni poslovi gospodina Waltera Cunninghama bili su mi dobro poznati; Atticus mi ih je jednom detaljno objasnio. Krupan je čovjek trepnuo i zakačio palce za naramenice kombinezona. Kao da mu je bilo nelagodno; nakašljao se i odvratio pogled. Moj prijateljski pokušaj nije uspio.

Gospodin Cunningham nije imao šešir i gornja polovica čela bila mu je bijela, u suprotnosti s licem opaljenim suncem, zbog čega sam zaključila da ga inače nosi. Premještao je težinu s noge na nogu, a nosio je teške radne cipele.

"Zar me se ne sjećate, gospodine Cunningham? Ja sam Jean Louise Finch. Jednom ste nam donijeli vreću oraha, sjećate se?" Počela sam osjećati uzaludnost koju čovjek osjeća kad ga slučajni poznanik ne prepozna.

"Idem u školu s Walterom", počela sam ponovno. "On je vaš sin, zar ne? Zar ne, gospodine?"

Gospodin Cunningham napokon je blago kimnuo. Ipak me prepoznao.

"Ide u moj razred", rekla sam, "i dobro mu ide. Dobar je dječak", dodala sam, "doista dobar. Jednom smo ga povelili kući na objed. Možda vam je pričao o meni, jednom sam ga istukla, ali nije se naljutio.

Pozdravite ga od mene."

Atticus je rekao da je pristojno razgovarati s ljudima o onome što njih zanima, a ne o onome što zanima mene. Gospodin Cunningham nije pokazao zanimanje za svojeg sina, pa sam ponovno spomenula njegovo pravo na zemlju, u posljednjem pokušaju da ga opustim.

"Gadno je to", priopćila sam mu, a onda mi je polako svanulo da se zapravo obraćam cijeloj skupini.

Svi su me muškarci gledali, neki poluotvorenih usta. Atticus je prestao gurkati Jema: zajedno su stajali pokraj Dilla. Kao da su bili fascinirani. Čak je i Atticus imao napola otvorena usta, iako mi je jednom rekao da je to nepristojno. Pogledi su nam se susreli pa je zatvorio usta.

"Pa, Atticuse, baš sam govorila gospodinu Cunninghamu da su ograničenja vlasništva loša i sve to, ali ti si rekao da se ne brinem, da to katkad dugo traje... da ćete svi zajedno nekako progurati..." Polako sam ostala bez riječi; pitala sam se kakvu li sam glupost učinila. Činilo se da je u redu razgovarati o vlasništvu u dnevnom boravku.

Osjetila sam kako mi se nakuplja znoj uz rub kose; sve sam mogla podnijeti, samo ne gomilu ljudi koji me gledaju. Bili su posve mirni. "Što je?", upitala sam.

Atticus nije ništa rekao. Osvrnula sam se i pogledala gospodina Cunninghama, čije je lice bilo jednako bezizražajno. Onda je učinio nešto neobično. Čučnuo je i uhvatio me za oba ramena.

"Prenijet ću mu tvoj pozdrav, mala gospođice", rekao je.

Onda se uspravio i mahnuo svojom krupnom šapom. "Idemo", povikao je.

"Maknimo se odavde, dečki."

Kako su došli, po jedan i po dva, muškarci su se vratili u svoje trošne automobile. Vrata su se zalupila, motori upalili i oni su nestali.

Okrenula sam se prema Atticusu, ali Atticus je otišao do zatvora i naslonio se licem prema zidu. Prišla sam mu i povukla ga za rukav. "Možemo li sad kući?" Kimnuo je, izvadio rupčić, obrisao lice i snažno ispuhao nos.

"Gospodine Finch?"

Tih promukao glas čuo se iz mraka iznad nas. "Jesu li otišli?"

Atticus se odmaknuo i pogledao gore. "Otišli su", rekao je. "Naspavaj se, Tome. Više te neće uznemirivati."

Iz drugog smjera drugi se glas oštro probio kroz noć: "Nego što nego da neće. Sve sam te vrijeme pokrivaio, Atticuse."

Gospodin Underwood i sačmarica dvocijevka virili su preko njegova prozora iznad redakcije Maycomb Tribunea.

Odavno sam trebala biti u krevetu pa me uhvatio umor; činilo se da će Atticus i gospodin Underwood razgovarati ostatak noći, gospodin Underwood kroz prozor, a Atticus odozdo. Napokon se Atticus vratio, ugasio svjetlo iznad zatvorskih vrata i podigao svoj stolac.

"Mogu li vam ga ja ponijeti, gospodine Finch?", upitao je Dill. Dotad nije progovorio ni riječi.

"Hvala, sinko."

Dok smo se vraćali prema uredu, Dill i ja smo hodali jedno uz drugo iza Atticusa i Jema. Dill je nosio stolac pa mu je korak bio sporiji. Atticus i Jem su se prilično udaljili i ja sam pretpostavila da ga Atticus kori što nije otišao kući, ali prevarila sam se. Kad su prošli ispod ulične svje tiljke, Atticus je ispružio ruku i raskuštrao Jemovu kosu - to je bila nje gova jedina gesta nježnosti.

16

Jem me čuo. Povirio je kroz vrata koja su povezivala naše sobe. Kad je došao do mog kreveta, kod Atticusa se upalilo svjetlo. Nismo se micali dok se nije ugasilo; čuli smo kako se okreće i pričekali da se ponovno smiri.

Jem me odveo u svoju sobu i smjestio u krevet pokraj sebe. "Pokušaj zaspati", rekao je. "Sutra će sve biti gotovo, možda."

Ušli smo tiho, da ne probudimo tetu. Atticus je ugasio motor na prilazu i pustio da se automobil otkotrlja do garaže; mi smo ušli na stražnja vrata i otišli svako u svoju sobu bez riječi. Ja sam bila jako umorna i tonula sam u san kada se slika Atticusa kako mirno presavija novine i zabacuje šešir pretvorila u sliku Atticusa kako stoji usred prazne, iščekivanjem ispunjene ulice i kako gura naočale.

Pogodio me puni smisao zbivanja te večeri pa sam se rasplakala. Jem je bio vrlo drag: za promjenu me nije podsjetio da ljudi kojima je gotovo devet godina takvo što ne čine.

Ujutro nitko nije bio osobito gladan osim Jema: on je pojeo tri jaja. Atticus ga je gledao s očiglednim divljenjem; teta Alexandra je pijuckala kavu i zračila neodobravanjem. Djeca koja se noću iskradaju iz kuće sramote obitelj. Atticus je rekao da mu je bilo vrlo drago što su njegove sramote došle, ali teta je odgovorila: "Besmislica, pa gospodin Underwood je cijelo vrijeme bio tamo."

"Znaš, čudno je to s Braxtonom", rekao je Atticus. "Prezire crnce, ne želi da mu se uopće približe."

Prema mišljenju grada, gospodin je Underwood bio žestok i prost čovječuljak kojemu je otac u trenutku duhovitosti nadjenao ime Braxton Bragg, a gospodin Underwood se dobrano potrudio da ne bude dostojan toga imena. Atticus je rekao da se imenovanjem ljudi prema generalima Konfederacije proizvode spori ali uporni pijanci.

Calpurnia je posluživala još kave teti Alexandri i odmahнула je glavom na moj - kako sam se nadala - neodoljivi molećivi pogled. "Još si premalena", rekla je. "Reći ću ti kad više ne budeš." Ja sam rekla da bi kava dobro činila mojem želucu. "Dobro", rekla je i uzela šalicu iz ormarića. Nalila je žličicu kave a onda šalicu do vrha napunila mlijekom. Zahvalila sam joj se tako što sam se izbeljila; kad sam podigla pogled, vidjela sam tetino upozoravajuće mrštenje. Ali, mrštila se na Atticusa.

Čekala je dok Calpurnia nije otišla u kuhinju, a onda je rekla: "Ne govori tako pred njima."

"Kako i pred kim?", upitao je.

"Tako pred Calpurnijom. Rekao si da Braxton Underwood prezire crnce dok je ona bila tu."

"Pa, siguran sam da Cal to zna. Zna to cijeli Maycomb."

Tih sam dana počela primjećivati suptilnu promjenu u oca a vidjela se samo kad je razgovarao s tetom Alexandrom. Bilo je to kao tiho ukopavanje, nikad izravno izazivanje. U glasu mu se osjećala blaga krutost kad je rekao: "Sve što je primjereno reći za stolom, primjereno je reći i pred Calpurnijom. Ona zna što znači ovoj obitelji."

"Mislim da to nije dobra navika, Atticuse. To ih samo podbada. Znaš i sam kako razgovaraju među sobom. Sve što se dogodi u ovom gradu zna se u Quartersu prije sutona."

Otac je spustio nož. "Nije mi poznat zakon po kojem im je zabranjeno razgovarati. A da im mi ne dajemo toliko materijala, možda bi šutjeli. Zašto ne piješ svoju kavu, Scout?"

Miješala sam je žličicom. "Mislila sam da je gospodin Cunningham naš prijatelj. Jednom davno si mi rekao da jest."

"Pa i jest."

"Ali, sinoć te htio ozlijediti."

Atticus je spustio vilicu uz nož i odgurnuo tanjur. "Gospodin Cunningham je u biti dobar čovjek", rekao je, "samo ima svoje slabe točke kao i svi mi ostali."

Oglasio se Jem. "Nemoj to nazivati slabom točkom. Kad je tek došao sinoć, bio je spreman ubiti te."

"Možda bi me bio malo ozlijedio", priznao je Atticus, "ali, sine, bolje ćeš razumjeti ljude kad budeš malo stariji. Svjetina se uvijek sastoji od ljudi."

Gospodin Cunningham je sinoć bio dio svjetine, ali je i dalje bio čovjek. Svaka svjetina u svakom južnjačkom gradiću uvijek se sastoji od ljudi koje poznaješ - što im baš i nije neki kompliment, je li?"

"Bogme nije", rekao je Jem.

"Pa je bilo potrebno osmogodišnje dijete da ih privede razumu, zar ne?", rekao je Atticus. "To nešto dokazuje - da se banda divljih zvijeri može zaustaviti, jednostavno zato što su oni i dalje ljudi. Hm, možda nam treba dječja policija... vi djeca ste sinoć natjerali Waltera Cunninghama da na trenutak bude u mojoj koži. I to je bilo dovoljno."

E pa, nadala sam se da će Jem bolje razumjeti ljude kad bude malo stariji - ja sigurno neću. "Prvi dan kad se Walter pojavi u školi bit će mu i posljednji", rekla sam.

"Nećeš ga ni taknuti", rekao je Atticus odlučno. "Ne želim da ijedno od vas bude

kivno zbog ovoga, ma što se dogodilo."

"Eto vidiš", rekla je teta Alexandra, "kakve su posljedice takvih stvari. Nemoj reći da ti nisam kazala."

Atticus je rekao da to nikad neće reći, odgurnuo je stolac i ustao. "Preda mnom je dug dan, ispričajte me. Jeme, neću da ti i Scout danas dolazite u grad, molim te."

Kad je Atticus otišao, Dill je doskakutao u blagovaonicu. "Cijeli grad jutros priča", dojavio je, "kako smo golim rukama zaustavili stotinu ljudi..."

Teta Alexandra ga je ušutkala pogledom. "Nije ih bilo stotinu", rekla je, "i nitko nikoga nije zaustavio."

Bili su to samo oni Cunnighamovi, pijani i razuzdani."

"Ma teta, to je samo Dillov način", rekao je Jem. Dao nam je znak da ga slijedimo.

"Danas svi ostanite u dvorištu", rekla je dok smo izlazili na trijem.

Vani je bilo kao da je subota. Ljudi iz južnog dijela okruga prolazili su pokraj naše kuće u sporoj ali neprekidnoj struji.

Projahao je gospodin Dolphus Raymond na svome vrancu. "Ne znam kako se uspijeva održati u sedlu", promrmljao je Jem. "Kako se netko može napiti prije osam ujutro?"

Zatim su prošla kola puna gospođa. Imale su pamučne kape i haljine dugih rukava. Vozio ih je bradati muškarac s vunanim šeširom. "Eno menonita", rekao je Jem Dillu. "Oni nemaju gumbe." Živjeli su duboko u šumi, uglavnom trgovali preko rijeke i rijetko dolazili u Maycomb. Dill se zainteresirao. "Svi imaju plave oči", objasnio je Jem, "a muškarci se ne smiju brijati nakon što se ožene. Njihove žene vole da ih škakljaju bradom."

Gospodin X Billups projahao je na mazgi i mahnuo nam. "On je zabavan čovjek. X mu je ime, a ne inicijal. Jednom je bio na sudu i pitali su ga kako se zove. Rekao je X Billups. Činovnik ga je zamolio da slova, a on je rekao X. Ponovno ga je pitao, a on je ponovno rekao X. Tako su nastavili sve dok nije napisao X na papir i podigao ga tako da svi vide. Pitali su ga kako je dobio to ime, a on je rekao da su ga njegovi tako upisali kad se rodio."

Dok je tako cijeli okrug prolazio pokraj nas, Jem je Dillu pričao životopise i glavne osobine zanimljivijih osoba: gospodin Tensaw Jones glasovao je za prohibiciju; Miss Emily Davis potajno je pila; gospodin Byron Waller svirao je violinu; gospodinu Jakeu Sladeu izbijaju treći zubi.

Pojavila su se kola puna neobično mrkih građana. Kad su pokazali dvorište Miss Maudie Atkinson, puno ljetnog cvijeća, Miss Maudie se pojavila na trijemu. Čudno je to, ali kad bi Alm Maudie stajala na trijemu, bila je predaleko da joj jasno vidimo lice - a ipak smo prema njezinu držanju točno znali kako je raspoložena. Sad je stavila ruke na bokove i malo se zgrbila, nagnula se na stranu a naočale su joj bljeskale na suncu. Znali smo da se nestašno cereka.

Vozač kola usporio je mazge, a neka žena kreštava glasa viknula je: "Onaj koji dođe s taštinom, ode u mrak!"

Alm Maudie je odgovorila: "Veselo srce stvara vedro lice."

Zaključila sam da nogoperači misle kako Sotona citira Bibliju u vlastite svrhe kad je vozač ubrzao mazge. Zašto su prigovarali vrtu Alm Maudie meni je bila zagonetka, osobito budući da je, za nekoga tko je cijele dane provodio na otvorenom, Alm Maudie izvrsno poznavala Bibliju.

"Idete jutros na sud?", upitao je Jem kad smo joj prišli.

"Ne idem", rekla je, "nemam jutros nikakva posla na sudu."

"Nećete ići gledati?", upitao je Dill.

"Neću. Morbidno je gledati nesretnika na suđenju o kojem mu ovisi život. Pogledajte samo sve te ljude, kao da je karneval."

"Moraju mu suditi javno, Miss Maudie", rekla sam. "Drukčije ne bi valjalo."

"Znam ja to", rekla je. "Ali, samo zato što je suđenje javno ne moram i ja ići."

Naišla je Miss Stephanie Crawford. Nosila je šešir i rukavice. "Hm, hm, hm", rekla je. "Pogledajte samo sve te ljude - čovjek bi pomislio da William Jennings Bryan drži govor."

"A kamo ćeš ti, Stephanie?", upitala je Miss Maudie.

"U Jitney Jungle."

Aim Maudie je rekla da još nikad nije vidjela da Miss Stephanie ide u Jitney Jungle sa šeširom.

"Pa", rekla je Miss Stephanie, "pomislila sam da bih mogla poviriti u sudnicu, da vidim što radi Atticus."

"Bolje pripazi da te ne pozove za svjedoka."

Zamolili smo Miss Maudie da objasni: rekla je da se čini kako Miss Stephanie toliko zna o slučaju da bi mogla biti i svjedok.

Izdržali smo do podneva, kad je Atticus došao kući na objed i rekao da su jutro proveli birajući porotu.

Poslije objeda svratili smo po Dilla i krenuli u grad.

Bila je to prava gala priredba. Na javnim kukama za vezivanje mazgi i konja više nije bilo mjesta - kola su bila ostavljena pod svim dostupnim stablima. Trg ispred sudnice bio je pun izletnika koji su sjedili na novinama i jeli biskvit sa sirupom i toplim mlijekom. Neki su žvakali hladnu piletinu i pržene svinjske odreske. Imućniji su nakon jela pili kolu iz drogerije, iz čaša u obliku lukovica. Musava djeca igrala su se konopcima u gomili, a bebe su sisale majčino mlijeko.

U udaljenom dijelu trga crnci su mirno sjedili na suncu, jeli sardine i krekeri i pili Nehi Colu živopisnijeg okusa. Gospodin Dolphus Raymond sjedio je s njima.

"Jeme", rekao je Dill, "on pije iz vrećice."

Doista se činilo tako: dvije žute slamke kupljene u drogeriji izlazile su mu iz usta i nestajale u dubini smeđe papirnate vrećice.

"Nikad prije nisam vidio da netko to čini", promrmljao je Dill. "Kako uspijeva ono što je unutra zadržati unutra?"

Jem je zahihotao. "Unutra ima bocu Coca Cole punu viskija. Čini to tako da ne uzruja dame. Vidjet ćeš, pijucka cijelo poslijepodne, onda na trenutak izađe i ponovno napuni bocu."

"A zašto sjedi s crncima?"

"Uvijek to radi. Oni mu se valjda sviđaju više nego mi. Živi sam dolje blizu granice okruga. Ima crnkinju i miješanu djecu svih nijansi. Pokazat ću ti neke od njih ako ih vidim."

"Ne izgleda mi kao propalitet", rekao je Dill.

"I nije, vlasnik je cijele jedne strane obale tamo dolje, a k tome još potječe od vrlo stare obitelji."

"Zašto se onda tako ponaša?"

"To ti je njegov način", rekao je Jem. "Kažu da nikad nije prebolio svoje vjenčanje. Trebao se oženiti s jednom od... od Spenderovih, čini mi se. Trebala je biti golema svadba ali nije bila - nakon probe je mladenka otišla na kat i prosvirala si metak kroz glavu. Zapravo, učinila je to sačmaricom. Okidač je povukla nožnim prstima."

"Je li se ikad doznalo zašto?"

"Ne", rekao je Jem, "nitko nije točno znao zašto osim gospodina Dolphusa. Pričaju da je to bilo zato što je doznala za njegovu crnkinju - mislio je da je može zadržati, a uz to se još i oženiti. Otad se praktički ne trijezni. Ali, znaš, stvarno je dobar prema djeci..."

"Jeme", upitala sam, "što je to miješano dijete?"

"Napola bijelac, napola crnac. Vidjela si ih, Scout. Znaš onog s riđom kovrčavom kosom koji dostavlja robu iz drogerije. On je napola bijelac. Doista su žalosni."

"Žalosni? Kako to?"

"Nikamo ne pripadaju. Crnci ih neće jer su napola bijeli, a bijelci ih neće jer su napola crni, pa nikamo ne pripadaju. Ali, kažu da je gospodin Dolphus dvoje svoje djece poslao na sjever. Onima na sjeveru to ne smeta. Eno jednoga."

Približavao nam se malen dječak koji je držao crnkinju za ruku. Meni je izgledao posve crn, boje čokolade, sa širokim nosnicama i prekrasnim zubima. Katkad bi počeo veselo poskakivati, a crnkinja bi ga povukla za ruku da prestane.

Jem je čekao dok nisu prošli. "To je jedan od malenih", rekao je.

"Kako znaš?", upitao je Dill. "Meni je izgledao crn."

"Katkad ne znaš, osim ako znaš tko su. Ali, taj je napola Raymond."

"Ali, po čemu znaš?", upitala sam.

"Rekao sam ti Scout, jednostavno moraš znati tko su."

"Pa, kako znaš da mi nismo crnci?"

"Stric Jack Finch kaže da zapravo ne znamo. Kaže da nismo sudeći po onom

dijelu porodičnog stabla koje je on uspio utvrditi, ali da smo, što se njega tiče, mogli doći ravno iz Etiopije u vrijeme Starog zavjeta."

"Pa, ako smo došli u vrijeme Starog zavjeta, onda je to odveć davno da bi bilo važno."

"Tako sam i ja mislio", rekao je Jem, "ali ovdje smatraju da si crn ako imaš i kap crnačke krvi. Hej, gledajte..."

Kao da slijede neki nevidljivi signal, izletnici na trgu su ustali i razbacali komadiće novina, celofana i pakpapira. Djeca su otišla svojim majkama, bebe su stavile na bokove, a muškarci sa šeširima zamrljanim od znoja okupljali su svoje obitelji i vodili ih u sudnicu. Na drugoj strani trga, crnci i gospodin Dolphus Raymond ustali su i otresli hlače. Među njima nije bilo mnogo žena i djece, što kao da je kvarilo blagdanski ugođaj. Strpljivo su čekali na vratima iza bijelih obitelji.

"Idemo unutra", rekao je Dill.

"Ne, bit će bolje da pričekamo dok oni uđu. Atticusu možda ne bi bilo drago da nas vidi", rekao je Jem.

Maycombski okružni sud pomalo je nalikovao na Arlington po jednoj osobini: betonski stupovi koji su podržavali južni dio krova bili su odveć masivni za teret koji su nosili. Jedino su stupovi ostali kad je prvotna sudnica izgorjela 1865. godine. Oko njih je sagrađena nova. Ili, bolje reći, sagrađena je usprkos njima. Osim južnog trijema, Maycombski okružni sud bio je u ranoviktorijanskom stilu i ugodan za oko kad se gledao sa sjevera. S druge strane, međutim, neogrčki stupovi bili su u suprotnosti s velikim tornjem s urom iz 19 stoljeća; ura je bila nepouzdana i zahrđala, a sve je skupa ukazivalo na ljude koji su po svaku cijenu željeli zadržati svaki pa i najmanji ostatak prošlosti.

Da bi se došlo do sudnice na drugom katu, moralo se proći pokraj raznih polumračnih prostorijica - procjenjivač poreza, sakupljač poreza, sudski činovnik, okružni odvjetnik, sudac putujućeg okružnog suda i ostavinski sudac boravili su u prohladnim, polumračnim sobičcima koji su zaudarali na trule knjige pomiješane sa starim vlažnim cementom i ustajalom mokraćom. Morali su danju imati upaljeno svjetlo; na grubom drvenom podu uvijek je bilo prašine. Ljudi u tim uredima uklapali su se u svoju sredinu - bili su to sitni muškarci siva lica koje kao da nikad nisu dotaknuli ni vjetar ni sunce.

Znali smo da je gužva, ali nismo očekivali toliku svjetinu u predvorju na prvom katu. Razdvojili su me od Jema i Dilla, ali sam se uspjela probiti do zida pokraj stubišta, znajući da će Jem prije ili poslije doći po mene. Zatekla sam se usred Kluba Idlers i nastojala biti što neprimjetnija. Bila je to skupina staraca u bijelim košuljama i smeđezelenim hlačama s naramenicama koji su proveli život ne radeći ništa, a posljednje dane provodili su na isti način, na drvenim klupama ispod hrastova na trgu. Pozorno su pratili sudske procese i Atticus je rekao da o pravu znaju jednako koliko i glavni sudac, sve zbog godina provedenih u promatranju. Inače su bili jedina

publika u sudnici, a danas kao da im nije bilo pravo što ih ostali ometaju. Kad su govorili, glasovi su im zvučali ležerno važno. Razgovarali su o mojem ocu.

"...misli da zna što radi", rekao je jedan.

"Oh, pa sad, ne bih se složio", rekao je drugi, "Atticus Finch je temeljit čitač, doista temeljit."

"O da, čita, i to je jedino što radi." Članovi kluba su zahihotali.

"Da ti kažem nešto, Billy", oglasio se treći, "dobro znaš da mu je sud zapovjedio da brani tog crnca."

To mi je bila novost, novost koja je na sve bacila drukčije svjetlo: Atticus je ovo morao, htio-ne htio.

Učinilo mi se čudno da nama o tome ništa nije rekao - mogli smo se tim podatkom poslužiti mnogo puta kad smo branili i njega i sebe. "Mora, zato to radi" - da smo to mogli reći, bilo bi manje tučnjave i natezanja. Ali, objašnjava li to ponašanje grada? Sud je imenovao Atticusa da ga brani. I Atticus ga je namjeravao braniti. To im se nije sviđalo. Nije mi baš bilo jasno.

Nakon što su pričekali da bijelci uđu, počeli su ulaziti i crnci. "Polako, samo malo", rekao je jedan član kluba, podižući štap. "Nemojte još uza stube."

Članovi kluba počeli su se krutim korakom penjati i pritom su naletjeli na Jema i Dilla koji su silazili po mene. Provukli su se i Jem je povikao: "Scout, hajde, nema više mjesta. Morat ćemo stajati."

"Gle", rekao je razdraženo dok su se crnci penjali. Starci pred njima zauzet će većinu stajaćih mjesta.

Nismo imali sreće, a za sve sam ja kriva, rekao mi je Jem. Tužno smo stajali pokraj zida.

"Zar ne možete ući?"

Pred nama je stajao pastor Sykes držeći šešir u ruci. "Hej, pastore", rekao je Jem. "Ne, Scout je zaribala stvar."

"No, da vidimo što se može učiniti."

Pastor Sykes se počeo probijati gore. Vratio se za nekoliko trenutaka. "Dolje nema mjesta. Mislite li da bi bilo u redu da dođete sa mnom na balkon?"

"Pa naravno", rekao je Jem. Veselo smo potrčali ispred pastora Sykesa u sudnicu, pa se popeli natkrivenim stubištem i pričekali ispred vrata. Pastor Sykes nas je sustigao teško dišući i blago nas poveo između crnaca na balkonu. Četiri su crnca ustala i prepustila nam mjesto u prvom redu.

Balkon za crnce prostirao se uz tri zida sudnice poput trijema na drugom katu i odatle smo sve mogli vidjeti.

Porota je sjedila lijevo, ispod dugačkih prozora. Opaljeni suncem i vitki, činilo se da su svi farmeri, ali to je bilo i prirodno - ljudi iz grada su rijetko bili u poroti, bili su ili oštećeni ili bi se ispričali. Jedan ili dvojica porotnika izgledali su kao preodjeveni Cunninghamovi. Trenutačno su sjedili uspravno i budno.

Okružni tužitelj i još neki čovjek, Atticus i Tom Robinson sjedili su za stolovima, nama okrenuti leđima. Na tužiteljevu stolu bila je smeđa knjiga i nekoliko žutih blokova; Atticusov je stol bio prazan.

Odmah do ograde koja je dijelila publiku od suda sjedili su svjedoci na kožnim stolicima. I oni su nam bili okrenuti leđima.

Sudac Taylor je sjedio za klupom. Izgledao je kao pospani stari morski pas, dok je riba pilot brzo pisala pred njim. Sudac Taylor izgledao je kao većina sudaca koje sam vidjela: srdačan, sjedokos, rumen - čovjek koji suđenje vodi iznenađujuće neformalno; katkad bi podigao noge na stol, često je čistio nokte džepnim nožićem. Za dugih imovinskih rasprava, osobito poslije objeda, činilo se da drijema, no taj je dojam uništen jednom zauvijek kad je neki odvjetnik namjerno gurnuo hrpu knjiga na pod u očajničkom pokušaju da ga probudi. Ne otvarajući oči, sudac Taylor je promrmljao: "Gospodine Whitley, učinite li to opet, stajat će vas sto dolara."

Dobro je poznao zakon i premda se činilo da se prema svojem poslu odnosi ležerno, zapravo je čvrstom rukom vodio postupke koji bi došli pred njega. Samo je jednom sudac Taylor ostao kao ukopan tijekom suđenja, a to se dogodilo zbog Cunninghamovih. U Old Sarumu, njihovu teritoriju, stanovale su dvije obitelji koje su u početku bile odvojene, ali su na nesreću imale isto prezime.

Cunninghamovi su se ženili Coninghamovima tako dugo da je pisanje imena postalo nebitno - nebitno sve dok neki Cunningham ne bi tužio nekog Coninghama zbog zemlje. U jednom takvom slučaju, Jeems Cunningham je pod zakletvom izjavio da je njegova majka svoje ime na dokumentima pisala Cunningham, ali je zapravo bila Coningham, nije baš dobro znala pisati i rijetko je čitala, a katkad bi navečer, dok je sjedila na prednjoj verandi, odsutno gledala u daljinu. Nakon što je devet sati slušao o ekscentričnostima stanovnika Old Saruma, sudac Taylor je odbacio slučaj. Kad su ga pitali zašto, rekao je: "Zbog lažnog svjedočenja", i dodao da se iskreno nada da su stranke zadovoljne nakon što su obje imale priliku iznijeti svoju stranu u javnosti. Tako je i bilo. Zato su, uostalom, i došli na sud.

Sudac Taylor je imao jednu zanimljivu naviku: dopuštao je pušenje u sudnici, premda sam to nije činio; katkad, ako bi ti se posrećilo, mogao si ga vidjeti kako stavlja u usta dugu suhu cigaru i polako je žvače. Mrtva bi cigara nestajala komadić po komadić, a ponovno bi se pojavila nekoliko sati poslije, plosnata i glatka, ispražnjena i pomiješana sa sučevim probavnim sokovima. Jednom sam pitala Atticusa kako gospoda Taylor može podnijeti da je poljubi, ali Atticus je rekao da se ne ljube baš često.

Klupa za svjedoke bila je desno od suca Taylora, a kad smo zauzeli svoje mjesto, gospodin Heck Tate već je sjedio za njom.

17

"Jeme", upitala sam, "sjede li ono tamo Ewellovi?"

"Psst", rekao je Jem. "Gospodin Tate svjedoči."

Gospodin Tate se uredio za tu prigodu. Imao je na sebi obično poslovno odijelo, zbog čega je izgledao kao i svaki drugi čovjek: nije bilo njegovih visokih čizama, lovačke jakne, ni remena s mecima. Od tog trenutka više me nije plašio. Sjedio je za klupom, ruku sklopljenih između koljena i pomnjivo slušao okružnog tužitelja.

Tužitelj, neki gospodin Gilmer, nije nam bio dobro poznat. Bio je iz Abbotsvillea i vidali smo ga samo kad bi sud zasjedao, a i tad rijetko, jer mene i Jema sud nije osobito zanimao. Bio je proćelav, glatko obrijan i moglo mu je biti četrdeset ili jednako tako šezdeset godina. Premda nam je bio okrenut leđima, znali smo da mu jedno oko malo luta i da se on time koristi: činilo se kao da nekoga gleda i kad tu osobu uopće nije gledao, što je bilo vrlo neugodno za porotnike i svjedoke. Porotnici, misleći da ih stalno promatra, pomnjivo su slušali, a isto tako i svjedoci.

"... vašim riječima, gospodine Tate", rekao je gospodin Gilmer.

"Pa", rekao je gospodin Tate, dodirujući naočale i obraćajući se svojim koljenima, "pozvan sam..."

"Možete li to reći poroti, gospodine Tate? Hvala. Tko vas je pozvao?"

Gospodin Tate je rekao: "Pozvao me Bob - gospodin Bob Ewell, eno ga tamo, jedne večeri..."

"Koje večeri, gospodine?"

Gospodin Tate je odgovorio: "Bilo je to dvadeset prvog studenog uvečer. Upravo sam izlazio iz ureda da odem kući kada je B... gospodin Ewell došao, vrlo uzbuđen, i rekao da brzo dođem do njega, da je neki crnjo silovao njegovu malu."

"Jeste li otišli?"

"Naravno. Sjeo sam u auto i odvezao se što sam brže mogao."

"I što ste ondje zatekli?"

"Našao sam je kako leži na podu sred sobe, zdesna kad uđete. Bila je prilično premlaćena, ali digao sam je na noge pa se umila u kanati u kutu i rekla da joj je dobro. Pitao sam je tko joj je to učinio, a ona je rekla Tom Robinson."

Sudac Taylor, koji je dotad proučavao svoje nokte, podigao je pogled kao da očekuje prigovor, ali Atticus je šutio.

"... pitao sam je li ju on tako istukao, a one je rekla da jest. Pitao sam je da li ju je

iskoristio, i ona je rekla da jest. I tako sam otišao do Robinsonove kuće i doveo ga. Ona ga je identificirala pa sam ga uhitio. I to je bilo to."

"Hvala", rekao je gospodin Gilmer.

Sudac Taylor je rekao: "Imaš li pitanja, Atticuse?"

"Da", rekao je moj otac. Sjedio je za svojim stolom; stolac mu je bio pomaknut u stranu, noge prekrížene a jedna ruka naslonjena na naslon.

"Jeste li zvali liječnika, šerife? Je li itko pozvao liječnika?", upitao je Atticus.

"Ne, gospodine", rekao je gospodin Tate.

"Niste zvali liječnika?"

"Ne, gospodine", ponovio je gospodin Tate.

"Zašto ne?" Atticus je to upitao prilično oštro.

"Pa, mogu vam reći zašto nisam. Nije bilo potrebno, gospodine Finch. Bila je prilično premlaćena.

Nešto se dogodilo, to je bilo očigledno."

"Ali niste pozvali liječnika? Dok ste bili tamo, je li itko poslao po liječnika, otišao po njega, odveo je liječniku?"

"Ne, gospodine..."

Upleo se sudac Taylor. "Odgovorio je na to pitanje tri puta, Atticuse. Nije pozvao liječnika."

Atticus je rekao: "Samo sam htio biti siguran, suče", a sudac se nasmiješio.

Jemova ruka, koju je držao na ogradi balkona, naglo se stisnula. Isprekidano je udahnuo. Kad sam pogledala dolje, nisam vidjela ništa što bi to izazvalo i pitala sam se ponaša li se Jem malo odveć dramatično. Dill je mirno gledao, isto tako i pastor Sykes. "Što je?", šapnula sam, ali namjesto odgovora sam dobila samo otresito: "Psst!"

"Šerife", nastavio je Atticus, "kažete da je bila dobrano premlaćena. Na koji način?"

"Pa..."

"Samo opisi ozljede, Heck."

"Pa, imala je ozljede na glavi. Već su joj se počele pojavljivati masnice na rukama, a to se dogodilo pola sata prije..."

"Kako znate?"

Gospodin Tate se nacerio. "Pardon, tako su mi rekli. U svakom slučaju, imala je dosta masnica kada sam došao, a počela se pojavljivati i šljiva na oku."

"Na kojem oku?"

Gospodin Tate je trepnuo i provukao prste kroz kosu. "Da vidimo", rekao je tiho i onda se zagledao u Atticusa kao da misli da je to djetinjasto pitanje.

"Ne možete se sjetiti?", upitao je Atticus.

Gospodin Tate je upro prstom u nevidljivu osobu dvadesetak centimetara ispred sebe i rekao: "Na lijevom oku."

"Samo malo, šerife", rekao je Atticus. "Je li to bilo lijevo dok je bila okrenuta prema vama ili lijevo kad je gledala na istu stranu kao i vi?"

Gospodin Tate je rekao: "Ah da, to bilo onda zapravo njezino desno oko. Bilo je to njezino desno oko, gospodine Finch, sad se sjećam, bila je pretučena na toj strani lica..."

Gospodin Tate je ponovno trepnuo kao da mu je u tom trenutku nešto postalo jasno. Onda se okrenuo i pogledao Toma Robinsona. Kao da je to osjetio, Tom Robinson je podigao glavu.

I Atticusu je nešto postalo jasno i zbog toga je ustao. "Šerife, molim vas, ponovite što ste rekli."

"Bilo je to njezino desno oko, tako sam rekao."

"Ne..." Atticus je otišao do stola sudskog zapisničara i nagnuo se nad njegovu ruku koja je bjesomučno pisala. Zaustavila se, okrenula stranicu u stenografskom bloku pa je zapisničar pročitao: "Gospodine Finch, sad se sjećam, bila je pretučena na toj strani lica."

Atticus je pogledao gospodina Tatea. "Dakle, na kojoj strani, Heck?"

"Na desnoj strani, gospodine Finch, ali imala je još masnica - hoćete da vam ih opišem?"

Atticus kao da je htio postaviti drugo pitanje, ali se predomislio i rekao: "Da, koje su bile druge ozljede?" Dok je gospodin Tate odgovarao, Atticus se okrenuo i pogledao Toma Robinsona kao da mu hoće reći da s tim nisu računali.

"... imala je masnice na rukama i pokazala mi je vrat. Na vratu su se vidjeli tragovi prstiju..."

"Oko cijelog vrata? I straga?"

"Rekao bih da su bili oko cijelog vrata, gospodine Finch."

"Tako biste rekli?"

"Da, gospodine, imala je tanak vrat, svatko bi ga mogao obujmiti rukama..."

"Samo odgovorite da ili ne, šerife, molim vas", rekao je Atticus suho i gospodin Tate je zašutio.

Atticus je sjeo i kimnuo okružnom tužitelju, koji je odmahnuo glavom prema sucu, koji je kimnuo gospodinu Tateu, koji je kruto ustao i sišao s podija za svjedoke.

Ispod nas su se okretale glave, noge su greble po podu, bebe su premještane na ramena a nekoliko je djece istrčalo iz sudnice. Crnci iza nas šaputali su među sobom. Dill je pitao pastora Sykesa o čemu je riječ, ali pastor Sykes je rekao da ne zna. Zasad je bilo vrlo dosadno - nitko nije vikao, nije bilo sukoba između tužitelja i branitelja, nije bilo ničega dramatičnog, što je, čini se, razočaralo sve nazočne. Atticus se držao srdačno kao da je to spor zbog imovine. Svojom neizmjenom sposobnošću da smiri uzburkano more, mogao je suđenje zbog silovanja voditi suhoparno kao da je propovijed. Iz misli su mi nestali strahovi od zadaha ustajalog viskija i staje, od pospanih, zlovoljnih muškaraca, od promukla glasa koji pita u noći:

"Gospodine Finch, jesu li otišli?" Dan je odnio našu noćnu moru i sve će dobro završiti.

Svi su u publici bili jednako opušteni kao sudac Taylor - svi osim Jema. Njegova su usta bila iskrivljena u namjerni poluosmijeh a oči su mu veselo bljeskale; rekao je nešto o potkrepi dokaza, zbog čega sam bila sigurna da se pravi važan.

"... Robert E. Lee Ewell!"

Kao odgovor na glasni povik sudskog činovnika ustao je muškarac sličan pjetliću i važno otišao do podija; vrat mu je pocrvenio kad je čuo svoje ime. Kad se okrenuo i polagao zakletvu, vidjeli smo da mu je lice jednako rumeno. Vidjeli smo i da nimalo ne nalikuje svome imenjaku⁸.

Pramen tanke, nedavno oprane kose strčao mu je na čelu; nos mu je bio tanak, špicast i sjajan; bradu gotovo da nije ni imao, kao da je bila sastavni dio njegova naboranog vrata.

"... tako mi Bog pomogao", kukurijekao je.

Svi gradovi veličine Maycomba imali su obitelj poput Ewellovih. Gospodarske promjene nisu utjecale na njihov položaj - ljudi poput Ewellovih živjeli su o trošku države i u dobrim i u lošim vremenima.

Nijedan školski ravnatelj nije njihove brojne potomke mogao zadržati u školi, nijedan ih javni higijeničar nije mogao osloboditi urođenih bolesti, trakavica i drugih nametnika ni bolesti koje nastaju zbog prljavštine.

Maycombski Ewellovi živjeli su iza gradskog smetlišta, u kući koja je nekoć bila crnačka koliba. Daske su zamijenili valovitim limom, krov je bio pokriven limenkama izravnanim čekićem, pa je samo opći oblik ukazivao na porijeklo kuće: četvrtast, sa četiri sobička u koje se ulazilo ravno iz hodnika. Kuća se nesigurno oslanjala na četiri nejednaka komada kamena. Prozori su bili tek otvori u zidovima, ljeti pokriveni masnim komadima gaze kako bi se spriječio ulazak gamadi koja se hranila maycombskim otpadom.

Gamadi nije dobro išlo jer su Ewellovi svaki dan temeljito pretraživali smetlište, a plodovi njihova truda (barem oni koji nisu bili pojedeni) pokrivali su dvorište koje je izgledalo kao igraonica ludog djeteta: takozvana ograda sastojala se od komadića grana, držaka metli i raznih alatki, na vrhu kojih su bile zahrđale glave čekića, krezube grablje, lopate, sjekire i motike, pričvršćene bodljikavom žicom.

Tom je barikadom bilo ograđeno prljavo dvorište u kojem su stajali ostaci fordovog modela T (na blokovima), odbačen zubarski stolac, prastari hladnjak i niz sitnijih predmeta: stare cipele, trošni stolni radioaparati, okviri za slike i staklenke od kompota ispod kojih su mršave narančaste kokoši optimistično ključale.

No jedan je kutak u dvorištu zbunjivao Mavcomb. Uz ogradu je, uredno složeno, stajalo šest okrznutih emajliranih posuda, a iz njih su rasle crvene geranije, njegovane brižno kao da pripadaju Miss Maudie, kad bi ona dopuštala da u njezinu

vrta rastu geranije. Pričalo se da pripadaju Mayelli Ewell.

Nitko nije pouzdano znao koliko djece živi u toj kući. Neki su govorili da ih je šestoro, neki da ih je devetoro; na prozoru bi uvijek bilo nekoliko musavih lica kad bi netko prolazio. A nitko nije prolazio osim za Božić, kad su crkve donosile košare s darovima i kad bi nas gradonačelnik zamolio da pomognemo smetlaru tako što ćemo sami odnijeti božićna drvca i ostalo smeće na smetlište.

Atticus nas je poveo sa sobom nakon prošlog Božića, udovoljavajući gradonačelnikovo želji.

Neasfaltirana cesta prolazila je od autoceste pokraj smetlišta pa do malog crnačkog naselja petstotinjak metara dalje od Ewellovih. Morao si ili voziti natraške do autoceste ili voziti do kraja puta i okrenuti se; većina se ljudi okretala u crnačkim dvorištima. U hladni prosinački suton njihove su kolibe izgledale uredno i ugodno - dim se dizao iz dimnjaka, a ispod vrata je dopirala jantarna svjetlost od vatre u kaminu. Mirisi su bili slasni: piletina, pržena slanina. Jem i ja smo nanjušili da netko kuha vjeverice, ali samo je netko kao Atticus, tko je dugo živio na selu, bio kadar prepoznati oposuma i zečetine, mirise koji su nestali dok smo se vraćali prolazeći pokraj kuće Ewellovih.

Jedino po čemu je čovječuljak koji je stajao na podiju za svjedoke bio bolji od svojih prvih susjeda bilo je to da bi mu koža, kad bi ga izribali lužinom i vrućom vodom, bila bijela.

"Gospodin Robert Ewell?", upitao je gospodin Gilmer. "Tako me zovu, kapetane", rekao je svjedok.

Gospodin Gilmer se malo ukočio; bilo mi ga je žao. Možda će biti najbolje da odmah nešto objasnim.

Čula sam da djeca odvjetnika, kad vide svoje roditelje na sudu, u žaru rasprave, pogrešno shvate situaciju: misle da je odvjetnik suprotne strane njihov osobni neprijatelj, silno pate i onda se iznenade kad vide kako često izlaze rukom pod ruku s njihovim roditeljima. Jem i ja nismo bili takvi. Mi nismo doživljavali traume gledajući oca kako pobjeđuje ili gubi. Ispričavam se što u tom pogledu ne mogu opisati nikakve dramatične događaje - kad bih to učinila, lagala bih. Mogli smo vidjeti kad bi rasprava postala oštrija nego što je profesionalno opravdano, ali zato što smo promatrali druge odvjetnike, a ne našeg oca. Nikad u životu nisam čula da je Atticus povisio glas, osim jednom kad je svjedokinja bila nagluha. Gospodin Gilmer je radio svoj posao baš kao što je Atticus radio svoj. Osim toga, gospodin Ewell je bio svjedok gospodina Gilmera pa nije prema njemu smio biti nepristojan.

"Jeste li vi otac Mayelle Ewell?", glasilo je sljedeće pitanje.

"Tja, ako nisam, sad mi je kasno da išta poduzmem. Mama joj je umrla", glasilo je odgovor.

Sudac Taylor se polako okrenuo i dobroćudno pogledao svjedoka. "Jeste li vi otac Mayelle Ewell?", upitao je tonom zbog kojeg je smijeh u publici naglo prestao.

"Da, gospodine", rekao je gospodin Ewell krotko.

Sudac Taylor je nastavio istom dobronamjernošću: "Je li ovo prvi put da ste na sudu? Ne sjećam se da sam vas ikad prije vidio ovdje." Na svjedokov potvrdni odgovor rekao je: "E pa, da nešto razjasnimo.

Dok sam ja tu, neće više biti prostačkih nagađanja ni o jednoj temi, ni od čije strane. Razumijete li me?"

Gospodin Ewell je kimnuo, ali mislim da nije razumio. Sudac Taylor je uzdahnuo i rekao: "Izvolite, gospodine Gilmer."

"Hvala, gospodine suče. Gospodine Ewell, ispričajte nam, molim vas, svojim riječima što se dogodilo uvečer dvadeset prvog studenog."

Jem se nacerio i odgurnuo stolac. "Ispričajte svojim riječima" bio je zaštitni znak gospodina Gilmera.

Cesto smo se pitali čijim se drugim riječima gospodin Gilmer boji da bi svjedok nešto mogao ispričati.

"Pa, uvečer dvadeset prvog studenog vraćao sam se iz šume s drvima i baš kad sam došao do ograde čuo sam da Mayella vrišti kao svinja kad je kolju u kući..."

Na to je sudac Taylor oštro pogledao svjedoka i valjda je zaključio da ovaj nije imao nikakvih loših namjera, jer nije ništa rekao.

"Koliko je bilo sati, gospodine Ewell?"

"Bilo je to baš prije sutona. Kako rekoh, Mayella je vrištala k'o Isus na križu..." Još jedan sučev pogled ušutkao je svjedoka. "Da? Vrištala je?", rekao je gospodin Gilmer.

Gospodin Ewell je zbunjeno pogledao suca. "Pa, Mayella se tako derala da sam bacio drva i potrčao što su me noge nosile ali sam naletio na ogradu, ali sam se onda otpetljao i otrčao do prozora i vidio sam..." Lice gospodina Ewella poprimilo je skrletnu boju. Ustao je i upro prstom u Toma Robinsona.

"Vidio sam onog crnog crnčugu kako ruje po mojoj Mayelli!"

Sudnica suca Taylora bila je tako mirna da se rijetko služio svojim čekićem, ali sad je lupao valjda pet minuta. Atticus je skočio na noge i prišao te mu nešto rekao, a gospodin Heck Tate, kao glavni policajac u okrugu, stajao je u srednjem prolazu umirujući pretrpanu sudnicu. Iza nas su crnci ljutito mrmljali.

Pastor Sykes se nagnuo preko Dilla i mene i povukao Jema za lakat. "Gospodine Jem", rekao je, "bit će bolje da odvedete Mm Jean Louise kući. Gospodine Jem, čujete li me?"

Jem je okrenuo glavu. "Scout, idi kući. Dill, ti i Scout idite kući."

"Morat ćeš me natjerati", rekla sam, sjetivši se Atticusove česte izreke.

Jem se srdito namrštio na mene, a onda je rekao pastoru Sykesu: "Mislim da je u redu, pastore, ona to ne razumije."

Smrtno sam se uvrijedila. "I te kako razumijem, razumijem ja sve što i ti."

"Ma daj, šuti. Ne razumije ona, pastore, nije joj još ni devet godina."

U crnim očima pastora Sykesa vidjela se napetost. "Zna li gospodin Finch da ste tu? Ovo nije za uši Miss Jean Louise, a ni za vaše."

Jem je odmahnuo glavom. "Ovdje nas ne može vidjeti, predaleko smo. U redu je, pastore."

Znala sam da će Jem pobijediti jer ga ništa ne bi moglo natjerati da sad ode. Dill i ja smo neko vrijeme bili sigurni: Atticus bi nas mogao vidjeti sa svoga mjesta kad bi pogledao.

Dok je sudac Taylor lupao čekićem, gospodin Ewell je samodopadno sjedio za klupom za svjedoke i gledao kakav je učinak postigao. Jednom je rečenicom pretvorio vedre izletnike u mrzovoljnu, napetu svjetinu koja je negodovala, a sad ju je polako hipnotiziralo lupanje čekića dok se nije tako stišala da bi jedini zvuk koji se čuo bilo lupanje olovkom po klupi.

Ponovno ovladavši sudnicom, sudac Taylor se zavalio u stolac. Odjednom je izgledao umorno - vidjele su mu se godine, a ja sam se sjetila što mi je Atticus rekao, da se on i gospođa Taylor ne ljube često - bilo mu je zacijelo gotovo sedamdeset.

"Podnesen je zahtjev", rekao je sudac Taylor, "da publika napusti sudnicu, odnosno barem žene i djeca, ali se zahtjev odbija, barem zasad. Ljudi obično vide ono što žele vidjeti i čuju ono što žele čuti i imaju pravo tome izložiti svoju djecu, ali mogu vas uvjeriti u jedno: ono što vidite i čujete primat ćete šutke ili ćete morati napustiti sudnicu, ali nećete je napustiti dok svi redom ne budete optuženi za nepoštovanje suda. Gospodine Ewell, svjedočit ćete u duhu kršćanskog engleskog ako je ikako moguće. Izvolite, gospodine Gilmer."

Gospodin Ewell je meni izgledao kao da je gluhonijem. Bila sam sigurna da nikad nije čuo riječi koje mu je sudac Taylor uputio - bezglasno ih je pokušavao ponoviti - ali mu se na licu vidjelo da je shvatio smisao. Nestalo je samodopadnosti i umjesto nje mu se na licu pojavila silna ozbiljnost koja suca Taylora nimalo nije zavarala: dok je god gospodin Ewell svjedočio, sudac ga je oštro promatrao, kao da ga izaziva da napravi krivi potez.

Gospodin Gilmer i Atticus su se pogledali. Atticus je opet sjeo. Šakom je pokrio obraz pa mu nismo vidjeli lice. Gospodin Gilmer se doimao prilično očajno. Opustilo ga je pitanje koje je postavio sudac Taylor. "Gospodine Ewell, jeste li vidjeli da je optuženi imao spolni odnos s vašom kćeri?"

"Da, jesam."

Publika je šutjela, ali je optuženi nešto rekao. Atticus mu je nešto šapnuo pa je i on ušutio.

"Kažete da ste bili na prozoru?", upitao je gospodin Gilmer.

"Da, gospodine."

"Koliko je prozor visoko od tla?"

"Oko metar."

"Jeste li jasno vidjeli sobu?"

"Da, gospodine."

"Kako je izgledala?"

"Pa, sve je bilo razbacano, kao da su se borili."

"Što ste učinili kad ste vidjeli optuženog?"

"Pa, potrčao sam oko kuće da udem, ali on je istrčao kroz vrata prije nego što sam stigao. Ali, vidio sam tko je. Bio sam previše zabrinut za Mayellu da trčim za njim. Utrčao sam u kući, a ona je ležala na podu i skvičala..."

"Što ste onda učinili?"

"Pa, potrčao sam po Tatea što sam brže mogao. Znao sam tko je, znao sam da živi u onom crnačkom gnijezdu, svaki dan je prolazio kraj kuće. Suce, tražim od okruga već petnaest godina da raščisti to gnijezdo, opasno je živjeti kraj njih, a i umanjuju vrijednost mojeg posjeda..."

"Hvala, gospodine Ewell", brzo je rekao gospodin Gilmer.

Svjedok je brzo sišao s podija i naletio ravno na Atticusa, koji je ustao da ga ispita. Sudac Taylor je dopustio publici da se nasmije.

"Samo trenutak, gospodine", rekao je Atticus srdačno. "Mogu li vam ja postaviti nekoliko pitanja?"

Gospodine Ewell se vratio u klupu za svjedoke, sjeo i gledao Atticusa nadmeno sumnjičavo, tipično za svjedoke u okrugu Maycomb kad ih ispituje odvjetnik suprotne strane.

"Gospodine Ewell", počeo je Atticus, "te je večeri bilo mnogo trčanja. Da vidimo, rekli ste da ste otrčali do kuće, otrčali ste do prozora, otrčali ste unutra, otrčali ste do Mayelle, otrčali ste po gospodina Tatea. Jeste li usred sveg tog trčanja otrčali i po liječnika?"

"Nije bilo potrebe. Vidio sam što se dogodilo."

"Ali, jedno mi nije jasno", rekao je Atticus. "Zar niste bili zabrinuti za Mayellino stanje?"

"Jesam, i te kako", rekao je gospodin Ewell. "Vidio sam tko joj je to učinio."

"Ne, mislio sam za njezino tjelesno stanje. Niste mislili da joj je zbog prirode ozljeda potrebna hitna liječnička pomoć?"

"Što?"

"Niste li pomislili da bi odmah morala liječniku?"

Svjedok je rekao da mu to uopće nije palo na pamet, nikad u životu nije za nekog od svojih zvao liječnika, a da jest, to bi ga stajalo pet dolara. "Je li to sve?", upitao je.

"Ne sasvim", rekao je Atticus ležerno. "Gospodine Ewell, čuli ste šerifovo svjedočenje, zar ne?"

"Što, molim?"

"Bili ste u sudnici kad je gospodin Heck Tate svjedočio, zar ne? Čuli ste sve što je rekao, nije li tako?"

Gospodin Ewell je pomnjivo razmislio o tome, a onda je očigledno zaključio da

je pitanje bezopasno.

"Jesam", rekao je.

"Slažete li se s njegovim opisom Mayellinih ozljeda?"

"Kako, molim?"

Atticus se osvrnuo i nasmiješio gospodinu Glimeru. Činilo se da je gospodin Ewell odlučio reći obrani što manje.

"Gospodin Tate svjedočio je da je imala šljivu na desnom oku, da je pretučena po..."

"A da", rekao je svjedok. "Potvrđujem sve što je Tate rekao."

"Da?", upitao je Atticus blago. "Samo se želim uvjeriti." Otišao je do sudskog zapisničara, nešto rekao, a onda nas je zapisničar nekoliko minuta zabavljao čitajući svjedočenje gospodina Tatea kao da čita izvješće s burze: "... koje oko lijevo o da to bi onda bilo desno bilo je desno oko gospodine Finch sad se sjećam bila je." Okrenuo je stranicu. "Pretučena s te strane šerife molim vas ponovite što ste rekli bilo je desno oko rekao sam..."

"Hvala, Berte", rekao je Atticus. "Sad ste ga ponovno čuli, gospodine Ewell. Želite li što dodati?"

Slažete li se sa šerifom?"

"Slažem se s Tateom. Imala je šljivu na oku i bila je prilično premlaćena."

Čovječuljak kao da je zaboravio kako ga je sudac prije ponizio. Očigledno je zaključio da je Atticus lak protivnik. Lice mu se ponovno zarumenjelo, obrazi se naduli i ponovno se pretvorio u crvenog pjetlića.

Pomislila sam da će iskočiti iz košulje na Atticusovo sljedeće pitanje.

"Gospodine Ewell, znate li čitati i pisati?"

Gospodin Gilmer ga je prekinuo. "Prigovor", rekao je. "Ne vidim kakve veze ima svjedokova pismenost s ovim slučajem - to je nebitno."

Sudac Taylor je zaustio da nešto kaže, ali Atticus je rekao: "Ako mi dopustite ovo pitanje, suče, i još jedno, postat će jasno."

"Dobro, da vidimo", rekao je sudac Taylor, "ali potrudite se da bude jasno, Atticuse. Prigovor odbačen."

Činilo se da je gospodin Gilmer jednako radoznao kao i mi ostali da čuje kakve veze obrazovanost gospodina Ewella ima sa slučajem.

"Ponovit ću pitanje", rekao je Atticus. "Znate li čitati i pisati."

"Nego što da znam."

"Možete li napisati svoje ime i pokazati nam?"

"Nego što nego da hoću. Sto mislite, kako potpisujem čekove socijalne pomoći?"

Gospodin Ewell se pokušavao umiljavati svojim sugrađanima. Šaputanje i hihoti vjerojatno su bili komentari na njegovu drskost.

Mene je uhvatila nervoza. Činilo se da Atticus zna što radi - ali meni se učinilo da je otišao žabariti bez baterije. Nikad, nikad ne pitaj svjedoka pitanje na koje već

ne znaš odgovor - to sam pravilo upila prije nego što sam naučila hodati. Učiniš li to, dobit ćeš odgovor koji ne želiš, odgovor koji ti može upropastiti slučaj.

Atticus je posegnuo u unutrašnji džep sakoa. Izvadio je omotnicu, a onda iz džepa na prsluku izvadio penkalu. Kretao se opušteno i okrenuo tako da ga je porota dobro vidjela. Otvorio je penkalu i blago je spustio na klupu. Malo ju je protresao pa zajedno s omotnicom pružio svjedoku. "Molim vas, napišite svoje ime", rekao je. "Tako da vas porota vidi."

Gospodin Ewell se potpisao na poledini omotnice i samozadovoljno podigao pogled da bi vidio kako sudac Taylor bulji u njega kao da je na klupi za svjedoke neka mirisna gardenija u punom cvatu i kako gospodin Gilmer napola sjedi a napola stoji za svojim stolom. Porota ga je promatrala - jedan se čovjek nagnuo naprijed držeći se za ogradu.

"Što je tu tako zanimljivo?", upitao je.

"Vi ste ljevak, gospodine Ewell", rekao je sudac Taylor.

Gospodin Ewell se srdito okrenuo prema sucu i rekao da ne razumije kakve to veze ima, da je on dobar kršćanin, a Atticus Finch ga iskorištava. Prefrigani odvjetnici poput Atticusa Fincha ga stalno iskorištavaju. Rekao im je što se dogodilo i to im može ponoviti koliko god puta žele - što je i učinio.

Ništa što ga je Atticus pitao poslije toga nije moglo promijeniti njegovu priču, da je pogledao kroz prozor, otjerao crnca i otrčao po šerifa. Atticus ga je na kraju otpustio.

Gospodin Gilmer mu je postavio još jedno pitanje. "Što se tiče toga da ste pisali lijevom rukom - da vi niste ambideksterozni, gospodine Ewell?"

"Bome nisam, služim se i jednom i drugom rukom. Jednom kao i drugom", ponovio je srdito gledajući Atticusa.

Jem kao da je doživio nekakav napadaj. Blago je udarao po ogradi balkona i jednom prošaptao:

"Imamo ga."

Meni se nije tako činilo. Izgleda da je Atticus htio dokazati kako je gospodin Ewell mogao pretući Mayellu. To mi je bilo jasno. Ako je šljivu imala na desnom oku i uglavnom bila pretučena s te strane lica, to bi značilo da joj je to učinio neki ljevak. Sherlock Holmes i Jem Finch bi se složili. Ali, Tom Robinson je također lako mogao biti ljevak. Kao i gospodin Heck Tate, i ja sam zamislila osobu koja mi je okrenuta licem, brzo sam zamislila kako bi to teklo i zaključila da ju je mogao držati desnom, a udarati lijevom rukom. Pogledala sam ga. Bio nam je okrenut leđima, ali vidjela sam široka ramena i snažan vrat. Lako je to mogao učiniti. Činilo mi se da Jem sprema ražanj dok je zec još u šumi.

18

Ali netko je opet glasno prozivao. "Mayella Violet Ewell!"

Na podij za svjedoke popela se mlada djevojka. Kad je digla ruku i zaklela se da će njezino svjedočenje biti istina, cijela istina i ništa osim istine, tako joj Bog pomogao, doimala se nekako krhkom, ali kad je sjela i okrenula se prema nama, pretvorila se u ono što je bila - u krupnu djevojku naviklu na težak rad.

U okrugu Maycomb bilo je lako vidjeti kupa li se netko redovito ili samo jednom godišnje: gospodin Ewell doimao se oprljeno, kao da mu je namakanje preko noći oduzelo zaštitni sloj prljavštine pa mu je koža postala osjetljiva na vanjske utjecaje. Mayella je izgledala kao da se trudi biti čista, što me podsjetilo na crvene geranije u dvorištu Ewellovih.

Gospodin Gilmer zamolio je Mayellu da ispriča poroti vlastitim riječima što se dogodilo navečer dvadeset prvog studenog prošle godine - samo vlastitim riječima, molim.

Mayella je sjedila i šutjela.

"Gdje ste bili u suton tog dana?", strpljivo ju je upitao gospodin Gilmer.

"Na trijemu."

"Na kojem trijemu?"

"Samo jedan imamo, prednji."

"Što ste radili na trijemu?"

"Ništa."

Sudac Taylor se umiješao: "Samo nam recite što se dogodilo. Možete to, zar ne?"

Mayella se zagledala u njega i briznula u plač. Pokrila je usta rukama i jecala. Sudac Taylor ju je pustio da neko vrijeme plače, a onda je rekao: "Dobro, dosta. Ne morate se bojati nikoga ovdje, samo ako budete govorili istinu. Znam da vam je sve ovo strano, ali nemate se čega sramiti niti bojati. Čega se bojite?"

Mayella je nešto promrmljala iza ruku. "Molim?", upitao je sudac.

"Njega", zajecala je i pokazala Atticusa.

"Gospodina Fincha?"

Živahno je kimnula glavom i rekla: "Neću da me smota kao tatu, da ispadne da sam ljevakinja..."

Sudac Taylor se počeo po svojoj gustoj bijeloj kosi. Bilo je bjelodano da nikad nije imao takav slučaj. "Koliko vam je godina?", pitao je.

"Devetnaest i pol", odgovorila je Mayella.

Sudac Taylor se nakašljao i pokušao - doduše ne s osobitim uspjehom - zvučati blago: "Gospodin Finch vas ne želi uplašiti", zarežao je, "a i da želi, ja sam tu da ga spriječim. To je jedan od razloga zašto tu sjedim. Hajde, ti si velika curica, pa se lijepo uspravi i reci.... reci što ti se dogodilo. Sigurno to možeš?"

Šapnula sam Jemu: "Je li ona pametna?"

Jem je škiljio prema klupi za svjedoke. "Ne znam još", rekao je. "Dovoljno je pametna da pokuša izazvati sažaljenje suca, ali možda je samo.... ma, ne znam."

Malo umirena, Mayella je uputila Atticusu još jedan uplašen pogled i rekla gospodinu Gilmeru:

"Gospodine, bila sam na trijemu i... i on je došao i, znate, imamo jedan stari ormar u dvorištu koji je tata donio da ga nasiječemo za loženje... tata mi je rekao da to obavim dok on bude u šumi, ali nisam imala snage, i tako je on naišao..."

"Tko je to 'on'?"

Mayella je uprla prstom u Toma Robinsona. "Morat ću vas zamoliti da budete precizniji", rekao je gospodin Gilmer. "Zapisničar ne može zapisati pokrete."

"Onaj tamo", rekla je. "Robinson."

"I što se onda dogodilo?"

"Ja sam rekla: 'Dođi ovamo, crnjo, i rasijeci ovaj ormar, dat ću ti pet centi.' Njemu bi to bio lak posao. I tako je došao u dvorište i ja sam krenula u kuću da mu donesem novčić i okrenula sam se i prije nego što sam znala što me snašlo, bio je na meni. Samo je dotrčao za mnom, da. Uhvatio me za vrat, psovao i govorio prostote... ja sam se branila i vikala, ali držao me za vrat. I udarao me i udarao..."

Gospodin Gilmer je čekao da se Mayella pribere: rupčić je smotala i istegnula kao da je vlažan konopac; kad ga je odmotala da obriše lice, bio je sav zgužvan. Čekala je da gospodin Gilmer postavi sljedeće pitanje, a kad nije, rekla je: "Bacio me na pod i gušio i iskoristio me."

"Jeste li vrištali?", pitao je gospodin Gilmer. "Jeste li vrištali i branili se?"

"Nego što, vikala sam koliko me grlo nosilo, udarala sam ga i vikala što sam jače mogla."

"I što se onda dogodilo?"

"Ne sjećam se točno, ali odjednom je tata stajao nada mnom u sobi i vikao: 'Tko je to učinio, tko je to učinio?' I onda sam se valjda onesvijestila i sljedeće čega se sjećam je kako me gospodin Tate dizao s poda i vodio do kante s vodom."

Činilo se da je pripovijedanje Mayelli dalo samopouzdanje, ali ne razmetljivo kao u njezina oca: u nje je bilo nečega prefriganog, kao kad te mačka gleda ravno u oči, ali maše repom.

"Kažete da ste se branili koliko ste god mogli? Rukama i nogama?", upitao je gospodin Gilmer.

"Bome jesam", rekla je Mayella.

"I sigurni ste da vas je do kraja iskoristio?"

Mayellino se lice zgrčilo pa sam se prepala da će se opet rasplakati. No ona je samo rekla: "Obavio je ono što je namjerio."

Gospodin Gilmer nas je podsjetio kako je vruće - rukom je obrisao lice. "To je zasad sve", rekao je srdačno, "ali ostanite tu. Pretpostavljam da veliki zločesti gospodin Finch ima pitanja za vas."

"Tužitelj ne smije u svjedoka stvarati predrasude protiv odvjetnika obrane", promrmljao je sudac Taylor uštogljeno, "barem ne sada."

Atticus je ustao cereći se, ali umjesto da ode do podija za svjedoke, razgrnuo je sako i zataknuo palce za prsluk a onda se polako odšetao do prozora. Pogledao je van, ali činilo se da ga ono što je vidio nije osobito zanimalo, pa se okrenuo i vratio do podija. Na temelju dugogodišnjeg iskustva, znala sam da pokušava nešto odlučiti.

"Miss Mayella", rekao je smiješeći se, "trudit ću se da vas neko vrijeme ne uplašim, barem ne još."

Hajde da se upoznamo. Koliko vam je godina?"

"Rekla sam da mi je devetnaest, rekla sam onom tamo sucu." Mayella je mrzovoljno mahnula glavom.

"Da, rekli ste, rekli ste, Miss. Budite strpljivi sa mnom, Miss Mayella, već sam zašao u godine pa mi pamćenje više nije tako dobro. Možda vam postavim pitanja na koja ste već odgovorili, ali vi ćete mi ipak odgovoriti, zar ne? Dobro."

Nisam na Mayellinom licu vidjela ništa što bi opravdalo Atticusovu pretpostavku da si je zajamčio njezinu punu suradnju. Srdito ga je gledala.

"Neću ja vama ništa odgovoriti dok mi se tako rugate", rekla je.

"Molim, Miss?", rekao je Atticus iznenađeno.

"Dok god mi se budete rugali."

Sudac Taylor je rekao: "Gospodin Finch vam se ne ruga. Sto vam je?"

Mayella je ispod oka gledala Atticusa, ali obratila se sucu: "Dok god mi govori 'Miss' i 'Miss Mayella'."

Ne moram ja trpjeti njegovu porugu, nitko me ne može natjerati."

Atticus se nastavio šetati prema prozoru i taj je problem prepustio sucu. Sudac Taylor baš nije bio čovjek koji je izazivao sažaljenje, ali malo mi ga je ipak bilo žao kad joj je pokušao objasniti:

"Gospodin Finch se samo tako izražava", rekao je Mayelli. "Već mnogo godina ga viđam na ovom sudu i gospodin Finch je uvijek prema svima uljudan. Ne ruga vam se, samo je pristojan. On je jednostavno takav."

Sudac se zavalio u stolcu. "Atticuse, nastavimo s ispitivanjem i neka bude zapisano da se nisi rugao svjedokinji, premda se ona s tim ne slaže."

Pitala sam se je li joj se itko u životu obratio s "Miss" ili "Miss Mayella"; vjerojatno nije kad se uvrijedila zbog najobičnije pristojnosti. Kako li to ona, zaboga, živi? Uskoro sam doznala.

"Kažete da vam je devetnaest", nastavio je Atticus. "Koliko imate braće i sestara?" Vratio se od prozora do podija.

"Sedam", rekla je, a ja sam se pitala jesu li svi kao onaj kojeg sam sreća prvog dana škole. "Vi ste najstarija?"

"Jesam."

"Kad vam je umrla majka?"

"Ne znam - dugo."

"Jeste li ikad išli u školu?"

"Čitam i pišem jednako dobro kao moj tata."

Mavella je zvučala kao onaj gospodin Jingle iz knjige koju sam čitala. "Koliko ste dugo išli u školu?"

"Dvije godine... ili tri, ne znam."

Malo-pomalo počela sam shvaćati Atticusovu strategiju: od pitanja koja gospodin Gilmer je smatrao dovoljno nebitnim da na njih prigovori, Atticus je polako pred porotom stvarao sliku života u kući Ewellovih. Tako je porota doznala sljedeće: socijalna pomoć nije bila ni približno dovoljna da se od nje prehrane, a postojala je sumnja da je otac ionako zapije - katkad bi danima ostao u močvari i vratio se u lošem stanju; rijetko je bilo dovoljno hladno da bi oni nosili cipele, ali kad jest bilo, mogao si izraditi sasvim pristojne od starih guma; obitelj je vodu dovlačila u kantama iz bunara na jednoj strani smetlišta - dio oko bunara su održavali čistim - a što se tiče umivanja i kupanja, svatko se morao brinuti sam za sebe: ako si se htio oprati, morao si sam dovući vodu; manja djeca su stalno bila prehladna i imala svrab; povremeno bi došla neka gospođa i pitala Mayellu zašto ne dolazi u školu - ona bi zapisala odgovor; budući da su dva člana obitelji znala čitati i pisati, nema potrebe da i ostali nauče - potrebni su kod kuće, da pomognu tati.

"Miss Mayella", rekao je Atticus kao da si ne može pomoći, "devetnaestogodišnjakinja poput vas sigurno ima prijatelje. Tko su vaši prijatelji?"

Svjedokinja se namrštila kao da je zbunjena. "Prijatelji?"

"Da, zar ne poznajete nikoga vaših godina, ili malo starijeg ili mlađeg? Mladiće i djevojke? Znae, prijatelje?"

Mayellina srdžba, koja se bila malo smirila, ponovno je planula. "Opet mi se rugate, gospodine Finch?"

Atticus je pustio da njezino pitanje bude odgovor na njegovo. "Volite li svojeg oca, Miss Mayella?", glasilo je sljedeće pitanje. "Kako to mislite, da li ga volim?"

"Mislim, je li dobar prema vama, je li se s njim lako složiti?"

"Nije loš, osim kad..."

"Osim kad?"

Mayella je pogledala oca, koji je sjedio nagnut prema ogradi. Uspravio se i čekao njezin odgovor.

"Osim kad ništa", rekla je Mayella. "Rekla sam da nije loš." Gospodin Ewell se

ponovno opustio.

"Osim kad pije?", upitao je Atticus tako blago da je Mayella kimnula. "Napadne li vas ikad?"

"Kako to mislite?"

"Kad je... neraspoložen, je li vas ikad istukao?"

Mayella se osvrnula, pogledala zapisničara pa suca. "Odgovorite na pitanje, Miss Mayella", rekao je sudac.

"Otac me nikad u životu nije ni taknuo", odgovorila je odlučno. "Nikad me nije taknuo."

Atticusu su naočale malo kliznule niz nos pa ih je gurnuo natrag. "No eto, lijepo smo se upoznali, Miss Mayella, a sad je vrijeme da se vratimo na slučaj. Rekli ste da ste zamolili Toma Robinsona da vam nasiječe... što je ono bilo?"

"Komodu, stari ormar s ladicama s jedne strane."

"Jeste li dobro poznavali Toma Robinsona?"

"Kako to mislite?"

"Mislim, jeste li znali tko je, gdje stanuje?"

Mayella je kimnula. "Znala sam tko je, svaki dan je prolazio ispred kuće."

"Je li to bio prvi put da ste ga pozvali u dvorište?"

Mayella je malo poskočila na to pitanje. Atticus je polako hodočastio prema prozorima - postavio bi pitanje a onda pogledao van, čekajući odgovor. Nije vidio kako je nehotice poskočila, ali meni se činilo da je znao da se pomaknula. Okrenuo se i podigao obrve. "Je li...", počeo je ponovno.

"Da, jest."

"Nikad ga prije niste pozvali u dvorište?" Sad je bila spremna. "Nisam, bome nisam."

"Jedno 'nisam' je sasvim dovoljno", rekao je Atticus mirno. "Nikad ga prije niste tražili da za vas obavi neke poslove?"

"Možda jesam", priznala je Mayella. "Bilo je u blizini nekoliko crnčuga."

"Možete li se sjetiti neke druge zgone?"

"Ne."

"Dobro, prijedimo sad na ono što se dogodilo. Rekli ste da je Tom Robinson bio iza vas u sobi kad ste se okrenuli, je li tako bilo?"

"Da."

"Rekli ste da vas je 'zgrabio oko vrata i psovao i govorio prostote' - je li tako?"

"Tako je."

Atticusu se odjednom popravilo pamćenje. "Rekli ste 'zgrabio me i gušio i iskoristio me' - je li tako?"

"Tako sam rekla."

"Sjećate li se da vas je udario po licu?" Svjedokinja je oklijevala.

"Čini se kako ste sigurni da vas je gušio. I, sjećate se, cijelo ste se to vrijeme

branili. Rekli ste da ste ga udarali i vikali što ste jače mogli. Sjećate li se da vas je udarao po licu?"

Mavella je šutjela. Kao da je sebi nešto pokušavala objasniti. Pomislila sam da izvodi isti trik kao gospodin Heck Tate i ja, pretvarajući se da je netko pred njom. Pogledala je gospodina Gilmera.

"Ovo je lako pitanje, Miss Mavella, ali pokušat ću ponovno. Sjećate li se da vas je udarao po licu?"

Atticusov glas više nije bio blag - sad je govorio suhim, dalekim, profesionalnim glasom. "Sjećate li se da vas je udarao po licu?"

"Ne, ne sjećam se je li me udario. To jest, da, udario me."

"Je li vaša posljednja rečenica bila vaš odgovor?"

"Ha? Da, udario... jednostavno se ne sjećam, ne sjećam se, sve se dogodilo tako brzo."

Sudac Taylor je strogo pogledao Mayellu. "Ne plačite, mlada damo...", počeo je, ali Atticus je rekao.

"Pustite je da plače ako želi, suče. Imamo vremena koliko je god potrebno."

Mayella je srdito šmrknula i pogledala Atticusa. "Odgovorit ću ja na svako vaše pitanje - lijepo me tu postavite i samo mi se rugajte! Odgovorit ću vam ja na svako pitanje..."

"U redu", rekao je Atticus. "Imam samo još nekoliko pitanja. Miss Mayella, ne želim biti dosadan, ali rekli ste da vas je optuženi udario, zgrabio oko vrata, gušio i iskoristio. Želim biti siguran da mislite na pravu osobu. Hoćete li pokazati osobu koja vas je silovala?"

"Hoću, eno ga tamo."

Atticus se okrenuo prema optuženom. "Tome, ustani. Neka te Miss Mayella dobro pogleda. Je li to taj čovjek, Miss Mayella?"

Snažni mišići napeli su se na ramenima Toma Robinsona. Ustao je i držao desnu ruku na naslonu stolca. Doimao se nekako čudno, neuravnoteženo, ali ne zbog načina na koji je stajao. Lijeva mu je ruka bila dobrih trideset centimetara kraća od desne i mlohavo je visjela. Završavala je malom osušenom rukom. Čak sam i s balkona mogla vidjeti da je posve beskorisna.

"Scout", prošaputao je Jem. "Scout, pogledaj! Pastore, pa on je sakat!"

Pastor Sykes se nagnuo preko mene i šapnuo Jemu: "Ruku mu je ulovio stroj u predionici, kod gospodina Dolphusa Raymonda, još kad je bio dječak. Zamalo je iskrvario. Otrgnuti su mu svi mišići s kosti..."

Atticus je upitao: "Je li to čovjek koji vas je silovao?"

"Bome jest."

Atticusovo se sljedeće pitanje sastojalo od samo jedne riječi: "Kako?"

Mayella je pobješnjela. "Ne znam kako je to izveo, ali je izveo - rekla sam da se sve dogodilo tako brzo da..."

"Razmotrimo to smireno", počeo je Atticus, ali ga je gospodin Gilmer prekinuo prigovorom: pitanje nije bilo nebitno, ali je Atticus maltretirao svjedokinju.

Sudac Taylor se glasno nasmijao. "Daj sjedni, Horace, to uopće nije točno. Ako itko ikoga maltretira, onda svjedokinja maltretira Atticusa."

Sudac Taylor bio je jedini u sudnici koji se nasmijao. Čak su i mala djeca bila tiho, tako da sam se upitala jesu li se možda ugušila na majčinim prsima.

"Miss Mayella", nastavio je Atticus, "rekli ste da vas je optuženi gušio i tukao - niste rekli da vam se prikrao i onesvijestio vas, nego da ste se okrenuli i ugledali ga pred sobom." Atticus se vratio za svoj stol i naglašavao riječi lupkajući prstima po njemu. "Želite li možda promijeniti svoju izjavu?"

"Hoćete da kažem nešto što se nije dogodilo?"

"Ne, Miss. Želim da kažete nešto što se jest dogodilo.

Recite nam, molim vas, još jedanput što se dogodilo."

"Rekla sam vam što se dogodilo."

"Rekli ste da ste se okrenuli i on je bio tu. Tad vas je uhvatio za vrat?"

"Da."

"Onda vam je pustio vrat i udario vas?"

"Rekla sam već da je."

"Desnom vas je rukom udario u lijevo oko tako da vam je ostala masnica?"

"Izmaknula sam se i - i tako me pogodio s te strane. Izmaknula sam se, zato je tako bilo." Mayelli je napokon sinulo.

"Odjednom vam je to postalo vrlo jasno. Maloprije se niste tako točno sjećali?"

"Rekla sam da me udario."

"Dobro. Dakle, gušio vas je, udario i onda silovao, je li tako bilo?"

"Bome je."

"Vi ste snažna djevojka, što ste sve to vrijeme radili? Samo stajali?"

"Rekla sam vam da sam vikala i otimala se..."

Atticus je skinuo naočale i zdravim okom pogledao svjedokinju te je zasuo pitanjima. Sudac Taylor se upleo: "Jedno po jedno pitanje, Atticuse. Daj svjedokinji priliku da odgovori."

"Dobro, zašto niste pobjegli?"

"Pokušala sam..."

"Pokušali ste? A što vas je spriječilo?"

"Ja... on me srušio. Tako je, srušio me i legao na mene."

"I sve ste to vrijeme vrištali?"

"Bome jesam."

"Zašto vas onda ostala djeca nisu čula? Gdje su bila? Na smetlištu?" Nije bilo odgovora. "Gdje su bila?"

"Zašto niste vrištali da vam dodu u pomoć? Smetlište je bliže od šume, nije li tako?"

Nije bilo odgovora.

"Ili ste počeli vrištati tek kad ste ugledali oca na prozoru? Dotad niste pomišljali da vrištate, nije li tako?" Nije bilo odgovora.

"Jeste li zapravo vrisnuli kad ste ugledali oca, a ne zbog Toma Robinsona? Je li tako bilo?" Nije bilo odgovora.

"Tko vas je izmlatio? Tom Robinson ili vaš otac?" Nije bilo odgovora.

"Što je vaš otac vidio kroz prozor, zločin silovanja ili obranu od silovanja? Zašto ne kažete istinu, dijete? Nije li vas Bob Ewell premlatio?"

Kad je okrenuo leđa Mayelli, Atticus je izgledao kao da ga boli trbuh, ali na Mayellinom licu vidjeli su se samo strah i bijes. Atticus je umorno sjeo i rupčićem obrisao naočale.

Mayella je iznenada postala razgovorljiva. "Imam nešto za reći", rekla je.

Atticus je podigao glavu. "Želite nam reći što se dogodilo?"

Ali, ona nije čula suosjećanje u njegovim riječima. "Imam nešto za reći i onda neću ovdje više ništa reći. Onaj tamo crnčuga me iskoristio i ako svi vi fina gospoda ne želite ništa poduzeti zbog toga onda ste najgore kukavice, najgore kukavice svi skupa. Uzalud vam sva vaša finoća i sve vaše gospođice i Miss Mayelle, gospodine Finch..."

Onda se doista rasplakala. Ramena su joj se tresla od srditih jecaja. I održala je riječ. Više nije odgovarala na pitanja, čak ni kad ju je gospodin Gilmer pokušao navesti da se vrati svojoj priči. Da nije bila tako siromašna i neobrazovana, sudac Taylor bi je sigurno strpao u zatvor zbog nepoštovanje koje je pokazala prema svima u sudnici. Atticus ju je očigledno jako pogodio na način koji meni baš nije bio jasan, ali on u tome nije uživao. Sjedio je spuštene glave, a nikad nisam vidjela da netko nekoga gleda s toliko mržnje koliko je bilo u Mayellinu pogledu kad je, odlazeći, prošla pokraj njegova stola.

Atticus i gospodin Gilmer su se primaknuli sučevoj klupi i došaptavali se, a onda izišli iz sudnice kroz vrata iza klupe za svjedoke, što je svima nama bio znak da se možemo protegnuti. Tek sam tad primijetila da sam cijelo vrijeme sjedila na rubu klupe i da sam prilično utrnula. Jem je ustao i zijevnuo, isto tako i Dill, a pastor Sykes je šešikom obrisao lice. Rekao je da je u sudnici najmanje trideset stupnjeva.

Gospodin Braxton Underwood, koji je sjedio na stolcu rezerviranom za novinare i svojim spužvi sličnim mozgom upijao svjedočenje, podigao je ogorčeni pogled prema balkonu za crnce i pogled mu se sreo s mojim. Prezirno je frknuo i okrenuo glavu.

"Jeme", rekla sam, "gospodin Underwood nas je vidio."

"Nema veze. On neće reći Atticusu, samo će o tome pisati u društvenoj kolumni u novinama." Jem se ponovno okrenuo Dillu, valjda mu objašnjavajući pojedinosti suđenja, a ja sam se pitala što tu zapravo ima zanimljivo. Nije bilo dugih debata između Atticusa i gospodina Gilmera; gospodin Gilmer kao da je pomalo oklijevao u

svojoj ulozi tužitelja; svjedoke su vodili kao janjad za klanje, bez mnogo prigovora. Ali, Atticus nam je jednom rekao da u sudnici suca Taylora svaki odvjetnik koji previše tumači dokaze poslije dobije vrlo stroge upute od njega. Objasnio mi je da to znači da na prvi pogled sudac Taylor izgleda lijeno i pospano, ali mu zapravo ništa ne promakne, a po tome se vidi da je dobar sudac.

Sad se sudac Taylor vratio i sjeo na svoj stolac. Uzeo je cigaru iz džepa na prsluku i temeljito je pregledao. Gurnula sam Dilla. Pošto je prošla sučev pregled, cigara je pretrpjela snažan ugriz. "Katkad ga dođemo gledati", objasnila sam. "To će sad trajati cijelo poslijepodne. Vidjet ćeš." Ne znajući da ga javnost promatra s balkona, sudac se oslobodio odgrizenog vrška tako što ga je namjestio na usne i rekao "flak!". Pogodio je pljuvačnicu tako točno da smo čuli kako je vršak cigare udario u vodu. "Mora da je bio sjajan u pljuvanju", promrmljao je Dill.

Inače bi za stanke svi izišli, ali danas se nitko nije ni pomaknuo. Čak su i ljenjivci, koji nisu uspjeli posramiti mlade muškarce da ustanu i prepuste im sjedala, ostali stajati uza zid. Gospodin Heck Tate je valjda zahod rezervirao za sudske činovnike.

Vratili su se Atticus i gospodin Gilmer, a sudac Taylor je pogledao na sat. "Gotovo je četiri", rekao je, što je bilo zanimljivo, jer je ura na zgradi sigurno odzvonila dvaput, ali ja nisam ni čula ni osjetila vibracije.

"Hoćemo li pokušati danas završiti?", upitao je sudac Taylor. "Što ti veliš, Atticuse?"

"Mislim da bismo mogli", rekao je Atticus.

"Koliko imaš svjedoka?"

"Jednog."

"Pa onda ga pozovi."

19

Thomas Robinson je desnom rukom uhvatio lijevu, podigao je i stavio na Bibliju. Gumasta lijeva ruka pokušavala je dotaknuti njezin crni uvez. Kad je podigao desnu ruku, lijeva je skliznula s Biblije i udarila o zapisničarev stol. Pokušavao ju je ponovno namjestiti kad je sudac Taylor zarežao: "Dobro je, Tome." Tom je položio zakletvu i sjeo na stolac za svjedoke. Atticus ga je brzo potaknuo da nam kaže sljedeće:

Tomu je bilo dvadeset pet godina; bio je oženjen i imao troje djece; jednom je prije imao neprilika na sudu - osuđen je na trideset dana zbog remećenja reda i mira.

"U čemu se sastojalo to remećenje?", upitao je Atticus.

"Potukao sam se s jednim čovjekom, on me pokušao ubosti nožem."

"Je li uspio?"

"Da, gospodine, malo, ali ne toliko da zaboli. Vidite, ja..." Tom je pomaknuo lijevo rame.

"Da", rekao je Atticus. "Jeste li obojica kažnjena?"

"Da, gospodine, ja sam morao odsjediti jer nisam imao novca da platim kaznu. Onaj drugi je svoju platio."

Dill se nagnuo preko mene i upitao Jema što to Atticus radi. Jem je odgovorio da Atticus pokazuje poroti kako Tom ništa ne skriva.

"Jesi li poznavao Mayellu Violet Ewell?", upitao je Atticus.

"Da, gospodine, morao sam prolaziti pokraj njezine kuće svakog dana kad sam odlazio na posao i vraćao se kući."

"A gdje si radio?"

"U polju gospodina Linka Deasa."

"Jesi li u studenom brao pamuk?"

"Ne, gospodine, u jesen i zimi radim kod njega u dvorištu. Radim kod njega manje-više cijelu godinu, ima mnogo pekana i drugih stvari."

"Kažeš da si morao prolaziti pokraj kuće Ewellovih kad si odlazio na posao i vraćao se. Postoji li drugi put?"

"Ne, gospodine, koliko mi je poznato."

"Tome, je li ti se ona ikad obratila?"

"Jest, gospodine. Dotaknuo bih šešir svaki put kad bih prošao i ona me jednog dana pozvala u dvorište da joj razbucam ormar."

"Kad te to pozvala da... razbucáš ormar?"

"Gospodine Finch, to je bilo još prošlog proljeća. Sjećam se jer je bilo vrijeme sjetve i nosio sam motiku. Rekao sam joj da imam samo tu motiku, ali ona je rekla da ima sjekiru. Dala mi je sjekiru pa sam razbucao ormar. Ona je rekla: 'Valjda ti moram dati pet centi, je li?' A ja sam rekao: 'Ne, gospodo, ništa mi ne dugujete.' Onda sam otišao kući. Gospodine Finch, to je bilo prošlog proljeća, prije gotovo godinu dana."

"Jesi li ikad poslije dolazio u njezino dvorište?"

"Jesam, gospodine."

"Kada?"

"Pa, bilo je to mnogo puta."

Sudac Taylor je nagoniski posegnuo za čekićem, ali spustio je ruku. Mrmljanje ispod nas zamrlo je i bez njegove pomoći. "Pod kojim okolnostima?"

"Molim, gospodine?"

"Zašto si mnogo puta odlazio u njihovo dvorište?"

Tom Robinson se prestao mrštiti. "Kad bi me pozvala, gospodine. Kao da je svaki put kad bih prošao imala neki posao za mene - nasjekao bih joj drva, donio vode. Svaki je dan zalijevala ono crveno cvijeće..."

"Je li ti te usluge plaćala?"

"Ne, gospodine, ne nakon što mi je onaj prvi put ponudila pet centi. Rado sam to činio. Činilo se da joj gospodin Ewell ne pomaže mnogo, a ni ostala djeca, a znao sam da nema mnogo novca."

"Gdje su bila ostala djeca?"

"Uvijek su bila tu, posvuda po kući i dvorištu. Gledala bi me kako radim, neka vani a neka kroz prozor."

"Je li Miss Mayella razgovarala s tobom?"

"Da, gospodine, razgovarala je sa mnom."

Dok je Tom Robinson svjedočio, pomislila sam kako je Mayella Ewell valjda bila najosamljenija osoba na svijetu. Osamljenija čak i od Booa Radleya, koji dvadeset pet godina nije izlazio iz kuće. Kad ju je Atticus upitao ima li prijatelja, činilo se da ne zna što ta riječ znači, a onda je pomislila da joj se ruga.

Njezina je sudbina bila jednako žalosna, pomislila sam, kao sudbina miješane djece o kojoj je pričao Jem: bijelci s njom nisu htjeli imati posla jer je živjela među svinjama; crnci se nisu družili s njom jer je bjelkinja. Nije mogla živjeti kao gospodin Dolphus Raymond, koji se više volio družiti s crncima, jer ona nije bila zemljoposjednica, nije potjecala iz otmjene obitelji. O Ewellovima nitko ne bi rekao: "To je samo njihov način." Maycomb bi im dao košare za Božić, socijalnu pomoć i okrenuo im leđa. Tom Robinson bio je vjerojatno jedina osoba koja je prema njoj ikad bila srdačna. Ali, rekla je da ju je iskoristio, i kad je ustala, pogledala ga je kao da je blato.

"Jesi li ikad", prekinuo je Atticus moje razmišljanje, "otišao na imanje Ewellovih - jesi li ikad kročio nogom na njihovu zemlju a da te netko od njih nije izričito pozvao?"

"Ne, gospodine Finch, nisam. Ne bih učinio nešto takvo."

Atticus bi katkad rekao da bolje možeš ocijeniti laže li svjedok ili govori istinu tako da slušaš više nego što gledaš; primijenila sam taj test - Tom je zanijekao tripot u istom dahu, ali mirno, bez traga cmizdrenju, pa sam mu vjerovala. Doimao se kao pristojan crnac, a pristojan crnac nikad ne bi nepozvan ušao u nečije dvorište.

"Tome, što ti se dogodilo uvečer dvadeset prvog studenog prošle godine?"

Ispod nas je publika u glas zadržala dah i nagnula se naprijed. Crnci iza nas učinili su isto.

Tom je bio baršunasto crn, ne sjajan nego baš kao mekani baršun. Bjeloočnice su mu blistale, a dok je govorio, povremeno bi mu bljesnuli zubi. Da nije bio invalid, bio bi naočit muškarac.

"Gospodine Finch", rekao je, "vraćao sam se s posla kao i obično i kad sam prolazio pokraj Ewellovih, Miss Mavella je bila na trijemu, kako vam je i rekla. Učinilo mi se nekako tiho, a ni samom mi nije bilo jasno zašto. Baš sam razmišljao o tome i prolazio kad mi je rekla neka dođem i pomognem joj. Ušao sam u dvorište i osvrnuo se da vidim gdje su drva, ali ih nisam vidio, a ona je rekla: 'Ne, imam posao za tebe u kući. Stara vrata ne sjede dobro na šarkama, a ubrzo će jesen.' Ja sam rekao: 'Imate li zavijač, Miss Mavella?' Rekla je da ima. I tako sam se popeo na trijem i ona mi je pokazala da uđem pa sam otišao u prednju sobu i pogledao vrata. Rekao sam joj da meni dobro izgledaju. Pomaknuo sam ih amo-tamo i sve je bilo u redu sa šarkama. Onda mi je pred nosom zatvorila vrata. Gospodine Finch, bio sam se pitao zašto je tako tiho i tad mi je sinulo da nigdje nema djece pa sam pitao Miss Mavellu gdje su djeca."

Tomova crna baršunasta put počela se sjajiti pa je rukom obrisao lice.

"Pitao sam gdje su djeca", nastavio je, "a ona mi je rekla - malo se i nasmijala - rekla je da su svi otišli u grad na sladoled. Rekla je: 'Trebalo mi je godinu dana da uštedim sedam novčića, ali uspjela sam. I sad su svi u gradu.'"

Tom se nije preznojavao od vrućine. "Što si onda ti rekao, Tome?", upitao je Atticus.

"Rekao sam nešto kao, Miss Mavella baš je domišljata od vas da ih tako počastite. A ona je rekla:

'Misliš?' Mislim da nije shvatila što sam htio reći - da je bila domišljata što je tako štedjela i da je lijepo od nje što ih je častila."

"Razumio sam te, Tome. Samo nastavi", rekao je Atticus.

"Pa, rekao sam, bit će najbolje da pođem jer joj ni u čemu ne mogu pomoći, a ona je rekla da mogu.

Pitao sam je kako, a ona je rekla neka se popnem na stolac i skinem kutiju s

ormara."

"Ne onog istog koji si razbucao?", upitao je Atticus.

Svjedok se nasmiješio. "Ne, gospodine Finch, s drugog. Bio je visok, gotovo do stropa. I tako sam učinio što mi je rekla, i upravo sam podigao ruku da dohvatim kutiju kad me... kad me ona zgrabila oko nogu, zgrabila me oko nogu, gospodine Finch. Tako me prepala da sam skočio na pod i pritom prevrnuo stolac - to je bila jedina stvar, jedini dio pokušaja koji sam pomaknuo u toj sobi prije nego što sam otišao, gospodine Finch. Kunem se."

"Što se dogodilo nakon što si prevrnuo stolac?" Tom Robinson je šutio. Pogledao je Atticusa pa porotu pa gospodina Underwooda.

"Tome, zakleo si se da ćeš reći cijelu istinu. Hoćeš li je reći?" Tom je nervozno rukom obrisao usta.

"Što se dogodilo poslije toga?"

"Odgovori na pitanje", rekao je sudac Taylor. Trećina njegove cigare dotad je nestala.

"Gospodine Finch, skočio sam sa stolca i okrenuo se, a ona me kao zaskočila."

"Zaskočila? Nasilno?"

"Ne, ona me... ona me zagrlila. Zagrlila me oko struka."

Ovaj put je sudac Taylor udario čekićem i upravo u tom trenutku upalila su se svjetla u sudnici. Još nije bio pao mrak, ali je poslijepodneвно sunce zašlo iza prozora. Sudac Taylor brzo je ponovno uspostavio mir.

"Što je onda učinila?"

Svjedok kao da je progutao knedlu. "Podigla se na prste i poljubila me u obraz. Rekla je da nikad prije nije poljubila odraslog muškarca, pa da to onda može biti i crnac. Rekla je da se ono što joj radi otac ne računa. Rekla je: 'Uzvrati mi poljubac, crnčugo.' Ja sam rekao: 'Miss Mayella, pustite me odavde i pokušao sam pobjeći, ali se ona leđima naslonila na vrata pa bih je bio morao gurnuti. Nisam je htio ozlijediti, gospodine Finch, pa sam rekao: 'Pustite me', ali upravo kad sam to kazao, gospodin Ewell je počeo vikati kroz prozor."

"Što je rekao?"

Tom Robinson je opet progutao knedlu i razrogačio oči. "Nešto što nije pristojno ponoviti, nije pristojno pred ovim ljudima i djecom..."

"Što je rekao, Tome? Moraš reći poroti što je rekao." Tom Robinson je stisnuo oči. "Rekao je: 'Prokleta kurvo, ubit ću te.'"

"I što se onda dogodilo?"

"Gospodine Finch, trčao sam tako brzo da ne znam što se dogodilo."

"Tome, jesi li silovao Mayellu Ewell?"

"Nisam, gospodine Finch."

"Jesi li joj učinio išta nažao?"

"Nisam, gospodine Finch."

"Jesi li se opirao njezinim pokušajima?"

"Gospodine Finch, pokušao sam tako da ne budem grub prema njoj. Nisam želio biti grub, odgurnuti je ili tako nešto."

Sinulo mi je da je Tom na svoj način jednako uljudan kao Atticus. Dok mi otac to poslije nije objasnio, nisam shvaćala u kakvom se škripcu našao Tom: ni pod kojim okolnostima ne bi mogao udariti bjelkinju i očekivati da će poslije toga dugo živjeti, pa je iskoristio prvu priliku da pobjegne, što se doimalo kao čisto priznavanje krivice.

"Tome, vratimo se još malo gospodinu Ewellu", rekao je Atticus. "Je li išta tebi rekao?"

"Ne, ništa, gospodine. Možda je nešto i rekao, ali ja nisam bio tamo..."

"To će biti dovoljno", naglo ga je prekinuo Atticus. "Kome je rekao ono što jesi čuo?"

"Gospodine Finch, gledao je Miss Mayellu i njoj se obraćao."

"A onda si pobjegao?"

"Bome jesam, gospodine Finch."

"Zašto si se bojao?"

"Gospodine Finch, da ste crnjo kao ja i vi biste se bili bojali."

Atticus je sjeo. Gospodin Gilmer je krenuo prema podiju za svjedoke, ali prije nego što je stigao onamo, gospodin Link Deas ustao je u publici i objavio:

"Samo hoću da svi znate jedno. Taj je dečko radio kod mene osam godina i nikad s njim nisam imao neprilika. Nikad."

"Začepite, gospodineV Sudac Taylor bio je posve budan i srdit. Lice mu je bilo rumeno. Začudo, cigara uopće nije utjecala na njegov glas. "Linku Deas", povikao je, "ako imaš nešto za reći, možeš to reći pod zakletvom i u pravo vrijeme, ali dotad odlazi odavde, jesi li me čuo? Vrag me odnio ako ću još jednom predsjedati ovim suđenjem."

Sudac Taylor ubojito je gledao Atticusa kao da ga izaziva da nešto kaže, ali Atticus je spustio glavu i skriveno se smijao. Sjetila sam se kako je rekao nešto o tome da ex cathedra opaske suca Taylora često nadilaze njegove dužnosti, ali da se malo koji odvjetnik buni. Pogledala sam Jema, ali on je odmahnuo glavom. "Nije to kao da je jedan od porotnika ustao i počeo govoriti", rekao je. "Mislim da bi tad bilo drukčije. Gospodin Link je samo remetio mir ili tako nešto."

Sudac Taylor rekao je zapisničaru da izbaci sve što je eventualno zabilježio nakon riječi: "Gospodine Finch, da ste crnjo kao ja i vi biste se bili bojali", i rekao poroti da ne obraća pozornost na upadicu.

Sumnjičavo se zagledao u prolaz i valjda čekao da gospodin Link Deas izađe i zatvori vrata. Onda je rekao: "Nastavite, gospodine Gilmer."

"Jednom ste osuđeni na trideset dana zbog remećenja reda i mira, Robinsone?", upitao je gospodin Gilmer.

"Jesam, gospodine."

"Kako je izgledao onaj crnjo nakon što si ga sradio?"

"On je mene istukao, gospodine Gilmer."

"Da, ali ti si osuđen, zar ne?"

Atticus je podigao glavu. "Bio je to samo prekršaj i već je zabilježen, gospodine suče." Meni je zvučao umorno.

"Ali, svjedok će ipak odgovoriti na pitanje", rekao je sudac, jednako umorno.

"Da, gospodine, dobio sam trideset dana."

Znala sam da bi gospodin Gilmer iskreno rekao poroti da bi svatko tko je osuđen zbog remećenja javnog reda lako mogao iskoristiti Mayellu Ewell i da mu je samo zbog toga uopće stalo do tog prekršaja. Takvi razlozi mogli su mu biti od koristi.

"Robinsone, razbucavanje ormara jednom rukom prilično ti dobro ide, zar ne?"

"Da, gospodine, mislim da mi ide."

"Dovoljno si snažan da stisneš ženu za vrat i baciš je na pod?"

"Nikad to nisam učinio, gospodine."

"Ali, dovoljno si snažan?"

"Vjerojatno, gospodine."

"Odavno si na nju bacio oko, nije li tako, dečko?"

"Ne, gospodine, nikad je nisam ni pogledao."

"Onda si doista bio velikodušan kad si joj obavljao sve te poslove, je li?"

"Samo sam joj htio pomoći, gospodine."

"Baš lijepo od tebe s obzirom da su te i kod kuće poslije posla čekali razni poslovi, zar ne?"

"Da, gospodine."

"Zašto nisi obavljao svoje poslove umjesto poslova Miss Ewell?"

"Obavljao sam i jedne i druge, gospodine."

"O, pa imao si ti puno posla. Zašto?"

"Zašto što, gospodine?"

"Zašto si bio tako spreman obavljati poslove za tu ženu?" Tom Robinson je oklijevao, tražeći odgovor.

"Činilo se da joj nitko nije pomagao, kako sam rekao..."

"I to uz gospodina Ewella i sedmoro djece, dečko?"

"Pa, rekao sam da se činilo da joj nitko od njih baš ne pomaže..."

"I tako si sve to radio iz čiste dobrote, dečko?"

"Kažem vam, htio sam joj pomoći."

Gospodin Gilmer se zloslutno nasmiješio poroti. "Reklo bi se da si baš dobar momak, sve si to radio besplatno?"

"Da, gospodine. Baš mi ju je bilo žao, trudila se više nego ostali..."

"Tebi je nje bilo žao? Bilo ti je žao?" Gospodin Gilmer se držao kao da će

poletjeti na strop.

Svjedok je shvatio kako je pogriješio i nelagodno se promeškoltio. Ali, šteta je već bila učinjena. Dolje u publici nikome se nije svidio njegov odgovor. Gospodin Gilmer je dugo šutio kako bi pustio da svi upamte što je Tom rekao.

"I tako si dvadeset prvog studenog prošle godine kao i obično prolazio pokraj kuće", rekao je, "i ona te pozvala da razbucáš ormar?"

"Ne, gospodine."

"Nijećeš da si prolazio pokraj njezine kuće?"

"Ne, gospodine, rekla je da ima za mene posao u kući..."

"Ona kaže da te zamolila da joj razbucáš ormar, nije li tako?"

"Ne, gospodine, nije."

"Znači, kažeš da ona laže?"

Atticus je skočio na noge, ali Tom Robinson ga nije trebao. "Ne kažem da laže, gospodine Gilmer, kažem da se zabunila."

Na sljedećih deset pitanja, dok je gospodin Gilmer ponavljao Mayellinu verziju priče, svjedok je redom odgovarao da se ona zabunila.

"Nije li te gospodin Ewell otjerao iz kuće, dečko?"

"Ne, gospodine, mislim da nije."

"Kako to, misliš da nije?"

"Hoću reći da nisam ostao dovoljno dugo da bi me on dospio otjerati."

"Vrlo otvoreno to priznaješ, pa nam reci, zašto si tako brzo pobjegao?"

"Rekao sam, bilo me strah, gospodine."

"Ako si imao čistu savjest, zašto te bilo strah?"

"Kako sam već rekao, ni za jednog crnca ne bi bilo bezopasno biti... u takvom škripcu."

"Ali, ti nisi bio u škripcu - rekao si da si se opirao Miss Ewell. Zar si se tako bojavao da će te ona ozlijediti, tebe, tako krupnog muškarca, da si pobjegao?"

"Ne, gospodine, bojavao sam se da ću završiti na sudu, gdje sam i završio."

"Bojavao si se da će te uhititi, da ćeš se morati suočiti s posljedicama onoga što si učinio?"

"Ne, gospodine, bojavao sam se da ću se morati suočiti s posljedicama onoga što nisam učinio."

"Jel' ti to mene izazivaš, dečko?"

"Ne, gospodine, nije mi to bila namjera."

I to je bilo sve što sam čula od unakrsnog ispitivanja jer me Jem natjerao da izvedem Dilla. Zbog nekog je razloga Dill počeo plakati i nije mogao prestati; isprva je plakao tiho, a onda je nekoliko ljudi na balkonu čulo njegove jecaje. Jem je rekao da će me, ako ne pođem svojom voljom, on natjerati da pođem, a pastor Sykes također je rekao da je najbolje da odem, pa sam otišla. Činilo se da je Dill tog dana dobro, ali valjda se još nije oporavio od bijega od kuće.

"Zar ti nije dobro?", upitala sam ga kad smo sišli niza stube.

Dill se pokušao pribрати dok smo trčali niz južne stube. Gospodin Link Deas stajao je sam na najvišoj stubi. "Je li se nešto dogodilo, Scout?", upitao me dok smo prolazili. "Ne, gospodine", odgovorila sam preko ramena, "samo Dillu nije dobro."

"Dođi pod drveće", rekla sam. "To ti je vjerojatno od vrućine." Izabrali smo najdeblji hrast i sjeli pod njega.

"Njega jednostavno nisam mogao podnijeti", rekao je Dill.

"Koga, Toma?"

"Onog staroga gospodina Gilmera koji se tako odnosio prema njemu, koji je tako ružno razgovarao s njim..."

"Dille, to mu je posao. Pa da nemamo tužitelje, ne bismo valjda mogli imati ni branitelje."

Dill je strpljivo uzdahnuo. "Sve ja to znam, Scout. Samo mi je od načina na koji je govorio pozlilo, jednostavno mi je pozlilo."

"Ali, on se mora tako ponašati, Dille, to je bilo unakrsno..."

"Nije se tako ponašao kad je..."

"Ali, Dille, ono prije su bili njegovi svjedoci."

"Ali gospodin Finch se nije tako ponašao prema Mayelli i starom Ewellu kad ih je unakrsno ispitivao.

Ono kako mu se obraćao s 'dečko' i kako mu se rugao i stalno pogledavao porotu..."

"Pa, Dille, ipak je on samo crnac."

"Baš me briga. To nije u redu, nije u redu da se tako ponaša. Nitko ni s kim ne bi smio tako razgovarati, jednostavno mi je zlo od toga."

"To je samo način gospodina Gilmera. Dille, on sve ispituje na taj način. Ti ga samo još nikad nisi vidio kad se baci na posao. Znaš, kad je... Zapravo, danas mi se činilo da se gospodin Gilmer ni ne trudi osobito. Uvijek se tako ponašaju. Odvjetnici, mislim."

"Gospodin Finch se ne ponaša tako."

"On nije dobar primjer, Dille, on je..." Pokušavala sam se sjetiti nečega što je rekla Miss Maudie Atkinson. Onda mi je sinulo. "On je isti u sudnici kao i na ulici."

"Nisam na to mislio", rekao je Dill.

"Znam ja na što si mislio, dečko", rekao je neki glas iza nas. Mislili smo da je dopro iz debla, ali pripadao je gospodinu Dolphusu Ravmondu. Provirio je iza stabla. "Ako nisi debelokožac, stvarno ti pozli od toga, zar ne?"

20

"Dođi ovamo, sinko, imam nešto od čega će te proći mučnina."

Budući da je gospodin Dolphus Raymond bio zao čovjek, s oklijevanjem sam prihvatila njegovu ponudu, ali ipak sam pošla za Dillom. Nisam bila sigurna da bi se Atticusu dopalo da se sprijateljimo s gospodinom Raymondom, a pouzdano sam znala da se to teti Alexandri nimalo ne bi dopalo.

"Evo", rekao je nudeći Dillu svoju papirnatu vrećicu sa slamkama. "Popij malo pa će ti biti bolje."

Dill je stavio slamku u usta, povukao, nasmiješio se i onda ponovno dobrano potegnuo.

"He, he", rekao je gospodin Raymond, uživajući što kvari dijete.

"Dille, pripazi", rekla sam.

Dill je ispustio slamku i nacerio se. "Scout, to je samo Coca Cola."

Gospodin Raymond se naslonio na deblo. Dotad je ležao na travi. "Djeco, valjda me nećete tužiti?"

Upropastili biste mi loš glas."

"Hoćete reći da iz te vrećice pijete samo Coca Colu? Samo običnu Coca Colu?"

"Upravo tako", kimnuo je gospodin Raymond. Svidio mi se njegov miris - na kožu, konje i pamukovo sjeme. Nosio je jedine engleske jahače čizme koje sam ikad vidjela. "Samo to obično pijem."

"Onda se samo pretvarate da ste napola...? Oprostite, gospodine", ispravila sam se. "Nisam htjela biti..."

Gospodin Raymond se nasmijao. Nimalo se nije uvrijedio. Pokušala sam pitanje postaviti diskretnije.

"Zašto postupate onako kako postupate?"

"Zašto... ah, misliš, zašto se pretvaram? Pa, to je jednostavno", rekao je. "Nekim se ljudima ne sviđa... moj način življenja. I ja bih mogao reći, neka idu do vraga, baš me briga što im se ne sviđa. Pa i kažem da me nije briga sviđa li im se ili ne, ali ne kažem neka idu do vraga, razumiješ?"

Dill i ja smo rekli: "Ne, gospodine."

"Pa, pokušavam im dati razlog. Ljudima je lakše ako se za nešto mogu uhvatiti. Kad dođem u grad, što nije često, ako malo teturam i pijem iz ove vrećice, ljudi kažu da je Dolphus Raymond rob viskija, zato se ne može promijeniti. Ne može si

pomoći, zato živi onako kako živi."

"Ali, to nije iskreno, gospodine Raymond, kad se pretvarate da ste gori nego što već jeste..."

"Nije iskreno, ali ljudima pomaže. Među nama, Miss Finch, nisam baš od pića, ali oni nikad, nikad ne bi shvatili da živim onako kako živim jer tako želim živjeti."

Imala sam osjećaj da ne bih trebala tu stajati i slušati toga grešnog čovjeka koji ima miješanu djecu i ne mari tko za to zna, ali fascinirao me. Nikad prije nisam srela nekoga tko je namjerno lagao na vlastitu štetu. Ali, zašto je nama povjerio svoju najveću tajnu? Upitala sam ga to.

"Jer ste djeca i možete razumjeti", rekao je, "i zato što sam čuo kako on..."

Glavom je pokazao Dilla. "Još mu život nije pokvario nagone. Kad bude malo stariji, neće mu pozliti i neće plakati. Možda će pomisliti da nešto nije sasvim u redu, ali neće plakati, ne za nekoliko godina."

"Plakati zbog čega, gospodine Raymond?" Dillu se počela vraćati muževnost.

"Zbog pakla u koji ljudi jedni druge guraju, a da o tome i ne razmišljaju. Zbog pakla koji bijelci priređuju crncima a da ni ne pomisle kako su i oni ljudi."

"Atticus kaže da je prevariti crnca deset puta gore nego prevariti bijelca", promrmljala sam. "Kaže da je to najgore što možeš učiniti."

Gospodin Raymond je rekao: "Ne bih rekao... Mm Jean Louise, ti još ne znaš da tvoj otac nije običan čovjek, trebat će ti još nekoliko godina da shvatiš, još nisi vidjela dovoljno svijeta. Nisi još dovoljno vidjela ni ovaj grad, ali dovoljno ti je da se vratiš u sudnicu."

To me podsjetilo da propuštamo unakrsno ispitivanje gospodina Gilmera. Pogledala sam u sunce i vidjela da brzo nestaje iza krovova trgovina na zapadnoj strani trga. Nisam znala u koju od dvije vatre da skočim: da ostanem s gospodinom Raymondom ili da odem u Peti okružni sud. "Idemo, Dille", rekla sam. "Sad ti je dobro?"

"Aha. Drago mi je što smo se upoznali, gospodine Raymond, i hvala vam na piću, baš mi je pomoglo."

Otrčali smo natrag u sudnicu, uza stube pa do balkona i uvukli se do ograde. Pastor Sykes nam je sačuvao mjesta.

U sudnici je bilo tiho i ja sam se opet upitala gdje su djeca. Cigara suca Taylora pretvorila se u smeđu točkicu na njegovim ustima; gospodin Gilmer je nešto bilježio na žutom bloku, kao da se natječe sa sudskim zapisničarom, čija se ruka brzo trzala. "K vragu", rekla sam, "sve smo propustili."

Atticus je već napola završio govor poroti. Očigledno je izvadio neke papire iz aktovke koja je stajala pokraj njegova stolca, jer bili su na stolu. Tom Robinson se poigravao njima.

"... pomanjkanju bilo kakvih dokaza, ovaj je čovjek optužen za teški zločin i sad se odlučuje o njegovom životu..."

Gurnula sam Jema laktom. "Kako dugo već govori?"

"Tek je prešao dokaze", šapnuo je Jem, "i pobijedit ćemo, Scout. Ništa drugo nije moguće. Govori oko pet minuta. Objasnio je sve tako jednostavno kao... pa, kao što bih ja objasnio tebi. Čak bi i ti razumjela."

"Je li gospodin Gilmer...?"

"Psst! Ništa novo, sve kao i obično. Sad šuti."

Ponovno smo pogledali dolje. Atticus je govorio opušteno, kao da diktira pismo. Polako je hodao amo-tamo pred porotom, a činilo se da ga porota pažljivo sluša: držali su glave uspravno i naizgled s poštovanjem pratili Atticusa. Valjda zato što Atticus nije bio sklon drami.

Atticus je zastao i onda učinio nešto što obično nije činio. Otkopčao je uru i lanac i stavio ih na stol te rekao: "Uz dopuštenje suda..."

Sudac Taylor je kimnuo, a Atticus je učinio nešto što nisam vidjela nikad ni prije ni poslije, ni privatno ni u javnosti: raskopčao je prsluk, otkopčao ovratnik, olabavio kravatu i skinuo sako. Inače nikad nije činio ništa od toga dok se ne bi spremio za početak, pa je meni i Jemu to bilo kao da je pred nas stao gol golcat. Užasnuto smo se pogledali.

Atticus je stavio ruke u džepove i vratio se pred porotu. Zlatno puca na ovratniku i vrhovi olovke i penkale bljeskali su na svjetlosti.

"Gospodo", rekao je. Jem i ja smo se ponovno pogledali: Atticus je to rekao tonom kao da kaže

"Scout". Više nije zvučao suho i daleko - razgovarao je s porotom kao da su susjedi koje je sreo pred poštom.

"Gospodo", rekao je, "bit ću kratak, ali bih želio iskoristiti vrijeme koje mi je preostalo kako bih vas podsjetio da ovo nije kompliciran slučaj, da ne zahtijeva minuciozno raščlanjivanje složenih činjenica, ali jest potrebno da budete sigurni bez svake sumnje je li optuženi kriv. Kao prvo, ovaj slučaj nije ni trebao dospjeti na sud. Ovaj je slučaj jednostavan kao crno i bijelo."

"Tužitelj nije iznio ni jedan jedini medicinski dokaz da se zločin za koji je Tom Robinson optužen uopće dogodio. Umjesto toga, oslonio se na svjedočenje dvoje svjedoka čiji iskazi nisu samo ozbiljno dovedeni u pitanje tijekom unakrsnog ispitivanja nego ih je optuženi potpuno opovrgnuo. Optuženi nije kriv, ali netko u ovoj sudnici jest."

"Mogu samo suosjećati s glavnom svjedokinjom optužbe, ali moje suosjećanje ne može opravdati njezinu spremnost da riskira tuđi život, a upravo je to učinila pokušavajući se osloboditi vlastite krivice."

"Kažem krivice, gospodo, jer ju je krivica nagnala da tako postupi. Ona nije počinila nikakav zločin, samo je prekršila krut i tradicionalan kodeks našeg društva, kodeks koji je tako strog da onoga koji ga prekrši protjeramo iz svoje sredine i smatramo nepogodnim da živi s nama. Ona je žrtva okrutnog siromaštva i neznanja,

ali ja je ne mogu sažalijevati: ona je bjelkinja. Bila je posve svjesna težine svoga prekršaja, ali želje su joj bile jače od kodeksa koji je kršila pa ga je nastavila kršiti. Nastavila je, a poslije je reagirala na način koji smo svi doživjeli u nekom razdoblju svojeg života. Učinila je nešto što učini svako dijete - pokušala je odstraniti dokaz svoga prekršaja. Ali, u ovom slučaju, ona nije dijete koje skriva ukradeni predmet; napala je svoju žrtvu jer joj je nužno da ga odstrani, da ga udalji od sebe, da ga odstrani iz ovog svijeta. Ona mora uništiti dokaz svoga prekršaja."

"A što je dokaz njezina prekršaja? Tom Robinson, ljudsko biće. Ona mora odstraniti Toma Robinsona.

Tom Robinson ju je svakodnevno podsjećao na ono što je učinila. A što je učinila? Nametala se crncu."

"Bjelkinja je, a nametala se crncu. Učinila je nešto što je u našem društvu nezamislivo: poljubila je crnca. I to ne nekog starog djedicu, nego snažnog i mladog crnca. Kodeks joj nije bio važan prije nego što je to učinila, ali joj se poslije srušio na glavu."

"Njezin je otac to vidio, a optuženi vam je rekao kako je reagirao. Što je učinio njezin otac? To ne znamo, ali postoje indicije da je Mavellu Ewell zvjerski pretukao netko tko udara gotovo isključivo lijevom rukom. Djelomice znamo što je gospodin Ewell učinio: učinio je ono što bi učinili mnogi pobožni, dosljedni i ugledni bijelci u jednakim okolnostima - podnio je prijavu, nedvojbeno je potpisavši lijevom rukom i tako sad Tom Robinson sjedi pred vama nakon što se zakleo jedinom zdravom rukom koju ima - desnom."

"I tako je miran, pristojan i skroman crnac, koji se drznuo sažalijevati bjelkinju, morao svoju riječ suprotstaviti riječi dvoje bijelaca. Ne moram vas podsjećati na njihovo držanje dok su svjedočili - i sami ste ih vidjeli. Svjedoci optužbe, uz iznimku šerifa okruga Mavcomb, predstavili su se vama, gospodo, i ovom sudu s ciničnim uvjerenjem da se u njihovu riječ neće sumnjati, da ćete ih vi pratiti u uvjerenju - u zlom uvjerenju - da svi crnci lažu, da su svi crnci u biti nemoralna bića, da se nijednom crncu ne može vjerovati kad su u pitanju naše žene. Sve su to pretpostavke koje se i očekuju od uma njihova kalibra."

"A to je, gospodo, kako znamo, laž jednako crna kao koža Toma Robinsona, laž koju vam ne moram posebno objašnjavati. Vi znate istinu, a istina je ova: neki crnci lažu, neki su crnci nemoralni, nekim se crncima ne može vjerovati kad je riječ o ženama - bilo crnim ili bijelim. Ali, to je istina koja se odnosi na cijeli ljudski rod, a ne na pojedinu rasu. U ovoj sudnici nema osobe koja nikad nije slagala, koja nikad nije učinila nešto nemoralno, i nema muškarca koji nikad nije pogledao ženu s pohotom."

Atticus je zastao i izvadio rupčić. Onda je skinuo naočale i obrisao ih, i tad smo još nešto vidjeli prvi put: nikad prije nismo vidjeli da se znoji - bio je jedan od onih ljudi kojima se lice nikad ne znoji, ali sad se sjajilo.

"Samo još nešto, gospodo, prije nego što završim. Thomas Jefferson je jednom rekao da su svi ljudi stvoreni jednaki - riječi su to koje nam Jenkiji i ženska loza izvršne vlasti u Washingtonu vole bacati u lice. Ove 1935. godine neki se ljudi tim riječima rado služe izvan konteksta i njima pravdaju razne postupke. Najgluplji primjer kojeg se mogu sjetiti jest da ljudi koji upravljaju javnim obrazovanjem puštaju u sljedeći razred lijene i glupe zajedno s marljivima - jer svi su ljudi jednaki, reći će vam pedagozi ozbiljno, i djeca koja moraju ponavljati razred trpe od strašnog kompleksa manje vrijednosti.

Mi znamo da svi ljudi nisu jednaki u smislu u kojem to neki tvrde - neki su ljudi pametniji od drugih, neki imaju veće mogućnosti jer su s njima rođeni, neki zarađuju više od drugih, neke gospođe peku bolje kolače od drugih - neki su ljudi rođeni mnogo darovitiji od ostalih."

"Ali, postoji jedan način u ovoj zemlji na koji svi ljudi jesu jednaki - postoji jedna ljudska ustanova u kojoj je siromah ravnopravan s Rockefellerom, budala s Einsteinom a nezalica sa sveučilišnim rektorom. Ta je ustanova, gospodo, sud. Može to biti Vrhovni sud Sjedinjenih Država ili najskromniji sud u zemlji ili ovaj časni sud kojemu služite. Naši sudovi imaju svoje nedostatke, kao i sve ljudske ustanove, ali u našoj zemlji sudovi izjednačavaju sve ljude i tu su svi jednaki."

"Nisam idealist kad čvrsto vjerujem u integritet naših sudova i u sustav porote - za mene to nisu ideali nego živa stvarnost. Gospodo, sud je onoliko dobar koliko je dobar svaki član porote koji sjedi preda mnom. Sud vrijedi onoliko koliko vrijedi porota, a porota vrijedi onoliko koliko vrijede njezini članovi.

Vjerujem da ćete nepristrano razmotriti dokaze koje ste čuli, donijeti odluku i vratiti optuženog njegovoj obitelji. Za ime Boga, izvršite svoju dužnost."

Atticus se okrenuo i tiho rekao nešto što nisam razumjela. Rekao je to više sebi nego sudu. Gurnula sam Jema. "Što je rekao?"

"Za ime Boga, vjerujte mu', mislim da je to rekao."

Dill je iznenada pružio ruku preko mene i povukao Jema za rukav. "Gle tamo!"

Pogledali smo u smjeru u kojem je pokazivao i grlo nam se stisnulo. Calpurnia je prolazila srednjim prolazom, ravno prema Atticusu.

21

Sramežljivo se zaustavila pred ogradom i čekala da sudac Taylor obrati pozornost na nju. Stavila je čistu pregaču i u ruci nosila omotnicu.

Sudac Taylor ju je ugledao i rekao: "Ti si Calpurnia, zar ne?"

"Da, gospodine", rekla je. "Mogu li, molim vas, ovo dati gospodinu Finchu? Nema nikakve veze sa... sa suđenjem."

Sudac Taylor je kimnuo i Atticus je uzeo omotnicu od Calpurnije. Otvorio ju je, pročitao i rekao:

"Suče, ja... ovo je poruka od moje sestre. Kaže da su moja djeca nestala, nije ih vidjela od podneva..."

Ja... Biste li mogli..."

"Znam ja gdje su, Atticuse", oglasio se gospodin Underwood. "Eno ih gore na balkonu s crncima - tamo su točno od jedan i osamnaest."

Naš se otac okrenuo i pogledao gore. "Jeme, silazi odande", povikao je. Onda je rekao sucu nešto što mi nismo čuli. Progurali smo se pokraj pastora Sykesa i krenuli prema stubištu.

Dolje su nas dočekali Atticus i Calpurnia. Calpurnia se doimala srdito, ali Atticus je izgledao samo umorno.

Jem je uzbuđeno poskakivao. "Pobijedili smo, zar ne?"

"Nemam pojma", rekao je Atticus odsječno. "Tu ste cijelo poslijepodne? Idite kući s Calpurnijom i večerajte - i ostanite kod kuće."

"Ma daj, Atticuse, dopusti da se vratimo", molio ga je Jem. "Molim te, dopusti da čujemo presudu, molim te."

"Porota se možda vrati za samo minutu, to ne možemo znati..." Ali, vidjeli smo da Atticus popušta. "Pa, kad ste već sve ovo čuli, možete čuti i ostatak. Dobro, možete se vratiti nakon što večerate - ali jedite polako, nećete propustiti ništa važno - i ako se porota još ne bude vratila, možete čekati s nama. Ali, pretpostavljam da će sve biti gotovo prije nego što se vratite."

"Misliš da će ga tako brzo osloboditi?", upitao je Jem. Atticus je zaustio da odgovori, ali je onda zatvorio usta i otišao.

Ja sam se molila da nam pastor Sykes sačuva mjesta, ali prestala sam se moliti kad sam se sjetila da, kad porota iziđe, ljudi navale van - večeras će zaposjesti drogeriju, 0. K. Cafe i hotel - to jest, ukoliko nisu ponijeli i večeru.

Calpurnia nas je odvukla kući: "... žive ću vas odrati, kako vam je samo palo na pamet da sve to slušate! Gospodine Jem, zar ne znate da takvo suđenje nije za vašu sestricu? Miss Alexandru će udariti kap ako dozna! Nije za djecu da slušaju..."

Ulične svjetiljke već su bile upaljene pa smo vidjeli Calpurnijin gnjevan profil dok smo prolazili ispod njih. "Gospodine Jem, mislila sam da ste zreliji - kako vam je palo na pamet, ona je vaša sestrice!"

Kako vam je to uopće palo na pamet, gospodine! Može vas biti sram - zar nemate nimalo pameti u glavi?"

Ja sam bila oduševljena. Toliko se toga dogodilo tako brzo da mi se činilo kako će mi trebati nekoliko godina da o svemu razmislim, a sad još Calpurnia kori svoga dragocjenog Jema - tko zna kakva se još čuda mogu dogoditi do večeri?

Jem se smijuljio. "Zar ne želiš čuti kako je bilo, Cal?"

"Kuš, gospodine! Umjesto da se sramite, vi se još smijete..." Calpurnia je nabrojala nekoliko zahrđalih prijetećih koje se Jema uopće nisu dojmile, a ulazeći u kuću izgovorila je onu najkласičniju: "Ako vas gospodin Finch ne izmlati, ja hoću - ulazite u kuću, gospodine!"

Jem se cerio, a Calpurnia je šutke kimnula pristajući da Dill večera s nama. "Odmah nazovi Miss Rachel i reci joj gdje si", rekla mu je. "Raspametila se tražeći te - samo pazi da te ne pošalje prvim jutarnji vlakom u Meridian."

Teta Alexandra nas je dočekala i zamalo se onesvijestila kad joj je Calpurnia rekla gdje smo bili.

Valjda se uvrijedila kad smo rekli da je Atticus rekao da se možemo vratiti poslije večere jer dok smo jeli nije progovorila ni riječi. Samo se poigravala hranom na tanjuru i tužno je gledala dok je Calpurnia pretrpavala Jemov, Dillov i moj tanjur. Donijela je mlijeko, salatu od krumpira i šunku i mrmljala

"sram vas bilo", katkad tiše a katkad glasnije. "Sad polako sve to pojedite", glasila je njezina konačna zapovijed.

Pastor Sykes nam je sačuvao mjesta. Iznenađili smo se kad smo shvatili da nas nije bilo gotovo čitav sat, a isto smo se toliko iznenađili kad smo zatekli sudnicu kakva je bila kad smo otišli, uz tek nekoliko izmjena: porota nije bila tu, nije bio ni optuženi ni sudac, ali vratio se kad smo sjeli.

"Gotovo se nitko nije ni pomaknuo", rekao je Jem.

"Malo su se motali kad je porota izišla", rekao je pastor Sykes. "Muškarci su ženama donijeli večeru, a one su nahranile djecu."

"Koliko je već porota vani?", upitao je Jem.

"Oko pola sata. Gospodin Finch i gospodin Gilmer su još malo govorili, a onda je sudac dao poroti upute."

"Kakav je bio?", upitao je Jem.

"Molim? Aha, bio je prilično dobar. Ne mogu se žaliti - bio je vrlo pravedan. Rekao je otprilike, ako vjerujete ovo, onda morate donijeti ovakvu presudu, a ako

vjerujete ono, onda morate donijeti onakvu.

Ali, činilo mi se da nije sasvim nepristran, nekako je naginjao na našu stranu..." Pastor Sykes se počeo po glavi.

Jem se nasmiješio. "On se ne smije naginjati, pastore, ali ne brinite, pobijedili smo", rekao je mudro.

"Ne vidim kako bi ga ijedna porota mogla osuditi na temelju onoga što smo čuli..."

"Ne budite tako sigurni, gospodine Jem. Nikad još nisam vidio da je porota presudila u korist crnca a protiv bijelca..." Ali, Jem se nije složio s pastorom Sykesom pa smo svi morali slušati kako ponavlja dokaze, a uz to iznosi i svoje zamisli o zakonu o silovanju: nije silovanje ako ti je dopustila, ali mora joj biti osamnaest godina - barem u Alabami - a Mayelli je devetnaest. Mora se boriti i vikati, muškarac je mora svladati i zgaziti, po mogućnosti i onesvijestiti. No ako si mlađa od osamnaest godina, ne moraš sve to prolaziti.

"Gospodine Jem", rekao je pastor Sykes, "nije dolično o tome govoriti pred mladim damama..."

"Ma, ne zna ona o čemu razgovaramo", rekao je Jem. "Scout, ovo je za tebe previše nerazumljiva tema, zar ne?"

"E baš nije, razumjela sam sve što si rekao." Možda sam bila odveć uvjerljiva jer je Jem zašutio i više o tome nije govorio. "Koliko je sati, pastore?", upitao je. "Sad će osam."

Pogledala sam dolje i vidjela kako se Atticus šeće s rukama u džepovima - obišao je prozore a onda prošao pokraj ograde ispred odjeljka za porotu. Pogledao je u njega, pogledao suca Taylora na njegovu prijestolju pa se vratio odakle je krenuo. Uхватила sam mu pogled i mahnula mu. Kimnuo mi je i nastavio se šetati.

Gospodin Gilmer stajao je pokraj prozora i razgovarao s gospodinom Underwoodom. Bert, sudski zapisničar, pušio je cigaretu za cigaretom; zavalio se u stolac i podigao noge na stol.

Ali, sudski dužnosnici oni koji su bili nazočni: Atticus, gospodin Gilmer, sudac Taylor koji je blaženo spavao i Bert bili su jedini u sudnici čije se ponašanje doimalo normalnim. Nikad prije nisam vidjela da pretrpana sudnica može biti tako tiha. Katkad bi se oglasila neka beba ili bi neko dijete istrčalo van, ali odrasli su sjedili kao da su u crkvi. Na balkonu su crnci oko nas sjedili i stajali biblijski strpljivo.

Ura na zgradi suda napela se kao i obično i onda zaglušujuće odzvonila osam puta.

Kad je odzvonila jedanaest, više ništa nisam osjećala: umorna od opiranja snu, dopustila sam si da zadrijemam naslonjena na ruku i rame pastora Sykesa. Trgnula sam se i pokušala ostati budna gledajući dolje i usredotočujući se na glave u publici: bilo je šesnaest ćelavih, četrnaest muškaraca koji su imali ridu kosu, četrdeset sa smeđom ili crnom kosom i - sjetila sam se nečega što mi je Jem objasnio jednom kad

je nakratko proučavao psihologiju: rekao je da ako se dovoljno ljudi - recimo, pun stadion - usredotoči na jednu stvar, recimo da zapali neko stablo, onda će se stablo samo zapaliti.

Poigravala sam se pomišlju da zamolim sve u publici da se usredotoče na oslobođenje Toma Robinsona, ali zaključila sam da ne bi djelovalo ako su jednako umorni kao ja.

Dill je duboko spavao, glave naslonjene na Jemovo rame, a Jem je šutio.

"Ovo baš dugo traje, jel'da?", rekla sam mu. "Bogme da, Scout", odgovorio je radosno. "A ti si rekao da će trajati samo pet minuta."

Jem je podigao obrve. "Ima stvari koje ti ne razumiješ", rekao je, a ja sam bila odveć umorna da se pobunim.

Ali, valjda sam ipak donekle bila budna jer inače ne bih mogla steći dojam koji me počeo ispunjavati.

Nije se mnogo razlikovao od onoga koji sam imala prošle zime i zadrhtala sam iako je bilo vruće.

Osjećaj je rastao sve dok ozračje u sudnici nije bilo isto kao hladno jutro u veljači kad su ptice rugalice šutjele a zidari su prestali raditi na novoj kući Miss Maudie i sva su vrata u četvrti bila zatvorena jednako čvrsto kao vrata Radleyevih. Pusta, prazna ulica koja kao da nešto čeka, a sudnica je bila puna ljudi. Vruća ljetna noć nije se razlikovala od zimskog jutra. Gospodin Heck Tate, koji je ušao u sudnicu i razgovarao s Atticusom, mogao je isto tako na sebi imati visoke čizme i lovačku jaknu. Atticus je prekinuo svoju šetnju i naslonio nogu na prečku na stolcu; dok je slušao što mu govori gospodin Tate, polako je rukom trljao bedro. Očekivala sam da gospodin Tate kaže: "Sredite ga, gospodine Finch..."

Ali, gospodin Tate je rekao: "Mir u sudnici" glasom punim autoriteta pa su dolje svi podigli glavu.

Gospodin Tate je izišao iz sudnice a onda se vratio s Tomom Robinsonom. Odveo ga je na mjesto do Atticusa i ostao stajati pokraj njega. Sudac Taylor se naglo razbudio, uspravio i pogledao prazan odjeljak za porotu.

Ono što se dogodilo poslije toga bilo je slično snu: kao u snu, vidjela sam kako se porota vraća, krećući se poput ronilaca pod vodom, a glas suca Taylora dopirao je iz daleka i bio tanašan. Vidjela sam nešto što može zamijetiti samo dijete odvjentika, na što će samo takvo dijete obratiti pozornost, a bilo je to kao da gledam Atticusa kako izlazi na ulicu, podiže pušku na rame i povlači okidač, ali da sve vrijeme znam da je puška prazna.

Porota nikad ne gleda optuženog kojeg je osudila i kad se ova porota vratila, nitko od njih nije pogledao Toma Robinsona. Predsjednik je dao papirić gospodinu Tateu koji ga je dodao činovniku koji ga je dodao sucu...

Sklopila sam oči. Sudac Taylor je ispitivao porotnike jednog po jednog: "Kriv je... kriv je... kriv je... kriv je." Ispod oka sam pogledala Jema: ruke su mu pobijelile,

tako je čvrsto stiskao ogradu balkona, a ramena su mu se trzala na svako "kriv je", kao da je svako ubod u njegova leđa.

Sudac Taylor je nešto govorio. Držao je čekić, ali nije lupao njime. Mutno sam vidjela kako Atticus trpa papire sa stola u aktovku. Zatvorio ju je, otišao do zapisničara i nešto rekao, kimnuo gospodinu Gilmeru i onda otišao do Toma Robinsona te i njemu nešto šapnuo. Uzeo je sako s naslona stolca i prebacio ga preko ramena. Onda je izišao iz sudnice, ali ne putem kojim je obično izlazio. Valjda je htio najkraćim putem kući jer je brzo prošao srednjim prolazom prema južnom izlazu. Pogledom sam pratila njegovu glavu dok je išao prema vratima. On nije podigao pogled.

Netko me gurao, ali nisam htjela odvojiti pogled od ljudi ispod nas i od prizora Atticusovog samotnog prolaska kroz sudnicu.

"Miss Jean Louise?"

Okrenula sam se. Svi su stajali. Posvuda oko nas i na balkonu na suprotnoj strani crnci su ustajali. Glas pastora Sykesa bio je jednako dalek kao i sučev:

"Miss Jean Louise, ustanite. Prolazi vaš otac."

22

Sad je bio Jemov red da plače. Lice mu je bilo zamrljano od suza bijesa dok smo se probijali kroz veselu svjetinu. "Nije pravedno", mrmljao je cijelim putem do ugla trga, gdje nas je čekao Atticus.

Atticus je stajao pod uličnom svjetiljkom i držao se kao da se ništa nije dogodilo; prsluk mu je bio zakopčan, ovratnik i kravata uredno na svome mjestu, isto tako i ura s lancem - ponovno je bio neutralan kao obično.

"Nije pravedno, Atticuse", rekao je Jem.

"Ne, sine, nije."

Otišli smo kući.

Teta Alexandra nas je čekala. Bila je u kućnom ogrtaču, ali kunem se da je ispod njega imala korzet.

"Zao mi je, brate", promrmljala je. Budući da je nikad prije nisam čula da Atticusa zove bratom, dobacila sam pogled Jemu, ali on nije slušao. Pogledao bi Atticusa pa spustio pogled; upitala sam se misli li da je Atticus na neki način odgovoran za presudu Toma Robinsona.

"Je li s njim sve u redu?", upitala je teta, pokazujući Jema.

"Uskoro će biti", rekao je Atticus. "Za njega je ovo bilo malo previše." Naš je otac uzdahnuo. "Ja sad idem na spavanje", rekao je. "Ako ujutro ne ustanem, nemojte me buditi."

"Smatrala sam da ionako nije pametno dopustiti im..."

"Ovo je njihov dom, sestro", rekao je Atticus. "Takvim smo ga za njih stvorili pa moraju naučiti živjeti u njemu."

"Ali, ne moraju ići na sud i sve to gledati..."

"To je isto toliko Maycomb kao i misionarska čajanka."

"Atticuse..." Pogled tete Alexandre bio je uznemiren. "Ti si posljednja osoba od koje bih očekivala da bude ogorčena zbog ovoga."

"Nisam ogorčen, samo sam umoran. Idem u krevet."

"Atticuse...", rekao je Jem tmurno.

Okrenuo se u do vratku. "Što, sine?"

"Kako su to mogli učiniti, kako su mogli?"

"Ne znam, ali jesu. Učinili su to i prije, učinili su večeras i učinit će opet, a kad učine - čini se da plaču samo djeca. Laku noć."

Ali, sve je uvijek bolje sljedećeg jutra. Atticus je ustao uobičajeno neljudski rano i bio u dnevnom boravku iza Mobile Registera kad smo mi uteturali. Jemovo je jutarnje lice postavljalo pitanje koje su se njegove pospane usne borile postaviti.

"Još nije vrijeme za zabrinutost", umirivao ga je Atticus dok smo išli u blagovaonicu. "Još nije gotovo.

Uložiti ćemo žalbu, u to možeš biti siguran. Zaboga, Cal, što je ovo?" Zurio je u tanjur s doručkom.

Calpurnia je rekla: "Otac Toma Robinsona poslao vam je jutros to pile, pa sam ga ispekla."

"Reci mu da sam veoma počašćen, ali ni u Bijeloj kući ne jedu piletinu za doručak. A što je ovo?"

"Svježije pecivo", rekla je Calpurnia. "Poslala ga je Etelle iz hotela."

Atticus ju je zbunjeno pogledao, a ona je rekla: "Bit će bolje da dođete ovamo i vidite što je u kuhinji, gospodine Finch."

Pošli smo za njim. Kuhinjski je stol bio pretrpan s toliko hrane da su nas sve mogli pokopati u nju: komadi usoljene svinjetine, rajčice, grah, čak i grožđe. Atticus se nasmijao kad je ugledao staklenku s konzerviranim svinjskim nožicama. "Mislite li da će mi teta dopustiti da ovo jedem u blagovaonici?"

Calpurnia je rekla: "Ovo je bilo posvuda oko stražnjih stuba kad sam jutros došla. Oni... oni cijene sve što ste učinili, gospodine Finch. Valjda... valjda nisu sebi dopustili previše slobode?"

Atticusove su se oči napunile suzama. Nekoliko trenutaka nije ništa rekao. "Reci im da sam im veoma zahvalan", rekao je zatim. "Reci im... reci im da to nikad više ne smiju učiniti. Vremena su tako teška..."

Izišao je iz kuhinje, otišao u blagovaonicu, ispričao se teti Alexandri, stavio šešir i otišao u grad.

Čuli smo Dillove korake u hodniku, pa je Calpurnia ostavila Atticusov netaknuti doručak na stolu.

Između zečjih zalogaja, Dill nam je prepričao reakciju Miss Rachel na sinoćnja zbivanja: ako čovjek poput Atticusa Fincha želi udarati glavom o zid, neka samo izvoli.

"Bio bih joj rekao svoje", rešao je Dill, glođući pileći batak, "ali jutros nije izgledala kao da bi me slušala. Rekla je da je pola noći bila budna pitajući se gdje sam, da je htjela poslati šerifa po mene, ali je i on bio na suđenju"

"Dille, moraš prestati odlaziti a da joj ništa ne kažeš", rekao je Jem. "Tako je samo ljutiš."

Dill je strpljivo uzdahnuo. "Govorio sam joj kamo idem dok mi se usta nisu osušila - ona samo vidi strahote i tamo gdje ih nema. Kladim se da popije pola litre svakog jutra - znam da popije dvije čaše.

Vidio sam je."

"Ne govori tako, Dille", rekla je teta Alexandra. "To nije dolično djetetu. To je - cinično."

"Nisam ja ciničan, Miss Alexandra. Valjda nije cinično reći istinu?"

"Jest na način na koji je ti govoriš."

Jem ju je oštro pogledao, a onda je rekao Dillu: "Idemo. Ponesi batac sa sobom."

Kad smo došli da prednji trijem, Miss Stephanie Crawford prepričavala je događaje Miss Maudie Atkinson i gospodinu Averyu. Osvrnuli su se, pogledali nas i nastavili razgovarati. Jem je zaškrgutao zubima. Ja sam poželjela da imam neko oružje.

"Mrzim kad te odrasli gledaju", rekao je Dill. "Odmah se osjećaš kao da si nešto zgriješio."

Aim Maudie je povikala neka Jem Finch dođe onamo.

Jem je zastenjao i teško ustao s ljuljačke. "Idemo s tobom", rekao je Dill.

Miss Stephanie je nos podrhtavao od radoznalosti. Željela je znati tko nam je dopustio da idemo na sud - ona nas nije vidjela, ali se jutros po cijelom gradu prepričava da smo bili na balkonu za crnce. Je li nas Atticus tamo smjestio da bi nešto...? Nije li gore bilo tijesno sa svim onim...? Je li Scout razumjela sve...? Nije li nas naljutilo kad smo vidjeli da je naš tata izgubio?

"Šuti, Stephanie." Glas Miss Maudie bio je ubojit. "Nemam vremena provoditi cijelo jutro na trijemu."

Jeme Finch, pozvala sam te da vidim jeste li ti i tvoji kolege za tortu. Ustala sam u pet da je ispečem pa nemoj izvrđavati. Ispričaj nas, Stephanie. Dobro vam jutro, gospodine Avery."

Na kuhinjskom stolu bila je jedna velika torta i dvije male. Trebale su biti tri male. Nije bilo slično Miss Maudie da zaboravi Dilla i to se zacijelo vidjelo na nama. Ali, razumjeli smo kad je odsjekla komad velike torte i dala ga Jemu.

Dok smo jeli, osjetili smo da je to način Miss Maudie da nam kaže kako se, što se nje tiče, ništa nije promijenilo. Mirno je sjedila i promatrala nas.

Iznenada je progovorila. "Ne uzrujavaj se, Jeme. Stvari nikad nisu tako loše kako se čine."

Kad bi Miss Maudie u kući htjela reći nešto nadugačko, raširila bi prste na koljenima i namjestila zubalo. I sad je to učinila, pa smo čekali.

"Samo vam želim reći da ima ljudi na ovom svijetu koji su rođeni za to da za nas obavljaju neugodne poslove. Vaš je otac jedan od njih."

"Oh", rekao je Jem. "Hm."

"Nemoj ti meni oh i hm, mladi gospodine", odgovorila je Miss Maudie, prepoznavši Jemovo fatalističko glasanje, "nisi još dovoljno star da shvatiš što sam rekla."

Jem je zurio u napola pojedena komad torte. "To je kao da si gusjenica u čahuri, eto kako je", rekao je.

"Kao nešto što spava na toplom. Uvijek sam mislio da su ljudi u Maycombu najbolji na svijetu, barem mi se tako činilo."

"Mi smo najbezopasniji ljudi na svijetu", rekla je Miss Maudie. "Tako smo rijetko pozvani da budemo kršćani, ali kad se to dogodi, imamo ljude poput Atticusa da to učine za nas."

Jem se žalosno nasmiješio. "Da barem ostali u okrugu tako misle."

"Iznenadio bi se kad bi znao koliko ljudi tako misli."

"Tko?" Jem je sad govorio glasnije. "Tko je u ovom gradu išta poduzeo da pomogne Tomu Robinsonu, tko?"

"Kao prvo, njegovi prijatelji crnci, a i ljudi poput nas. Ljudi poput suca Taylora. Ljudi poput gospodina Hecka Tatea. Prestani jesti i počni misliti, Jeme. Je li ti ikad palo na pamet da sudac Taylor nije slučajno imenovao Atticusa za Tomovog branitelja? Da je sudac možda imao svoje razloge što je to učinio?"

To je bila zanimljiva pomisao. Takve je slučajeve inače obično dobivao Maxwell Green, najnoviji odvjetnik u Maycombu, kojem je bilo potrebno iskustvo. Slučaj Toma Robinsona trebao je dobiti Maxwell Green.

"Razmisli o tome", govorila je Aim Maudie. "Nije to bilo slučajno. Sinoć sam sjedila vani na trijemu i čekala. Čekala sam i čekala da vas vidim kako se vraćate, i dok sam čekala, pomislila sam: 'Atticus Finch neće pobijediti, ne može pobijediti, ali je jedini u ovom okrugu kadar postići da porota ovako dugo zasjeda u ovakvom slučaju.' I pomislila sam: 'Eto, napravili smo prvi korak - vrlo mali, ali ipak prvi korak.'"

"Lijepo je sve to što kažete - ali zar ne mogu kršćanski suci i odvjetnici ispraviti ono što rade poganske porote?", mrmljao je Jem. "Čim odrastem..."

"O tome ćeš morati porazgovarati s ocem", rekla je Miss Maudie.

Sišli smo niz nove stube Miss Maudie na sunce i zatekli Aim Stephanie i gospodina Averya još u razgovoru. Pomaknuli su se i stajali pred kućom Aim Stephanie. Upravo im je prilazila Aim Rachel.

"Mislim da ću postati klaun kad odrastem", rekao je Dill.

Jem i ja smo stali kao ukopani.

"Da, da, klaun", rekao je. "S ljudima ne mogu ništa učiniti, osim da im se smijem, pa ću se lijepo pridružiti cirkusu i valjati se od smijeha."

"Pogrešno si to shvatio, Dille", rekao je Jem. "Klaunovi su tužni, a drugi se njima smiju."

"E onda ću biti nova vrsta klauna. Stajat ću usred ringa i smijati se ljudima. Samo pogledaj onamo", pokazao je prstom. "Svi bi oni trebali jahati na metlama. Teta Rachel to već čini."

Aim Stephanie i Aim Rachel su divlje mahali prema nama, na način koji je posve opravdao Dillove opaske.

"O Bože", izustio je Jem. "Vjerojatno bi bilo ružno ne otići do njih."

Nešto nije bilo u redu. Gospodin Avery je bio crven u licu od napadaja kihanja i gotovo nas je otpuhnuo s pločnika kad smo im prišli. Aim Stephanie se tresla od uzbuđenja, a Miss Rachel je uhvatila Dilla za ramena. "Odmah se vrati u dvorište i ostani tamo", rekla je. "Vani je opasno."

"Što je bilo?", upitala sam.

"Zar još niste čuli? Pa čitav grad bruji..."

U tom je trenutku teta Alexandra izišla na trijem i pozvala nas, ali zakasnila je. Miss Stephanie nam je s užitkom ispričala: jutros je gospodin Bob Ewell zaustavio Atticusa na uglu kod pošte, pljunuo u njega i rekao mu da će ga srediti makar na to potrošio cijeli život.

23

"Volio bih da Bob Ewell ne žvače duhan", bio je jedini Atticusov kometar.

No prema onome što nam je ispričala Miss Stephanie Crawford, Atticus je izlazio iz pošte kad mu je prišao gospodin Ewell, opsovao ga, pljunuo i zaprijetio da će ga ubiti. Miss Stephanie (koja je, nakon što je dvaput ispričala priču, već i sama bila tamo i sve vidjela - baš je dolazila iz Jitney Junglea) - dakle, Miss Stephanie je rekla da Atticus ni okom nije trepnuo, samo je izvadio rupčić i obrisao lice i onda stajao i pustio da mu gospodin Ewell izgovori prostote koje ona kao fina dama ne može ponoviti.

Gospodin Ewell bio je veteran nekog nepoznatog rata; ta činjenica i Atticusova miroljubiva reakcija vjerojatno su ga potaknuli da upita: "Odveć si ponosan da se boriš, je li ti, crnjoljubivi gade?" Aim Stephanie je rekla da je Atticus odgovorio: "Ne, samo sam prestar", stavio ruke u džepove i nastavio svojim putem. Miss Stephanie je rekla da se Atticusu mora priznati da katkad ima opor smisao za humor.

Jemu i meni to nije bilo nimalo zabavno.

"Na kraju krajeva", rekla sam, "nekoć je bio najubojitiji strijelac u okrugu. Mogao je..."

"Znaš da on ne bi nosio pištolj, Scout. Čak ga ni nema", rekao je Jem. "Nije ga imao čak ni one večeri pred zatvorom. Rekao mi je da je nošenje oružja poziv da netko puca u tebe."

"Ovo je drukčije", rekla sam. "Mogli bismo mu reći neka ga od nekoga posudi."

To smo i učinili, a on je samo rekao: "Besmislica."

Dill je smatrao da bi možda pomogao drukčiji pristup: na kraju krajeva, mi bismo umrli od gladi kad bi ga gospodin Ewell ubio, a odgajala bi nas isključivo teta Alexandra, a svi znamo što bi učinila prije nego što bi se Atticus ohladio - otpustila bi Calpurniju. Jem je rekao da bi možda pomoglo kad bih ja plakala i zapomagala, budući da sam djevojčica. Ni to nije uspjelo.

Ali, kad je primijetio kako se vučemo po susjedstvu, ne jedemo i ne radimo svoje uobičajene aktivnosti, Atticus je shvatio koliko smo se uplašili. Jedne je večeri pokušao namamiti Jema novim sportskim časopisom; kad je vidio kako ga je Jem nezainteresirano prelistao i odložio, upitao je: "Što te muči, sine?"

Jem je bio izravan. "Gospodin Ewell."

"Što se dogodilo?"

"Ništa se nije dogodilo. Bojimo se za tebe i mislimo da bi nešto morao poduzeti u vezi s njim."

Atticus se suho nasmiješio. "A što da poduzmem? Da tražim zabranu približavanja?"

"Kad netko kaže da će te ubiti, vjerojatno tako i misli."

"On je to mislio onda kad je rekao", rekao je Atticus. "Jeme, pokušaj se na trenutak zamisliti u koži gospodina Ewella. Na suđenju sam mu uništio i zadnji ostatak vjerodostojnosti, ako ju je uopće imao."

Morao mi se nekako osvetiti, ljudi poput njega to uvijek moraju. Pa ako je to što mi je pljunuo u lice i prijetio prištedjelo Mayelli Ewell samo jedne batine, rado to prihvaćam. Morao se na nekome iskaliti, a meni je draže da sam to ja nego njegova djeca. Razumiješ li?"

Jem je kimnuo.

Teta Alexandra ušla je u sobu kad je Atticus govorio: "Nemamo zašto strahovati od Boba Ewella, onog si je jutro olakšao dušu."

"Ja ne bih bila tako sigurna u to, Atticuse", rekla je. "Ljudi poput njega spremni su na sve da se osvete."

Znaš i sam kakvi su."

"A što mi to Ewell može, sestro?"

"Nešto podmuklo i skriveno", rekla je teta Alexandra. "S tim možeš računati."

"Nitko u Maycombu nema mogućnost učiniti nešto skriveno", rekao je Atticus.

Poslije toga se više nismo bojali. Ljeto je prolazilo pa smo ga nastojali što bolje iskoristiti. Atticus nas je uvjerio da se Tomu Robinsonu ništa neće dogoditi dok prizivni sud ne razmotri njegov slučaj i da Tom ima dobre izgleda da ga oslobode ili da se barem održi novo suđenje. Bio je u zatvoru Enfield, u okrugu Chester, stotinjak kilometara odavde. Pitala sam Atticusa smiju li Toma posjetiti žena i djeca, a on je rekao da ne.

"Ako izgubi na prizivnom sudu", upitala sam jedne večeri, "što će biti s njim?"

"Završit će na stolici", rekao je Atticus, "osim ako mu guverner ne ublaži kaznu. Ali, još nije vrijeme za zabrinutost, Scout. Imamo dobre izgleda."

Jem se ispružio na sofi i čitao Popularnu mehaniku. Podigao je glavu. "To nije pravedno. On nikoga nije ubio, čak i da jest kriv. Nije nikome oduzeo život."

"Znaš da je u Alabami za silovanje smrtna kazna", rekao je Atticus.

"Da, ali mu porota nije morala izreći smrtnu kaznu - da su htjeli, mogli su ga osuditi na dvadeset godina."

"S obzirom na to", rekao je Atticus, "da je Tom Robinson crnac, Jeme, nema te porote u ovom dijelu svijeta koja će reći: 'Mislimo da si kriv, ali ne jako' kada je riječ o takvoj optužbi. Kad ga nisu izravno oslobodili, ostalo nije bilo upitno."

Jem je odmahivao glavom. "Znam da to nije u redu, ali ne mogu dokučiti točno zašto - možda za silovanje ne bi trebala biti smrtna kazna..."

Atticus je spustio novine pokraj naslonjača. Rekao je da nema prigovora na zakon o silovanju, uopće ne, ali da mu se nimalo ne sviđa kad tužitelj traži a porota odobri smrtnu kaznu u slučaju koji se temelji samo na indicijama. Pogledao me, vidio da slušam, pa je pojednostavnio. "Hoću reći, prije nego što čovjeka osude na smrt, recimo zbog ubojstva, trebao bi postojati barem jedan svjedok. Netko bi morao moći reći: 'Da, bio sam tamo i vidio kako je potegnuo okidač.'"

"Ali, mnogi su obješeni na temelju indicija", rekao je Jem.

"Znam, i veliki dio njih je to vjerojatno zaslužio - ali ako nema svjedoka, uvijek postoji sumnja, makar i samo sjena sumnje. Zakon traži 'razumnu sumnju', ali ja mislim da optuženi ima pravo i na sjenu sumnje. Uvijek postoji mogućnost, ma kako malo vjerojatna, da je nevin."

"Onda se sve vraća na porotu. Trebali bismo ukinuti porote", odlučno je rekao Jem.

Atticus se trudio potisnuti osmijeh, ali nije uspio. "Prilično si strog prema nama, sine. Mislim da možda postoji bolji način. Promijeniti zakon. Promijeniti ga tako da samo suci imaju nadležnost da određuju kaznu u slučajevima koji dopuštaju smrtnu kaznu."

"Onda idi u Montgomery i promijeni zakon."

"Iznenadio bi se kako je to teško. Ja neću doživjeti da se zakon promijeni, a ako ti to doživiš, bit ćeš već starac."

Jemu to nije bilo dovoljno. "Ne, gospodine, trebali bi ukinuti porote. On uopće nije bio kriv, a oni su rekli da jest."

"Da si ti bio u toj poroti, sine, zajedno s jedanaest dječaka poput tebe, on bi sad bio slobodan", rekao je Atticus. "Ništa u tvom životu dosad nije iskvarilo tvoj način razmišljanja. Tomova se porota sastojala od dvanaest ljudi koji su u svakodnevicu razumni, ali tijekom suđenja se nešto ispriječilo između njih i razuma. Isto si vidio one večeri pred zatvorom. Kad su oni ljudi otišli, nisu otišli kao razumni ljudi - otišli su zato što smo mi bili tamo. U našem svijetu postoji nešto zbog čega ljudi gube glavu - ne mogu biti pravedni sve i kad bi pokušali. Na našim sudovima, kada je riječ crnca suprotstavljena riječi bijelca, bijelac uvijek pobijedi. To je ružno, ali tako jest."

"Zbog toga to još uvijek nije u redu", rekao je Jem tvrdoglavo. Blago je šakom udario koljeno. "Ne možeš jednostavno osuditi čovjeka na temelju takvih dokaza - ne možeš."

"Ti ne bi mogao, ali oni su mogli i to su i učinili. Sto budeš stariji, to ćeš češće to vidati. Sudnica bi trebala biti mjesto u kojem vlada pravednost, bez obzira koje je dugine boje optuženi, ali ljudi su skloni unijeti svoju kivnost ravno u porotu. Kad budeš stariji, vidjet ćeš svakog dana kako bijelci varaju crnce, ali reći ću ti nešto i dobro to upamti - kad god bijelac to učini crncu, tko god bio, koliko god bio bogat ili potjecao iz otmjene obitelji, taj je bijelac smeće." I Atticus je govorio tako tiho da su nas njegove posljednje riječi trgnule. Podigla sam pogled i vidjela da mu je lice

odlučno. "Za mene ne postoji ništa odvratnije nego kad bezvrijedni bijelac iskoristi crnčevo neznanje. Ne zavaravajte se - sve se to nakuplja i jednog ćemo dana zbog toga morati platiti. Nadam se samo da to neće biti za vašeg životnog vijeka."

Jem se češao po glavi. Odjednom je razrogačio oči. "Atticuse", rekao je, "zašto ljudi poput nas i Miss Maudie nikad nisu u poroti? Nikad u poroti ne vidimo nikoga iz Maycomba - svi su iz divljine."

Atticus se zavalio u naslonjač. Zbog nekog se razloga činilo da je zadovoljan Jemom. "Pitao sam se kad će ti to pasti na um", rekao je. "Ima mnogo razloga. Kao prvo, Miss Maudie ne može biti u poroti zato što je žena."

"Hoćeš reći da žene u Alabami ne mogu...?" Bila sam ogorčena.

"Da. Valjda je to zato da se naše krhke žene zaštite od slučajeva kao što je Tomov. Osim toga", Atticus se nacerio, "sumnjam da bismo ikad dočekali kraj suđenja - gospođe bi stalno prekidale i postavljale pitanja."

Jem i ja smo se nasmijali. Miss Maudie bi bila sjajna u poroti. Pomislila sam na staru gospođu Dubose u njezinim kolicima: "Prestani lupati tim čekićem, Johne Taylore, želim ovog čovjeka nešto pitati."

Možda su naši preci ipak bili mudri.

Atticus je govorio: "S ljudima poput nas - to je naš dio računa. Obično dobijemo onakve porote kakve zaslužujemo. Naši sugrađani, kao prvo, nisu zainteresirani. Kao drugo, boje se. Osim toga..."

"Boje se? Zašto?", upitao je Jem.

"Pa, što kad bi... Recimo, kad bi gospodin Link Deas morao odlučiti koliku odštetu treba dodijeliti Miss Maudie nakon što je Miss Rachel pregazi automobilom. Linku ne bi bilo drago izgubiti ni jednu ni drugu kao mušteriju u svojoj trgovini, nije li tako? I tako će reći sucu da ne može biti porotnik jer mu nema tko paziti na trgovinu. I sudac Taylor uvaži ispriku. Katkad bijesno, ali uvaži ispriku."

"A zašto bi on mislio da bi ijedna od njih prestala kupovati kod njega?", upitala sam.

Jem je rekao: "Miss Rachel bi, a Miss Maudie ne bi. Ali, glasovanje porote je tajno, Atticuse."

Naš se otac nasmijao. "Još mnogo toga moraš naučiti, sine. Glasovanje porote trebalo bi biti tajno. Kad je u poroti, čovjek mora odlučiti i izjasniti se o nečemu. Ljudi to ne vole činiti. Katkad je neugodno."

"Tomova se porota bogme brzo odlučila", promrmljao je Jem.

Atticus se počeo poigravati džepnim satom. "Ne, nije", rekao je, više sebi nego nama. "To je bilo jedino zbog čega sam pomislio kako bi ovo mogla biti najava početka. Toj je poroti trebalo nekoliko sati."

Presuda je možda bila neizbježna, ali obično se donese za nekoliko minuta. Ovaj put..." Prekinuo se i pogledao nas. "Možda će vas zanimati da je jedan član porote bio prilično tvrdoglav - u početku je bio za oslobadajuću presudu."

"Tko to?" Jem je bio zapanjen.

Atticusu su zasjale oči. "Nije na meni da to kažem, ali reći ću vam ovo: to je jedan od vaših prijatelja iz Old Saruma..."

"Jedan od Cunninghamovih?" povikao je Jem. "Jedan od... Ali, nisam nijednog prepoznao. Ti se šališ."

Postrance je pogledao Atticusa.

"Jedan od njihovih. Nisam tražio da ga isključe jer sam imao neki predosjećaj. Samo predosjećaj.

Mogao sam to tražiti, ali nisam."

"Moj Bože", rekao je Jem zadivljeno. "Čas ga pokušavaju ubiti, čas osloboditi. Dok sam živ neću razumjeti te ljude."

Atticus je rekao da ih samo moraš poznavati. Rekao je da Cunninghamovi nisu ni od koga ništa primili ili uzeli otkako su se doselili u Novi svijet. I još nešto - kad jednom zadobiješ njihovo poštovanje, borit će se za tebe rukama i nogama. Rekao je da je imao osjećaj, samo slutnju, da su one večeri otišli iz zatvora s velikim poštovanjem prema Finchevima. A onda, rekao je, bio je potreban udarac groma i još jedan Cunningham da ga odgovore. "Da smo imali dvojicu takvih, porota bi bila podvojena."

Jem je polako rekao: "Hoćeš reći da si doista pustio u porotu čovjeka koji te prethodne večeri htio ubiti? Kako si mogao tako riskirati, Atticuse, kako si mogao?"

"Kad bolje razmisliš, rizik nije bio velik. Nema velike razlike između jednog čovjeka koji će ga osuditi i drugog čovjeka koji će ga osuditi, nije li tako? Na cijelom je popisu jedino on bio nepoznanica."

"U kakvom je srodstvu taj čovjek s Walterom Cunninghamom?", upitala sam.

Atticus je ustao, protegnuo se i zijevnuo. Nije još bilo vrijeme ni da mi pođemo u krevet, ali znali smo da on želi malo čitati novine. Uzeo ih je, presavio i lupnuo me po glavi. "Da vidimo", rekao je. "Aha, sad znam. Dvostruki bratić."

"Kako je to moguće?"

"Dvije su se sestre udale za dva brata. To je sve što ću ti reći - ostalo odgonetni sama."

Mučila sam se i zaključila da, kad bih se ja udala za Jema i kad bi Dill imao sestru s kojom bi se oženio, onda bi naša djeca bila dvostruki bratići i sestrične. "Vidiš vruga, Jeme", rekla sam kad je Atticus otišao, "čudan su oni svijet. Jesi li to čula, teta?"

Teta Alexandra je kačkala prostirku i nije nas gledala, ali nas jest slušala. Sjedila je u svojem naslonjaču s košarom uz noge i prostirkom na krilu. Nikad mi neće biti jasno zašto gospode kačkaju vunene prostirke kad je ovako vruće.

"Čula sam", rekla je.

Sjetila sam se davne grozne zgrade kad sam priskočila mladom Walteru Cunninghamu u pomoć. Sad mi je bilo drago što sam to učinila. "Čim počne škola,

pozvat ću Waltera na večeru", rekla sam, zaboravljajući svoju prethodnu odluku da ću ga izmlatiti čim ga vidim. "Može ponekad ostati i poslije škole. Atticus ga može odvesti kući u Old Sarum. Možda može i prenoćiti kod nas, ha, Jeme?"

"Vidjet ćemo još", rekla je teta Alexandra - kod nje su te riječi uvijek bile prijatnija, a ne obećanje.

Iznenadena sam se okrenula. "Zašto ne, teta? Oni su dobri ljudi."

Pogledala me preko naočala. "Jean Louise, nimalo ne sumnjam da su dobri ljudi. Ali nisu naša vrsta ljudi."

Jem je rekao: "Hoće reći da su gljive, Scout."

"Kako to, gljive?"

"Ma, seljačine. Vole narodnjake i tome slično."

"Pa i ja to volim..."

"Ne budi smiješna, Jean Louise", rekla je teta Alexandra. "Možeš Waltera Cunninghama ribati dok ne zablista, možeš mu obuti cipele i odjenuti novo odijelo, ali on svejedno nikad neće biti kao Jem. Osim toga, ta je obitelj sklona piću. Žene iz obitelji Finch ne zanimaju se za takve ljude."

"Teta", rekao je Jem, "pa njoj još nije ni devet godina."

"To ne znači da je prerano da nauči."

Teta Alexandra je rekla svoje. Živo sam se sjetila posljednje zgrade kad je nešto zabranila. Nikad mi nije bilo jasno zašto. Bilo je to kad sam bila zaokupljena planom da posjetim Calpurniju kod kuće - bila sam radoznala i zainteresirana; željela sam vidjeti njezino "društvo", vidjeti kako živi, tko su joj prijatelji. Ali, mogla sam isto tako poželjeti vidjeti tamnu stranu mjeseca. Ovaj je put taktika bila drukčija, ali je teta Alexandra imala isti cilj. Možda je zato i došla živjeti s nama - da nam pomogne izabrati prijatelje. No, odlučila sam se opirati koliko god mogu. "Ako su dobri ljudi, zašto onda ne smijem biti ljubazna prema Walteru?"

"Nisam rekla da ne budeš ljubazna prema njemu. Trebaš biti pristojna i uljudna, trebaš prema svima biti pristojna, dušo. Ali, to ne znači da ih moraš pozivati kući."

"A što da nam je rod, teta?"

"Činjenica je da nije, a da jest, moj bi odgovor bio isti."

"Teta", oglasio se Jem, "Atticus kaže da možeš birati prijatelje, ali ne možeš rodbinu - i dalje su ti rodbina, priznavao ih ti ili ne, a glupo izgledaš kad ih ne priznaješ."

"To je i slično tvome ocu", rekla je teta Alexandra, "a ja i dalje tvrdim da Jean Louise neće pozvati Waltera Cunninghama u ovu kuću. Sve i da joj je dvostruki bratić u drugom koljenu, ne bi bio primljen u ovoj kući osim da dode Atticusu poslom. I to je to."

Rekla je "nipošto", ali je ovaj put bila voljna iznijeti razloge. "Ali, želim se igrati s Walterom, teta.

Zašto ne smijem?"

Skinula je naočale i zagledala se u mene. "Reći ću ti zašto", rekla je. "Jer - je - on - smeće, eto zašto se ne smiješ igrati s njim. Neću da pokupiš njegove navike i naučiš sam Bog zna što od njega.

Već si ionako ocu dovoljno teška."

Ne znam što bih bila učinila, ali me Jem zaustavio. Uhvatio me za ramena, zagrlio i odveo uplakanu u svoju sobu. Atticus nas je čuo i provirio kroz vrata. "Sve je u redu, tata", rekao je Jem odsječno, "nije joj ništa." Atticus je otišao.

"Evo ti bombon, Scout." Jem je iz džepa izvadio voćni bombon. Trebalo mi je nekoliko minuta da ga prežvačem u ugodnu masu u ustima.

Jem je preslagivao predmete na svome ormariću. Kosa mu je štrcala i straga i sprijeda i ja sam se upitala hoće li ikad izgledati kao kosa odraslog muškarca - možda da obrije glavu i krene od početka.

Obrve su mu postale gušće, a primijetila sam i da se stanjio. Rastao je.

Kad se okrenuo, valjda je mislio da ću se opet rasplakati, jer je rekao: "Pokazat ću ti nešto ako obećaš da nikome nećeš reći." Upitala sam što. Raskopčao je košulju i sramežljivo se nacerio.

"Da i što?"

"Zar ne vidiš?"

"Ne."

"Pa, dlake."

"Gdje?"

"Tu. Evo tu."

Pokušavao me utješiti, pa sam rekla da lijepo izgledaju, iako ništa nisam vidjela. "Baš lijepo, Jeme."

"Narasle su mi i ispod pazuha", rekao je. "Sljedeće godine ću pokušati ući u footballhku momčad.

Scout, ne daj da te teta uzrujava."

Činilo mi se da mi je još jučer govorio neka ja ne uzrujavam tetu.

"Znaš da nije navikla na djevojčice", rekao je, "barem ne na djevojčice poput tebe. Pokušava od tebe napraviti damu. Zar ne bi mogla početi učiti šivati ili tako nešto?"

"Ni pod razno. Ja se njoj jednostavno ne sviđam, to ti je to, i nije me briga. Razbjesnilo me što je rekla da je Walter Cunningham smeće, Jeme, a ne to što je rekla da sam tati na teret. To smo već razjasnili, ja sam ga pitala jesam li mu teška, a on je rekao ne osobito, ne toliko da me ne bi mogao nositi i neka se ne brinem zbog toga. Ne, naljutila me zbog Waltera - on nije smeće, Jeme. Nije poput Ewellovih."

Jem je zbacio cipele i podigao noge na krevet. Naslonio se na jastuk i upalio svjetiljku za čitanje. "Znaš što, Scout? Sad mi je sve jasno. Na svijetu postoje četiri vrste ljudi. Postoje obični ljudi kao što smo mi i naši susjedi, postoje ljudi poput Cunninghamovih vani po selima, oni poput Ewellovih na smetlištu, i crnci."

"A što je s Kinezima i Cajunima dolje u okrugu Baldwin?"

"Mislio sam u okrugu Maycomb. Stvar je u tome što ljudi poput nas ne vole Cunninghamove, Cunnighamovi ne vole Ewellove, a Ewellovi mrze i preziru crnce."

Upitala sam Jema ako je tome tako, zašto onda porota koja se sastojala od ljudi poput Cunninghamovih nije oslobodila Toma u inat Ewellovima.

Jem je odbacio moje pitanje rekavši da je djetinjasto.

"Znaš", rekao je, "vidio sam kako Atticus lupka nogom kad na radiju puštaju seljačku glazbu, i on voli umakati kruh u lonac više nego itko koga znam..."

"Onda smo mi kao Cunninghamovi", rekla sam. "Ne razumijem zašto teta..."

"Ne, čekaj da završim - imaš pravo, ali smo ipak nekako drukčiji. Atticus je jednom rekao da teta toliko drži do obitelji zato što jedino imamo uvažene pretke, a nemamo ni prebijene pare."

"Pa, ne znam, Jeme - meni je Atticus jednom rekao da su sve te priče o starim obiteljima gluposti jer je svačija obitelj jednako stara kao i svaka druga. Ja sam ga pitala odnosi li se to i na crnce i na Engleze, a on je rekao da."

"Uvažena obitelj nije isto što i stara obitelj", rekao je Jem. "Mislim da je tu važno kad su ti preci naučili čitati i pisati. Scout, mnogo sam razmišljao o tome i to je jedini razlog koji mi pada na pamet. Valjda je jednom dok su Finchevi još bili u Egiptu neki od njih naučio hijeroglif ili dva i to prenio svome sinu", nasmijao se Jem. "Zamisli, teta se ponosi time što je njezin pradjed znao čitati i pisati - gospode se ponose baš čudnim stvarima."

"E pa, meni je drago što je to znao jer tko bi inače naučio Atticusa i ostale, a da Atticus ne zna čitati, ti i ja bismo nagrabusili. Ne mislim da to znači biti uvažena obitelj, Jeme."

"Ali, kako onda objašnjavaš to da su Cunninghamovi drukčiji? Gospodin Walter se jedva zna potpisati, vidio sam ga. Mi samo znamo čitati i pisati dulje nego oni."

"Ne, svatko mora naučiti sam, nitko se ne rodi s tim znanjem. Onaj Walter je jako pametan, ponavlja samo zato što mora pomagati tati pa ne može u školu. Njemu ništa ne nedostaje. Ne, Jeme, mislim da postoji samo jedna vrsta ljudi: ljudi."

Jem se okrenuo i šakom udario jastuk. Kad se ponovno namjestio, bio je namršten. Opet je počeo tonuti pa sam se zabrinula. Obrve su mu se skupile a usta pretvorila u tanku crtu. Neko je vrijeme šutio.

"I ja sam tako mislio", rekao je naposljetku, "kad sam bio tvojih godina. Ako postoji samo jedna vrsta ljudi, zašto se ne slažu? Ako su svi slični, zašto toliko preziru jedni druge? Scout, mislim da sam nešto počeo shvaćati. Mislim da sam počeo shvaćati zašto Boo Radley stalno ostaje u kući - to je zato što želi ostati unutra."

24

Calpurnia je nosila svoju najjače uškrobljenu pregaču. Nosila je pladanj šarlota. Leđima se okrenula prema vratima i blago ih pritisnula. Divila sam se lakoći i gracioznosti s kojom je nosila velike količine krhkih stvari. Valjda joj se divila i teta Alexandra, jer joj je dopustila da danas posluži.

Kolovoz je gotovo prešao u rujan. Dill je sutradan trebao otići u Meridian; danas je bio s Jemom na Baker's Eddy. Jem se zapanjio i razbjesnio kad je doznao da Dilla nitko nikad nije naučio plivati, a on je plivanje smatrao jednako nužnim kao hodanje. Proveli su dva dana na rječici, rekli da plivaju goli pa da zato ne mogu s njima, pa sam samotne sate provodila s Calpurnijom i Miss Maudie.

Danas su teta Alexandra i članice njezinog misionarskog kružoka po cijeloj kući vodile borbu za dobro.

Čula sam iz kuhinje kako gospoda Grace Merriweather u dnevnom boravku podnosi izvješće o žalosnom životu Mruna, ili mi je barem tako zvučalo. Strpali bi žene u zasebnu kolibu kad bi im došlo vrijeme, što god to značilo; nisu imali osjećaj za obitelj - znala sam da će se teta zbog toga uzrujati - i izlagali su djecu strašnome mučenju kad bi navršila trinaest godina; bili su puni krpelja i trakavica, žvakali su koru nekog stabla i pljuvali je u zajedničku posudu, a onda se time opijali.

Nakon toga su gospođe prekinule sastanak i čekale osvježenje.

Nisam znala bih li ušla u blagovaonicu ili ostala vani. Teta Alexandra mi je rekla neka im se pridružim na osvježenju; nije potrebno da budem na poslovnom dijelu sastanka, rekla je da bi mi bilo dosadno.

Imala sam na sebi nedjeljnu ružičastu haljinu, cipele i podsuknju; pomislila sam kako će Calpurnia, ako išta prospem, ponovno morati prati moju haljinu za sutra. A imala je pretrpan dan. Odlučila sam ostati vani.

"Mogu li ti pomoći, Cal?", upitala sam, želeći biti od nekakve koristi.

Calpurnia je zastala pred vratima. "Budi tiha kao miš u onom kutu", rekla je, "pa mi, kad se vratim, možeš pomoći natovariti pladnjeve."

Blago brujanje ženskih glasova postalo je glasnije kad je otvorila vrata: "Ah, Alexandra, nikad nisam vidjela takve šarlote... prekrasno... meni korica nikad ne ispadne tako... tko bi se sjetio kolačića s bobicama... Calpurnia? ...tko bi to pomislio... je li ti itko rekao da je pastороva žena... neeee, jest, a drugo joj još nije ni prohodalo..."

Utihnule su pa sam znala da su sve poslužene. Calpurnia se vratila i stavila majčin teški srebrni vrč na pladanj. "Ovaj vrč za kavu je prava rijetkost", promrmljala je. "Takve više ne prave."

"Mogu li ga ja nositi?"

"Ako budeš oprezna i pripaziš da ti ne ispadne. Stavi ga na kraj stola, ispred Miss Alexandre. Tamo gdje su šalice. Ona će nalijevati."

Pokušala sam nasloniti stražnjicu da vrata kao Calpurnia, ali nisu se ni pomaknula. Ona se nacerila i otvorila mi ih. "Pazi, teško je. Ne gledaj u njega pa nećeš ništa proliti."

Moje je putovanje bilo uspješno: teta Alexandra mi se blistavo nasmiješila. "Ostani s nama, Jean Louise", rekla je. Bio je to dio njezine kampanje da me pretvori u damu.

Bilo je uobičajeno da svaka domaćica kružoka pozove i susjede na osvježenje, bili oni baptisti ili prezbiterijanci, što je objašnjavalo nazočnost Miss Rachel (koja je bila trezvenjakinja), Miss Maudie i Miss Stephanie Crawford. Sva živčana, sjela sam pokraj Miss Maudie i pitala se zašto gospođe stavljaju šešir na glavu kad idu samo do susjedne kuće. Gospođe u većem broju uvijek su me nekako plašile i budile u meni želju da budem negdje drugdje, ali taj je osjećaj teta Alexandra nazvala mojom "razmaženošću".

Gospođe su bile odjevene u svježe pastelne boje; većina je bila jako napudrana, ali nisu imale rumenilo na obrazima; koristile su jedino ruž za usta prirodne boje. Na noktima su imale lak prirodne boje, premda su neke od mladih nosile ružičast. Prekrasno su mirisale. Mirno sam sjedila, držeći se čvrsto za rukohvate naslonjača i čekala da mi se netko obrati.

Zablistao je zlatni most Aiiss Maudie. "Baš si lijepo odjevena, Miss Jean Louise", rekla je. "Gdje su ti danas hlače?"

"Ispod haljine."

Nisam namjeravala biti duhovita, ali gospođe su se nasmijale. Obrazi su me zapekli od rumenila kad sam shvatila kako sam se zabunila, ali Miss Maudie me ozbiljno gledala. Ona mi se nikad nije smijala osim kad sam željela biti duhovita.

U nagloj tišini koja je nastala, Miss Stephanie Crawford doviknula je preko sobe: "Što ćeš postati kad odrasteš, Jean Louise? Odvjetnica?"

"Ne, gospodo, nisam razmišljala o tome...", odgovorila sam, zahvalna Miss Stephanie što je promijenila temu. Brzo sam počela smišljati poziv za sebe. Medicinska sestra? Pilot? "Pa..."

"Ah, a ja sam mislila da ćeš biti odvjetnica - već si počela odlaziti na sud."

Gospođe su se opet nasmijale. "Ta je Stephanie baš duhovita", rekao je netko. To je Miss Stephanie ohrabrilo da nastavi. "Zar ne želiš biti odvjetnica?"

Miss Maudie mi je dotaknula ruku, a ja sam blago odgovorila: "Ne, gospodo, samo dama."

Miss Stephanie me sumnjičavo odmjerila, zaključila da nisam namjeravala biti drska i onda je samo rekla: "Pa, nećeš daleko dogurati dok ne počneš češće nositi haljine."

Miss Maudie mi je čvrsto stisnula ruku pa nisam ništa rekla. Bila mi je dovoljna njezina toplina.

S lijeva mi je sjedila gospoda Grace Merriweather pa sam pomislila da bi bilo pristojno razgovarati s njom. Gospodin Merriweather, predani metodist, čini se, nije vidio ništa osobno u tome da pjeva

"Amazing Grace". Ali, svi su u Maycombu vjerovali da ga je gospoda Merriweather otriježnila i napravila od njega donekle korisnoga građana. Ona je nedvojbeno bila najreligioznija osoba u gradu.

Smišljala sam koja bi je tema zanimala. "O čemu ste danas govorile?", upitala sam je.

"Oh, dijete, o onim jadnim Mrunama", rekla je i nastavila. Nisam joj morala postavljati dodatna pitanja.

Njezine bi se krupne oči uvijek napunile suzama kad bi mislila na potlačene. "Žive u onoj prašumi i nemaju nikoga osim J. Grimesa Everetta", rekla je. "Nijedan im se bijelac neće približiti osim blaženog J. Grimesa Everetta."

Gospoda Merriweather služila se svojim glasom kao orguljama: svaka je riječ trajala pun takt:

"Siromaštvo... mrak... nemoral - nitko to ne poznaje osim J. Grimesa Everetta. Znaš, kad me crkva poslala na onaj zbor, J. Grimes Everett mi je rekao..."

"Zar je bio ondje, gospodo Merriweather? Mislila sam da..."

"Bio je na dopustu. J. Grimes Everett mi je rekao, rekao je: 'Gospodo Merriweather, nemate ni približnu predodžbu, ni približnu, o tome sa čime se tamo borimo.' Tako mi je rekao."

"Da, gospodo."

"A ja sam mu rekla: 'Gospodine Everett', rekla sam, 'gospode iz Južne metodističke episkopalne crkve Alabame su uz vas sto posto.' Tako sam mu rekla. I, znaš, na licu mjesta sam se zavjetovala u srcu.

Rekla sam sebi da ću, kad se vratim kući, održati predavanje o Mrunama i prenijeti poruku J. Grimesa Everetta u Maycomb, i sad upravo to činim."

"Da, gospodo."

Kad je gospoda Merriweather odmahnula glavom, crne kovrče su joj se zatresle. "Jean Louise", rekla je, "ti si sretna djevojčica. Živiš u kršćanskom domu s kršćanima u kršćanskom gradu. Tamo gdje je J.

Grimes Everett vladaju samo bijeda i nemoral."

"Da, gospodo."

"Bijeda i nemoral - što si rekla, Gertrude?" Gospođa Merriweather se svojim zvonkim glasom obratila gospođi koja je sjedila do nje. "Ah, to. Pa, ja uvijek kažem,

treba oprostiti i zaboraviti, oprostiti i zaboraviti. Ta bi joj crkva trebala pomoći da odsad živi kršćanskim životom, zbog one djece. Netko od muškaraca trebao bi otići tamo i reći njihovu pastoru da je na to potakne."

"Oprostite, gospodo Merriweather", prekinula sam je, "govorite li vi to o Mayelli Ewell?"

"May...? Ne, dijete. O ženi onog crnje. Tomovoj ženi, Toma..."

"Robinsona, gospodo."

Gospoda Merriweather ponovno se okrenula svojoj susjedi. "Moje je uvjerenje, Gertrude", nastavila je,

"premda se ne slažu svi sa mnom, ako im samo damo na znanje da smo im oprostili, da smo zaboravili, onda će sve ovo proći."

"Hm... gospodo Merriweather", ponovno sam je prekinula, "što će to proći?"

Opet se okrenula prema meni. Gospoda Merriweather bila je jedna od onih odraslih ljudi bez djece koji misle da s djecom treba govoriti drukčijim tonom. "Ništa, Jean Louise", rekla je u largu, "samo su kuharice i poljski radnici nezadovoljni, ali to se sad smiruje - gundali su cijeli dan nakon suđenja."

Gospoda Merriweather okrenula se gospođi Farrow: "Gertrude, kažem ti, nema ničega napornijeg od nadurenog crnje. Objese nos dovde. Pokvari ti dan kad ih vidiš u kuhinji. Znaš što sam rekla svojoj Sophy? Rekla sam: 'Sophy, danas jednostavno nisi kršćanka. Isus Krist se nikad nije durio i gundao.' I znaš, to joj je koristilo. Podigla je pogled s poda i rekla: 'Ne, gospodo Merriweather, Isus nikad nije gundao.' Kažem ti, Gertrude, nikad ne treba propustiti priliku da se sjetimo Gospodina."

Sjetila sam se prastarih malih orgulja u kapelici na Finch's Landingu. Kad sam bila sasvim mala, ako sam cijeli dan bila dobra, Atticus bi mi dopustio da napuhujem mjehove dok bi on nešto svirao jednim prstom. Posljednja bi nota trajala onoliko dugo koliko bi bilo zraka da je održi. Gospođi Merriweather je ponestalo zraka, prema mome mišljenju, pa se punila, a gospoda Farrow se pripremala da progovori.

Gospođa Farrow bila je prekrasno građena žena blijedih očiju i uskih stopala. Imala je svježiju trajnu pa joj je kosa izgledala kao hrpa sitnih uvojaka. Bila je druga najreligioznija žena u Maycombu. Imala je neobičnu naviku da prije svake riječi izgovori blagi sibilant.

"S-s-s Grace", rekla je, "baš sam i ja neki dan rekla bratu Hutsonu. 'S-s-s brate Hutson', rekla sam, 'čini se da vodimo beznadnu borbu, beznadnu borbu.' Rekla sam: 'S-s-s njima to ništa ne znači."

Možemo ih školovati koliko god hoćemo, možemo se truditi da ih pretvorimo u kršćane, ali noću nijedna žena nije sigurna u svojem krevetu.' A on će meni: 'Gospođa Farrow, eto na što smo došli.' S- s-s ja sam mu rekla da se potpuno slažem."

Gospođa Merriweather je mudro kimala. Njezin se glas uzdigao iznad zveckanja šalice i tihog zvuka žvakanja. "Gertrude", rekla je, "kažem ti, u ovom gradu ima

dobrih ljudi koji su u zabludi. Hoću reći, onih koji misle da čine dobro. Ne želim, naravno, spominjati imena, ali samo su ih podboli. To je sve što su postigli. Možda je tada to izgledalo ispravno, ne znam, nisam učena u tom području, ali njihovo durenje... nezadovoljstvo... Kažem ti, da se moja Sophy tako držala još jedan dan, bila bih je otpustila.

Nikad joj nije doprlo do mozga da je držim samo zato što su teška vremena i što joj treba dolar i četvrt koji joj dajem svaki tjedan."

"A njegova hrana je dobra, nije li tako?"

To je rekla Miss Maudie. U kutovima usana pojavile su joj se dvije napete crte. Šutke je sjedila pokraj mene držeći šalicu s kavom na koljenu. Ja sam odavno izgubila nit razgovora, kad su prestale razgovarati o ženi Toma Robinsona; razmišljala sam o Finch's Landingu i o rijeci. Teta Alexandra nije imala pravo: poslovni dio sastanka je bio uzbudljiv, a društveni dosadan.

"Maudie, ne znam što želiš reći", rekla je gospoda Merriweather.

"Sigurna sam da znaš", odsječno je odgovorila Miss Maudie.

Više ništa nije rekla. Kad je Miss Maudie bila srdita, doista je bila ledena. Nešto ju je jako naljutilo i njezine su zelene oči bile jednako hladne kao njezin glas. Gospođa Merriweather je pocrvenjela, pogledala mene pa odvrtila pogled. Gospođu Farrow nisam mogla vidjeti.

Teta Alexandra ustala je i brzo počela posluživati još hrane, pritom bešavno uplevši gospodu Merriweather i gospođu Gates u razgovor. Kad ih je još povezala s gospođom Perkins, teta Alexandra se odmaknula. Uputila je Miss Maudie pogled čiste zahvalnosti, a ja sam se čudila svijetu žena. Aim Maudie i teta Alexandra nikad nisu bile osobito bliske, a sad joj teta prešutno na nečemu zahvaljuje.

Nisam znala na čemu. Bilo mi je dovoljno znati da je teta Alexandra kadra osjetiti zahvalnost za pomoć. Nedvojbeno ću uskoro morati ući u taj svijet u kojem se, na površini, mirisne gospode polako ljuljaju, blago se hlade lepezama i piju hladnu vodu.

Ali, očev mi je svijet bio bliži. Ljudi poput gospodina Hecka Tatea nisu ti postavljali klopke naizgled nedužnim pitanjima kako bi ti se rugali; čak ni Jem nije bio pretjerano kritičan osim ako si rekao nešto glupo. Gospođe kao da su živjele u nekom strahu od muškaraca, kao da nisu posve odobravale ono što oni čine. Ali, meni su se sviđali. Bilo je nečega u njima, koliko god psovali, pili, kockali i žvakali duhan; koliko god bili neotesani, u njima je bilo nešto što mi se nagoniski sviđalo... nisu bili...

"Licemjeri, gospođo Perkins, rođeni licemjeri", govorila je gospođa Merriweather. "Mi barem taj grijeh nemamo na grbači. Oni gore su ih oslobodili, ali nećete ih vidjeti za njihovim stolovima. Mi im barem ne govorimo, da, jednako ste dobri kao mi, ali držite se podalje. Ovdje mi samo kažemo, vi živite na svoj način a mi ćemo na svoj. Mislim da je ta žena, ta gospođa Roosevelt, izgubila razum - doista

je izgubila razum kad je došla u Birmingham i pokušala sjediti s njima. Da sam ja gradonačelnik Birminghama, ja bih..."

Tja, nijedna od nas nije bila gradonačelnica Birminghama, ali sam ja poželjela da jednog dana budem guvernerka Alabame na jedan dan: pustila bih Toma Robinsona na slobodu tako brzo da misionarski kružok ne bi znao što ga je snašlo. Calpurnia je neki dan pričala kuharici Miss Rachel kako Tom teško podnosi svoju sudbinu i nije prestala govoriti kad sam ja ušla. Rekla je da Atticus ništa ne može učiniti kako bi mu olakšao boravak u zatvoru, da je posljednje što je rekao Atticusu prije nego što su ga odvezli u zatvor bilo: "Gospodine Finch, sad više ništa ne možete pa se ne isplati ni pokušavati."

Calpurnia je rekla da je Tom tog dana jednostavno izgubio nadu. Rekla je da mu je Atticus pokušao objasniti, rekao da ne gubi nadu jer Atticus čini sve što može da ga oslobodi. Kuharica Miss Rachel pitala je Calpurniju zašto mu Atticus jednostavno nije rekao da će biti oslobođen i ništa više - to bi Tomu sigurno bila velika utjeha. Calpurnia je odgovorila: "Zato što ti ne poznaješ zakon. Prvo što naučiš u odvjetničkoj obitelji jest da ni na što ne postoje konačni odgovori. Gospodin Finch nije mogao nešto reći ako nije siguran da je tako."

Zalupila su se ulazna vrata i čula sam Atticusove korake u hodniku. Odmah sam se upitala koliko je sati. Nije još bilo vrijeme da dođe kući, a na dane kad se sastajao misionarski kružok, obično je ostajao u gradu do mrklog mraka.

Zastao je u dovratku. Držao je šešir u rukama, a lice mu je bilo blijedo.

"Oprostite, moje dame", rekao je. "Vi samo nastavite svoj sastanak, ne dajte da vam smetam.

Alexandra, možeš li na trenutak doći u kuhinju? Htio bih malo posuditi Calpurniju."

Nije prošao kroz blagovaonicu nego stražnjim hodnikom, ulazeći u kuhinju na stražnji ulaz. Teta Alexandra i ja smo ga tamo dočekale. Vrata blagovaonice ponovno su se otvorila i ušla je Miss Maudie. Calpurnia je napola ustala.

"Cal", rekao je Atticus, "htio bih da podeš sa mnom do kuće Toma Robinsona..."

"Što se dogodilo?" upitala je teta Alexandra, uznemirena izrazom na očevu licu.

"Tom je mrtav."

Teta Alexandra je rukom pokrila usta.

"Ustrijelili su ga", rekao je Atticus. "Bježao je. Bilo je to za vrijeme tjelovježbe. Kažu da je samo potrčao prema ogradi i počeo se penjati. Njima pred nosom..."

"Zar ga nisu pokušali zaustaviti? Zar ga nisu upozorili?" Glas tete Alexandre je podrhtavao.

"O da, stražari su mu dovikivali da stane. Ispalili su nekoliko metaka u zrak, a onda su ga ubili.

Pogodili su ga upravo kad je prešao ogradu. Kažu da bi bio uspio da je imao obje zdrave ruke, tako se brzo kretao. Pogodilo ga je sedamnaest metaka. Nisu morali

toliko pucati u njega. Cal, molim te, dođi sa mnom i pomoz mi reći Helen."

"Da, gospodine", promrmljala je i počela skidati pregaču. Miss Maudie joj je prišla i pomogla joj je odvezati.

"Ovo je posljednja kap, Atticuse", rekla je teta Alexandra.

"Ovisi o tome kako gledaš na to", rekao je. "Što je jedan crnac manje ili više ondje gdje ih ima dvjesto?"

Za njih on nije bio Tom, bio je samo zatvorenik u bijegu."

Atticus se naslonio na hladnjak, podigao naočale i protrljao oči. "Imali smo tako dobre izgleda", rekao je. "Rekao sam mu što mislim, ali mu nisam iskreno mogao reći da imamo više od dobrih izgleda.

Tomu su valjda dojadili bjelački izgledi pa je odlučio iskušati vlastite. Jesi li spremna, Cal?"

"Jesam, gospodine Finch."

"Onda idemo."

Teta Alexandra je sjela na Calpurnijin stolac i rukama pokrila lice. Sjedila je posve mirno, tako mirno da sam se pitala hoće li se onesvijestiti. Aim Maudie je disala kao da se upravo popela uza stube, a gospode u dnevnom boravku veselo su čavrljale.

Mislila sam da teta Alexandra plače, ali kad je maknula ruke s lica, vidjela sam da ne plače. Izgledala je umorno. Progovorila je bezizražajnim glasom.

"Ne mogu reći da odobravam sve što on čini, Maudie, ali on je moj brat i samo bih voljela znati kad će ovo napokon završiti." Onda je progovorila glasnije. "To ga uništava. On to ne pokazuje mnogo, ali lomi ga. Vidjela sam ga kad... Sto još hoće od njega, Maudie, što?"

"Što tko hoće, Alexandra?", upitala je Miss Maudie.

"Ovaj grad. Više su nego spremni pustiti ga da radi ono što se sami ne usuđuju - mogli bi izgubiti nekoliko centi. Više su nego spremni pustiti da si uništava zdravlje čineći ono čega se oni boje, oni..."

"Tiho, čut će te", rekla je Miss Maudie. "Jesi li ikad o tome razmišljala na ovaj način, Alexandra? Bio Maycomb toga svjestan ili ne, mi mu odajemo najveće poštovanje koje možemo. Pouzdavamo se u njega da učini ono što je ispravno. Tako ti je to jednostavno."

"Tko?" Teta Alexandra nikad neće znati da je kao jeka ponovila riječ svoga dvanaestogodišnjeg nećaka.

"Šačica ljudi u ovom gradu koja vjeruje da na pravdi nema etikete na kojoj piše 'samo za bijelce'; šačica ljudi koji kažu da je pravedno suđenje namijenjeno svima, a ne samo nama; šačica ljudi koji su dovoljno skrušeni da, vidjevši crnca, pomisle, to bih mogao biti ja." Miss Maudie je opet postala odrješita kao nekad. "Šačica uglednih ljudi u ovom gradu, eto tko."

Da sam više obraćala pozornost, imala bih još komadić mozaika za Jemovu

definiciju uglednih ljudi, ali primijetila sam da dršćem i da ne mogu prestati. Vidjela sam zatvor Enfield i Atticus mi je pokazao dvorište za tjelovježbu. Bilo je veliko kao nogometno igralište.

"Prestani se tresti", zapovjedila je Miss Maudie i ja sam prestala. "Ustani, Alexandra, predugo ih ostavljamo same."

Teta Alexandra je ustala i poravnala kitove kosti koje je nosila oko bokova. Iz pojasa je izvukla rupčić i obrisala nos. Zagladila je kosu i upitala: "Vidi li mi se?"

"Nimalo", rekla je Miss Maudie. "Jesi li se pribrala, Jean Louise?"

"Jesam."

"Onda se pridružimo damama", rekla je turobno.

Glasovi su im zabrujali kad je Miss Maudie otvorila vrata blagovaonice. Teta Alexandra je išla ispred mene pa sam vidjela kako je, ulazeći, podigla glavu.

"Oh, gospodo Perkins", rekla je, "nimate više kave. Odmah ću vam doliti."

"Calpurnia je otišla obaviti neki posao, Grace", rekla je Miss Maudie. "Evo, ja ću ti dodati još kolačića, jesi li čula što je onaj moj bratić učinio neki dan, onaj koji voli ići u ribolov?"

I tako su nastavile, niz red nasmijanih žena u blagovaonici, dolijevajući kavu, poslužujući slastice, kao da je najgore što im se dogodilo to što su privremeno ostale bez Calpurnije.

Ponovno je počelo tiho brujanje. "Da, da, gospodo Perkins, taj J. Grimes Everett pravi je svetac, on..."

Morali su se vjenčati pa su pobjegli... U frizerskom salonu svake subote poslijepodne... Čim sunce zađe. Odlazi u krevet s kokošima... Fred kaže da je sve tako i počelo, Fred kaže..."

Teta Alexandra me pogledala preko sobe i nasmiješila mi se. Pogledala je pladanj s kolačićima na stolu i kimnula. Oprezno sam podigla pladanj i promatrala samu sebe kako prilazim gospodi Merriweather.

Najučudnijim sam joj ih glasom ponudila. Na kraju krajeva, ako teta Alexandra može biti dama u ovakvim okolnostima, mogu i ja.

Atticus se naslonio na hladnjak, podigao naočale i protrljao oči. "Imali smo tako dobre izgleda", rekao je. "Rekao sam mu što mislim, ali mu nisam iskreno mogao reći da imamo više od dobrih izgleda.

Tomu su valjda dojadili bjelački izgledi pa je odlučio iskušati vlastite. Jesi li spremna, Cal?"

"Jesam, gospodine Finch."

"Onda idemo."

Teta Alexandra je sjela na Calpurnijin stolac i rukama pokrila lice. Sjedila je posve mirno, tako mirno da sam se pitala hoće li se onesvijestiti. Miss Maudie je disala kao da se upravo popela uza stube, a gospođe u dnevnom boravku veselo su čavrljale.

Mislila sam da teta Alexandra plače, ali kad je maknula ruke s lica, vidjela sam da ne plače. Izgledala je umorno. Progovorila je bezizražajnim glasom.

"Ne mogu reći da odobravam sve što on čini, Maudie, ali on je moj brat i samo bih voljela znati kad će ovo napokon završiti." Onda je progovorila glasnije. "To ga uništava. On to ne pokazuje mnogo, ali lomi ga. Vidjela sam ga kad... Sto još hoće od njega, Maudie, što?"

"Što tko hoće, Alexandra?", upitala je Miss Maudie.

"Ovaj grad. Više su nego spremni pustiti ga da radi ono što se sami ne usuđuju - mogli bi izgubiti nekoliko centi. Više su nego spremni pustiti da si uništava zdravlje čineći ono čega se oni boje, oni..."

"Tiho, čut će te", rekla je Miss Maudie. "Jesi li ikad o tome razmišljala na ovaj način, Alexandra? Bio Maycomb toga svjestan ili ne, mi mu odajemo najveće poštovanje koje možemo. Pouzdavamo se u njega da učini ono što je ispravno. Tako ti je to jednostavno."

"Tko?" Teta Alexandra nikad neće znati da je kao jeka ponovila riječ svoga dvanaestogodišnjeg nećaka.

"Šaćica ljudi u ovom gradu koja vjeruje da na pravdi nema etikete na kojoj piše 'samo za bijelce'; šaćica ljudi koji kažu da je pravedno suđenje namijenjeno svima, a ne samo nama; šaćica ljudi koji su dovoljno skrušeni da, vidjevši crnca, pomisle, to bih mogao biti ja." Miss Maudie je opet postala odrješita kao nekad. "Šaćica uglednih ljudi u ovom gradu, eto tko."

25

"Ne čini to, Scout. Stavi ga na stražnje stube."

"Jeme, jesi li poludio?"

"Rekao sam ti, stavi ga na stražnje stube."

Uzdahnula sam, podignula malo stvorenje, stavila ga na dno stuba i vratila se na svoj ležaj. Došao je rujan, ali nije nimalo zahladnilo pa smo i dalje spavali na trijemu. Još je bilo krijesnica, noćnih buba i leptira koji su se sudarali s mrežom - još nisu otišli kamo već odu kad dode jesen.

U kuću se nekako uvukao debeljuško zaključila sam da se popeo uza stube pa ispod vrata. Spuštala sam knjigu na pod pokraj ležaja kad sam ga vidjela. Mi ih tako zovemo - dugi su oko tri centimetra, a kad ih dotakneš, smotaju se u sivu kuglicu.

Legla sam na trbuh i bocnula ga. On se smotao. Onda, kad se valjda osjetio sigurnim, ponovno se protegnuo. Prešao je nekoliko centimetara na svojih sto nogu, a onda sam ga ponovno bocnula. On se opet smotao. Budući da sam bila pospana, odlučila sam to okončati. Upravo sam ga se spremila zgnječiti kad me Jem prekinuo.

Jem se mrštio. Valjda je i to bio sastavni dio faze kroz koju je prolazio, a već sam stvarno priželjkivala da požuri i da ga to prođe. Nikad nije bio okrutan prema životinjama, ali nisam znala da njegovo milosrđe obuhvaća i kukce.

"Zašto ga nisam smjela zgnječiti?", upitala sam. "Jer ti ništa ne čini", odgovorio je Jem u mraku.

Ugasio je svoje svjetlo za čitanje.

"Što, sad si valjda u fazi kad ne ubijaš ni muhe ni komarce", rekla sam. "Javi mi kad se predomisliš.

Ali, odmah ti mogu reći da neću pustiti da me grizu krpelji."

"Ma daj, prestani", odgovorio je pospano.

Jem je bio taj koji je svakim elanom sve više postajao kao djevojčica, a ne ja. Ugodno sam se smjestila na leda i čekala da zaspim, a dok sam čekala, mislila sam na Dilla. Otišao je prvoga u mjesecu uvjeravajući nas da će se vratiti čim prestane škola - vjerovao je da su njegovi napokon shvatili kako on voli provoditi ljeta u Maycombu. Miss Rachel nam je dopustila da se vozimo s njima taksijem do Maycomb Junctiona i Dill nam je mahao iz vlaka dok smo ga god mogli vidjeti. Ali, nismo prestali misliti na njega - meni je nedostajao. Tijekom posljednja dva dana, Jem ga je naučio plivati...

Naučio ga je plivati. Bila sam posve budna i sjećala se što mi je Dill ispričao.

Barker's Eddy je na kraju neasfaltirane ceste koja se odvaja od autoceste za Meridian, oko kilometar i pol izvan grada. Nije teško naći nekoga da te poveže na kolima s pamukom ili automobilom niz autocestu, a do rječice se lako dođe pješice, ali pomisao na dugi povratak kući u suton, kad je prometa malo, nije ugodna, pa većina plivača pazi da ne ostanu predugo.

Dill mi je rekao da su on i Jem upravo izišli na autocestu kad su vidjeli kako se približava Atticusov automobil. Učinilo im se da ih nije vidio, pa su mu obojica mahali. Napokon je usporio, a kad su ga sustigli, rekao im je: "Povežite se s nekim, ja još neko vrijeme neću ići kući." Calpurnia je sjedila na stražnjem sjedalu.

Jem se pobunio, a onda preklinjao pa je Atticus napokon rekao: "Dobro, možete s nama pod uvjetom da ostanete u automobilu."

Na putu do kuće Robinsonovih, Atticus im je rekao što se dogodilo.

Skrenuli su s autoceste, polako se provezli pokraj smetlišta i kuće Ewellovih, niz usku uličicu do crnačkih koliba. Dill je rekao da se gomila crne djece igrala pikulama u Tomovu dvorištu. Atticus je zaustavio automobil i izišao. Calpurnia ga je slijedila u dvorište.

Dill je čuo kad je Atticus upitao jedno od djece: "Gdje ti je mama, Same?" i čuo kako je Sam rekao:

"Dolje kod sestre Stevens, gospodine Finch. Hoćete da odem po nju?"

Dill je rekao da je Atticus izgledao kao da se dvoumi, ali je onda rekao da i Sam je otrčao. "Nastavite se igrati, dečki", rekao je Atticus djeci.

Na vrata kolibe izišla je mala djevojčica. Zastala je i gledala Atticusa. Dill kaže da joj je kosa bila upletena u masu tankih pletenica, a svaka je na kraju imala šarenu mašnu. Smijala se od uha do uha i krenula prema našem ocu, ali bila je odveć malena da bi mogla održati ravnotežu. Dill je rekao da je Atticus otišao do nje, skinuo šešir i pružio joj prst. Ona se uhvatila za njega i sišla niza stube. Onda ju je dao Calpurniji.

Sam je hodao za majkom kad su se vratili. Dill kaže da je Helen rekla: "bra večer, gospodine Finch, zar nećete sjesti?" Ali, nije rekla ništa drugo. Nije ni Atticus.

"Scout", rekao mi je Dill, "samo se srušila na zemlju. Srušila se kao da ju je zgazio neki div. Samo tras..." Dill je nogom udario o tlo. "Kao da zgaziš mrava."

Dill je rekao da su Atticus i Calpurnia podigli Helen na noge i napola je nosili a napola vukli do kuće.

Dugo su ostali unutra, a onda je Atticus izišao sam. Kad su se vozili pokraj smetlišta, neki od Ewellovih su vikali na njih, ali Dill nije razumio što su rekli.

Mavcomb se bavio novošću o Tomovoj smrti kakva dva dana - dva su dana bila dovoljna da se novost proširi po okrugu. "Jeste li čuli?... Ne? Pa, kažu da je trčao svom snagom..." Za Mavcomb je Tomova smrt bila tipična. Tipično je za crnca da jednostavno počne bježati. Tipično je da crnac nema plan, ne misli na budućnost, samo počne bježati čim mu se pruži prilika. Eto, Atticus Finch bi ga možda bio uspio

osloboditi, ali je li on mogao čekati? Ma kakvi. Znae kakvi su oni. Kako došlo, tako prošlo. Eto, Robinson je imao zakonitu ženu, kažu da je bio uredan, odlazio u crkvu i sve to, ali na kraju se ipak vidjela njegova prava priroda. Crnac je uvijek samo crnac.

Još nekoliko pojedinosti, kako bi slušatelj mogao ponoviti svoju verziju, a onda se nije imalo o čemu govoriti dok u četvrtak nije izišao Maycomb Tribune. U novostima o crncima bila je kratka osmrtnica, ali izišao je i uvodni članak.

Gospodin B. B. Underwood bio je ogorčen i nije ga bilo briga tko će otkazati pretplatu i prestati oglašavati kod njega. (Ali, Maycomb nije igrao na taj način: gospodin Underwood je mogao vikati koliko ga volja, svi će i dalje oglašavati i plaćati pretplatu. Ako on želi u vlastitim novinama napraviti budalu od sebe, to je njegova stvar.) Gospodin Underwood nije govorio o pogrešnoj presudi, pisao je tako jednostavno da ga i djeca mogu razumjeti. Njegovo je stajalište bilo da je grijeh ubiti invalida, stajao on, sjedio ili bježao. Izjednačio je Tomovu smrt s besmislenim ubijanjem ptica pjevica, a Maycomb je zaključio da je pokušao napisati članak koji je dovoljno poetičan da ga objave u Montgomery Advertiseru.

Kako je to moguće, pitala sam se čitajući članak gospodina Underwooda. Besmisleno ubijanje - Tomu je pružen normalan sudski postupak, imao je javno suđenje i osudilo ga je dvanaest časnih ljudi, moj se otac do kraja borio za njega. A onda mi je postalo jasno što je gospodin Underwood htio reći: Atticus se poslužio svim zakonskim sredstvima da spasi Toma Robinsona, ali u tajnim sudnicama ljudskih srdaca, Atticus nije imao nikakvih izgleda. Tom je bio mrtav onog trenutka kad je Mayella Ewell otvorila usta i vrisnula.

Gadilo mi se i samo ime Ewell. Maycomb je brzo doznao mišljenje gospodina Ewella o Tomovoj smrti i prenio ga La Mancheom ogovaranja - Miss Stephanie Crawford. Miss Stephanie je rekla teti Alexandri, u Jemovoj nazočnosti ("Ma što, pa on je dovoljno star da to čuje.") da je sad jedan sređen a ostala su još otprilike dvojica. Jem mi je rekao neka se ne bojim, da gospodin Ewell laje ali ne grize.

Rekao mi je i da nikad više neće razgovarati sa mnom ako išta kažem Atticusu, ako mu na bilo koji način pokažem da znam.

26

Počela je škola, a time i naši svakodnevni prolasci pokraj Radlev Placea. Jem je išao u sedmi razred, u gimnaziju, zgradu pokraj osnovne škole. Ja sam sad išla u treći i sad su nam rasporedi bili tako različiti da smo samo odlazili u školu zajedno, a onda bismo se vidjeli tek za obroka. Pokušao je ući u footballsku momčad, ali bio je premršav i premlad da čini išta osim da momčadi donosi vodu. No to je rado činio; većinu dana ne bi došao kući prije mraka.

Radlev Place me više nije plašio, ali nije bio ni ništa manje turoban, ništa manje leden ispod velikih hrastova, ništa manje odbojan. U vedre dane još se moglo vidjeti gospodina Nathana Radleva kako odlazi u grad i vraća se; znali smo da je Boo tamo zbog istog razloga kao i prije - nitko još nije vidio da su ga iznijeli. Katkad bi me grizla savjest što sam ikad sudjelovala u onome što je za Arthura Radleva moralo biti čisto mučenje - koji to samotnjak želi da mu djeca vire kroz prozore, šalju pozdrave udicom i noću mu se povlače po raštici?

A ipak, sjećala sam se. Dvije kovanice s indijanskom glavom, žvakaća guma, lutke od sapuna, zahrđala medalja, pokvaren sat s lancem. Jem ih je zacijelo nekamo spremio. Jednog sam se poslijepodneva zaustavila i pogledala ono naše stablo: deblo se nadulo oko cementne zakrpe, a sama zakrpa je požutjela.

Nekoliko smo ga puta zamalo vidjeli, što je sasvim pristojan rezultat.

Ali, ipak sam ga još uvijek tražila pogledom svaki put kad bih prošla. Možda ću ga jednog dana vidjeti.

Zamišljala sam kako bi to bilo: kad se dogodi, on će jednostavno sjediti na ljuljački kad naiđem.

"Zdravo, gospodine Arthur", reći ću ja, kao da sam to govorila svakog poslijepodneva otkad znam za sebe. "Dobra večer, Jean Louise", odgovorit će on kao da je to govorio svakog poslijepodneva u mojem životu, "nije li vrijeme prekrasno?"

"Da, gospodine, baš je lijepo", reći ću ja i produžiti.

Bila je to samo maštarija. Nikad ga nećemo vidjeti. Vjerojatno izade kad nema mjesečine i gleda Miss Stephanie Crawford. Ja bih radije gledala nekoga drugog, ali to je njegova stvar. Nas nikad neće gledati.

"Ne počinješ valjda opet s tim", rekao je Atticus jedne večeri kad sam izrazila trenutačnu želju da barem jednom vidim Booa Radleya prije nego što umrem. "Ako je to, odmah ću ti reći: prestani.

Prestar sam da jurim za tobom po imanju Radleyevih. Osim toga, opasno je. Mogla bi dobiti metak.

Znaš da gospodin Nathan puca na svaku sjenu, čak i ako sjena ostavlja tragove bosih nogu broj 34.

Imala si sreće što tada nisi nastradala."

Odmah sam umuknula. Istodobno sam se čudila Atticusu. Bio je to prvi put da nam je pokazao kako je znao mnogo više nego što smo mi mislili. A sve se to dogodilo prije nekoliko godina. Ne, prošlog ljeta... ne, pretprošlog, kada je... Vrijeme mi je izmicalo iz ruku. Moram se sjetiti da pitam Jema.

Toliko nam se stvari dogodilo da nam je Boo Radley bio najmanja briga. Atticus je rekao da ne vidi kako bi se išta više moglo dogoditi, da se stvari s vremenom stalože i kad prođe dovoljno vremena, ljudi se neće ni sjećati da su ikad razmišljali o Tomu Robinsonu.

Možda je Atticus imao pravo, ali događaji tog ljeta visili su nad nama kao dim u zatvorenoj prostoriji.

Odrasli u Maycombu nikad s nama nisu razgovarali o slučaju, ali zacijelo su razgovarali o tome sa svojom djecom i rekli im da mi nismo krivi što nam je Atticus otac pa trebaju biti pristojni prema nama unatoč njemu. Djeca sama takvo što nikad ne bi uspjela smisliti: da je njima ostavljeno na volju, Jem i ja bismo se potukli nekoliko puta i tako riješili problem jednom zauvijek. No ovako, morali smo visoko držati glavu i biti gospodin i dama. Na neki je način to bilo kao s gospođom Henryja Lafayettea Dubosea, samo što nije bilo njezina vikanja. No dogodilo se nešto čudno, što nikad nisam shvaćala: unatoč Atticusovim manama kao oca, građani su ga te godine mirno ponovno izabrali da ih zastupa u državnoj upravi, kao i obično, bez protukandidata. Zaključila sam da su ljudi jednostavno čudni.

Povukla sam se od njih i nisam razmišljala o njima ako nisam baš morala.

A morala sam jednog dana u školi. Jednom tjedno imali smo sat na kojem smo razgovarali o suvremenim zbivanjima. Svaki je učenik trebao izrezati članak iz novina, svladati sadržaj i iznijeti ga pred razredom. Time su se navodno svladavala razna zla: stajanje pred razredom poticalo je uspravno držanje; kratki govori jačali su našu svijest o jeziku; učenje suvremenog događaja jačalo nam je pamćenje; izdvajanje je u nama samo jačalo želju da se vratimo u skupinu.

Zamisao je bila duboka, ali kao i obično, u Maycombu nije baš dobro funkcionirala. Kao prvo, malo je djece sa sela moglo doći do novina, pa su o suvremenim zbivanjima izvještavala uglavnom gradska djeca, time samo potvrđujući mišljenje onih sa sela da se gradskoj djeci posvećuje najviše pozornosti.

Ona seoska djeca koja su uspjela doći do novina obično su donijela članke iz nečega što su zvali Grit Paper, a što je naša učiteljica, Miss Gates, očigledno prezirala. Ne znam zašto joj se nije sviđalo da netko nešto citira iz Grit Papera, ali imalo je to neke veze sa sklonošću narodnoj glazbi, biskvitima sa sirupom za objed,

pripadnosti vjerskim sektama i pogrešnom izgovoru riječi, a država je plaćala učitelje da nas od toga oduče.

Uza sve to, većina djece nije znala što je to suvremeni događaj. Mali Chuck Little, pravi stogodišnjak po poznavanju krava i njihovih navika, već je napola pročitao priču o stricu Natchellu kad ga je Miss Gates prekinula: "Charlese, to nije suvremeno zbivanje. To je reklama."

Ali, Cecil Jacobs je znao. Kada je na njega došao red, stao je pred razred i rekao: "Stari Hitler..."

"Adolf Hitler, Cecile", rekla je Miss Gates. "Nikad nije ispravno nekoga zvati starim tim- i- tim."

"Da, gospođo", rekao je on. "Stari Adolf Hitler izganja..."

"Progona, Cecile..."

"Ne, Miss Gates, ovdje piše... no, uglavnom, stari Adolf Hitler ganja Zidove i stavlja ih u zatvore i oduzima im imovinu i ne pušta ih iz zemlje i riba slaboumne i..."

"Riba slaboumne?"

"Da, Miss Gates. Valjda nisu dovoljno pametni da se sami operu, sumnjam da se kreten zna prati. U svakom slučaju, Hitler je pokrenuo program da skupi i sve polužidove i želi ih popisati za slučaj da mu žele izazivati neprilike i ja mislim da to nije dobro i to je moje suvremeno zbivanje."

"Vrlo dobro, Cecile", rekla je Miss Gates. Sav uspuhan, Cecil se vratio na svoje mjesto.

Netko straga je podigao ruku. "Kako on to može raditi?"

"Kako tko može što raditi?", strpljivo je upitala Miss Gates.

"Mislim, kako Hitler može tako zatvarati ljude, trebala bi ga vlast spriječiti", rekao je vlasnik podignute ruke.

"Hitler jest vlast", rekla je Miss Gates i odmah iskoristila priliku da nastavu učini dinamičnom. Otišla je do ploče i napisala DEMOKRACIJA, velikim slovima. "Demokracija", rekla je. "Zna li tko definiciju?"

"To smo mi", rekao je netko.

Ja sam podigla ruku, sjetivši se starog političkog slogana o kojem mi je Atticus jednom pričao.

"'Ista prava za sve, nikome povlastice!'", citirala sam.

"Vrlo dobro, Jean Louise, vrlo dobro", nasmiješila se Miss Gates. Ispred riječi DEMOKRACIJA dopisala je MI SMO. "Sad svi skupa: Mi smo demokracija."

Ponovili smo rečenicu za njom. Onda je Miss Gates rekla: "Po tome se Amerika razlikuje od Njemačke. Mi imamo demokraciju, a Nijemci diktaturu. Dik- ta- tu- ru", ponovila je. "Mi ovdje ne vjerujemo u progone. Progona su posljedica predrasuda. Pred- ra- suda. Na svijetu nema boljih ljudi od Zidova i nije mi jasno zašto se Hitler s tim ne slaže."

Neka radoznala duša u sredini učionice rekla je: "Što mislite, Miss Gates, zašto oni ne vole Zidove?"

"Ne znam, Henry. Daju svoj doprinos svakom društvu u kojem žive i nadasve su pobožni ljudi. Hitler pokušava uništiti religiju pa ih možda zato ne voli."

Oglasio se Cecil. "Pa, ne znam pouzdano", rekao je, "ali valjda su oni mjenjači novca, ali to nije razlog da ih progone. Ipak su oni bijelci, zar ne?"

Miss Gates je rekla: "Kad budeš išao u gimnaziju, Cecile, naučit ćeš da Zidove progone od početka povijesti, čak su ih protjerali iz vlastite zemlje. To je jedna od najstrašnijih priča u povijesti. A sad je vrijeme za aritmetiku."

Budući da nikad nisam voljela aritmetiku, ostatak sata gledala sam kroz prozor. Atticus se nikad nije mrštio osim kad bi nam Elmer Daviš prenosio novosti o Hitleru. Atticus bi ugasio radio i rekao "hmf!".

Jednom sam ga pitala zašto ga Hitler živcira, a on je rekao: "Zato što je manijak."

To nije dovoljno, razmišljala sam dok su ostali zbrajali i oduzimali. Jedan manijak i milijuni Nijemaca.

Ne bi li bilo logično da oni zatvore njega umjesto da mu dopuštaju da on zatvara njih? Još tu nešto nije bilo u redu - pitat ću oca.

Pitala sam ga, i on je rekao da ne može odgovoriti jer ne zna odgovor.

"Ali, u redu je mrziti Hitlera?"

"Nije", rekao je. "Nije u redu nikoga mrziti."

"Atticuse", rekla sam, "ima tu nešto što ne razumijem. Miss Gates je rekla da je to grozno, to što Hitler radi što god hoće, sva se zacrvenjela..."

"To me ne čudi."

"Ali..."

"Da?"

"Ništa, tata." Otišla sam jer nisam bila sigurna da bih znala objasniti Atticusu što me muči, da bih uspjela staviti u riječi nešto što je bio samo osjećaj. Možda će mi Jem znati odgovoriti. Jem je školske stvari razumio bolje nego Atticus.

Jem je bio iscrpljen nakon što je cijeli dan nosio vodu. Na podu pokraj njegovog kreveta bilo je najmanje dvanaest kora od banana, a usred njih prazna boca mlijeka. "Zašto se prežderavaš?", upitala sam ga.

"Trenner kaže da ako se udebljam dvanaest kila za sljedeće dvije godine mogu igrati", rekao je. "A ovo je najbrži način."

"Samo ako ne povратиš, Jeme", rekla sam. "Hoću te nešto pitati."

"Pitaj." Spustio je knjigu i ispružio noge.

"Miss Gates je dobra, zar ne?"

"Pa, jest", rekao je Jem. "Meni se sviđala kad sam bio u njezinom razredu."

"Jako mrzi Hitlera..."

"Što tome fali?"

"Pa, danas je pričala o tome kako je pogrešno što tako postupa sa Zidovima."

Jeme, nije u redu nikoga progoniti, nije li tako? Mislim, zlo misliti o bilo kome?"

"Ne, Scout, naravno. Što te muči?"

"Pa, kad smo one večeri izlazili iz sudnice, Miss Gates je... silazila je niza stube ispred nas, ti je vjerojatno nisi primijetio, i razgovarala je s Miss Stephanie Crawford. Čula sam kako je rekla da je vrijeme da ih netko nauči pameti, da su se razgoropadili i još malo pa će misliti da mogu s nama stupati u brak. Jeme, kako netko može toliko mrziti Hitlera, a istodobno tako ružno govoriti o našim, domaćim ljudima?"

Jem se iznenada razbjesnio. Skočio je s kreveta, zgrabio me za ovratnik i protresao. "Nikad više ne želim ništa čuti o tom suđenju, jesi li me čula? Jesi li me čula? Nikad mi ga više ne spominji. A sad odlazi!"

Bila sam odveć iznenađena da bih se rasplakala; iskrala sam se iz Jemove sobe i tiho za sobom zatvorila vrata, da ga buka ne bi ponovno rasrdila. Iznenada sam bila jako umorna i trebao mi je Atticus. Bio je u dnevnoj sobi pa sam otišla k njemu i pokušala mu sjesti u krilo.

Atticus se nasmiješio. "Već si tako velika da ću te morati samo djelomice držati." Zagrlio me je.

"Scout", rekao je, "ne daj da te Jem oneraspoloži. Teško mu je ovih dana. Čuo sam vas."

Atticus je rekao da se Jem jako trudi nešto zaboraviti, ali to zapravo samo privremeno pohranjuje, dok ne prođe dovoljno vremena. Onda će moći razmišljati o tome i analizirati stvari. A kad ponovno bude u stanju razmišljati o tome, ponovno će biti onaj stari Jem.

27

Stvari se jesu slegle, na neki način, kako je Atticus i rekao. Do sredine listopada samo su se dvije neobične stvari dogodile dvojici stanovnika Maycomba. Ne, zapravo tri, i nisu nas se izravno ticale - mislim, nas Finchevih - ali istodobno na neki način i jesu.

Prvo je bilo to da se gospodin Bob Ewell zaposlio i dobio otkaz u razmaku od samo nekoliko dana, i vjerojatno postao jedinstven slučaj tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća: bio je jedini čovjek koji je ikad dobio otkaz iz WPAa zbog lijenosti. Valjda je kratka slava u njega izazvala još kraći napadaj marljivosti, ali zaposlenje mu je trajalo samo onoliko koliko i zloglasnost: gospodin Ewell bio je zaboravljen jednako brzo kao i Tom Robinson. Poslije se redovito pojavljivao u uredu za socijalnu pomoć da preuzme ček, a primao ga je bez zahvalnosti, neodređeno mrmljajući o tome kako gadovi koji misle da upravljaju ovim gradom ne dopuštaju poštenu čovjeku da radi. Ruth Jones, gospođa iz socijalne pomoći, rekla je da je gospodin Ewell otvoreno optužio Atticusa da mu je oteo posao. Toliko se uzrujala da je otišla do Atticusovog ureda i to mu ispričala. Atticus joj je rekao neka se ne uzrujava, da Bob Ewell zna gdje je njegov ured ako želi razgovarati o "preotetom" poslu.

Druga se stvar dogodila sucu Tayloru. Sudac Taylor nije nedjeljom navečer odlazio u crkvu - to je činila gospođa Taylor. Sudac je uživao u satu samoće u svojoj velikoj kući - sjedio bi u uredu i čitao djela Boba Taylora (koji mu nije bio u rodu, premda bi sucu bilo drago da jest). Jedne mu je nedjelje, dok je ronio po raskošnim metaforama i kićenoj dikciji, pozornost privuklo nekakvo razdražujuće grebanje. "Tiho", rekao je Anne Taylor, svojoj debeloj kujici. Onda je shvatio da u sobi nema nikoga: grebanje je dopiralo sa stražnje strane kuće. Sudac je otišao na stražnji trijem da pusti Anne van i zatekao vrata već otvorena. Na uglu kuće vidio je neku sjenu - to je bilo i jedino što je vidio od svoga posjetitelja. Gospođa Taylor vratila se iz crkve i zatekla muža u naslonjaču, izgubljenog u cijelima Boba Taylora, s puškom u krilu.

Treća stvar dogodila se Helen Robinson, Tomovoj udovici. Ako je gospodin Ewell bio zaboravljen kao Tom Robinson, Tom Robinson je bio zaboravljen kao Boo Radley. Ali, Toma nije zaboravio njegov bivši poslodavac. Gospodin Link Deas je Helen dao posao. Nije ju zapravo trebao, ali je rekao da je mu je doista krivo što su stvari tako ispale. Nikad nisam doznala tko se brinuo za djecu dok je Helen radila.

Calpurnia je rekla da je Helen doista teško jer mora ići obilaznicom od oko kilometar i pol ne bi li izbjegla kuću Ewellovih koji su je gađali smećem kad je prvi put pokušala proći javnom cestom.

Gospodin Link Deas s vremenom je primijetio da Helen ujutro dolazi na posao iz pogrešnog smjera pa ju je prisilio da mu kaže razlog. "Pustite, gospodine Deas, molim vas", preklinjala ga je Helen.

"Vraga", rekao je gospodin Link. Rekao joj je neka tog poslijepodneva svrati k njemu u trgovinu prije nego što pode kući. Tako je i učinila, a gospodin Link je zatvorio trgovinu, stavio šešir i otpratio Helen kući. Išao je najkraćim putem, pokraj Ewellovih. Na povratku se zaustavio pred njihovim ulazom.

"Ewelle!", povikao je. "Hej, Ewelle!"

Prozori, u kojima su se inače uvijek vidjela dječja lica, bili su prazni.

"Znam da svi do jednoga ležite na podu! Dobro me poslušaj, Bobe Ewell: čujem li još samo jednom od moje Helen da ne može prolaziti ovom cestom, bit ćeš u zatvoru prije nego što padne mrak!" Gospodin Link pljunuo je u prašinu i otišao kući.

Helen je sljedećeg jutra otišla na posao javnom cestom. Nitko je ničim nije gađao, ali kad je prošla nekoliko metara od kuće Ewellovih, osvrnula se i vidjela da gospodin Ewell hoda za njom. Okrenula se i produžila, a gospodin Ewell je ostao na istoj udaljenosti sve dok nije došla do kuće gospodina Deasa.

Cijelim putem, rekla je Helen, čula je tih glas kako izgovara uvrede. Prestrašena, nazvala je gospodina Linka u trgovinu, koja nije bila daleko od njegove kuće. Kad je gospodin Link izišao iz trgovine, vidio je gospodina Ewella kako stoji naslonjen na ogradu. Gospodin Ewell je rekao: "Ne gledaj me, Linku Deasu, kao da sam smeće. Nisam zaskočio tvoju..."

"Kao prvo, Ewelle, miči svoju smrdljivu tjelesinu s mogeg imanja. Naslanjaš se na njega, a trenutačno si ne mogu priuštiti novo ličenje. Kao drugo, ostavi na miru moju kuharicu jer ću te inače tužiti za napad..."

"Nisam je ni dotaknuo, Deasu, i ne pada mi na pamet da se petljam ni sa kakvim crnčugama."

"Nije potrebno da je dotakneš, dovoljno je da je uplašiš, a ako napad ne bude dovoljan, zakačit ću te Zakonom o damama, zato mi se miči s očiju! Ako misliš da ne govorim ozbiljno, samo joj pokušaj ponovno smetati!"

Gospodin Ewell je očigledno vjerovao da gospodin Link misli ozbiljno, jer Helen poslije toga više nije imala neprilika.

"Ne sviđa mi se to, Atticuse, nimalo mi se ne sviđa", komentirala je teta Alexandra. "Čini se da je taj čovjek opsjednut svima koji su bili upleteni u ono suđenje. Znam kako ljudi poput njega teško zaboravljaju, ali mi nije jasno zašto se uopće ljuti - pa pobijedio je na sudu, nije li tako?"

"Mislim da ja razumijem", rekao je Atticus. "Moglo bi to biti zato što on u dubini

duše zna da vrlo malo ljudi u Maycombu doista vjeruje u njegovu i Mayellinu priču. Mislio je da će ispasti junak, a sve što je dobio bilo je: dobro, osudit ćemo tog crnca, ali ti se samo lijepo vrati na svoje smetlište. Zakačio se s gotovo svima u gradu, sad bi već trebao biti zadovoljan. Smirit će se kad se promijeni vrijeme."

"Ali, zašto bi pokušao provaliti u kuću Johna Taylora? Očigledno nije znao da je John kod kuće, inače ne bi ni pokušavao. Nedjeljom se kod Johna vidi samo svjetlo na prednjem trijemu i straga u uredu..."

"Ne možeš znati je li Bob Ewell rasjekao onu mrežu, ne možeš znati tko je to učinio", rekao je Atticus.

"Ali, mogu nagađati. Ja sam dokazao da je on lažljivac, ali John je od njega napravio budalu. Sve vrijeme dok je Ewell svjedočio nisam se usudio pogledati Johna da ne bih prasnuo u smijeh. John ga je gledao kao da je tronogo pile koje se izleglo iz četvrtasta jajeta. Nemoj mi reći da suci ne pokušavaju utjecati na porotu", smijao se Atticus.

Do konca listopada naši su se životi pretvorili i uobičajenu rutinu škole, igre i učenja. Jem kao da je zaboravio ono što je želio zaboraviti, a naši su nam suučenci milostivo dopustili da zaboravimo ekscentričnost našeg oca.

Cecil Jacobs me jednom pitao je li Atticus radikal. Kad sam pitala Atticusa, njemu je to bilo toliko smiješno da mi je zasmetalo, ali on je rekao da se ne smije meni. Rekao je: "Reci Cecilu da sam radikal otprilike koliko i Cotton Tom Heflin."¹⁰

Teti Alexandri je sjajno išlo. Miss Maudie je, čini se, ušutkala cijeli misionarski kružok jednim udarcem jer teta Alexandra je opet bila glavna. Njezine su zakuske postale još slasnije. Ja sam naučila još o životu jadnih Mruna slušajući gospodu Merriweather: do te mjere nisu imali osjećaj za obitelj da je cijelo pleme bilo jedna velika obitelj. Dijete je imalo onoliko očeva koliko je u zajednici bilo muškaraca i onoliko majki koliko je bilo žena. J. Grimes Everett davao je sve od sebe da to promijeni, a naše su mu molitve bile prijeko potrebne.

Maycomb se vratio na staro. Bio je isti kao prošle i pretprošle godine, uz dvije male promjene. Prvo, ljudi su iz izloga i automobila maknuli naljepnice na kojima je pisalo NRA - MI SMO ZA. Pitala sam Atticusa zašto, a on je rekao da je Zakon o nacionalnom oporavku mrtav. Ja sam pitala tko ga je ubio, a on je rekao devet staraca.

Druga promjena u Maycombu u odnosu na prošlu godinu nije bila od nacionalnog značenja. Dotad je Halloween u Maycombu bio posve neorganiziran. Svako je dijete činilo što je htjelo, uz pomoć druge djece ako je nešto trebalo pomaknuti, recimo staviti laka kola na krov staje. Ali, roditelji su zaključili da se prethodne godine pretjeralo kad se poremetio mir Miss Tutti i Miss Frutti.

Miss Tutti i Alm Frutti Barber bile su usidjelice, sestre koj%su živjele zajedno u jedinoj kući u Maycombu koja se mogla pohvaliti da ima podrum. Govorkalo se da

su republikanke jer su 1911. godine došle iz Clantona u Alabami. Njihove su navike nama bile čudne i nikome nije bilo jasno što će im podrum, ali one su ga hjele i dale ga iskopati, a onda su ostatak života provodile tjerajući djecu iz njega.

Miss Tutti i Miss Frutti (zapravo su se zvale Sarah i Frances) nisu se samo ponašale kao Jenkijevke, nego su obje bile i gluhe. Miss Tutti je to poricala i živjela u svijetu tišine, a Miss Frutti, koja nije željela ništa propustiti, imala je trubu za sluh tako veliku da je Jem tvrdio kako je to zvučnik jedne od onih Victrola.

Imajući na umu to i Halloween, neka su zločesta djeca pričekala da gospođice Barber zaspu; onda su ušli u njihovu dnevnu sobu (nitko osim Radleyevih nije noću zaključavao vrata) i odnijeli sav namještaj u podrum. Poričem da sam ja s nečim takvim imala posla.

"Čula sam ih!", bio je povik koji je sljedećeg jutra probudio susjede gospođica Barber. "Čula sam kako su dovezli kamion do ulaza! Strašno su lupali. A sad su već sigurno u New Orleansu!"

Miss Tutti je bila uvjerenjena da su putujući trgovci koji su trgovali krznom i dva dana prije prošli kroz grad odnijeli njihovo pokućstvo. "Bili su tamnoputi", rekla je. "Sirijci."

Pozvali su gospodina Hecka Tatea. On je pregledao teren i rekao da je to što se njega tiče lokalni posao. Miss Frutti je rekla da bi prepoznala glas iz Maycomba, a sinoć u salonu nije bilo maycombskih glasova - kotrljali su slovo "r". Za nalaženje njezina pokućstva treba upotrijebiti barem lovačke pse.

Miss Tutti je inzistirala pa se gospodin Tate morao odvesti petnaestak kilometara da okupi pse i stavi ih na trag.

Gospodin Tate ih je odveo do prednjih stuba kuće gospođica Barber, ali oni su samo otrčali iza kuće i zavijali prema vratima podruma. Kad se to ponovilo tri puta, gospodin Tate je napokon pogodio istinu.

Od podneva toga dana u Maycombu nijedno dijete nije hodalo boso i nitko se nije izuo dok psi nisu vraćeni kući.

I tako su gospođe odlučile da će ove godine biti drukčije. Otvorit će dvoranu u gimnaziji, održat će se svečanost za odrasle; zagrizanje jabuka, izvlačenje šećerne pjene i kačenje repa na magarca za djecu.

Osim toga, dodijelit će se nagrada od dvadeset pet centi za najbolji halloweenski kostim ako ga je izradio onaj tko ga nosi.

Jem i ja smo stenjali, ne zato što smo ikad išta učinili, nego zbog čistog principa. Jem je smatrao da je ionako prestar za Halloween i rekao je da ni mrtav ne bi otišao u gimnaziju zbog nečega takvog. No dobro, pomislila sam, povest će me Atticus.

Međutim, uskoro sam doznala da će me trebati na pozornici te večeri. Gospoda Grace Merriweather napisala je originalan igrokaz koji se zvao: Okrug Maycomb: adastraper aspera, a ja ću biti šunka.

Smatrala je, naime, da bi bilo krasno kad bi neka djeca bila odjevena tako da

predstavljaju poljodjelske proizvode okruga. Cecil Jacobs će biti krava, Agnes Boone mahuna, treće dijete kikiriki i tako redom dok nisu presušili mašta gospode Merriweather i broj dostupne djece.

Jedini nam je posao, koliko sam uspjela shvatiti nakon dvije probe, bio da uđemo s lijeve strane pozornice kad nas gospođa Merriewetaher (koja nije bila samo autorica, nego i voditeljica) prozove. Ja sam trebala ući kad kaže: "Svinjetina." Onda će okupljeno društvo u velikom finalu pjevati "Okruže Maycomb, okruže Maycomb, uvijek vjerni bit ćemo ti mi", a gospođa Merriweather će se popeti na pozornicu noseći državnu zastavu.

Moj kostim nije bio osobit problem. Gospođa Crenshaw, mjesna krojačka, bila je maštovita kao i gospođa Merriweather. Uzela je žicu i savila je u oblik dimljene šunke. To je presvukla smeđom tkaninom i oslikala da nalikuje na original. Morala sam se sagnuti, a onda bi mi netko tu napravu stavio preko glave. Dopirala mi je gotovo do koljena. Gospođa Crenshaw obzirno mi je ostavila dva otvora za oči. Dobro je obavila posao: Jem je rekao da izgledam točno kao šunka s nogama. Ali, imalo je to nekoliko nedostataka: bilo je vruće i tijesno; ako me zasvrbi nos, ne bih ga mogla počešati, i kad sam jednom bila unutra, nisam mogla sama izaći.

Kad je došao Halloween, mislila sam da će se cijela obitelj okupiti da me gleda, ali čekalo me razočaranje. Atticus je rekao što je taktičnije mogao da jednostavno te večeri ne bi mogao podnijeti nikakvu predstavu, posve je iscrpljen. Bio je cijeli tjedan u Montgomeryu i vratio se tek tog poslijepodneva. Rekao je da će me sigurno Jem otpratiti ako ga zamolim.

Teta Alexandra je rekla da jednostavno mora rano na počinak, da je cijelo poslijepodne ukrašavala pozornicu i umorna je... Prekinula se usred rečenice. Zatvorila je usta, opet ih otvorila da nešto kaže, ali riječi nisu dolazile.

"Što je, teta?", upitala sam.

"Ma, ništa, ništa", rekla je, "odjednom sam se sva naježila." Odbacila je misao koja ju je tako uznemirila i predložila da održim posljednju probu pred obitelji u dnevnoj sobi. I tako me Jem strpao u moj kostim, stao na vrata i povikao: "Svinjetina!" upravo kako bi to učinila i gospođa Merriweather; ja sam ušla. Atticus i teta Alexandra bili su oduševljeni.

Ponovila sam sve to za Calpurniju u kuhinji i ona je rekla da sam sjajna. Htjela sam otići prijeko i pokazati Miss Maudie, ali Jem je rekao da će ona vjerojatno ionako biti na predstavi.

Poslije toga mi nije bilo važno hoće li doći ili ne. Jem je rekao da će me povesti. I tako je počelo naše najduže zajedničko putovanje.

28

Bilo je neobično toplo za posljednji dan listopada. Nisu nam čak trebale ni jakne. Vjetar je puhao sve jače i Jem je rekao da bi moglo i početi kišiti prije nego što se vratimo kući. Nije bilo mjesečine.

Ulična svjetiljka na uglu bacala je oštru sjenu na kuću Radleevih. Čula sam kako se Jem tiho smije.

"Kladim se da im večeras nitko neće smetati", rekao je. Jem je nosio moj kostim, što je bilo prilično nespretno jer ga je bilo teško držati. Smatrala sam da je vrlo galantno od njega što to čini.

"Ali, mjesto je zastrašujuće, zar ne?", rekla sam. "Boo nikome ne misli nikakvo zlo, ali ipak mi je drago što si sa mnom."

"Pa znaš da te Atticus ne bi pustio da sama ideš do škole", rekao je Jem.

"Ne znam zašto ne, samo moram skrenuti za ugao i prijeći dvorište."

"Dvorište je preveliko da bi ga djevojčice noću same prelazile", zadirkirao me Jem. "Zar se ne bojiš duhova?"

Nasmijali smo se. "Duhovi, vruće pare, inkantacije, tajni znakovi i sve to", rekao je Jem. "Anđele svijetli, životu u smrti, makni se s puta, ne isisavaj mi dah."

"Daj prestani", rekla sam. Bili smo pred kućom Radleevih.

Jem je rekao: "Boo zacijelo nije kod kuće. Slušaj."

Visoko iznad nas u mraku samotna je ptica rugalica izvodila čitav svoj repertoar, u blaženu neznanju na čijem stablu sjedi - izvodila je sve, od oštrog "ki- ki" suncokretove ptice preko kvakanja sojke do žalopojke.

Zašli smo za ugao i ja sam se spotaknula na korijen koji je izbio na pločniku. Jem mi je pokušao pomoći, ali jedino što je postigao bilo je da baci moj kostim u prašinu. No nisam pala i uskoro smo krenuli dalje.

Skrenuli smo s ulice i ušli u školsko dvorište. Tu je bio mrkli mrak.

"Kako znaš gdje smo, Jeme?" upitala sam kad smo prešli nekoliko koraka.

"Znam da smo pod velikim hrastom jer je ovdje hladnije. Pazi da se opet ne spotakneš."

Usporili smo korak i opipavali put kako se ne bismo zabubali u neko stablo. Ono pod kojim smo prošli bio je prastari hrast tako debeo da ga dvoje djece nisu mogli opasati. Bio je daleko od učitelja, špijuna i radoznalih susjeda: bio je blizu imanja Radleevih, ali Radleevi nisu bili radoznali. Dio zemlje ispod njega bio je jako

zbijen od čestih tučnjava i tajnog igranja karata.

Svjetla gimnazijske dvorane blještala su u daljini, ali samo su nas još više zaslijepila. "Ne gledaj naprijed, Scout", rekao je Jem. "Gledaj u tlo pa nećeš pasti."

"Trebao si ponijeti bateriju, Jeme."

"Nisam znao da će biti ovako mračno. Nisam to očekivao. Oblačno je, zato je tako. Ali, neće još kiša."

Netko nas je zaskočio. "Svemogući Bože!", povikao je Jem.

Lica nam je osvijetlio krug svjetlosti, a iza njega je Cecil Jacobs oduševljeno poskakivao. "Ha! Jesam vas!", vikao je. "I mislio sam da ćete ovuda doći!"

"Što tu radiš sam? Zar se ne bojiš Booa Radleva?"

Cecil se lijepo odvezao pred školu s roditeljima, a kad nas nije vidio, došao je dovde jer je znao da ćemo doći. Jedino je mislio da će gospodin Finch biti s nama.

"Pa, ovo nam je odmah iza ugla", rekao je Jem. "Koga bi bilo strah otići iza ugla?" Ali, morali smo priznati da je Cecil to dobro izveo. Doista nas je uplašio i sad je imao pravo o tome pričati po cijeloj školi.

"Čuj", rekla sam, "zar ti večeras nisi krava? Gdje ti je kostim?"

"Eno ga iza pozornice", rekao je. "Gospoda Merriweather kaže da predstava još neće početi. Možeš i svoj ostaviti pokraj moga, Scout, odjenut ćemo ih kad i ostali."

Jem je smatrao da je to odlična ideja. Također je smatrao da je dobro što ćemo Cecil i ja biti zajedno.

Tako će se on moći družiti sa svojim vršnjacima.

Kad smo došli u dvoranu, vidjeli smo da se okupio čitav grad osim Atticusa i gospoda koje su se umorile uredujući pozornicu te uobičajenih izopćenika i samotnjaka. Činilo se da je tu čitav okrug: predvorje je bilo puno nalickanih seljaka. Gimnazija je imala široko predvorje u prizemlju pa su se ljudi šetali pokraj štandova koji su bili postavljeni za ovu priliku.

"Oh, Jeme, zaboravila sam novac", uzdahnula sam kad sam ih vidjela.

"Ali Atticus nije", rekao je Jem. "Evo ti trideset centi, moći ćeš raditi šest različitih stvari. Vidimo se poslije."

"Dobro", rekla sam, zadovoljna sa svojih trideset centi i Cecilovim društvom. Otišla sam s Cecilom do prednjeg dijela dvorane, pa kroz vrata sa strane i na brzinu se oslobodila svojeg kostima jer je gospoda Merriweather stajala pred prvim redom i u posljednjem trenutku mijenjala tekst.

"Koliko imaš novca?", upitala sam Cecila. I on je imao trideset centi, pa smo bili jednaki. Prvih smo pet centi potratili na Kuću strave koja nas nimalo nije uplašila: ušli smo u zamračenu učionicu sedmog razreda a vodio nas je trenutačni duh te nam govorio da dodirujemo neke predmete koji su tobože bili dijelovi ljudskog tijela. "Evo njegovih očiju", rekao je kad smo dotaknuli dvije oguljene bobbe grožđa na tanjuriću. "Evo mu srca", a na tom je tanjuru bila sirova jetra. "Ovo su mu crijeva" - dotaknuli smo hladne špagete.

Cecil i ja posjetili smo nekoliko štandova. Oboje smo kupili domaće bombone gospode Taylor. Ja sam htjela zagrizati jabuke, ali Cecil je rekao da to nije higijenski. Majka mu je rekla da bi se mogao nečim zaraziti kad svi guraju glavu u istu kadu. "No, sad u gradu ne vlada nikakva zaraza", bunila sam se. Ali, Cecilova majka je rekla da nije higijenski jesti poslije drugih ljudi. Poslije sam pitala tetu Alexandru o tome i ona je rekla da su ljudi koji tako misle obično umišljeni.

Upravo smo htjeli kupiti šećernu vunu kad su nam glasnici gospođe Merriweather rekli da je vrijeme da odemo iza pozornice i pripreмимо se. Dvorana se sve više punila; orkestar Maycombske gimnazije okupio se ispred pozornice; reflektori su bili upaljeni, a crvene baršunaste zavjese tresle su se od strke iza njih.

Iza pozornice je uzak hodnik bio pretrpan: odrasli s trorogim šeširima vlastite izrade, konfederacijskim kapama, šeširima iz Španjolsko- američkog rata i kacigama iz Svjetskog rata. Djeca preodjevena u razne poljodjelske proizvode okupila su se u jednom kutu pod malim prozorom.

"Netko mi je zdrobio kostim", očajno sam povikala. Gospoda Merriweather je dojurila do mene, popravila žice i gurnula me pod kostim.

"Je li sve u redu tamo unutra, Scout", upitao me Cecil. "Zvučiš kao da govoriš iz daljine, kao da si na drugom kraju hodnika."

"Ni ti ne zvučiš kao da si blizu", odgovorila sam.

Orkestar je odsvirao himnu - čuli smo kako je publika ustala. Onda su se oglasili bubnjevi. Gospoda Merriweather je rekla: "Okrug Maycomb: ad astra per aspera." Opet se oglasio bas bubanj. "To znači", rekla je gospođa Merriweather, prevodeći za one sa sela, "iz blata do zvijezda." I dodala, prema mome mišljenju nepotrebno: "Predstava."

"Sigurno ne bi znali što je da im nije rekla", šapnuo je Cecil, ali su ga odmah utišali.

"Čitav grad to zna", šapnula sam.

"Ali, došli su ljudi sa sela", rekao je Cecil.

"Tišina tamo", rekao je neki muškarac pa smo umuknuli.

Bas bubanj oglasio bi se nakon svake rečenice koju bi izgovorila gospođa Merriweather. Zalobnim je glasom pripovijedala o tome kako je okrug Maycomb stariji od države, kako je bio u Missisippiju i Teritoriju Alabame, da je prvi čovjek koji je kročio nogom u djevičanske šume bio pratetak u petom koljenu ostavinskog suca i kako se o njemu poslije toga više nikad ništa nije čulo. Onda je došao neustrašivi pukovnik Maycomb, prema kojem je okrug i dobio ime.

Andrew Jackson mu je dao velike ovlasti pa su neopravdano samopouzdanje i loš osjećaj za orijentaciju pukovnika Maycomba odveli u nevolje sve koji su jahali s njim u bitke protiv Indijanaca Creek. Pukovnik Maycomb uporno se borio da područje postane bezopasno za demokraciju, ali prva mu "je kampanja bila i posljednja. Zapovjedbno mu je da ide na jug. Nakon što se posavjetovao s nekim

stablom da prema lišajevima vidi s koje je strane jug i nakon što nije htio trpjeti drskost podređenih koji su ga htjeli ispraviti, pukovnik Maycomb krenuo je da iskorijeni neprijatelje i poveo svoje postrojbe tako daleko na sjeverozapad, u djevičansku šumu, da su ga na kraju morali spasiti doseljenici koji su se probijali prema unutrašnjosti.

Gospoda Merriweather pola je sata opisivala pothvate pukovnika Maycomba. Ja sam otkrila da mogu uvući koljena pod kostim ako ih malo savijeni i tako manje-više sjediti. Sjela sam, slušala naklapanje gospođe Merriweather i udaranje bubnja i nakon nekog vremena zaspala.

Poslije su rekli da se gospoda Merriweather sva dala u izvedbu velikog finala, da je objavila:

"Svinjetina!", samopouzdana nakon što su se borovi i mahune pojavili kad su prozvani. Pričekala je nekoliko sekundi i ponovno povikala: "Svinjetina!" Budući da mene i dalje nije bilo, odsječno je povikala: "Svinjetina!"

Valjda sam je čula u snu ili me probudio orkestar koji je svirao Dixie, ali izabrala sam ući upravo kad se gospoda Merriweather pobjedonosno popela na pozornicu noseći zastavu. Pogrešno je reći da sam tako izabrala - samo sam htjela sustići ostale.

Poslije su mi rekli da je sudac Taylor izišao iz dvorane i tamo stajao toliko se smijući i udarajući po bedrima da mu je gospoda Taylor na kraju donijela čašu vode.

Činilo se da je gospođa Merriweather postigla velik uspjeh, svi su joj pljeskali, ali dočepala me se iza pozornice i rekla mi da sam joj upropastila predstavu. Bilo mi je neugodno, ali kad je Jem došao po mene, bio je pun suosjećanja. Reкао je da sa svojeg mjesta i nije dobro vidio moj kostim. Ne znam kako je unatoč kostimu znao da nisam baš sretna, ali rekao mi je da sam bila dobra. Samo sam malo zakasnila, ništa drugo. Jem je postao gotovo jednako vješt kao Atticus da ti pomogne dobro se osjećati kad se osjećaš loše. Gotovo - jer čak me ni Jem nije mogao nagovoriti da prođem kroz svjetinu pa je pristao pričekati iza pozornice sa mnom dok se publika ne razide.

"Hoćeš da ga skinemo, Scout?", upitao me.

"Ne, neka ostane", rekla sam. Tako sam bolje mogla prikriti sram.

"Hoćete da vas povezemo kući?", upitao je netko.

"Ne, hvala, gospodine", čula sam kako Jem kaže. "Blizu nam je."

"Čuvajte se duhova", rekao je glas. "Ili još bolje, recite duhovima da se pričuvaju Scout."

"Sad više nema mnogo ljudi", rekao mi je Jem. "Idemo."

Prošli smo kroz dvoranu i hodnik pa niza stube. I dalje je bilo vrlo mračno. Preostali automobili bili su parkirani s druge strane zgrade i njihova nam svjetla nisu mnogo pomagala. "Da netko od njih ide u našem smjeru, bolje bismo vidjeli", rekao je Jem. "Dođi, Scout, daj da te pridržim. Mogla bi izgubiti ravnotežu."

"Dobro vidim."

"Da, ali mogla bi izgubiti ravnotežu." Osjetila sam lagan pritisak na glavi i zaključila da je valjda Jem uhvatio taj dio šunke. "Držiš me?"

"Aha."

Krenuli smo preko crnog školskog dvorišta, napinjući se da vidimo vlastita stopala. "Jeme", rekla sam,

"zaboravila sam cipele. Ostale su iza pozornice."

"Onda idemo po njih." Ali, kad smo se okrenuli, svjetla u dvorani su se ugasila. "Možeš ih uzeti sutra", rekao je.

"Ali sutra je nedjelja", pobunila sam se dok me Jem okretao u smjeru kuće.

"Možeš zamoliti čistača da te pusti unutra... Scout?"

"Hm?"

"Ništa."

Jem odavno to nije učinio. Pitala sam se o čemu razmišlja. Reći će mi kad bude htio, vjerojatno kad stignemo kući. Osjetila sam kako pritišće vrh moga kostima - činilo mi se prejako. Zatresla sam glavom. "Jeme, ne moraš me..."

"Budi malo tiho, Scout", rekao je i štipnuo me.

Nastavili smo u tišini. "Prošla je minuta", rekla sam. "O čemu razmišljaš?" Okrenula sam se da ga pogledam, ali jedva sam nazirala njegove obrise.

"Učinilo mi se da sam nešto čuo", rekao je. "Pričekaj trenutak."

Zaustavili smo se.

"Čuješ li išta?", upitao me.

"Ne."

Nismo prešli ni pet koraka, a on me opet natjerao da stanem. "Jem, jel' ti to mene pokušavaš uplašiti?"

Pa znaš da sam prestara..."

"Tiho", rekao je i tad sam znala da se ne šali.

Noć je bila mirna. Čula sam njegov dah pokraj sebe. Povremeno bi zapuhao vjetar i udario mi u gole noge, ali samo je to ostalo od najavljene vjetrovite noći. Bila je to tišina kakva nastupi pred oluju.

Osluškivali smo.

"Čula sam nekog starog psa", rekla sam.

"Nije to", odgovorio je Jem. "Čujem ga kad hodamo, ali kad stanemo, ništa ne čujem."

"Valjda čuješ šuškanje mojeg kostima. Ma samo te opterećuje što je Halloween..."

Rekla sam to više da bih uvjerala sebe nego Jema, jer doista, kad smo krenuli, čula sam ono o čemu je govorio. I to nije bio moj kostim.

"Ma to je samo Cecil", rekao je Jem. "Neće nas ponovno nasamariti. Ne dopustimo mu da pomisli kako se žurimo."

Posve smo usporili. Pitala sam Jema kako bi nas Cecil mogao slijediti u mraku -

zar se ne bi zabubao u nas?

"Ja te vidim, Scout", rekao je Jem.

"Kako? Ja tebe ne vidim."

"Vide ti se bijele crte na šunki. Gospoda Cranshaw ih je naslikala onom sjajnom bojom kako bi se vidjele pod reflektorima. Vidim te prilično dobro, pa te vjerojatno i Cecil vidi dovoljno dobro da zadrži razmak."

Odlučila sam pokazati Cecilu kako znamo da je iza nas i da smo spremni. "Cecil Jacobs je velika mokra kokoš!", povikala sam iznenada i okrenula se.

Zaustavili smo se. Nije se čulo ništa osim jeke moga glasa koji se odbijao o školski zid.

"Ja ću ga", rekao je Jem. "Heejl" Hej- e hej- e, odgovorio je školski zid.

Nije bilo nalik Cecilu da se tako dugo suzdržava. Kad bi jednom izveo neku šalu, ponavljao bi je do besvijesti. Dosad nas je već trebao zaskočiti. Jem mi je opet dao znak da stanem.

Tiho je rekao: "Scout, možeš li skinuti kostim?"

"Mislim da mogu, ali ispod njega nemam baš odjeće."

"Ja imam tvoju haljinu."

"Ne mogu je odjenuti u mraku."

"Dobro", rekao je, "nema veze."

"Jeme, zar se bojiš?"

"Ne. Mislim da smo već gotovo došli do hrasta. Onda još nekoliko koraka i bit ćemo na cesti. Tad ćemo vidjeti ulične svjetiljke." Jem je govorio bezizražajno i sporo. Pitala sam se kako će se dugo pretvarati da misli kako je Cecil za nama.

"Što misliš, bismo li trebali pjevati, Jeme?"

"Ne. Budi vrlo tiha, Scout."

Nismo ubrzali korak. Jem je znao jednako dobro kao i ja da je teško brzo hodati a da ne udariš palac, ne spotakneš se o kamen ili nešto slično, a ja sam bila bosa. Možda je to vjetar šumio u krošnjama. Ali, vjetra nije bilo, a ni stabala, osim velikog hrasta.

Naš je pratilac vukao noge kao da ima teške cipele. Tko god da je bio, nosio je debele pamučne hlače - zvuk za koji sam pomislila da je šuštanje krošanja bio je zapravo trljanje pamuka o pamuk sa svakim korakom.

Osjetila sam da je pijesak hladan pod mojim stopalima i znala sam da smo blizu velikog hrasta. Jem mi je pritisnuo glavu. Zastali smo i osluškivali.

Ovaj put sponogami nije stao kad i mi. Hlače su mu i dalje šušskale. Onda su prestale. Trčao je, trčao prema nama, i to ne dječjim korakom. "Trči, Scout! Trči! Trči!", vrisnuo je Jem.

Napravila sam jedan divovski korak i izgubila ravnotežu. Ruke su mi bile beskorisne, a bio je mrak.

"Jeme, Jeme, pomoz mi, Jeme!"

Nešto je zdrobilo žicu oko mene. Metal se pritisnuo uz metal i ja sam pala na zemlju i otkotrljala sam dokle je išlo, pokušavajući se osloboditi žicanog zatvora. Iz blizine su dopirali zvukovi natezanja i udaranja, zvukovi cipela i tijela koje grebe zemlju i korijenje. Netko se dokotrljao do mene i ja sam opipala Jema. Ustao je munjevitom brzinom i povukao me za sobom, ali iako su mi glava i ramena bili slobodni, bila sam tako zapletena da nismo daleko stigli.

Došli smo gotovo do ceste kad je Jem maknuo ruku; osjetila sam kako pada natraške na tlo. Opet natezanje, a onda tup zvuk lomljenja i Jemov vrisak.

Potrčala sam u smjeru Jemova vriska i zaletjela se u mlohav muški trbuh. Vlasnik je dahnuo "uf!" i pokušao me uhvatiti za ruke, ali bile su stisnute pod žicom. Trbuh mu je bio mekan, ali ruke kao da su bile od čelika. Polako me gušio. Nisam se mogla pomaknuti. Iznenada me povukao za sobom natraške i pao na zemlju, zamalo srušivši i mene. Pomislila sam da je Jem uspio ustati.

Katkad čovjeku mozak radi vrlo sporo. Zapanjena, ostala sam stajati kao prava glupača. Zvuči natezanja su nestajali; netko je zahoptao i onda je opet vladala tišina.

To jest, bilo je tiho osim što je neki muškarac teško disao, teško disao i posrtao. Pomislila sam da je otišao do hrasta i naslonio se na njega. Jako se zakašljao, strašnim, dubokim kašljem.

"Jeme?"

Nije bilo odgovora osim muškarčeva teškog disanja. "Jeme?"

Jem nije odgovarao.

Muškarac se počeo kretati kao da nešto traži. Čula sam kako stenje i nešto teško vuče po tlu. Postupno mi je sinulo da nas je sad četvoro pod hrastom.

"Atticuse?"

Muškarac je teškim i neravnomjernim korakom hodao prema cesti. Otišla sam do mjesta gdje sam mislila da je bio i opipavala tlo nožnim prstima. Nekoga sam dotaknula. "Jeme?"

Prstima sam dotaknula hlače, kopču remena, gumbe, nešto što nisam mogla prepoznati, ovratnik i lice.

Neobrijana brada pokazala mi je da to nije Jem. Osjetila sam zadah ustajalog viskija.

Krenula sam u smjeru u kojem sam mislila da je cesta. Nisam bila sigurna jer su me toliko puta okretali. Ali, našla sam je i pogledala uličnu svjetiljku. Neki je čovjek prolazio ispod nje. Hodao je staccato koracima kako hoda netko tko nosi nešto veoma teško. Zalazio je za ugao. Nosio je Jema.

Jemu je ruka visjela pod čudnim kutom.

Dok sam ja stigla do ugla, muškarac je već bio u našem dvorištu. Svjetlo na ulaznim vratima na trenutak je uokvirilo Atticusa; onda je potrčao niza stube pa su on i onaj čovjek zajedno unijeli Jema u kuću.

Bila sam na ulaznim vratima dok su oni išli niz hodnik. Teta Alexandra mi je

trčala u susret. "Zovi dr.

Reynoldsa!", začuo se Atticusov oštri glas iz Jemove sobe. "Gdje je Scout?"

"Tu je", viknula je teta Alexandra i povukla me za sobom do telefona. Zabrinuto me opipavala. "Sa mnom je sve u redu, teta", rekla sam, "bit će bolje da nazoveš."

Podigla je slušalicu i rekla: "Edna May, brzo mi daj dr. Reynoldsa!"

"Agnes, je li ti otac kod kuće? O Bože, a gdje je? Molim te, reci mu da dođe ovamo čim se vrati.

Molim te, hitno je."

Teta Alexandra se nije morala predstavljati - ljudi u Maycombu poznavali su glasove mještana.

Atticus je izišao iz Jemove sobe. Cim je teta Alexandra prekinula vezu, Atticus je uzeo slušalicu.

Povukao je kuku a onda rekao: "Edna May, molim te daj mi šerifa."

"Heck? Atticus Finch. Netko mi je napao djecu, Jem je ozlijeđen. Između kuće i škole. Ne mogu ostaviti sina. Molim te požuri i vidi je li još tamo. Sumnjam da ćeš ga sada naći, ali ako ga nađeš, htio bih ga vidjeti. Sad moram ići. Hvala ti, Heck."

"Atticuse, je li Jem mrtav?"

"Ne, Scout. Pobrini se za nju, sestro", rekao je i otišao niz hodnik.

Teti Alexandri su drhtali prsti dok je odmotavala tkaninu i žicu. "Je li s tobom sve u redu, mila?", stalno je ponavljala dok me oslobađala.

Laknulo mi je kad mi je skinula kostim. Ruke su mi već utrnule, a posvuda sam imala male šesterokutne otiske. Protrljala sam ih pa je bilo bolje.

"Teta, je li Jem mrtav?"

"Ne - ne, dušo, onesvijestio se. Nećemo znati koliko je ozbiljno ozlijeđen dok ne dođe dr. Reynolds.

Jean Louise, što se dogodilo?"

"Ne znam."

Nije bila uporna. Donijela mi je nešto da odjenem, i da sam tad mislila o tome, nikad joj ne bih dopustila da zaboravi: onako rastresena, teta mi je donijela moj kombinezon. "Navuci ga, dušo", rekla je, pružajući mi komad odjeće koji je najviše prezirala.

Požurila je u Jemovu sobu, a onda se vratila u hodnik. Malo me potapšala, pa se opet vratila u Jemovu sobu.

Pred kućom se zaustavio automobil. Korak dr. Reynoldsa poznavala sam gotovo jednako dobro kao očev. On je Jema i mene donio na svijet i pomagao nam kroz sve moguće i nemoguće dječje bolesti, uključujući zgodu kad je Jem pao iz kućice na stablu. Uvijek nam je bio prijatelj. Dr. Reynolds je rekao da bi stvari bile drukčije da smo bili skloni čirevima, ali ja to nisam vjerovala.

Ušao je i rekao: "Dragi Bože." Krenuo je prema meni i rekao: "Ti si još na nogama", pa je promijenio smjer. Poznavao je sve sobe u kući. Znao je i to da ako

sam ja u lošem stanju onda je to sigurno i Jem.

Nakon deset vječnosti dr. Reynolds se vratio. "Je lijem mrtav?", pitala sam.

"Daleko od toga", rekao je i čučnuo pokraj mene. "Ima kvrgu na glavi baš kao i ti, i slomljena mu je ruka. Scout, pogledaj ovamo - ne, ne okreći glavu, samo oči. A sad pogledaj ovamo. Ima gadan prijelom, koliko sad mogu vidjeti, u laktu. Kao da mu je netko pokušao iščupati ruku... sad pogledaj u mene."

"Onda nije mrtav?"

"Nee!" Dr. Reynolds se uspravio. "Večeras ne možemo bogzna što učiniti", rekao je, "osim da ga smjestimo što udobnije. Morat ćemo mu slikati ruku - čini mi se da će je neko vrijeme morati držati koso. Ali, ne brini se, ozdravit će. Dječaci njegove dobi brzo se oporavljaju."

Dok je govorio, dr. Reynolds me pažljivo gledao. Opipao je kvrgu koja mi je izbijala na čelu. "Nemaš osjećaj da si se negdje slomila?"

Njegova mala šala me razvedrila. "Znači, mislite da nije mrtav?"

Stavio je šešir. "Dakako, možda se varam, ali meni izgleda veoma živ. Ima sve simptome. Idi ga pogledaj, a kad se vratim, zajedno ćemo zaključiti."

Dr. Reynolds je imao mladalački, brz korak. Gospodin Heck Tate nije. Njegove su teške čizme udarale o trijem i nezgrapno je otvorio vrata, ali kad je ušao, rekao je isto što i dr. Reynolds. "Je li s tobom sve u redu, Scout?", dodao je.

"Da, gospodine Tate, idem vidjeti Jema. Atticus i ostali su tamo."

"Idem s tobom", rekao je gospodin Tate.

Teta Alexandra je prekrila Jemovu svjetiljku ručnikom pa je u sobi bilo polumračno. Jem je ležao na leđima. Na jednom obrazu je imao gadnu ogrebotinu. Lijeva mu je ruka ležala koso u odnosu na tijelo; lakat mu je bio lagano savijen, ali u pogrešnom smjeru. Jem se mrštio.

"Jeme...?"

Oglasio se Atticus. "On te ne čuje, Scout, onesvijestio se. Počeo je dolaziti k sebi, ali ga je dr. Reynolds ponovno uspavao."

"Da, tata." Povukla sam se. Jemova je soba bila velika i četvrtasta. Teta Alexandra je sjedila u naslonjaču za ljuljanje pokraj kamina. Čovjek koji je donio Jema stajao je u kutu, naslonjen na zid.

Vjerojatno je bio na predstavi i zatekao se u blizini kad se ono dogodilo. Valjda je čuo naše krikove i dotrčao.

Atticus je stajao pokraj Jemovog kreveta.

Gospodin Heck Tate stajao je u dovratku. Držao je šešir u rukama, a iz džepa mu je virila baterija. Bio je u radnoj odjeći.

"Uđi, Heck", rekao je Atticus. "Jesi li išta našao? Ne mogu zamisliti tko bi se spustio tako nisko da ovo učini, ali nadam se da ćeš ga naći."

Gospodin Tate je šmrknuo. Oštro je pogledao muškarca u kutu, kimnuo mu, onda se osvrnuo po sobi - pogledao je Jema, tetu Alexandru pa Atticusa.

"Sjednite, gospodine Finch", rekao je uljudno.

Atticus je rekao: "Sjednimo svi. Uzmi onaj stolac, Heck. Ja ću donijeti još jedan iz dnevne sobe."

Gospodin Tate je sjeo za Jemov pisaći stol. Čekao je dok se Atticus nije vratio i smjestio. Pitala sam se zašto Atticus nije donio stolac za čovjeka u kutu, ali Atticus je bolje poznao navike ljudi sa sela nego ja. Neki bi njegovi klijenti ostavili svoje dugouhe konje pod očenašicom u stražnjem dvorištu i Atticus je često održavao sastanke na stražnjim stubama. Ovom je čovjeku vjerojatno bilo ugodnije stajati.

"Gospodine Finch", rekao je gospodin Tate, "reći ću vam što sam našao. Našao sam dječju haljinu - eno je u autu. Je li tvoja, Scout?"

"Da, ako je ružičasta s podsuknjom", rekla sam. Gospodin Tate se ponašao kao da je na klupi za svjedoke. Volio je pričati stvari na svoj način, bez utjecaja tužitelja ili branitelja, a katkad bi mu trebalo malo duže.

"Našao sam čudne komadiće tkanine boje blata..."

"To je od mojeg kostima, gospodine Tate."

Gospodin Tate je spustio ruke niz bedra. Protrljao je lijevu ruku i razgledao Jemovu policu nad kaminom, a onda kao da ga je zaokupio kamin. Prstima je dodirivao svoj dugi nos.

"Što je, Heck?", rekao je Atticus.

Gospodin Tate je napipao svoj vrat i protrljao ga. "Bob Ewell leži na zemlji ispod onog tamo stabla s kuhinjskim nožem među rebrima. Mrtav je, gospodine Finch."

29

Teta Alexandra je ustala i uhvatila se za policu. Gospodin Tate je također ustao, ali ona je odbila pomoć. Atticusa je za promjenu napustila urođena uljudnost: ostao je sjediti.

Ja nisam mogla misliti ni na što drugo nego na to kako je gospodin Bob Ewell rekao da će srediti Atticusa pa makar na to utrošio cijeli život. Gospodinu Ewellu to je zamalo pošlo za rukom, a to je bilo posljednje što je učinio.

"Jesi li siguran?", upitao je Atticus turobno.

"Da, mrtav je", rekao je gospodin Tate. "Mrtav mrtvicijat. Neće više moći ozlijediti ovu djecu."

"Nisam na to mislio", rekao je Atticus, a govorio je kao u snu. Počele su mu se vidjeti godine, prema jedinom znaku unutaršnjeg kaosa: njegova se čvrsta čeljust nekako smekšala pa si postao svjestan znakovitih nabora pod ušima i vidio da mu kosa nije crna nego da na sljepoočnicama ima sjedine.

"Nije li bolje da odemo u dnevnu sobu?", rekla je teta Alexandra napokon.

"Ako vam ne smeta, radije bih ostao ovdje, naravno, ako to neće smetati Jemu. Želim pogledati njegove ozljede dok nam Scout bude... pričala o tome."

"Smijem li ja otići?", upitala je. "Ja sam ovdje suvišna. Bit ću u svojoj sobi ako me budeš trebao, Atticuse." Teta Alexandra otišla je do vrata, a onda se zaustavila. "Atticuse, imala sam predosjećaj za večeras... ja... ja sam kriva za ovo", počela je, "trebala sam..."

Gospodin Tate je podigao ruku. "Samo vi idite, Miss Alexandra, znam da je ovo za vas bio šok. I ništa se ne uzrujavajte - kad bismo stalno slušali svoje predosjećaje, bili bismo poput mačaka koje ganjaju vlastiti rep. Miss Scout, možete li nam ispričati što se dogodilo dok vam je još svježe u sjećanju. Što mislite, hoćete li moći? Jeste li vidjeli da vas slijedi?"

Otišla sam do Atticusa i on me zagrlio. Zarila sam mu lice u krilo. "Krenuli smo kući. Rekla sam Jemu da sam zaboravila cipele. Ali kad smo se okrenuli da se vratimo, svjetla su se ugasila. Jem je rekao da mogu po njih sutra..."

"Scout, uspravi se tako da te gospodin Tate može čuti", rekao je Atticus. Sjela sam mu u krilo.

"Onda je Jem rekao neka malo zasutim. Mislila sam da razmišlja - uvijek hoće da šutim kad razmišlja - a onda je rekao da je nešto čuo. Mislili smo da je Cecil."

"Cecil?"

"Cecil Jacobs. Večeras nas je već jednom prepaao pa smo mislili da je opet on. Bio je zamotan u plahtu.

Dali su četvrt dolara vlasniku najboljeg kostima, ne znam tko je osvojio nagradu..."

"Gdje ste bili kad ste mislili da je to Cecil?"

"Tek smo se malo udaljili od škole. Ja sam mu nešto doviknula..."

"Što si doviknula?"

"Cecil Jacobs je velika debela kokoš, čini mi se. Nismo ništa čuli, a onda je Jem povikao hej tako glasno da bi i mrtve probudio..."

"Samo trenutak, Scout", rekao je gospodin Tate. "Gospodine Finch, jeste li ih vi čuli?"

Atticus je rekao da nije. Slušao je radio. Teta Alexandra je slušala svoj u svojoj sobi. Sjećao se toga jer mu je rekla neka stiša svoj kako bi ona mogla čuti svoj. Atticus se nasmiješio: "Uvijek preglasno puštam radio."

"Pitam se jesu li susjedi išta čuli", rekao je gospodin Tate.

"Sumnjam, Heck. Većina sluša radio ili ode u krevet s kokošima. Možda je Maudie Atkinson bila budna, ali sumnjam."

"Nastavi, Scout", rekao je gospodin Tate.

"Pa, nakon što je Jem viknuo, produžili smo. Gospodine Tate, ja sam bila zarobljena pod svojim kostimom, ali tad sam ih i ja čula. Mislim, korake. Hodali su kad smo mi hodali, a stali kad bismo mi stali. Jem je rekao da me vidi jer je gospođa Crenshaw moj kostim obojila nekom sjajnom bojom. Ja sam bila šunka."

"Molim?", rekao je gospodin Tate iznenađeno.

Atticus mu je objasnio svoju ulogu i način na koji je bio izrađen njegov kostim. "Trebao si ga vidjeti kad je došla, bio je sav zdrobljen."

Gospodin Tate je protrljao bradu. "Pitao sam se odakle mu oni tragovi. Rukavi su mu bili puni sitnih rupica. I na rukama je imao ubode. Mogu li vidjeti taj kostim, molim vas?"

Atticus je donio ostatak njegovog kostima. Gospodin Tate ga je okretao i savijao kako bi stekao sliku kako je prije izgledao. "Ovo joj je vjerojatno spasilo život", rekao je. "Gle."

Upro je svojim dugim kažiprstom. Na žici se vidjela blistava ravna crta. "Bob Ewell se nije šalio", promrmljao je gospodin Tate.

"Poludio je", rekao je Atticus.

"Ne želim vam proturječiti, gospodine Finch, ali on nije bio lud nego zao. Obična propalica s dovoljno alkohola u sebi da mu da hrabrosti da ubija djecu. Nikad se ne bi s vama suočio licem u lice."

Atticus je odmahnuo glavom. "Ne mogu zamisliti da bi netko..."

"Gospodine Finch, ima ljudi koje jednostavno treba ustrijeliti prije nego što ih

pozdraviš. A čak i tako ne vrijede metka koji ste potrošili. Ewell je bio jedan od takvih."

Atticus je rekao: "Mislio sam da se olakšao onog dana kad mi je prijetio. A i da nije, mislio sam da će napasti mene."

"Imao je petlje maltretirati sirotu crnkinju, imao je petlje gnjaviti suca Taylora kad je mislio da je kuća prazna - zar mislite da bi se s vama susreo licem u lice usred bijela dana?" Gospodin Tate je uzdahnuo. "Bit će bolje da nastavimo. Scout, čuli ste ga iza sebe..."

"Da. Kad smo došli pod stablo..."

"Kako ste znali da ste pod stablom, ništa se nije vidjelo?"

"Bila sam bosa, a Jem kaže da je tlo uvijek hladnije pod stablom."

"Morat ćemo ga promaknuti u mojeg pomoćnika. Nastavi."

"Onda me odjednom nešto zgrabilo i zdrobilo mi kostim... mislim da sam se izmaknula na zemlji... čula sam tučnjavu pod stablom... činilo mi se da udaraju u deblo. Jem me našao i počeo vući prema cesti. Netko - gospodin Ewell, valjda, ga je srušio na tlo. Još su se tukli a onda sam čula čudan zvuk i Jem je kriknuo..." Stala sam. To je bila Jemova ruka.

"Uglavnom, Jem je kriknuo i ja više ništa nisam čula i poslije toga me gospodin Ewell pokušavao ugušiti, valjda... onda je netko odvuкао gospodina Ewella od mene. Valjda je Jem ustao. To je sve što znam..."

"A onda?" Gospodin Tate me oštro pogledao.

"Netko je teturao i stenjao i - strašno kašljao, kao da umire. Prvo sam mislila da je to Jem, ali nije zvučalo kao on pa sam počela tražiti Jema po zemlji. Mislila sam da nam je Atticus došao pomoći i da se umorio..."

"A tko je to bio?"

"Pa eno ga tamo, gospodine Tate, on vam može reći kako se zove."

Kad sam to rekla, napola sam uprla prstom u čovjeka u kutu, ali sam brzo spustila ruku da me Atticus ne bi prekorio što upirem prstom. To nije pristojno.

On se još naslanjao na zid. Stajao je tako naslonjen kad sam ušla u sobu, ruku prekriženih na prsima.

Kad sam uprla prstom, on je spustio ruke i pritisnuo dlanove o zid. Ruke su bile blijede, bolesno bijele ruke koje nikad nisu vidjele sunca, tako bijele da su odskakale od zida krem boje u polumraku Jemove sobe.

Pomaknula sam pogled s ruku na njegove pijeskom zamrljane smeđe - zelene hlače; pogled mi je zatim putovao uz njegovo mršavo tijelo do poderane košulje. Lice mu je bilo jednako blijedo kao ruke, osim sjene na bradi. Imao je upale obraze, usta su mu bila široka; na sljepoočnicama je imao plitke, blage udubine, a njegove su sive oči bile tako bezbojne da sam pomislila da je slijep. Kosa mu je bila mrtva i tanka, gotovo pahuljasta.

Kad sam uprla prstom, on je malo pomaknuo ruke i ostavio mrlje od znoja na

zidu. Onda je zakačio palce za remen. Protresao ga je čudan blagi grč, kao da je čuo zvuk struganja noktiju po ploči, ali dok sam ga gledala, napetost je postupno nestala s njegova lica. Usne su mu se raširile u sramežljiv smiješak, a meni su suze iznenada zamaglile sliku našeg susjeda.

"Hej, Boo", rekla sam.

30

"Gospodin Arthur, dušo", rekao je Atticus, blago me ispravljajući. "Jean Louise, ovo je gospodin Arthur Radley. Mislim da on tebe već poznaje."

Samo je Atticusu bilo slično da me u ovakvom trenutku mrtvo- hladno predstavi Boo Radleyu.

Boo je vidio kako sam nagoniski potrčala prema krevetu na kojem je spavao Jem - nasmiješio se istim sramežljivim smiješkom. Toliko sam se posramila da sam se pokušala pokriti time što sam pokrila Jema.

"Ah, ovaj, nemoj ga dirati", rekao je Atticus.

Gospodin Heck Tate sjedio je i pažljivo promatrao Booa kroz svoje naočale. Upravo je zaustio da nešto kaže kad je niz hodnik došao dr. Reynolds.

"Svi van", rekao je kad je ušao. "Dobra večer, Arthure, prije te nisam primijetio."

Glas dr. Reynoldsa bio je jednako lak kao i njegov korak, kao da je to bilo nešto što govori svake večeri, a mene je zapanjilo gotovo još više nego to što sam u istoj prostoriji s Booom Radleyem. Pa naravno... i Boo Radley se ponekad razboli, pomislila sam. Ali, s druge strane, nisam bila sigurna.

Dr. Reynolds je nosio velik paket zamotan u novine. Spustio ga je na Jemov stol i svukao ogrtač. "Jesi li sad sigurna da je živ? Reci mi kako sam znao. Kad sam ga pokušao pregledati, udario me nogom.

Morao sam ga posve uspavati da bih ga mogao dodirnuti. A sad, crta", rekao mi je.

"Ovaj...", rekao je Atticus gledajući Booa. "Heck, idemo na prednji trijem. Tamo ima dovoljno stolaca, a i dovoljno je toplo."

Čudila sam se zašto nas Atticus poziva na trijem umjesto u dnevni boravak, a onda sam shvatila.

Svjetlo je u dnevnom boravku bilo vrlo jako.

Izišli smo jedno za drugim, najprije gospodin Tate - Atticus je čekao na vratima da pode prvi. Onda se predomislio i propustio ga.

Ljudi imaju običaj raditi svakodnevne stvari čak i u najneobičnijim okolnostima. Ni ja nisam bila iznimka. "Dođite, gospodine Arthure", čula sam sebe kako govorim. "Ne poznajete dobro kuću. Povest ću vas do trijema, gospodine."

Pogledao me i kimnuo.

Povela sam ga kroz hodnik pokraj dnevne sobe.

"Izvolite sjesti, gospodine Arthure. Ovaj je naslonjač vrlo udoban."

Moja mala maštarija o njemu ponovno je oživjela: on će sjediti na trijemu... baš je lijepo vrijeme, zar ne, gospodine Arthure?

Da, baš lijepo vrijeme. Osjećajući se pomalo nestvarno, pvela sam ga do naslonjača najudaljenijeg od Atticusa i gospodina Tatea. Bio je u dubokoj sjeni. Boou će biti ugodnije u mraku.

Atticus je sjedio na ljujački, a gospodin Tate na stolcu pokraj njega. Svjetlo iz dnevne sobe dobro ih je osvjetljavalo. Ja sam sjela kraj Booa.

"Pa, Heck", govorio je Atticus, "ono što treba poduzeti je valjda... dragi Bože, ostavlja me pamćenje..."

Atticus je podigao naočale i pritisnuo prstima oči. "Jemu još nije trinaest... ne, navršio je trinaestu - ne mogu se sjetiti. Uglavnom, to će ići na okružni sud..."

"Što to, gospodine Finch?" Gospodin Tate je raskrižio noge i nagnuo se naprijed.

"Dakako, bila je to očigledna samoobrana, ali morat ću otići do ureda i iskopati..."

"Gospodine Finch, zar vi mislite da je Jem ubio Boba Ewella? Zar to mislite?"

"Čuo si što je Scout rekla, nema sumnje. Rekla je da je Jem ustao i strgnuo ga s nje - vjerojatno se nekako dokopao Ewellovog noža u mraku... doznat ćemo sutra."

"Gospodine Finch, polako", rekao je gospodin Tate. "Jem nije uboo Boba Ewella."

Atticus je na trenutak šutio. Pogledao je gospodina Tate kao da cijeni to što je rekao. Ali, odmahnuo je glavom.

"Heck, to je vrlo ljubazno od tebe i znam da to činiš od srca, ali ne počinji s tim."

Gospodin Tate je ustao i otišao do ruba trijema. Pljunuo je u grmlje, a onda zabio ruke u džepove i okrenuo se Atticusu. "Sa čim?", upitao je.

"Zao mi je ako sam zvučao oštro, Heck", rekao je Atticus jednostavno, "ali nećemo ovo zataškavati. Ja ne mogu tako živjeti."

"Nitko ništa neće zataškavati, gospodine Finch."

Gospodin Tate je govorio tiho, ali je stajao kao ukopan na trijemu, kao da su mu noge izrasle iz poda.

Čudno nadmetanje, priroda kojega mi je izmicala, počelo je između moga oca i šerifa.

Sad je Atticus ustao i otišao do ruba trijema. Rekao je: "Hrm" i suho pljunuo u dvorište. Stavio je ruke u džepove i okrenuo se prema gospodinu Tateu.

"Heck, nisi to izgovorio, ali znam što misliš. I zahvalan sam ti. Jean Louise...", okrenuo se prema meni.

"Rekla si da je Jem strgnuo gospodina Ewella s tebe?"

"Da, tata, tako sam mislila., ja..."

"Vidiš, Heck? Hvala ti od srca, ali ne želim da mi sin krene u život s tako nečim nad glavom. Najbolje je da sve izađe na vidjelo. Neka dođe cijeli okrug i ponese

sendviče. Ne želim da odrasta tako da se o njemu šapuće. Ne želim da itko kaže: 'Jem Finch... njegov je otac debelo platio da ga izvuče iz toga.' Što prije to obavimo, to bolje."

"Gospodine Finch", rekao je gospodin Tate tvrdoglavo. "Bob Ewell je pao na vlastiti nož. Sam se ubio."

Atticus je otišao do suprotne strane trijema. Pogledao je puzavac. Pomislila sam kako su obojica tvrdoglavi, svaki na svoj način. Pitala sam se tko će prvi popustiti. Atticusova je tvrdoglavost bila tiha i rijetko vidljiva, ali na svoj način nije bio ništa drukčiji od Cunninghamovih. Tvrdoglavost gospodina Tatea bila je neškolovana i izravna, ali po snazi ravna očevoj.

"Heck", rekao je Atticus okrenutih leđa. "Ako se ovo zataška, bit će to suprotno svemu čemu sam pokušavao naučiti Jema. Katkad pomislim da sam potpun promašaj kao roditelj, ali oni samo mene imaju. Jem će pogledati mene prije nego ikoga drugog, a ja sam nastojao živjeti tako da mu mogu mirno uzvratiti pogled... Kad bih sudjelovao u nečemu ovakvom, više mu ne bih mogao pogledati u oči, a onog dana kad se to dogodi, znat ću da sam ga izgubio. Ne želim izgubiti njega i Scout jer su oni sve što imam."

"Gospodine Finch", rekao je gospodin Tate i dalje nepomično stojeći. "Bob Ewell je pao na svoj nož i ja to mogu dokazati."

Atticus se naglo okrenuo. Zakopao je ruke u džepove. "Heck, zar ne možeš ni pokušati gledati na to s mojeg stajališta? I ti imaš djecu, ali ja sam stariji. Kad moja odrastu, bit ću starac, ako uopće budem živ, ali u ovom trenutku ja... ako ne mogu vjerovati meni, neće moći vjerovati nikome. Jem i Scout znaju što se dogodilo. Ako čuju da u gradu pričam drugu priču - Heck, ja ih više neću imati. Ne mogu živjeti jednim životom u gradu, a drugim kod kuće."

Gospodin Tate se ljuljao na petama i strpljivo rekao: "Srušio je Jema, spotaknuo se na korijen ispod stabla i... ma mogu vam pokazati."

Gospodin Tate je posegnuo u džep i izvadio dugi nož skakavac. Upravo kad je to učinio, na vrata je došao dr. Reynolds. "Sin... pokojnik je pod onim stablom, doktore, odmah na početku školskog dvorišta. Imate bateriju? Onda uzmite ovu."

"Mogu se odvesti i osvijetliti ga svjetlima automobila", rekao je dr. Reynolds, ali je ipak uzeo bateriju.

"Jem je dobro. Večeras se, nadam se, neće buditi, neka vas to ne brine. Je li to nož kojim je ubijen, Heck?"

"Ne, gospodine, taj je još u njemu. Prema ručki bih rekao da je to kuhinjski nož. Ken je valjda već tamo s mrtvačkim kolima, doktore. Laku noć."

Gospodin Tate je otvorio nož. "Bilo je ovako", rekao je. Držao je nož i pretvarao se da je posrnuo; kad se nagnuo naprijed, lijevu je ruku stavio pred sebe. "Vidite? Sam se uboo kroz mekano tkivo između rebara. Pao je na nož cijelom težinom."

Gospodin Tate je sklopio nož i vratio ga u džep. "Scout ima osam godina", rekao

je. "Bila je odveć uplašena da bi znala što se dogodilo."

"Iznenadili biste se vi", rekao je Atticus turobno.

"Ne kažem da je izmislila, kažem samo da je bila odveć uplašena da bi znala što se točno dogodilo.

Tamo je bilo vrlo mračno, crno k'o u rogu. Pouzdan bi svjedok mogao biti samo netko tko je jako navikao na mrak..."

"Neće ići", rekao je Atticus tiho.

"Do vraga, ne govorim o Jemu"

Čizma gospodina Tatea tako je jako udarila o pod da su se kod Miss Maudie upalila svjetla. A i kod Miss Stephanie Crawford. Atticus i gospodin Tate pogledali su preko ulice, a onda jedan u drugoga.

Čekali su.

Kad je gospodin Tate ponovno progovorio, glas mu je bio jedva čujan. "Gospodine Finch, mrzim se svađati s vama kad ste ovakvi. Večeras ste prošli nešto što nijedan čovjek ne bi trebao doživjeti. Zašto od toga niste završili u krevetu nije mi jasno, ali mi je jasno da ovaj put niste uspjeli zbrojiti dva i dva, a moramo to riješiti večeras jer će sutra biti prekasno. Bobu Ewellu iz prsa strši kuhinjski nož."

Gospodin Tate je dodao da Atticus valjda neće tvrditi kako dječak Jemove građe i slomljene ruke ima dovoljno snage da sruši i ubije odraslog čovjeka u mrklome mraku.

"Heck", rekao je Atticus iznenada, "to je bio skakavac. Odakle ti?"

"Uzeo sam ga jednom pijancu", odgovorio je gospodin Tate mrtvo-hladno.

Pokušavala sam se sjetiti. Gospodin Ewell je navalio na mene... onda je pao... sigurno je Jem ustao.

Barem sam mislila... "Heck?"

"Kažem da sam ga večeras u gradu uzeo nekom pijancu. Ewell je vjerojatno onaj kuhinjski nož našao negdje na smetlištu. Naoštrio ga je i čekao... samo je čekao priliku."

Atticus je otišao do ljuljačke i sjeo. Ruke su mu mlohavo visjele između koljena. Gledao je u pod.

Jednako se tako sporo kretao one večeri pred zatvorom, kad mi se činilo da mu je trebala cijela vječnost da presavije novine i baci ih na stolac.

Gospodin Tate je tiho hodao po trijemu. "Nije to vaša odluka, gospodine Finch, nego moja. Moja odluka i moja odgovornost. Ovaj put ne možete ništa ako se ne slažete sa mnom. Pokušate li, reći ću vam u lice da lažete. Vaš sin nije ubio Boba Ewella", rekao je tiho, "nije mu bio ni blizu i sad to znate.

On je samo htio njega i sestru odvesti kući."

Gospodin Tate je prestao koračati. Zaustavio se pred Atticusom, nama okrenut leđima. "Ja nisam osobito dobar čovjek, gospodine Finch, ali sam šerif okruga Mavcomb. Cijeli sam život proveo u ovom gradu, a već su mi četrdeset tri godine.

Znam sve što se ovdje dogodilo i prije mojeg rođenja. Jedan je crnac bez razloga umro, a sad je mrtav i čovjek koji je za to odgovoran. Neka ovaj put mrtvi pokopaju svoje mrtve, gospodine Finch. Neka mrtvi pokopaju svoje mrtve."

Gospodin Tate je otišao do ljuljačke i uzeo svoj šešir. Ležao je pokraj Atticusa. Gospodin Tate je zagladio kosu i stavio šešir.

"Nikad nisam čuo da je protuzakonito ako građanin učini sve što može da spriječi zločin, a upravo je to on učinio, ali možda ćete vi tvrditi da je moja dužnost to ispričati cijelom gradu i da ništa ne zataškavam. Znete li što bi se onda dogodilo? Sve bi mu mavcombske gospođe donosile kolače uključujući moju ženu. Kako ja na to gledam, gospodine Finch, zgrabiti upravo onog čovjeka koji je vama i ovom gradu napravio veliku uslugu i tako sramežljivoga ga izvući pod reflektore - po meni bi to bio grijeh. To je grijeh, a ja ga nemam namjeru počinuti. Da je riječ o bilo kome drugom, bilo bi drukčije. Ali, ne s ovim čovjekom, gospodine Finch."

Gospodin Tate je prstima čizme pokušavao iskopati rupu u podu. Protrljao je nos pa lijevu ruku.

"Možda nisam bogzna što, gospodine Finch, ali sam još uvijek šerif okruga Mavcomb, a Bob Ewell je pao na vlastiti nož. Laku vam noć želim."

Gospodin Tate je sišao s trijema i prešao dvorište. Zalupila su se vrata njegova automobila i on se odvezao.

Atticus je dugo sjedio i gledao u pod. Napokon je podigao glavu. "Scout", rekao je, "gospodin Ewell je pao na svoj nož. Možeš li ti to razumjeti?"

Atticus mi je izgledao kao da mu treba podrška. Otrčala sam do njega i zagrlila ga i poljubila najjače što sam mogla. "Da, tata, razumijem", rekla sam. "Gospodin Tate ima pravo."

Atticus se odmaknuo i pogledao me. "Kako to misliš?"

"Pa, to bi bilo otprilike kao ubiti pticu rugalicu, zar ne?"

Atticus mi je prokuštrao kosu. Kad je ustao i krenuo preko trijema u sjenu, korak mu je opet bio mladalački. Prije nego što je ušao u kuću, zaustavio se pred Boom Radlevem. "Hvala ti za moju djecu, Arthure", rekao je.

31

Kad je Boo Radley ustao, na čelu mu se odrazila svjetlost iz dnevne sobe. Svaka mu je kretnja bila nesigurna, kao da nije siguran hoće li njegove ruke i noge dotaknuti predmete oko njega. Opet ga je uhvatio onaj strašni kašalj i toliko ga potresao da je ponovno sjeo. Pretražio je džep i izvukao rupčić.

Nakašljao se u njega, a onda obrisao čelo.

Budući da sam bila tako navikla na njegovu nevidljivost, bilo mi je nevjerojatno da je sve to vrijeme sjedio pokraj mene, nazočan. Ni pisnuo nije.

Ponovno je ustao. Okrenuo se prema meni i mahnuo glavom prema ulaznim vratima.

"Voljeli biste Jemu zaželjati laku noć, zar ne, gospodine Arthure? Izvolite, uđite."

Povela sam ga niz hodnik. Teta Alexandra je sjedila pokraj Jemove postelje. "Uđi, Arthure", rekla je.

"Još spava. Dr. Reynolds mu je dao jak sedativ. Jean Louise, je li ti otac u dnevnoj sobi?"

"Da, mislim da jest."

"Idem samo na trenutak porazgovarati s njim. Dr. Reynolds je ostavio nekakve..." Glas joj se izgubio.

Boo se povukao u kut i stajao uzdignute brade, iz daljine promatrajući Jema. Uzela sam ga za ruku - njegova je ruka bila iznenađujuće topla s obzirom na to koliko je bila blijeda. Malo sam ga povukla i on mi je dopustio da ga povedem do Jemovog kreveta.

Dr. Reynolds je napravio nešto nalik šatoru iznad Jemove ruke, valjda da bi odmaknuo pokrivač, i Boo se sagnuo i pogledao preko njega. Na licu mu je bio izraz krotke radoznalosti, kao da nikad prije nije vidio dječaka. Usta su mu bila malo otvorena i odmjeravao je Jema od glave do pete. Podigao je ruku, ali ju je onda opet spustio.

"Možete ga pomilovati, gospodine Arthure, jer spava. Da je budan, ne biste mogli, ne bi vam dopustio...", objašnjavala sam mu. "Samo dajte."

Booova je ruka zalepršala iznad Jemove glave.

"Samo izvolite, spava."

Blago je spustio ruku na Jemovu kosu.

Počela sam svladavati njegov govor tijela. Stisnuo mi je ruku kako bi mi dao na

znanje da želi otići.

Povela sam ga do prednjeg trijema, gdje su njegovi nesigurni koraci prestali. Još me držao za ruku i nije pokazivao nikakav znak da me namjerava pustiti.

"Hoćeš li me otpratiti kući?"

Izgovorio je to gotovo šapatom, kao dijete koje se boji mraka. Zakoračila sam na najgornju stubu i stala. Povest ću ga kroz kuću, ali ga neću voditi kući.

"Gospodine Arthur, savijte ovako ruku. Da, tako." Onda sam ga uhvatila pod ruku.

Morao se malo pognuti da ga dobro uhvatim, ali ako Miss Stephanie Crawford gleda kroz prozor na katu, vidjet će Arthura kako me prati niz ulicu kao što bi učinio svaki gospodin.

Došli smo do ulične svjetiljke na uglu i ja sam se upitala koliko je puta Dill ondje stajao grleći debeli stup, gledajući, čekajući, nadajući se. Pitala sam se koliko smo puta Jem i ja prešli taj put, ali ušla sam kroz kapiju Radleyevih drugi put u životu. Boo i ja popeli smo se uza stube do trijema. Napipao je kvaku. Blago mi je pustio ruku, otvorio vrata, ušao i zatvorio ih za sobom. Nikad ga više nisam vidjela.

Susjedi donose hranu u slučaju smrti, cvijeće u slučaju bolesti i razne sitnice između toga. Boo je bio naš susjed. Dao nam je dvije lutke od sapuna, pokvaren sat s lancem, dvije kovanice za sreću i spasio nam je život. Ali, susjedi uzvraćaju. Mi nikad ništa nismo stavili u deblo iz kojeg smo uzimali: nismo mu ništa dali i to me rastužilo.

Okrenula sam se da pođem kući. Ulične svjetiljke žmirkale su sve do grada. Nikad nisam vidjela našu četvrt iz tog kuta. Tu su bile kuće Miss Maudie i Miss Stephanie, tamo i naša kuća. Vidjela sam ljuljačku na trijemu - kuća Miss Rachel bila je iza naše i jasno se vidjela. Čak sam mogla vidjeti i kuću gospođe Dubose.

Osvrnula sam se. Lijevo od smeđih vrata bio je dug prozor s prozorskim kapkom. Prišla sam mu, stala ispred njega i okrenula se. Na danjem svjetlu, pomislila sam, vidi se sve do poštanskog ugla.

Dnevno svjetlo... u mojim je mislima noć nestala. Bio je dan i susjedstvo je bilo živahno. Miss Stephanie Crawford je prelazila ulicu da Miss Rachel ispriča novosti. Miss Maudie se naginjala nad svojim azalejama. Bilo je ljeto i dvoje je djece trčalo prema muškarcu koji se približavao iz daljine.

Muškarac je mahnuo a djeca su se natjecala koje će prije do njega.

Još je bilo ljeto i djeca su došla bliže. Dječak je hodao pločnikom s ribičkim štapom u ruci. Muškarac je stajao i promatrao držeći ruku na boku. Ljeto, a njegova su se djeca igrala u dvorištu sa svojim prijateljem, izvodeći mali igrokaz koji su sama smislila.

Sad je bila jesen i djeca su se svađala na pločniku pred kućom gospođe Dubose. Dječak je pomagao djevojčici da ustane pa su otišli kući. Jesen, a djeca su hodala amo-tamo do ugla i natrag; na licu su im se odražavale pobjede i porazi pojedinog

dana. Zaustavili su se pred hrastom, oduševljeni i zbunjeno oprezni.

Zima, a djeca drhture pred kapijom. Siluete im se odražavaju na pozadini kuće koja gori. Zima, i neki čovjek iziđe na ulicu, baci naočale i ustrijeli psa.

Ljeto, a on gleda kako se njegovoj djeci lomi srce. Ponovno jesen, i Boo je potreban svojoj djeci.

Atticus je imao pravo. Jednom je rekao da nikoga ne poznaješ dok mu se ne uvučesh u kožu i hodaš u njoj. Meni je bilo dovoljno stajati na Booovom trijemu.

Ulične svjetiljke bile su zamagljene od sitne kiše koja je počela padati. Dok sam išla kući, osjećala sam se vrlo starom, ali kad sam pogledala vršak svoga nosa, vidjela sam sitne kapi, ali mi se od gledanja u križ zavrtjelo u glavi pa sam prestala. Dok sam išla kući, pomislila sam kakvu ću priču sutra imati za Jema. Bit će tako bijesan što mu je sve to promaklo da danima neće razgovarati sa mnom. Dok sam išla kući, pomislila sam kako ćemo Jem i ja odrasti, ali više nemamo što naročito naučiti, osim možda algebre.

Potrčala sam uza stube i ušla u kuću. Teta Alexandra je otišla u krevet, a u Atticusovoj je sobi bio mrak. Odlučila sam pogledati je li se možda Jem probudio. Atticus je bio ondje, pokraj Jemova kreveta.

Čitao je knjigu.

"Je li se Jem već probudio?"

"Mirno spava. Neće se buditi do jutra."

"Ah. A ti ga čuvaš?"

"Samo možda sat-dva. Podi u krevet, Scout. Imala si težak dan."

"Ne, mislim da ću malo ostati s tobom."

"Kako želiš", rekao je Atticus. Zacijelo je ponoć već bila prošla pa me iznenadio njegov laki pristanak.

Ali on je bio lukaviji od mene: čim sam sjela, počeo me hvatati san.

"Što to čitaš?", upitala sam.

Atticus je preokrenuo knjigu. "Nešto Jemovo. Zove se Sivi duh." Iznenada sam se razbudila. "Zašto si uzeo baš tu?"

"Ne znam, dušo. Samo sam je uzeo. Jedna je od rijetkih koje još nisam čitao", naglasio je.

"Čitaj je na glas, Atticuse, doista je zastrašujuća."

"Ne", rekao je. "Danas si imala dovoljno zastrašivanja. Ovo je odveć..."

"Atticuse, nisam se bojala."

On je podigao obrve, ali ja sam se bunila: "Barem ne dok nisam počela sve prepričavati gospodinu Tateu. Ni Jem se nije bojao. Pitala sam ga i rekao mi je da se ne boji. Osim toga, ništa zapravo nije zastrašujuće osim u knjigama."

Atticus je zaustio da nešto kaže, ali je onda zatvorio usta. Izvukao je palac iz sredine knjige i okrenuo je na prvu stranicu. Ja sam mu prišla i naslonila glavu na njegovo koljeno. "Hrmf", rekao je. "Sivi duh Seckatarya Hawkinsa. Prvo poglavlje..."

Prisiljavala sam se da ostanem budna, ali kiša je padala tako blago a u sobi je bilo tako toplo i njegov glas tako dubok i koljeno tako meko da sam zaspala.

Samo nekoliko sekundi poslije, ili mi se barem tako činilo, on me blago gurkao cipelom. Podigao me na noge i otpratio u moju sobu. "Čula sam sve što si rekao", mrmljala sam, "uopće nisam spavala, radi se o brodu i Troprstom Fredu i Stonerovom sinu..."

Otkopčao mi je kombinezon, naslonio me na sebe i svukao ga. Jednom me rukom pridržavao a drugom tražio moju pidžamu.

"Da, i svi su mislili da je Stonerov sin njihov klub zamrljao tintom i..."

Poveo me do kreveta i posjeo. Podigao mi je noge i onda me pokrio.

"I ganjali su ga i nisu ga nikad mogli uloviti jer nisu znali kako izgleda i Atticuse kad su ga napokon vidjeli, ispalo je da on nije ništa od toga učinio... Atticuse, bio je doista drag..."

Rukom me držao za bradu dok je navlačio pokrivač i umatao me u njega.

"Većina je ljudi takva, Scout, kad ih napokon vidiš." Ugasio je svjetlo i otišao u Jemovu sobu. Bit će ondje cijelu noć i bit će ondje kad se Jem ujutro probudi.

Bilješka o autorici

Harper Lee rodila se 28. travnja 1926. godine u Monroevilleu u Alabami kao četvrto, i najmlađe, dijete u obitelji. Otac, Amasa Comenam Lee bio je urednik u novinama, a poslije odvjetnik i državni službenik. Susjed i najbolji prijatelj u djetinjstvu bio joj je Truman Capote, koji joj je poslužio kao model za lik dječaka Dilla u romanu *Ubiti pticu rugalicu*. Studirala je pravo na Sveučilištu Alabama, ali je odustala u posljednjem semestru. Preselila se u New York i 1950ih radila na odjelu rezervacija međunarodne zrakoplovne tvrtke. Godine 1959. pomagala je Capoteu u prikupljanju podataka za njegov roman *Hladnokrvno ubojstvo*, te je s njim putovala u Kansas.

Svoj je roman *Ubiti pticu rugalicu* prerađivala i dotjerivala zajedno s urednikom Tayom Hohoffom dvije i pol godine. I nakon što je bio objavljen 1960, odmah je postao bestseller. Sljedeće godine, 1961. za njega je dobila Pulitzerovu nagradu, a potom je prema romanu snimljen film u režiji Roberta Mulligana. Za ulogu odvjetnika Atticusa iz romana Gregory Peck je dobio Oscara. U to je vrijeme Harper Lee imala trideset i četiri godine i kazala je: "Želim biti Jane Austen južne Alabame." - ali nije napisala nijedan drugi roman. Objavila je samo nekoliko eseja u časopisima. Živi povučeno od javnosti između rodnoga Monroevillea i New Yorka.

Na roman *Ubiti pticu rugalicu* je ne samo jedno od najpopularnijih i najčitanijih djela američke književnosti, prodan u desetke milijuna primjeraka, preveden na mnoge jezike, nego i klasično djelo koje književna kritika visoko vrednuje. Do trideset i trećeg američkog izdanja na koricama se pojavljivao citat autoričina prijatelja Capotea: "Taj krasan roman-prvijenac je napisao netko poseban: pisac koji duboko osjeća život, koji ima toplinu i autentičan smisao za humor."

Doista, možda je tajna trajne omiljenosti toga romana upravo u toplini i osebnjoj duhovitosti, u lirskoj eleganciji kojom je napisan, u suosjećajnosti i predanosti kojom promatra život, u povjerenju u ljudsku snagu i nezaboravnom ozračju, tako dojmljivom da nekom čarolijom prenese čitatelja u svijet malene mudrice Jean Lousie Finch, znane kao Scout, koja pripovijeda priču, njezina brata Jema, prijatelja Dilla i nadasve dojmljiva oca Atticusa. Ponajprije to je roman o odrastanju, o doživljavanju svijeta djeteta koje počinje shvaćati razliku između dobra i zla, o suočavanju sa svijetom koji nije uvijek dobronamjeran i naklonjen ni djeci a kamoli odraslama, pa potom i djelo o rasizmu, društvenim nepravdama i njihovu

porijeklu, predrasudama i njihovoj pogubnosti. Stoga uvjerljiv glas vragolanke Scout u svakom vremenu zvuči vjerodostojno i prisno.

1 *Miss* - osobit način oslovljavanja žena u južnom dijelu Sjedinjenih Država. Premda riječ doslovce znači "gospođica", ondje se tako oslovljavaju i udane žene, u znak poštovanja. Oslovljavanje je dalje stupnjevano prema razini bliskosti - osobu koju manje poznajemo oslovit ćemo s "Miss" i prezimenom, a osobu koja nam je bliža s "Miss" i imenom. Ovdje bih napomenula i da nisam zagovornica prevođenja stranih narječja našima - držim, naime, da to kvari vjerodostojnost teksta, pa bi stanovnik američkog Juga koji, primjerice, govori dalmatinskim narječjem, zvučao apsurdno. Stoga je ova knjiga prevedena književnim jezikom, kojim je, uostalom, najvećim dijelom izvorno i napisana (prev.).

2 *Melia azedarach* (eng. chinaber tree) stablo iz porodice mahagonija, porijeklom, iz Indije, uobičajeno na jugu SAD.

3 *WPA* - kratica za Works Progress Administration, jedna od Rooseveltovih ustanova za rješavanje teškoća Velike depresije (prev.).

4 Ptica rugalica - engl. "*mockingbird*", zapravo vrsta američkog drozda koji se povezuje s američkim Jugom i ondje je veoma omiljen, pa je čak službena ptica pet američkih država. Oponaša pjev drugih ptica, (prev.).

5 *Touch football* (engl.) - manje nasilna varijanta američkog footbolla, u kojoj se protivnički igrači ne ruše i ne udaraju, nego se samo dodirnu (prev.).

6 *Rose Bowl* - jedno od niza završnih natjecanja sveučilišnog footbolla u Sjedinjenim Državama, koja se sva zovu "Bowl" (kup); osim Rose Bowla, koji se održava u Pasadeni u Kaliforniji, najpoznatiji je Sugar Bowl koji se održava u New Orleansu. Pobjednici oba smatraju se nacionalnim prvacima (prev.).

7 *First Purchase* (engl.) - doslovce, "prva kupovina" (prev.).

8 *Robert E. Lee* - general Konfederacije u Američkom građanskom ratu (koji na Jugu često nazivaju Ratom između država), jedan od velikih južnjačkih junaka po kojem su mnoga djeca dobila ime (prev.).

9 *Boy* (engl.) - doslovce "dječak", ali na američkom Jugu tako bijelci svih dobi s omalovažavanjem oslovljavaju crnce svih dobi, pa nije neobično da bijeli dječak crnog starca oslovi s "dečko" (prev.).

10 *Cotton Tom Heflin* - krajnje konzervativni republikanski senator poznat kao rasist,

protivnik ravnopravnosti žena i katolika, zakona o zabrani rada djece itd. (prev.).

Sadržaj

Prvi dio	5
1	6
2	16
3	22
4	30
5	37
6	44
7	51
8	56
9	66
10	78
11	86
Drugi dio	96
12	97
13	106
14	112
15	120
16	129
17	137
18	147
19	156
20	164
21	169
22	174
23	179
24	187
25	196
26	199
27	204
28	209
29	219

30	223
31	228
Bilješka o autorici	232